

MIRCEA
ELIADE

Jurnalul
portughez

20
DE ANI
HUMANITAS

MIRCEA ELIADE (1907-1986) a făcut studii de filosofie la București și Calcutta, susținându-și doctoratul în filosofie la București, cu o lucrare despre gândirea și practicile yogă (1933). Tema devine o preocupare constantă pentru el, astfel că, între anii 1933 și 1940, simultan cu o intensă activitate teoretică, beletristică și publicistică, ține cursuri de filosofie și de istorie a religiilor la Universitatea din București. Din 1945 se stabilește la Paris, apoi la Chicago, unde predă istoria religiilor, scriind un număr impresionant de studii și eseuri în acest domeniu, dar continuând totodată să scrie proză în limba română.

Mircea Eliade (București, 28 februarie 1907 – Chicago, 22 aprilie 1986) a făcut studii de filosofie la București, încheiate cu o teză despre filosofia Renașterii (1928), și la Calcutta, India (decembrie 1928 – decembrie 1931). Își susține doctoratul în filosofie, la București, cu o lucrare despre gândirea și practicile yoga (1933). Între anii 1933 și 1940, simultan cu o intensă activitate teoretică, beletristică și publicistică, ține cursuri de filosofie și de istorie a religiilor la Universitatea din București. În timpul războiului, este atașat cultural al Ambasadei României la Londra (1940 – 1941) și al legației române de la Lisabona (1941-1945).

Din 1945 se stabilește la Paris, unde predă istoria religiilor, întâi la École Pratique des Hautes Études (până în 1948), apoi la Sorbona. Invitat în S. UA, după un an de cursuri ținute ca *Visiting Professor* pentru „Haskell Lectures” (1956 – 1957), acceptă postul de profesor titular și de coordonator al Catedrei de istorie a religiilor (din 1985, Catedra „Mircea Eliade”) a Universității din Chicago.

Cronologia operei științifice și filosofice (prima ediție a volumelor): Solilocvii (1932); Oceanografie (1934); Alchimia asiatică (1935); Yoga. Essai sur les origines de la mystique indienne (1936); Cosmologie și alchimie babiloniană (1937); Fragmentarium (1939); Mitul reintegrării (1942); Salazar și revoluția în Portugalia (1942); Insula lui Euthanasius (1943); Comentarii la Legendă Meșterului Manole (1943); Os Romenos, Latinos de Oriente (1943); Techniques du Yoga (1948); Traité d'histoire des religions (1949); Le Mythe de l'éternel retour (1949); Le Chamanisme et les techniques archaïques de l'extase (1951); Images et symboles (1952); Le Yoga. Immortalité et liberté (1954); Forgerons et alchimistes (1956); Das Heilige und das Profane, 1957 (Le Sacré et le profane, 1965); Mythes, rêves et mystères (1975); Birth and Rebirth, 1958 (Naissances mystiques, 1959); Méphistophélès et l'Androgyne (1962); Patanjali et le Yoga (1962); Aspects du mythe (1963); From Primitives to Zen (1967); The Quest, 1969 (La Nostalgie des origines, 1970); De Zalmoxis à Gengis-Khan (1970); Religions australiennes (1972); Occultism, Witchera. Fi and Cultural Fashions (1976); Histoire des croyances et des idées religieuses I – III (1976-1983); Briser le toit de la maison (1986).

MIRCEA ELIADE

Jurnalul portughez

Studiu introductiv de SORIN ALEXANDRESCU
HUMANITAS BUCUREȘTI
2006, 2010

ELIADE, MIRCEA
ISBN 978-973-50-2689-9
I. Alexandrescu, Sorin (pref.) 821. 135. 1-4

Notă asupra ediției

Prezenta ediție a *Jurnalului portughez* reia textul Jurnalului din ediția Mircea Eliade, *Jurnalul portughez și alte scrieri* (vol. I, pp. 93-383), prefată și îngrijire de ediție de Sorin Alexandrescu, studii introductive, note și traduceri de Sorin Alexandrescu, Florin Țurcanu, Mihai Zamfir, traduceri din portugheză și glosar de nume de Mihai Zamfir, Humanitas, București, 2006. Lucrarea a apărut în două volume (vol. I: studiile introductive „Cumpăna apelor” de Sorin Alexandrescu, „Lisabona” de Florin Țurcanu și „Mircea Eliade și Portugalia” de Mihai Zamfir; *Jurnalulportughez Jurnalul romanului „Viață nouă”¹ – 1940-1942*; Note despre fostul rege Carol la Lisabona; Rapoarte diplomatice; Corespondență inedită din arhiva familiei; Corespondență publicată; vol. II: Studii istorice; Articole, interviuri; Lucrări beletristice; Glosar de nume; Indice de nume; Indice de denumiri geografice).

Structurarea celor două volume ale ediției I a stat sub semnul deciziei editorilor de a reuni toate textele elaborate de Mircea Eliade în perioada 1941-1945, perioada misiunii diplomatice lusitane a autorului (creații personale și

¹ Prezentul studiu reprezintă o variantă prescurtată a capitolului „Jurnal profesional” din volumul: Sorin Alexandrescu, Mircea Eliade» dinspre Portugalia, Editura Humanitas, București, 2006, pp. 124-142 (n. ed.).

texte oficiale deopotrivă).

Prezentul volum conține textul *Jurnalului portughez* ca atare, obținut și adus în țară de Florin Țurcanu de la Biblioteca Regenstein din Chicago și tipărit pentru prima oară în ediția Humanitas citată.

EDITURĂ

Cumpăna apelor

Cum a trăit Mircea Eliade în Portugalia? A devenit această țară vreodată „lumea lui”? Greu de răspuns afirmativ. Discutând comparativ, oamenii și locurile din Portugalia nu au devenit nici personaje, nici scene în scrieri ficționale pe bază autobiografică, precum cele din India sau România. Mici intrigi au existat în jurul lui, la ambasada din Lisabona, ca și la cea din Londra, dar Eliade nu dă impresia că a suferit de ele într-atât încât să le supradimensioneze la nivelul tragic la care a ajuns în *Maitreyi* din cauza intervenției brutale a lui Dasgupta: un fapt pe care îl revelează cu adevărat abia compararea romanului cu schimbul de scrisori dintre Dasgupta și Eliade. Poate și absența unei „Maitreyi locale” îl lipsește pe Eliade de sentimentul de aderare profundă la Portugalia în același mod în care a făcut-o, cu o deosebită intensitate, atât în India, cât și în România.

Despre intrigi la Londra, aflăm mai mult din biografiile scrise despre Eliade decât din scrierile lui, iar pe cele de la Lisabona Eliade se mulțumește să le consemneze rapid, dar cu amărăciune (*Jurnalulportughez*, 9 martie 1944: „Aflu că ministrul Cădere m-a «lucrat» la București. Vrea în orice chip să scape de mine, deși își dă bine seama că, dacă România există astăzi în Portugalia ca realitate, iar nu ca relații diplomatice, se datorează în primul rând muncii și prezenței mele”). Eliade reacționează mai violent, deși nu public, numai în două situații. Pe 20 iulie 1941 scrie despre vizită oficială în Portugalia a lui Pamfil Șeicaru: „Toate masacrele, toate lagărele, toate umilințele ... ca să se ajungă din nou ... la eternul nostru Pamfil, care a terorizat toți regii și toate guvernele, dar a căzut totdeauna în picioare.” Se desprinde din aceste note scurte amărăciunea lui Eliade în fața a ceea ce am putea numi criza de reprezentare a României: tragediile naționale nu duc nici la schimbarea instituțiilor, nici a personalului lor – politicieniștii rămân etern pe aceleași posturi. Nimeni nu pare a realiza faptul că apariția unui Șeicaru în acel loc și în

acel moment nu era numai cinică în raport cu România, ci și iresponsabilă în raport cu imaginea României în locul respectiv: „Și vorbește întotdeauna cu glas tare, sigur, în franțuzeasca lui pitoresc incorectă. Zâmbetul lui António Eça de Queiroz, ascultându-l.”²

O incompatibilitate permanentă se desenează aici între intelectuali și oficialii României în străinătate. O problemă vie și astăzi, cred, prin diverse ambasade, dar care-l marchează deosebit pe Eliade, rănit de contrastul dintre eficacitatea sa reală în propagandă pentru România și lipsa de evaluare pozitivă a acesteia din partea colegilor săi „profesioniști”, adică tocmai a acelor care nu făceau propagandă la care-i obliga funcția. Aici iese în evidență dubla natură a lui Eliade: el nu este un diplomat „profesionist”, în sensul că nu lucrează în sistem și conform sistemului, ci este un diplomat „voluntar”, care lucrează din proprie inițiativă și este interesat de rezultatele imediate în lumea intelectuală portugheză, mulțumindu-se doar să anunțe sistemului (românesc) aceste rezultate. Nu este surprinzător – deși este dificil de înțeles – că sistemul nu agreează succesele „pur personale” ale unui membru atipic al legației. Aceste nemulțumiri, probabil reciproce, indică, de fapt, două abordări ale activității de propagandă, ireconciliabile între ele: activitatea individuală a unui om de cultură român printre confrății săi portughezi, și reprezentarea politică a statului român în lumea politică portugheză. Ar fi interesant de comparat reacțiile lui Mircea Eliade cu cele ale lui Blaga, Aron Cotruș ori ale altor intelectuali români, ambasadori sau funcționari la ambasadele românești din acea perioadă. Ar trebui de asemenea comparată activitatea acestor intelectuali cu aceea a colegilor lor, funcționari de carieră, așa cum este documentată în arhivele Ministerului de Externe.

Mai este însă ceva. Cel care la începutul șederii la Lisabona lăuda atâta realizările culturale românești începe treptat să se întrebe dacă o anumită mediocritate nu este totuși caracteristică lumii care permite unui Pamfil Șeicaru și cutărui agent secret al Siguranței să revină mereu la putere (și nu ne întrebăm și noi, la fel de exasperați, cum de a fost posibil ca atâția vechi securiști să ajungă după 1990 oameni de afaceri notorii și imposibil de

2război și ocupație sovietică! Păcat, aș zice, că Șeicaru nu mai poate citi Jurnalul portughez (M. Handoca, ed., „Dosarul” Eliade, vol. VI, Editura „Curtea Veche”, București, 2002, pp. 81-88).

– Paraschivescu nu ezitase de altfel în 1937 să salute darea afară din învățământ a „delatorului” și „erotologului” Eliade (M. Handoca, ed., „Dosarul” Eliade, vol. I, Editura „Curtea Veche”, București, 1998, p. 144).

pedepsit?). La 28 martie 1942, notează: „Copleșitoarea mediocritate a vieții culturale și a publicisticii românești. După ce citesc ziarele și revistele primite din țară, îmi vine să plâng. Încep să mă simt singur în România.” Un tunet din senin: de ce? Eliade avea atunci succes cu publicațiile sale în *Acção* și scria, cu greu, e drept, *Salazar* (se plânge de acest lucru în chiar paragraful următor, din 31 martie 1942). Trecuseră trei ani de stat în străinătate, ceva mai puțin decât șederea în India, unde nu avusese totuși asemenea îndoieli. Explicația ține tocmai de diferența dintre cele două perioade. Altfel decât la Calcutta, Eliade considera la Lisabona că „reprezintă” cultura română și suferea, cred, când îi descoperea slăbiciunile. Automatismul relațiilor cu România, în India, de unde trimitea fără probleme manuscrise care erau imediat publicate acasă, dispare în Portugalia. Când merge la București, în iulie 1942, se aclimatizează greu, „deși oamenii au rămas aceiași”. În cursul unei discuții „vehemente” între vechii lui prieteni, la Mircea Vulcănescu, „intervine episodic.” Am refuzat orice colaborare la revistele din țară”, mărturisește pe 10 decembrie 1942, când scrie totuși ceva pentru *Tribuna* din Cluj, dar scrie „greu și prost”, apăsător de sentimentul că cenzura nu-l va lăsa să apară. Nu știu dacă acest articol a fost publicat, căci pe 10 ianuarie 1945 notează că n-a mai scris în presa românească din aprilie 1940. Se miră, pe 28 august 1943, că M. R. Paraschivescu, om de stânga, poate publica sub aceeași cenzură, iar pe 14 ianuarie 1945 izbucnește chiar într-o diatribă contra aceluiasi Paraschivescu, autorul unui articol din ziarul *Ecoul*, care-l ironiza pe „domnișorul Mircea Eliade, cel din India și din Portugalia” 2. Paralelismul, cam forțat, pe care Eliade îl face apoi între viețile lor indică un Eliade muncind din greu, suferind, dar și bucurându-se de lucruri extraordinare, în fața unui Paraschivescu trăind o viață iremediabil mediocră, dar liniștită. Și totuși, „el scria despre Serghei Esenin în 1942, iar eu nu puteam scrie despre Eminescu în 1938”.

Cenzura era deci mai aspră sub Carol al II-lea împotriva scriitorilor de dreaptă decât cea din timpul lui Antonescu împotriva scriitorilor de stânga? Posibil, dar de ce îl *durea* acest lucru atât de mult pe Eliade? Eu cred că „paradoxul Paraschivescu” – care altfel putea fi luat și ca o mostră de absurd – are un ecou atât de profund, pentru că Eliade simte că în toți acești ani nu numai România și românii se schimbaseră, ci și că el traie pe cale să se schimbe. Nu este vorba numai de pericolul de sovietizare a țării, care-l chinuie atâta după sfârșitul bătăliei de la Stalingrad (2 februarie 1943) și nici numai de faptul

că își putea pierde postul la Lisabona, ci, mai ales, de faptul că acestea, luate împreună cu „paradoxul Paraschivescu”, deveneau *indicii* că un șuvoi de evenimente îl târau iremediabil spre ruptura de România, spre imposibilitatea de a se întoarce acasă. La Lisabona, el simte o anumită înstrăinare față de țara sa, pe care nu o simțise la Calcutta. Șeicari și Paraschivești existaseră din belșug și în anii treizeci, dar Eliade reacționa atunci contra lor cu vigoarea pe care i-o cunoaștem din publicistică. Nicio cenzură nu se opunea însă scrierii nici unui articol, și dacă îl „înjură” vreun coleg de breaslă, treaba lui (Eliade nu citea din principiu niciun articol despre el). Această lume nu mai există acum, și nu mai exista din 1938, nu din 1944. În decembrie 1931 el se întorsese relativ ușor în România, în ciuda finalului dramatic al șederii în India – care putea fi și el interpretat în altă cheie decât cea la care s-a oprit Eliade, anume ca eșec total de a se integra și Indiei actuale, și celei eterne –, pentru că avea siguranța că se putea întoarce acasă fără să se fi schimbat nici el, nici țara. De aceea, cred, experiența din India nu este văzută de Eliade ca un eșec, pe când aceea din Portugalia, da. În mod caracteristic, capitolul din *Memorii* care urmează revenirii la București este intitulat „Reîntoarcerea în mansardă”, pe când acela de după plecarea de la Lisabona, *Jncipit vita nova* v în 1944, chiar dacă nu ar fi intrat Armata Roșie în România, nu mai era posibilă o reîntoarcere în mansardă: mansarda nu mai exista nici la propriu, nici la figurat. Doisprezece ani după întoarcerea din India, Mircea Eliade simțea probabil că nu mai avea forța de a lua totul de la capăt (încă o dată, chiar în condiții politice normale). În 1932 credea în aceleași idealuri ca în 1928, în același „Itinerar spiritual” scris în 1927, ca și în capacitatea generației lui de a schimba țara. Își afirmase această credință în polemică cu Zaharia Stancu din 1936, în care acesta din urmă considera că generația era „în pulbere”, în vreme ce Eliade, dimpotrivă, o arăta în plin avânt, bazându-se pe valoarea unor Noica, Cioran, Sebastian, Holban sau a matematicienilor Moisil și Țițeica.³ În 1944, Eliade nu mai avea această credință: Șeicarii și Paraschiveștii păreau a câștiga partida, conformismul a face legea, ministrul de externe părea a se plia presupuselor dorințe ale unui ocupant care, pe 9 septembrie, abia atingea Bucureștiul și-l concedia pe Eliade din postul său de la Lisabona. Se gândea, poate, că Zaharia Stancu avusese dreptate și că generației criterioniste avea să-i urmeze o alta, „care va schimba fața culturii românești”. În 1936, prezicea Stancu, aceasta

3 M. Handoca, ed., y, Dosarul" Eliade, vol. I, pp. 121 - 141.

„nu s-a ivit încă. Va trebui însă să vie și va fi o generație dârză, tăcută, aspră ... care va lua totul de la început, cu o muncă țărănească, încăpățânată și necurmată”. În⁴ – felul lui, Eliade simțea ivindu-se deja această generație aspră, care – inversând ecuația polemicii cu Stancu – avea să *transforme* generația Criterionului „în pulbere”, prin exil, arestări, interdicție de publicare sau subtilă corupție (cazul lui Comarnescu, cred, dacă-i citim jurnalul).

Dar există semne ale schimbării lui Eliade și în alt sens. Aș spune că sentimentul identității funcționează la el după principiul unei nisiparnițe fatale: pe măsură ce nisipul curge dintr-un vas, el urcă în celălalt, și reciproc. În aceeași măsură în care substanța eliadescă se scurge din vasul românesc, ea urcă în cel occidental, și în exact măsura în care speranța de viitor urcă în acesta, ea se scurge, măcinându-i sângele și oasele, din vasul românesc. Căci ce altceva ar însemna scrierea fragmentului din 25 noiembrie 1943, exact după cel din 16 noiembrie 1943? Pe 16 noiembrie, notează: „Am petrecut cincisprezece zile la Paris, de unde m-am întors cu două sute de cărți și cu inimă bolnavă. Să stai în Portugalia când există Parisul!” Vorbise cu Cocteau, Paul Morand și Dumézil, iar René Grousset îi declarase că „Yoga a mea este «/le livre sur le Yoga»”.” Îmi dau încă o dată seama că am de spus ceva nou acestor europeni.” În plus, teama de catastrofa se atenuează, deși frontul merge din ce în ce mai prost.” Primejdia e atât de europeană încât nu mai pot judeca local, referindu-mă numai la noi.”

Dar altceva este decisiv: „La Paris, am aflat un lucru hotărâtor: nu poți fructifica pe planul universal al științelor activând în cadrul limitat al unei culturi minore.” Or, el are „de spus ceva mare” și s-a hotărât să „pătrundă” în Europa: „Am încheiat – pe planul științific și eseistic – etapa românească. E riscant, dar și rezultatele vor fi considerabile.” Iată deci consecința reflecțiilor euforice, cu zece zile mai înainte, despre Paris. Hotărârea de a „pătrunde” în Europa nu implică neapărat a pleca la Paris, deși cam aceasta se înțelege din context, dar implică, în orice caz, a nu se mai întoarce la București. Etapa românească s-a încheiat, începe cea europeană. Această pagină din *Jurnalul portughez* mi se pare crucială: la 25 noiembrie 1943, Eliade se află cam la jumătatea timpului petrecut în Portugalia, adică la doi ani și nouă luni de la sosire, pe 10 februarie 1941, și la mai puțin de doi ani de plecarea, pe 16

⁴ Ibid., p. 129. O tulburătoare prevestire, de altfel, căci în acest „stil Darie”, plus teroare, se va cam petrece în România și colectivizarea agriculturii, și întronarea realismului socialist.

septembrie 1945, la Paris. Ea este o adevărată cumpănă a apelor în viața și opera lui Mircea Eliade și va trebui să urcăm și alți versanți pentru a înțelege de ce, „brusc”, apele curg în altă direcție. Hotărârea nu este, de fapt, chiar așa de bruscă, ci se coace treptat: la ea nu contribuie numai versantul activității profesionale a lui Eliade la Lisabona și al experiențelor lui românești. Ar trebui să urmărim și versanții pe care se află relațiile lui europene din Lisabona, relația cu Portugalia însăși, ca și – ori mai ales – contemplarea catastrofei României.

Interessant este, în acest sens, traseul relațiilor dintre atașatul de presă Mircea Eliade și regimul politic din Portugalia, în particular relația cu Salazar, căruia i-a dedicat o carte. Salazar apare pentru prima oară în *Jurnalul portughez* chiar pe prima pagină, la mitingul din 28 aprilie 1941. Eliade este impresionat de liniștea cu care acesta vorbea unei mulțimi în delir: „în niciun caz nu era prizonierul ei, nici măcar nu se lăsa sugestionat de ea”, scrie el. Luciditatea și calmul academic al lui Salazar i-au impresionat într-adevăr pe toți cei care l-au văzut, și aceste trăsături au împiedicat asimilarea lui la ceilalți dictatori europeni, obișnuiți mai curând să excite mulțimea decât s-o convingă rațional (deosebirea de stil al comportamentului este subliniată, de altfel, și la prezentarea scrisorilor de acreditare, pe 30 aprilie 1941).

Vizita la *O Senhor Presidente* are loc pe 7 iulie 1942, la o lună și ceva după ce terminase cartea despre el și la câteva zile după ce Eliade hotărâse, oricum, să plece în „permisie” la București. Întrevederea este organizată de prietenul Antonio Ferro, care nu putea, cred, să nu fi aflat atunci de terminarea cărții și, probabil, de iminența plecării. Dacă ipoteza mea e corectă, nu Eliade pleacă la București pentru a transmite mesajul lui Salazar lui Antonescu, ci mai curând Salazar și Ferro profită de ocazie pentru a lansa un mesaj către Antonescu. Poate că aceasta a fost și impresia lui Eliade și de aceea a notat în *Memorii* o altă versiune a mesajului decât aceea din *Jurnalul portughez*, anume una în care intenția politică este mai apăsată și devine chiar un avertisment sau, citită retrospectiv, o tragică predicție. Într-adevăr, deși Eliade transcrie *ad litteram* în *Memorii* fragmente din *Jurnale* tocmai mesajul nu este transcris, ci rescris, poate pentru că el fusese scris separat pe foaia de hârtie pe care Eliade voia s-o ia cu el la București ca *memento*, dar pe care mai târziu, din prudență, a învățat-o pe dinațară și a distrus-o.

În *Jurnal*, Salazar îl întreabă dacă în România „se alcătuiește un «spirit al

frontului» care singur ar putea salva țara după război, pentru că ar fi singură ei organizație spontană totală”. Altfel, jertfă de sânge ar fi inutilă, cum s-a văzut în Franța după Primul Război, când vechea unitate s-a risipit în partide diferite. Interesantă întrebare, pe care nimeni nu și-o pune în România, unde niciun Antonescu, niciun Maniu nu știau să gândească politic pe termen lung. Întrebarea implică desigur sfatul că ar trebui conceput un asemenea „spirit al frontului”, dar Salazar nu adresează cuiva anume acest sfat și nu sugerează cum ar trebui el realizat. Eliade nu menționează în *Jurnal* *œ* i-a răspuns, dar, în *Memorii*, după ce scrie că Salazar i-a transmis în chip „ingenios” „un mesaj personal ... mareșalului Antonescu”, el rezumă astfel discursul lui Salazar: „Dacă aș fi în locul lui, spunea în esență Salazar, eu aș păstra în țară cât mai multă armată. Mareșalul Antonescu nu e un politician; n-a dobândit poziția pe care o are prin sprijinul unui partid politic; singura lui forță o constituie armata. Atunci de ce s-o risipesc în stepele Rusiei? Păstrând-o în țară, sau cât mai aproape de frontierele ei, mă voi putea sprijini pe armată ca să pot face față dificultăților.” La încheierea mesajului astfel reconstituit, Eliade adaugă: „Evident, Salazar sugera Mareșalului să urmeze exemplul Finlandei”, dar, adaugă Eliade într-o notă de subsol, este „inutil să discut aici în ce măsură putea fi imitată politica mareșalului Mannerheim”.⁵

Dacă Mircea Eliade nu a tradus atunci, ci a redactat, adică a rescris, mesajul lui Salazar înseamnă că se petreceau în el alunecări ale gândirii politice dinspre vechea simpatie pentru legionari spre o nouă simpatie pentru Antonescu, așa cum putem descoperi și în cartea despre Salazar. Numai așa s-ar putea explica și dificultatea de a admite, în nota menționată mai sus, ci Antonescu îl putea imita pe Mannerheim: teza oficială a lui Antonescu era că o asemenea imitație nu era posibilă (pentru el ea nu era, de altfel, nici de dorit), și tocmai această teză, cred, și-o amintește Eliade în momentul în care scrie *Memoriile*. Pe de altă parte, dacă în ultimele luni înainte de plecarea în România Eliade a avut într-adevăr, după cum cred, dubii cu privire la statul creștin și omogen al lui Salazar, atunci este ușor de crezut că din utopia creștină originară rămăsese doar un „autoritarism sănătos”, bazat pe „demnitate națională, echilibru, liniște internă” și economie solidă, termeni care apar tot în descrierea mesajului în *Jurnal* Or, este din nou evident că asemenea valori, acum mai curând laice, deși încă cu un pigment religios

⁵ *Memorii*, Editura Humanitas, București, 1997, pp. 383-384.

(„rolul catolicilor“!), tot numai Antonescu le putea realiza în țară. Concluzie: Eliade transformă mesajul mai general-european al lui Salazar într-un mesaj românesc pentru Antonescu, redactat în termeni pe care acesta, de fapt, îi știa deja, dar care, venind de la Salazar, puteau avea o mai mare pondere decât dacă veneau de la opoziția din țară. Redactându-l astfel, Eliade nu numai că se apropia de Antonescu, dar se apropia și de opoziție, preluându-i, în fapt, logica și limbajul.

La București, Eliade nu reușește să-l vadă pe mareșal – dar nici nu dă impresia că l-a căutat foarte insistent –, ci numai pe Ică Antonescu. Descrierea discuției în *Memorii* și în *Jurnalul portughez* este aceeași aproape cuvânt cu cuvânt și creează un același portret al unui Ică mediocru și suficient. În *Jurnal*: „Am înțeles că ideea lui Salazar – «spiritul de front» – nu-i convenea lui Ică Antonescu – S. A pentru că «noi știm cum sunt militarii, au spirit pragmatic și nu pot conduce o țară» „(iulie, București). În *Memorii*: „îi transmit «mesajul» adresat de Salazar Mareșalului, dar cu oarecare greutate, mă întrerupea mereu. ... După felul cum mi-a vorbit de militari («Au spirit pragmatic și nu știu să conducă o țară»), mă îndoiesc că i-a comunicat mareșalului «mesajul» lui Salazar.” ⁶

Ce i-a transmis însă Eliade *exact* lui Ică? Necesitatea „spiritului de front”, conform *Jurnalului*, sau „mesajul” (interesant, în ghilimele în text) prelucrat în *Memori*P. Descrierea discuției cu Ică urmează deci, în fiecare carte, o altă tematizare a mesajului. Și iarăși, a mai transmis Eliade ceva din mesajele londoneze pe care i le-a încredințat Țâlea? Pare-se că nu, poate pentru că ele erau prea confidențiale spre a ajunge la Ică. Oricum, indiferent de care versiune a fost transmisă, rezultatul a fost nul. Descoperim aici un mare contrast între elaborarea pasionată a mesajului de către Eliade în dialogurile inițiale cu Țâlea (la Londra) și Salazar, sau acasă, în propriile lui reflecții și în grija cu care le transcrie, și „fâsaiala” lor absolută în fața obtuzității lui Ică Antonescu.

Am detaliat atâta acest episod pentru că este singurul în care Mircea Eliade are iluzia că poate realmente transmite ceva între cele două lumi în care trăiește, ceva folositor României și, poate, și lui Antonescu personal, în fața lui Ică, Eliade înțelege cam același lucru pe care îl înțelesese în fața lui Pamfil Șeicaru: lipsa totală de simț politic a clasei politice românești, incapacitatea ei

⁶ Ibid., p. 384.

de a gândi coerent sau măcar de a asculta ce spune celălalt, dezinteresul și ineficiența în a concepe o alternativă reală.

Analiza textelor lui Eliade dă impresia că el se mișcase politic spre o poziție postlegionară și de apropiere prudentă de mareșal și de opoziție, dar că discuția cu Ică l-a demobilizat definitiv. Nu a mai încercat, se vede, să vorbească cu mareșalul Antonescu și, întors la Lisabona, nu i-a confirmat lui Salazar, cum s-ar fi căzut, că i-a transmis mesajul, în oricare dintre versiuni. Probabil pentru că se aștepta ca Salazar să-i ceară un răspuns, și răspuns nu avea. Iată o inițiativă în sine inteligentă, dar care, în mod tipic pentru clasele politice românești de mai totdeauna, eșuează din lipsă elementară de înțelegere a celuilalt și de continuare cu el a unui dialog eficient. Păcat, desigur, că Eliade nu a perseverat, dar nici timp, sau ocazie, nu a mai avut.

În același „iulie, București”, printre alte scurte notițe, se află aceasta: „îmi continui ancheta printre prietenii legionari: ce s-a întâmplat, și de ce la 24 ianuarie? Mă conving tot mai mult că li s-a întins o cursă în care au căzut ca niște naivi.” Nu dă nume, dar este vorba, probabil, de alte persoane decât de prietenii criterioniști care apar, exact sub acest indicativ, o jumătate de pagină mai departe. Eliade avea deci în minte două grupuri diferite și, prin modul în care vorbește despre ele, sugerează că ele nu sunt constituite din aceiași indivizi, că cei de la Criterion deci nu sunt aceiași cu legionarii. Pe de altă parte, aceștia din urmă apar sub numele de „prietenii legionari”, o sintagmă care nu este, desigur, echivalentă cu o eventuală sintagmă inversă, anume „legionarii prieteni”. Din punct de vedere logic, substantivul constituie o clasă mai largă, din care adjectivul decupează o subclasă: primul indică grupul de referință, al doilea o limitare a lui. Sintagma „prietenii legionari” spune, din punct de vedere logic, că Eliade număra, printre diverșii lui prieteni, și pe unii care erau legionari, în timp ce sintagma „legionarii prieteni”, dacă ar fi folosit-o, ar fi însemnat că el avea, printre legionarii cu care discuta, și câțiva prieteni. Prima sintagmă este una tipică limbajului criterionist, pentru că grupul de la Criterion se constituise, mai ales prin participanții la conferințele publice, ca un grup „pluralist” (am spune noi astăzi), adică unul în care diversitatea opiniilor politice nu impieta asupra prieteniei dintre vorbitori. Eliade a revenit adesea asupra acestui „spirit al Criterionului” amintind că se simțea prieten și cu legionarul Polihroniade, și cu comunistul Belu Silber, cel puțin până la un

moment dat. ⁷În fine, să remarcăm că sintagma folosită diferă de alte posibile alternative, anume substantivele simple „prieteni” și „legionari”. Dacă Eliade o folosea pe prima, identitatea lor politică dispărea, dacă o folosea pe a doua, anula conotația de relație specială cu ei. Folosind, dimpotrivă, expresia „prietenii legionari”, Eliade pare a sugera atât faptul că aceștia erau surse bine informate, ca martori dinăuntru, cât și faptul că el, Eliade, le era prieten și vorbea ca prieten, deci *nu* în calitate de membru al grupului lor: dacă i-ar fi simțit pe legionari ca grup de referință, era normal ca el să fi folosit, dimpotrivă, termenul „legionarii”, sau „camarazii”, ca indicativ al unei identități de grup comune. Alegerea termenilor mi se pare aici semnificativă tocmai pentru că exprimă spontan natura exactă a relației pe care el o întreținea cu acești oameni: le era prieten, dar nu „camarad”! mai departe, interesant este că, anchetând printre „prietenii legionari”, Eliade se convinge, deși nu i se spune acest lucru direct, că rebeliunea legionarilor a fost de fapt „o cursă”, în care ei au căzut „ca niște naivi”. Ciudată frază: ea este atât de eliptică, încât realmente nu știu cum s-o comentez. Păcat că Eliade nu a continuat-o, căci am fi avut o importantă mărturie. Să ne amintim însă că unele istorii ale mișcării legionare îl acuză pe Horia Sima că a instigat în mod iresponsabil la rebeliune: „Rebeliunea a fost organizată de ambele părți: de o parte politicienii din jurul lui Antonescu, iar de altă parte Sima și oamenii lui.” ⁸

Este posibil ca „prietenii legionari” ai lui Eliade să se fi numărat, ca și Pălăghiță, autorul frazei de mai sus, printre legionarii „antisimiști” care rămăseseră fideli (memoriei) lui Codreanu. Deși personal nu cred în această mitică împărțire a legionarilor între cei buni, ai lui Codreanu, și cei răi, ai lui Sima, ambele categorii având vini indiscutabile în fața istoriei⁹, este posibil ca Eliade să fi crezut în această distincție și să fi înțeles prin „cursă” intrigile lui Sima în care au căzut „naivii”, adică „ceilalți” legionari, cei cinstiți.

În fine, la București, Eliade îi întâlnește și pe vechii lui prieteni „din Criterion”, Vulcănescu, Noica, Paul Sterian (*Jurnalulportughez*, iulie, București). Noica îi acuză „că-și fac un culcuș comod la adăpostul formulei «noi ne mulțumim să fim tehnicieni și să servim statul sub orice formă ar avea-o el». Dinu îi întreabă: «Ce-ați făcut când a fost ucis Codreanu? Când ați votat

⁷ Ibid., pp. 238-239.

⁸ Ștefan Pălăghiță, *Istoria mișcării legionare* (1951), Editura „Roza vânturilor”, București, 1993, p. 147.

⁹ Vezi cartea mea *Paradoxul român*, Editura Univers, București, 1998, pp. 210-218.

Constituția? Plebiscitul?» „Este evident că Noica se adresa, în primul rând, lui Vulcănescu, atunci secretar de stat, dar întrebarea îl putea viza la fel de bine și pe consilierul cultural de la Lisabona, Mircea Eliade. De aceea, cred, acesta și răspunde imediat: „Intervin episodic în discuție, mărturisind că, deși legionar, am suspendat orice judecată politică internă atât timp cât durează războiul cu Rusia. Dinu îmi răspunde că războiul nu este un lucru decisiv. Că decisivă este numai problemă morală, participarea sau nu la un stat care astăzi este condus de un Carol II, mâine de mareșal, poimâine de un soviet, și a te strecura fără probleme de conștiință spunându-ți pur și simplu că ești «tehnician».”

Iată unul dintre cele mai importante fragmente din *Jurnalul portughez* cu privire la politică. Mai întâi, Eliade introduce propoziția „deși legionar...”, care implică deci faptul că el era, atunci, legionar; revin asupra ei imediat. Continuă însă fraza, anunțând că, „deși legionar”, a „suspendat” „judecata politică internă” pe durata războiului. Această frază confirmă, într-un fel, o eventuală ipoteză despre schimbarea ideilor sale politice la Lisabona, dar o circumstanțiază temporal la durata războiului și nu precizează ce va face după aceea. Pe de altă parte, la replica următoare a lui Noica, Eliade nu mai răspunde, poate pentru că îi răspunde „violent” Vulcănescu; oricum, Eliade nici nu mai notează nimic, post-festum, în *Jurnal*, semn că, pentru el, discuția era încheiata. Refuzând să mai ia parte la ea, Eliade adoptă în fond o atitudine neutră în dispută dintre Noica și Vulcănescu, deși, într-un fel, rostește un răspuns pe care și Vulcănescu l-ar fi putut rosti, fiind amândoi „tehnicieni”. Din punctul de vedere legionar radical reprezentat de Noica, ei amândoi puteau fi văzuți, într-adevăr, ca retrași într-un „culcuș comod”, în sensul că au substituit o poziție pragmatică uneia morale. Noica subînțelegea că, în ceea ce-i privește, el o reprezenta în continuare pe cea morală, fie și singur, deși nu preciza ce anume făcuse concret împotriva regimurilor lui Carol și Antonescu.¹⁰

Interesant este că, atunci când discută cu Șeicaru la Lisabona, pe 20 iulie 1941, Eliade spune cam același lucru – „mă împăcasem cu România nouă a

¹⁰ Culmea este că, după ce va trece prin închisorile comuniste, Noica avea să adopte el însuși, în ultimii lui ani, același „culcuș comod de «tehnician»”, aparent iară „probleme de conștiință”, în fața a ceea ce va fi atunci tot un „Soviet”, deși naționalist, în versiune ceaușistă. Își va fi amintit el cuvintele sale din 1942? În prefața la opera în trei volume a lui Mircea Vulcănescu, Pentru o nouă spiritualitate românească, vol. I, București, Editura Eminescu, 1996, p. 8, Noica recapitulează, iară a o data, o discuție asemănătoare între criterioniști „despre ce anume trebuie să facem”: „Cultură, spuneam Mircea Eliade, Dan Botta și cu mine. Toți ceilalți, între care îmi amintesc pe Georgescu-Roegen, Pichi Pogoneanu, Costel Enescu și alții, care cedaseră de pe-atunci administrativului [...] susțineau că trebuie să dăm țării o bună pătură de funcționari superiori.

generalului și a lui Ică Antonescu” din cauza războiului. Șeicaru îi „înjură groaznic pe legionari” și apoi îl „înjură pe Nae”. Aici, Eliade exprimă „rezerva mea și apărarea superficială.

Când îl ascultam pe Mircea Vulcănescu susținând aceasta, mi-era aproape rușine că intrasem adânc în ne-trebnicia culturală.” Prefața, nici ea, nu este datată, dar, cum Noica a murit în 1987, ea a fost, oricum, scrisă sub regim comunist. Înțelegem de ce el nu putea repeta aici vorbele din 1942, dar este greu de înțeles că Noica își prezenta acum atitudinea de la Criterion *exact invers* decât fusese ea expusă în 1942! *Jurnalul portughez* al lui Eliade dezvăluie deci o radicalitate politică fundamental diferită de activismul cultural cu care se mândrea Noica la bătrânețe și care ar trebui odată discutată cu aceeași franchețe cu care discutăm astăzi atitudinile lui Eliade.

pe care i-o fac lui Nae Ionescu – 5. A”, motiv pentru care Șeicaru „uită ce-a spus și începe să-l laude” pe Nae Ionescu – S. V4.. Eliade, cu alte cuvinte, îl apără în fața lui Șeicaru pe Nae Ionescu, dar nu și pe legionari! Tăcerea lui Eliade la Lisabona, din iulie 1941, corespunde, cred, tăcerii lui de peste exact un an – există, în biografia lui, asemenea ciudate potriviri de date – la București. Cine l-a cunoscut pe Eliade, ca mine, deși vreo douăzeci și șase de ani după această scenă, își amintește cât de frecvente erau tăcerile „diplomatice” ale unui Mircea Eliade învăluit în fumul pipei. Mi-l închipui tăcând în același fel, cu sau fără pipă, în 1941 și 1942. Ce va fi voit să spună o asemenea tăcere, mai mult decât obișnuita lui dorință – evidentă la bătrânețe – de a nu-l „agresa” în niciun fel pe interlocutor? Pot numai presupune că, în situațiile date, n-a voit să-l agreseze pe Șeicaru, în fond oaspetele lui, spunându-i verde ce gândea despre el – adică oroarea pe care i-o inspira, conform *Jurnalului* –, și nici pe Noica, recunoscând că nu era, în fapt, de acord cu el – dacă ar fi fost de acord, i-ar fi spus-o – în timp ce pe Vulcănescu, oricum, nu-l putea nicicum agresa, sau contrazice, deoarece, cum am mai spus, ei doi erau practic în aceeași situație. Spre deosebire de notă despre Șeicaru, notă despre discuția din București nu exprimă nimic din reacțiile intime ale lui Eliade. Acestea sunt însă sesizabile, cred, în adjectivele evaluative, implicit negative, cu care prezintă o discuție – „vehementă”, „violent” – în care el intervine „episodic”. Se poate citi aici faptul că Eliade se distanțase de o problemă care era încă vie pentru vechii simpatizanți legionari: relația lor cu statul lui Carol, care-l ucisese pe Codreanu, și cu cel antonescian, care

mitraliasse alți militanți legionari. Trebuie apoi subliniat că Noica pune problema, în iulie 1942, în termeni morali, nu direct politici: el le reproșă celorlalți complicitatea cu statul represiv, nu lipsa unei împotriviri fățișe la acesta. Chiar el, cu alte cuvinte, formula reproșul în termeni de simpatizant, nu de militant, adică în termenii cuiva care considera că ei toți *arfi trebuit* să fie solidari moral cu Codreanu măcar nevotând Constituția sau neparticipând la plebiscit – ciudat, reproșul implica faptul că Vulcănescu și Stelian votaseră *pentru*, „ați votat”, la ambele!

— dar nu solidari politic-militar, în sensul de a fi trebuit să ia parte la revoltă din ianuarie 1941, care avusese loc cu un an și jumătate înainte de discuția respectivă. Polemizând cu vechi simpatizanți – nu cu vechi militanți – Noica pare a voi să sublinieze faptul că el *rămăsese* simpatizant, în timp ce-i suspectează pe ceilalți, și desigur pe Vulcănescu și Eliade, datorită funcțiilor lor – de-aceia ei îi și dau replica – că *își pierduseră* acest statut. Tocmai având în vedere acest joc complex de implicații și presupuneri, se simte obligat Eliade să intervină prin formula „deși legionar”: el se apără de acuzația implicită a lui Noica de a se fi dezis de legionari dar, pe de altă parte, „mărturisind că ... am suspendat orice judecată politică internă atât timp cât durează războiul cu Rusia”, el nu se referă numai la un protest – moral – contra statului, cum voia Noica, ci la „orice judecată politică internă”; o generalizare care i-ar putea include și pe legionari, în sensul că el, Eliade, nici pe ei nu dorește să-i mai „judece”, adică să le mai evalueze, ori să comenteze, ideile și faptele. Citită în contextul întregii fraze, ca și în raport cu frază din 1941, în legătură cu Șeicaru, concesiva „deși legionar” pare mai curând o formulă de politețe față de Noica decât o declarație politică proprie, mai bine zis o formulă prin care ar dori să-l liniștească, sugerându-i lectura implicit inversă: „n-avea grijă, sunt încă legionar, deși *am* suspendat orice judecată politică internă”! Să nu uităm însă că în textul scris în *Jurnal*, *predicatul* „mărturisind” este legat de completiva „am suspendat...” (obiectul gerunziului „mărturisind”), și nu de concesiva „deși legionar”. Reiau aici frază de mai sus: „Intervin episodic în discuție, mărturisind că, deși legionar, am suspendat orice judecată politică internă atât timp cât durează războiul cu Rusia.” Ceea ce Eliade mărturisește *deci* este că a suspendat judecata politică, nu că este legionar! Iată cum diplomatica tăcere a lui Eliade, punctată de puține, dar diplomatice cuvinte, pare a sugera că respectiva propoziție concesivă *era, în realitate, o concesie făcută* unui vechi

prieten, Noica, nu confirmarea că era încă de aceeași părere politică cu el; concesia masca faptul că, dimpotrivă, el gândea ca și Vulcănescu, pentru că acționa ca și el. Analiza acestui pasaj, ca și a celui din 1941, arată, cred, că în acest moment Eliade, poate și Vulcănescu, se îndepărtase, chiar renunțase la vechea lui simpatie pentru legionari considerând că realitatea războiului cu Rusia impunea noi atitudini și noi opțiuni, diferite de cele vechi, de care încă se cramponă Noica. Privindu-i de la distanța geografică a Lisabonei, Eliade constata, cred, că el ajunsese și la distanțare politică și psihologică de vechii lui prieteni de la Criterion. Deși, „fără îndoială, cea mai serioasă echipă a generației noastre” și care – cu excepția lui Sterian – „se realizează efectiv în meseria lor”, ea îi apare a se zbate la infinit în „judecăți politice interne” pe care el, Eliade, le „suspendase”, adică le depășise. La fel apar lucrurile și dacă luăm în considerație construcția întregului fragment. Relatarea discuției și a punctelor de vedere exprimate, inclusiv a lui, este plasată între o frază introductivă care confirmă valoarea lor profesională și o frază finală deschisă, care exprimă protestul violent al lui Vulcănescu contra noului „dreyfusism” al Legiunii, exprimat de Noica. Sensul general al fragmentului ar putea fi atunci constatarea faptului că valoarea lor profesională nu era întovărășită și de maturitate politică, cel puțin din partea lui Noica, deoarece acesta vorbește – după Vulcănescu, din partea Legiunii – ca să-l acuze (pe Vulcănescu), în mod absurd, de vini inventate. Eliade nu mai menționează replica lui Noica la contraacuzăția lui Vulcănescu, semn fie că era de acord cu aceasta din urmă, fie că însăși continuarea procesului de acuzații reciproce i se părea o dovadă de imaturitate, la care el, Eliade, nu dorea să participe. Discuția, cu alte cuvinte, era lipsită de interes și indica o încremenire pe poziții care nu (mai) erau ale lui: el se afla în 1942 nu numai într-un alt spațiu geografic, ci și într-un alt spațiu politic și moral.

Detașarea de legionarism nu înseamnă însă o detașare de România, dimpotrivă. Îngrijorat de intrarea României în război, Eliade notează o săptămână mai târziu, pe 30 iunie 1941: „Furioasa mea iubire de țară, naționalismul meu incandescent mă doboară. Nu mai pot face nimic de când România a intrat în război.” Din acest moment și până la dezastrul de la Stalingrad pentru armata română, tonul se menține același. Cred că expresia „naționalism incandescent” definește exact complexul său de sentimente: evaluarea întregii situații politice și militare din Europa prin criteriul exclusiv al

temerilor pentru țara lui, exprimându-și inițial furia că aceasta își ia prea multe riscuri, mai târziu spaima atroce că ea va fi ocupată și strivită de Uniunea Sovietică și apoi veștejind ipocrizia celorlalte țări aliate și oportunismul diverselor persoane. Comentariile lui Eliade nu sunt intrinsec politice, el nu dorește ca vreuna dintre părți să câștige războiul în dauna celeilalte, ci doar că, oricine ar câștiga, România să nu piară. Meritul lui Eliade, dacă ne putem astfel exprima, este că el a înțeles imediat că adevărata miză a războiului mondial pentru România nu este nici victoria militară, nici recucerirea Basarabiei și a Bucovinei, nici conservarea unui anumit sistem politic intern, ci, pur și simplu, supraviețuirea. În fața acestei probleme, Eliade „suspendă” la Lisabona, ca și în fața criterioniștilor din București, orice altă „judecată”.

În 1942, tonul se înăsprește. Primele succese militare germane nu-l conving. Curios, *Jurnalul* de la sfârșitul lui 1941 nu menționează dezastrul, cauzat de un ger năprasnic, al armatei germane în fața Moscovei. Își face griji când observă la București, în iulie 1942, că „războiul nostru nu e prezent” și că „aproape nimeni, în afară de legionari, nu-și dă seama ce ne așteaptă dacă înving anglo-rușii. Începe să-mi fie groază de viitor, căci, dacă pierdem, pierim și ca stat, și ca națiune. Observ că sunt mult mai puțin nervos în țară decât eram astă-vară în Portugalia”. Este exact atitudinea care se va generaliza în reflecțiile viitoare. De ce tocmai legionarii intuiau primejdia, și ceilalți nu? Poate pentru că, prin ideile lor, ei difereau și de opinia democratică, dar cinică, a englezilor, și de cea dictatorială, și la fel de cinică, a comuniștilor? Să fi fost teamă lor la originea spaimei lui Eliade? Nu cred, pentru că el însuși o resimțise la Lisabona, înainte de contactele din București. Oricum, teama se va mări odată cu trecerea timpului și cu conturarea unei posibile victorii militare sovietice.

Pe 22 septembrie 1942, deși bătălia de la Stalingrad, care începuse pe 4 septembrie, nu dădea încă semne că va fi câștigată de Armata Roșie, Eliade „vede”, ca și Cioran la Paris, conform unui prieten comun, „căderea Germaniei și victoria comunismului”. O zi mai târziu, Eliade scrie aceste rânduri revelatoare, pe care le citez în întregime, în ciuda lungimii lor: „Din nou mă domină sentimentul zădărniciiei oricărui efort. Adevărul este că nu are absolut niciun rost să încerc o realizare a mea în cultură. Știu prea bine că trăiesc sfârșitul unui ciclu istoric și că nu mă voi putea încadra în haosul paradiziac care va urma. De altfel, nici nu mi s-ar îngădui. Lumea nouă anglo-savietică nu

va accepta în sânul ei oameni ca mine. Dar nu cazul meu personal mă impresionează. Mi-ar fi egal să trăiesc sau nu, că voi fi sau nu împușcat de comuniști (puteam fi foarte bine împușcat de Carol și Armând Călinescu, sau chiar de generalul Antonescu). Nu asta mă impresionează. Dimpotrivă, să mori știind că lași în urma ta o lume care-ți va duce mai departe gândurile, că mori cu *sens* cursive în text, S. A. e o moarte pe care totdeauna mi-am dorit-o. Mă cutremură însă neantul pe care-l văd înaintea mea: civilizația latino-ereștină sombrând sub așa-zisa dictatură a proletariatului, în fapt dictatura celor mai abjecte elemente slave. Și dacă acesta este adevărul – pentru că asta vor și Churchill și Roosevelt, și ei sunt cei tari – atunci ce rost mai are creația în istorie, în cultură? Numai două atitudini își mai pot găsi îndreptățirea: mistică și orgia, credința în sfințenie și cinică dezagregare în voluptate. Și atunci îți dai seama cât de inutile au fost, de atâtea secole, jertfele românismului.”

Aici începe ceea ce aș numi „Apocalipsa după Eliade”! Sfârșitul lumii se împletește cu sfârșitul lui personal, dar conform unui scenariu izvorât din preocupările lui din acea vreme. Cinci zile mai târziu, pe 28 septembrie 1942 Eliade va începe să scrie *Os Romenos* (în franceză, cerut de Ameal), pe care o va termina în ceva mai mult de două luni, pe 4 decembrie 1942 (tf. Însemnările din acele zile în *Jurnal*) și care va fi publicată în aprilie 1943.

Pe 20 noiembrie 1942 scrie articolul despre dor pentru *Acção*, încă din iulie reflectează asupra *Comentariilor la Legendă Meșterului Manole*, pe care le scrie între 10 februarie și 20 aprilie 1943 și le publică la București câteva luni mai târziu. Lumea creației interferează desigur cu lumea cotidiană. Retrăirea în aceste luni a istoriei românilor, în sensul reactualizării unora dintre miturile ei fundamentale, nu poate să nu ducă la spaimă că această istorie se apropie de sfârșit în chiar momentul în care Eliade depune mărturie despre ea, ceea ce putea confirma tocmai „cât de inutile au fost, de atâtea secole, jertfele românismului”. La fel, legenda lui Manole, astfel cum o citește el, ca expresie a unei creații veșnic reluate de la capăt, a sacrificiului creator și a morții care conferă sens vieții, nu putea să nu se întoarcă asupra lui însuși, făcându-l să scrie că moartea „cu *sens* ... e o moarte pe care totdeauna mi-am dorit-o”. Apocalipsa ar fi atunci „neantul”, moartea Jară *sens*, a României, ca și a lui, strivirea lor, simultană, „de cele mai abjecte elemente slave”, atacate și în *Os Romenos*, ori strivirea lor de dictatura proletariatului. ¹¹

11 „Războiul contra sovietelor nu are atunci [numai] semnificația spiritului de apărare a

În fine, o ultimă remarcă. Eliade nu a putut scrie romanul *Apocalips*, despre care vorbește în *Jurnalul* portughez, dar a scris nu numai *Manole*, ci și textul în care dezvăluie relația dintre prima și a doua carte, un jurnal în care își strigă neputința, chinurile, rateurile, agonia și moartea soției sale, Nina Mareș, agonia și moartea neamului său. *Jurnalul portughez* este, Apocalipsa lui Eliade” „Apocalipsa după Mircea Eliade”.

Autorul însuși nu astfel și-a descris *Jurnalul*, deși, după părerea mea, așa l-a scris. Pe 2 februarie 1944, el vede în acesta „un instrument de apărare împotriva neantului care mă amenință din toate părțile”, un mod de a salva „timpul pierdut” și un mod de a „se reculege”.

Este adevărat, dar este incomplet. Sau, altfel spus, este adevărat pentru „ultimul Eliade”, cel de după moartea Ninei, al înșeninării, dar nu este adevărat pentru cel precedent, al suferinței și spaimei. Se poate interpreta *Jurnalul portughez*, desigur, ca un scenariu *laïc* al Patimilor, al morții și al învierii, sau ca o narațiune conflictuală cu un soi de *happy end*: plecarea în Franța. Prezentarea dramei printr-o *mise en narration* care preia, poate, scheme narative precum cele de mai sus nu este totuna cu trăirea dramei de către Eliade. Acesta din urmă nu vine în final cu un mesaj consolator, nu depășește suferința și pierderea în sens de *überwinden*, adică de „învingere” a ei, sau de lăsare în urmă, precum o mașină depășește o altă pe șosea, ci de *verwinden*, de prelucrare, de integrare în sine însuși a doliului, așa cum Heidegger și apoi Vattimo au definit-o. Eliade nu trece de criză în sensul că o uită, o îngroapă, o abandonează „anilor morți” portughezi, ci în sensul că învață să trăiască cu ea, să-și internalizeze doliul, nu pentru că l-a terminat, ci pentru că, din decență, nu-l mai afișează. În felul său, Eliade nu a uitat niciodată nici pe Nina, nici România îngenunchată de comunism. A rămas doar să scrie despre ele, în eternitate.

Da, *Jurnalul portughez* este, într-adevăr, „adevărata operă” a lui Eliade în Portugalia. El scrie, într-un fel ca și Proust, capodopera lui din această perioadă că pe o expresie a disperării de a nu putea s-o scrie. Spaima eșecului și inversul ei, criza de egolatrie, semnalau tocmai această naștere prin moarte, ruperea fizică a operei din carnea lui, un chin al nașterii pe care Eliade îl trăiește ca anticipare a viitoarei sale teorii despre solidaritatea dintre viață și

valorilor creștine și europene contra misticii euro-asiatice; el cuprinde și un element geopolitic european: libertatea internațională a cursului Dunării!", afirmase Eliade în *Os Romenos*, în penultimul capitol.

moarte.

SORIN ALEXANDRESCU

21 aprilie

Sunt dela 10 februarie la Lisabona. Și sunt luni de când n-am mai scris nimic, nici măcar scrisori inteligente. Jurnalul meu intim l-am întrerupt la plecarea mea din țară – 19 aprilie 1940. Ar fi fost inutil să-mi scriu impresiile. Știam că nu voi putea ieși din Anglia nici măcar cu o pagină de manuscris. Și-apoi, mi-era teamă de vreo descindere. Dacă mi-aș fi scris regulat și onest jurnalul, eram nevoit să amintesc și atâtea conversații importante cu oamenii politici englezi, atâtea confidențe de trădarea cărora atârna libertatea sau poate capul unui om. Încerc mereu să-mi reîmprospătez datele, pentru a putea redacta cândva memoriile mele din Anglia.

Azi însă, încep acest jurnal din cu totul alte motive. Nina a plecat la București de câteva zile. Sunt singur pentru patru sau cinci săptămâni. Suspendarea oricărei munci responsabile de atâtea luni, presiunea politicii – sub care trăiesc –, lenea mentală, abandonarea manuscriselor mele la Oxford, sărăcia intelectuală a Lisabonei – toate acestea amenință cu degradarea mea lentă. Simt nevoia să mă regăsesc, să mă adun.

28 aprilie

Marea manifestație populară pentru omagierea lui Salazar. Îmi fac loc cu greu, un ceas și jumătate înainte de ora fixată, în Praça de Comércio. Am un loc în balconul Ministerului de Finanțe, la etajul II. Oceanul de capete din piață. Enorm de mulți copii și tineret. De câteva ceasuri, se trage încontinuu cu tot felul de tunuri, de pe uscat și de pe fluviu. Aici, în piață, detunăturile sunt sălbatice. Tresar; îmi amintesc de Londra.

La 6, apare Salazar în balcon. Mugește întreaga masă vie de la picioarele lui. Cu greu, aplecându-mă mult peste balustradă, îi pot vedea profilul. E îmbrăcat cu haine simple, gri, de după-amiază – și zâmbeste salutând cu mâna, ponderat, fără gesturi. Când a apărut el, de sus au început să se răstoarne coșuri cu petale de trandafiri, roz și galbene. Am observat mai târziu, când un tânăr vorbea de pe o estradă în mijlocul pieței, cum Salazar se juca gânditor cu

câteva petale rămase pe balustradă. L-am privit apoi vorbind. Citea cu destulă căldură, dar fără nicio emfază, ridicând la răstimpuri ochii din hârtie și privind mulțimea. Mâna stângă o înălța moale, gânditoare. O voce niciodată stridentă. Iar, la terminarea lecturii, când cei de jos îl ovaționau, înclina zâmbind capul. Parcă nici nu simțea copleșitoarea forță colectivă de la picioarele lui. În niciun caz nu era prizonierul ei, nici măcar nu se lăsa sugestionat de ea.

30 aprilie

Solemnitatea prezentării scrisorilor de acreditare ale noului ministru, Iurașcu. Cea dintâi la care asist. Agonia îmbrăcării fracului și a cămășii cu piepțitari, pe care am cumpărat-o chiar în dimineața fatală (cf. Scrisoarea trimisă Ninei, cu amănunte asupra traseului de la Aviz la Palatul Prezidențial). Întovărășiți de elemente motorizate. Eram în prima mașină, cu Antohi și cu Norton, de la protocol. Amuzant că eram singurul fără decorații – în afară de Salazar, bineînțeles, care acceptă orice fel de decorații, dar nu poartă niciuna.

Scena de la Palat: bătrânul general Carmona, președintele providențial – care, în loc de a-l împușca pe Salazar, după obiceiul românesc, l-a făcut dictatorul Portugaliei – ascultă rezemat în sabie scrisoarea lui Iurașcu, clătinând încet din cap de câte ori auzea cuvântul „latinătate”. Salazar, lângă el, în frac, părea de o excepțională modestie, ca și cum ar fi fost unul dintre secretarii președintelui. Ascultă fără niciun fel de încordare, fără să-și marcheze prezența. Aveam impresia că mai mult îl interesa expresia feței lui Iurașcu. Acum i-am văzut bine ochii. Nu sunt scânteietori, nu te pătrund, intimidându-te – ci trec prin tine fără ostilitate. Îmi pare rău că nu l-am auzit vorbind. Ministrul ne-a prezentat lui Carmona. Despre mine i-a spus: „unul din scriitorii noștri de talent”. Cred că bătrânul Carmona nici n-a auzit bine. Spunea mereu: „Merci, Merci” ...

6 mai

Azi mi-au venit manuscrisele și fișele de la Londra. Vardala telegrafiasse de aici consilierului de la Legația Suedeză și, după aproape patru săptămâni, pachetul a sosit.

Bucuria cu care l-am desfăcut, regăsind notele și manuscrisele pe care

nu mai speram să le am în mână înainte de sfârșitul războiului! Câteva broșuri nemțești au dispărut. Recitesc cele cinci-șase pagini de jurnal, singurele pe care le-am scris și numai în legătură cu *Viața nouă*. Oxfordul, cu toată tragedia și frumusețea lui, îl simt din nou. Și simt astăzi boala mea, deprimarea, speranțele, planurile, toată patetica viață pe care am dus-o de la 8 septembrie la 24 ianuarie.

Nu știu, acum, de care operă mă voi apuca; de roman sau de introducere în istoria religiilor.

7 mai

Am recitit astăzi cele 75 de pagini ale romanului. În general, le-am găsit bune. Mici rectificări în ambele capitole. Și pieptănarea textului.

15 mai¹²

Mănânc seara la Georges Oulmont, scriitorul francez refugiat pe care l-am cunoscut la Círculo Eça de Queiroz și i-am dat o masă acum vreo două săptămâni. Mi-a spus că locuiește într-o singură cameră, foarte modest, ca un refugiat, într-o clădire a patriarhatului – dar nu-l închipuiam să găsesc atâta tristă mizerie. Singura frumusețe – balconul care dă deasupra Tagelui. O cameră mică, la care ajungi trecând printr-o sală în care în fiecare seară se țin conferințe religioase urmate de taifasuri stupide și pornografice între băieți. (Am ascultat și eu, fără să vreau, inevitabilul conferențiar ridicând glasul.) Un pat și un divan, o masă de lemn cu câte o singură farfurie, în care mi s-a servit puțină mazăre fiartă, apoi o felie de șuncă și salată, apoi puțină brânză. Câteva cireșe, un dulce și o cafea. Dar nu asta este deprimant, ci furculițele de tablă, paharele murdare (niciunul la fel), sticla de vin începută, pâinea uscată dintr-o cutie de tablă, micul aparat de gaz aerian la care încălzea mazărea și făcea cafeaua. Și restul camerei: patul pe care se afla pijamaua, geamantanul cu ghetete deasupra, divanul unde se întinsese dna. Oulmont și care, fără îndoială avea ploșnițe, pentru că s-a ridicat frecându-se la braț, privind suspect roșeața, și a aprins lampa, punându-și brațul la cișmea. Mai sunt în cameră un dulap, o cuvetă și câteva rafturi cu cărți.

¹² Cât de teribil mă pot înșela câteodată! L-am cunoscut bine pe Oulmont, în vara-toamna 1941. Câtă mediocritate și farsă în acest avar, cu 100 000 scuzi în bancă! (mai 1942)

Dna Oulmont a fugit din Franța cu o blană la gât și câinele pe genunchi. El, cu hainele pe care le avea pe el și cu manuscrisele. Îmi spune că are două vile în Franța, bibliotecă de 6 000 volume, argintărie, tablouri. Acum duc viață de refugiați. Și totuși am vorbit numai de cele spirituale. El însă e deprimat de ce se întâmplă în Franța.

29 mai

Ce tristețe, să descoperi că toți oamenii de cultură și aproape toți scriitorii își însușesc în operă lor filosofia la modă a timpului în care trăiesc, chiar în aspectele ei cele mai sterile și mai vulgare. Eça de Queiroz și toți cei din generația lui – Oliveira Martins, Teófilo Braga etc. – erau atei, pozitiviști, socialiști etc. Romanele lui Eça poartă această inertă masă teoretică a filosofiei pe atunci la modă. Pio Baroja scrie că profesează materialismul pentru că e „doctrina cea mai fecundă pentru știință”. Exemplele pot fi multiplicat. Toți oamenii aceștia își introduc cu voluptate elemente teoretice caduce în operă lor. De fapt, de când știința s-a popularizat, a început modă ca și artele să împrumute universul savanților contemporani sau, mai rău, simple concluzii neverificabile ale unor premise și metode valabile (valide) timp de o generație. Cum a fost cazul cu pozitivismul, materialismul, medicina fiziologizantă etc.

Cât de singular apare Goethe, care s-a răzvrătit împotriva științei veacului său! Sau Dostoievski, sau chiar Tolstoi, care a îndrăznit să redescopere Evangheliile în plin pozitivism.

(Notă la transcriere, 4 august. Acum câteva zile, lucrând la un capitol care mergea greu din *Viața nouă*, am transcris o parte din cele de mai sus în *Jurnalul* lui David Dragu.)

4 iunie

Nici până astăzi nu înțeleg cum am putut scrie ceva atât de ratat, atât de lipsit de sens, de conținut și vervă ca cele 80-90 de pagini mari din *Ștefănia*. Îmi aduc aminte că am încercat de mai multe ori să recitesc manuscrisul acesta, fără să izbutesc. De la cele dintâi pagini renunțam, deprimat. În afară de capitolul tipărit în *Universul literar*, aproape că nu e nimic de salvat; nici măcar episoade, „subiecte”, care ar putea fi retopite și rescrise. Mă întreb cum

am putut stăruî două luni într-o muncă atât de stearpă. Mă întreb, mai ales, cum am putut scrie atât de prost. Unde erau fertila mea imaginație, verva dialogurilor mele, inteligența personajelor mele? Totul e tern, neinteresant, lamentabil în această carte, pe care mă felicit că am abandonat-o atât de definitiv.

Pentru *Viață nouă*, sunt silit să rescriu tot ce se referă la Ștefănia și Petru.

10 iunie

Magnifică excursie, cu Aron Cotruș, la Arrábida și Setúbal. Este a treia oară când văd cornișa Arrábidei și *Pădurea Singuraticului*. O serie de mici însemnări risipite prin buzunare și carnete, care-și așteaptă redactarea. Cumpărasem un carnet special, legat în piele, pentru asemenea însemnări. Nu mi-am transcris nici călătoriile la Porto, Coimbra, Évora. Cred că păstrez încă undeva notele de la Sintra. Ar trebui să încep redactarea lor, căci apoi li se va pierde frăgezimea.

13 iunie

Am recitit astăzi, pentru o nouă ediție, *Nuntă în cer*. Partea I m-a emoționat până la lacrimi. Niciodată n-am scris un lucru mai desăvârșit, mai patetic și mai sincer. Păcat că partea a doua, mai ales spre final, scade mult sub nivel. Altminteri, ar fi fost cel mai frumos roman de dragoste românesc.

Acum două săptămâni, îndată după ce m-am întors de la Madrid, am recitit *Întoarcerea din Rai* și *Huliganii*. Începusem lectura cu emoție, nu cumva să mi se pară lamentabile aceste două cărți care-și vor găsi împlinirea în *Viață nouă*. Dar cu ce interes, cu ce permanentă uluire le-am recitit! Niciodată n-am avut mai net sentimentul că sunt un mare scriitor și că romanele mele vor fi singurele citite din toată producția 1925-1940, peste o sută de ani. Așa de puternic mă stăpânește sentimentul ăsta, așa de total sunt acum convins de geniul meu literar, încât uneori mă întreb dacă nu cumva „redescoperirea” aceasta a mea nu înseamnă începutul bătrâneții, dacă forța mea de creație nu e sleită.

20 iunie

Primesc din țară *Ion* și *întunecare*. Le-am cerut ca să-mi dau seama, după un recul în timp și în spațiu, de romanul românesc. Am început cu *întunecare*. Mărturisesc aici că nu citisem decât trei pătrimi din vol umul I, atât cât apăruse în primul volum în Editură „Universul” prin 1927. Și despre această porțiune scrisesem un foileton cam în doi peri la *Cuvântul*. (îmi amintesc furia lui Pamfil Șeicaru: „L-ai cam malmenat! ¹³„) Dar, oricum, aveam o părere destul de bună, incomparabil mai bună decât despre romanele anterioare.

Mihail Sebastian nu obosea să mă necăjească pentru această excesivă toleranță a mea față de *întunecare*. Acum, când am citit ambele volume, înțeleg și îi dau dreptate.

De mai multe ori, în timpul lecturii, îmi spuneam cu tristețe: asta e tot ce-am putut da noi epocii 1916-1926?. Nu-mi venea să cred că *asta* era „fresca vieții naționale” pe care o lăudaseră atâția recenzenți, atâția critici literari. Mă consolez, spunându-mi că nicio generație nu-și poate cânta înfăptuirile, că niciun mare eveniment istoric n-a fost reflectat în adevăratele lui proporții de către artiștii contemporani.

Sunt totuși anumite pasaje bune: începutul volumului I, descrierea declarării războiului, retragerea. Apoi, în vol umul al II -lea: scene de pe front, vizita lui Comșa în satul natal și plutonierul surorii sale, fragmente din campania electorală. Tot ceea ce se referă la „psihologie” și la „sociologie” e fals, strident, neconvingător. Dialogurile teoretice sunt de o strivitoare mediocritate. Și e incontestabil că Cezar Petrescu are talent. Ce splendid subiect de roman a avut în mână, așa cum începuse!

22 iunie

Eram la plaja Guincho, când Nina mi-a adus vestea intrării noastre în război împotriva Rusiei Sovietice. La început, auzisem numai de noi și de finlandezi, și ne speriasem; credeam că vom fi ajutați de nemți, dar nu pe față. Apoi, am aflat adevărul: că Reich-ul se bate propriu-zis, iar noi suntem numai o parte a flancului drept german.

Recunosc că nu mă așteptam la acest război în 1941. Credeam că așa-

13 A malmena - a brusca, a brutaliza (franțuzism) (n. ed.).

numita colaborare ruso – germană va mai dură, însă asta înseamnă că nemții au înțeles că nu pot câștiga războiul anul ăsta, ei se pregătesc de un război lung. După mine, atacul e un semn de slăbiciune din partea Germaniei. Pentru că, dacă ar fi fost siguri că pot zdrobi Anglia anul acesta, n-ar fi avut nevoie să mai atace Rusia; Sovietele, după victoria finală germană, ar fi făcut tot ce le-ar fi cerut Hitler. Înainte de a citi discursul lui Churchill și a vedea ce spun americanii, sperasem (foarte slab, ce e drept) că poate pe spinarea Rusiei s-ar fi putut face o pace de compromis. Dar văd că imperialistul meu de la Londra urlă că rușii luptă pentru libertate și trebuie ajutați împotriva invaziei hitleriste. Ce ridicolă îmi apare, încă o dată, morala acestui război britanic! Nu spui nimic când Sovietele iau Basarabia, țările baltice, jumătate din Polonia, o parte din Finlanda – urlă pentru Coridorul Danzig-ului și acum ajuți pe Stalin în numele democrației, al libertății și al creștinismului...

30 iunie

Sfârșesc al doilea volum din *Ion* cu cea mai mare emoție. Ce carte uluitoare! Îmi închipui surpriza, zăpăceala care a cuprins pe contemporanii lui Rebreanu când, în 1921, a apărut acest cap-de-operă care se deosebea și întrecea tot ce se publicase până atunci. Singurul țaran „viu” din literatura noastră și, fără îndoială, printre puținii țărani autentici din literatura universală.

Este enormă cantitatea de fapte, de întâmplări și oameni în acest roman relativ concis (căci nu are nici măcar 800 de pagini). O carte în care „timpul” intervine fără niciun artificiu; îl simți cum curge, cum desăvârșește sau dezleagă.

Ieri, primele comunicate germane de pe frontul rus care mă liniștesc. Furioasă mea iubire de țară, naționalismul meu incandescent mă doboară. Nu mai pot face nimic de când România a intrat în război. Nu pot scrie. Am abandonat iar romanul.

Dar *à propos* de roman: nu trebuie să uit că timpul totalizează, contopește extremele. Asta este marea lecție a romanului meu: că omul nu se poate desăvârși dacă nu „totalizează” în el toate extremele, dacă nu izbutește să-și iubească dușmanii, dacă nu depășește pasiunile politice nu printr-o asceză indiană sau placiditate sceptic olimpică – ci prin trăirea mesajului creștin: iubește pe aproapele tău... Lecția mare a „timpului” ...

20 iulie începusem lucrul la roman și scrisesem cu oarecare facilitate episodul Ștefania-Nadina-Barbu, când a sosit Pamfil Șeicaru, în misiune oficială, și a rămas opt zile. N-am mai putut scrie un rând. Totul a fost suspendat: roman, inteligență, sensibilitate. De când l-am întâmpinat la gară, o cumplită tristețe și secetă sufletească m-au copleșit. Pamfil Șeicaru în misiune oficială! Pamfil al nostru în audiență la patriarh, la Salazar și Carmona – apoi la Franco, la Pétain... Mă împăcasem cu România nouă a generalului și a lui Ică Antonescu (ce grozav seamănă cu Armând!.) pentru că ne aflăm într-un război crâncen – dar apariția furtunoasă și comic-tragică a lui Pamfil m-a doborât. Toate masacrele, toate lagărele, toate umilințele, toate rebeliunile, toate purificările, toate programele generoase – ca să se ajungă din nou la Pamfil Șeicaru, la eternul nostru Pamfil, care a terorizat toți regii și toate guvernele, dar a căzut întotdeauna în picioare. Corneliu Codreanu mort, Iorga mort, Armând, Duca, Moruzov – morți sunt toți șefii legionari și toți călăii Legiunii – iar Pamfil e viu, dinamic, patriot. Astăzi, în ceasul cel mai grav al istoriei noastre – pentru că ne riscăm însăși existența noastră ca stat – Pamfil Șeicaru e trimis în misiune oficială, îmi spune că i se oferă Ministerul Propagandei – pentru că „toate lucrurile la vremea lor”, și acum începe să fie prea târziu.

Înjură groaznic pe legionari. Înjură pe Nae, dar, iată de rezerva mea și de apărarea superficială pe care i-o fac, uită ce-a spus și începe să-l laude. Prinde mare dragoste de mine. Îmi făgăduiește nu știu câte catedre universitare, îi place, probabil, candoarea mea, jena mea de a mă vedea apreciat tumultuos de el. Mă prefac de minune, biet cărturar îndrăgostit de poezie și natură, care habar nu are ce e viața (Viața, domnule, femei, vin, muzică – zi-i mă!). Fac toate acestea într-un imens dezgust de mine, de el, de țară, de tot. Când Nae a murit din cauza lagărului – sunt silit să conduc astăzi pe Pamfil la Salazar, să-l prezint directorilor de ziare, scriitorilor etc. Și vorbește întotdeauna cu glas tare, sigur, în franțuzeasca lui pitoresc incorectă. Zâmbetul lui Antonio Eça de Queiroz, ascultându-l...

Evident, nu strică nici Pamfil, dacă guvernul n-a trimis pe altul. Face și el, în felul lui, să se vorbească despre România. Am stăruit să se publice cât mai multe informații și comunicate despre vizita lui în Portugalia. Am aranjat să facă declarații presei. Tot ce ne poate servi e bine. L-am apărat în fața celor care-l bârfeau, dintre mulții portughezi care l-au cunoscut. Dar nu voi putea

uita vreodată chinul de a-l avea lângă mine în mașină până la Coimbra, de a-l simți în preajmă la Alcobaça, Batalha, Buçaco...

4 august

Enorm timp pierdut cu munca stupidă a „presei și propagandei”. E adevărat că am izbutit, în cinci luni, să se scrie în ziare despre România. Dar ce importanță pot avea toate acestea? Efemeride fără nicio urmare. Traducerea lui Eminescu și a lui Camões ar face mai mult pentru cunoașterea reciprocă a țărilor noastre decât toate telegramele agențiilor de presă.

Dar asta, evident, nu o poate înțelege nimeni.

În ultimele săptămâni, am lucrat puțin la roman. Nu găsesc timp. Vezi notele din jurnalul închinat romanului.

5 august împreună cu familia Iurașcu, suntem invitați la dejun la dna Ferro - Fernanda da Castro - în mica sa quinta” la Marinha. Trei frați, proprietarii unui parc de pini, pe marginea oceanului, de peste treizeci hectare, au avut inteligenta idee să clădească vreo treizeci de vile („case de pescari”), pe care le închiriază. Fiecare face ce vrea la el. Nu există garduri, ziduri, sentiment al proprietății. Am rămas mult timp afară, sub pini. Vântul care s-a pornit de mai multe zile la Cascais nu se simte aici. Apoi, cu cei doi băieți ai dnei Ferro, Gâza și o altă fată, am plecat să jucăm tenis. Observ încă o dată cât de repede mă cuceresc pe mine sporturile, jocurile. Mă încântă absolut toate.

12 august

Marțea seara e întotdeauna „whisky-party” la Bolasco, noul atașat de presă italian, care are o admirabilă vilă în Monte-Estori. Mă duc regulat. Întâlnesc oameni interesați. Și, apoi, meseria mea actuală de a alerga după informații... Vine acolo aproape toată legația Italiei. Mă împrietenesc cu băiatul lui Giovanni Gentile, al doilea secretar la legație, care se numește Benedetto; născut pe vremea prieteniei lui Gentile cu Croce.

Tocmai despre asta începusem nota de față. Îmi spune o sumedenie de amănunte în legătură cu viața lui Croce și prietenia Croce-Gentile. Cel mai semnificativ: Croce avea o prietenă, acum vreo treizeci-patruzeci de ani, o

femeie frumoasă și plină de viață, care trăia în casa lui – fiind ea însăși napolitană – și căreia toată lumea îi spunea Donna Angelina. Nici măcar familia Gentile nu-i cunoștea celălalt nume și, când trebuiau s-o prezinte prietenilor, spuneau simplu: Donna Angelina. Croce era fericit, o iubea, și femeia aceasta îi înviora viața. Când a murit, prin 1910, Croce a fost câtva timp cu totul zdrobit. Câțiva ani în urmă însă, s-a căsătorit cu actuala lui soție, o femeie rigidă, severă, o adevărată *bas-bleu*¹⁴. Noua tovarășă i-a schimbat cu totul viața. Croce s-a răcit și s-a depărtat de prietenii de altădată. Cu timpul, a ajuns impracticabil, supărăcios, atacând pe toată lumea, neplăcându-i nimic, găsind tuturor cusururi. Este opera lui de după Primul Război Mondial.

Așa explică Benedetto Gentile răceala dintre taică-său și Croce și impenetrabilitatea lui Croce față de fascism, în care totuși ar putea regăsi atâtea dintre ideile lui (antimaterialismul istoric, bunăoară, antipozitivismul etc.).

2 septembrie

Momentul politic european 1930-1940 a ajutat mult să se apropie oameni deosebiți între ei ca structuri mentale și care până atunci se aflau în conflict sau impenetrabili unii față de alții. Bunăoară, mă gândesc la Jacques Maritain, care, datorită faptului că soția lui e evreică și că a luat o anumită atitudine față de comunism și față de războiul civil din Spania, a fost silit, în ultimii ani, să-și atenueze anumite ostilități (Bergson, Lévy-Bruhl, Gide). De asemenea, mă gândesc că Gide, prin convertirea lui la comunism, se apropiase de un grup de catolici față de care avusese întotdeauna rezerve: Maritain, Mauriac, Benjamin etc.

Astăzi, văd catolici portughezi luând apărarea comunismului, numai pentru că Hitler se bate cu Rusia.

3 septembrie

Notele despre Portugalia le adun într-un alt carnet. Acum îmi pare rău, căci jurnalul acesta își pierde poate partea cea mai interesantă. Dar voiam să fac o carte din asemenea fragmente, și totuși nu voiam să am sentimentul că-

14" (Peior.) Scriitoare pedantă (lb. fr.) (n. ed.).

mi public părți din jurnal.

Deliciile cu care înot. Pot acum dura, fără efort, patru-șind sute de metri. O singură plictiseală: mi se face repede frig.

15 septembrie

Azi după-amiază – citind, visând, bărbierindu-mă, am avut ideea unei mari drame românești, *Tinerețe jură bătrânețe*... Cum, din cauza bolii, am întrerupt de o săptămână *Viața nouă*, sper să mă apuc curând să o scriu.

27 septembrie

Bolnav de vreo câteva săptămâni. Eterna mea „răceală” de toamnă, care coincide atât de suspect cu febră de la Ciuc...

Am întrerupt lucrul la roman. În schimb, când nu mă neurasteniza febră, am citit literatură portugheză, îndeosebi Eça și Camões. Mai multe cărți încep să-și facă loc în minte, alături de raftul cărților de mult visate, pe care Dumnezeu știe dacă voi avea vreodată timp să le scriu. Dar una dintre ele mă pasionează: o viață a lui Camões, scrisă liber, în care să pot spune tot ce gândesc despre ocean, colonii, India, stil manuel în, Goa, poezie lirică, destin, lusitanism etc. O carte fără emoție, fără note, cu multe capitole, cu subtiduri, ceva asemănător biografiilor lui Eugenio d'Ors, a căror tehnică o înțeleg acum. D'Ors nu are timpul să scrie pe îndelete tot ce știe și gândește, și atunci reușește la biografia-sehemă.

28 septembrie

Citind azi în *Os Maias* (vol. I, p. 143) planul cărții pretențioase a lui Ega, *Memoriile unui atom*, am rămas uluit constatând cât de mult seamănă cu *Memoriile unui soldat de plumb* scrise de mine prin clasă a IV -a, rămase neterminate și ale căror manuscrise (vreo trei caiete) le-a luat Radu Capriel în 1928. Totul e *identic*, până și prezența „atomului” (plumbului meu) la Crucificare, în Revoluția Franceză etc. Eu scriam lucrurile astea când aveam vreo paisprezece ani. Ega le plănuia student la Coimbra (Ega e un erou al *Familiei Maiavnu-l confundați cu autorul romanului, Eça de Queiroz*). Dar e

curios că ne aflam amândoi în același climat mental: pozitivismul, scientismul profetic etc.

29 septembrie

De atâtea zile plouă. Nu pot să mă fac sănătos în casa aceasta adorabilă, acum un centru faimos de igrasie și reumatism.

Pe de o parte, îmi pare bine că mă despart de Cascais cu toamna ploioasă din jurul meu. Nu voi avea, la Lisabona, nicio melancolie.

9 octombrie

Îl cunosc pe Reinaldo dos Santos. Mă primește la Muzeul de Artă Modernă, al cărui director este. Auzisem demult de el: chirurgul cel mai bun al Portugaliei și un emerit istoric al artelor, un revoluționar în doctrinele artelor, un revoluționar în doctrinele artelor plastice. Îmi vorbise despre el, între alții, Eugenio d'Ors, la Madrid; când, întrebându-l în ce măsură mai este astăzi posibil omul leibnizian sau vincian, mi l-a dat pe Reinaldo de exemplu.

Întrevederea, fixată pentru un sfert de ceas, a durat aproape două ceasuri. Am vorbit îndeosebi artă și „filosofie maritimă”. I-am expus cartea mea despre Camões. Dar am ajuns – după obiceiul meu – și prin India, prin istoria științelor, în simbolism, în metafizică.

Am plecat de la muzeu reconfortat, și totuși cu o ușoară melancolie. Căci între altele, Santos îmi ceruse lămuriri despre anumite lucrări din istoria artelor; bunăoară, nu auzise de Friedrich Saxl și Erwin Panofsky, de Institutul Warburg etc. Era straniu să vezi un mare specialist luând note de la un profan. Îmi spuneam, la reîntoarcere: ce om extraordinar sunt eu! În câte domenii nu am străbătut, domenii pe care nimeni nu le bănuiește, pentru că n-am scris niciodată despre ele, considerându-mă cu totul profan. Și toate aceste comori, toate interpretările mele personale riscă să se piardă în orice moment, pentru că eu conștinueu să-mi pierd timpul cu fleacuri, și cele mai bune ceasuri nu-mi mai aparțin. Cât de ridicole nu mi s-au părut, atunci, buletinele de presă pe care le fac săptămânal, lipiturile de ziare etc. Și amicul Leontin Constantinescu, care la birou nu uită niciodată că e „șeful serviciului de presă”, îmi prezintă buletinele cu următoarea formulă: „întocmit de d. M. Eliade de la serviciul

presei...”

Contrastul între ceea ce aş putea face şi ceea ce sunt nevoit să fac e tragicomic. Reinaldo dos Santos, bunăoară, mi-a propus să scriu o filosofie a istoriei româneşti în colecţia în care el o va scrie pe a Portugaliei, Maranon pe a Spaniei şi fiul lui Charles Richet pe a Franţei.

Am înţeles un lucru: că dacă m-aş fi aflat în străinătate, în postul de azi, de cinci-şase ani – aş fi fost un scriitor european. Măcar cărţile mele de eseuri şi filosofia religiilor ar fi fost astăzi cunoscute în străinătate.

4 noiembrie îmi aduc aminte că anul trecut, cam pe timpul ăsta, începusem la Oxford romanul. Cu ce entuziasm, cu câtă convingere că-l voi sfârşi în câţiva ani! Şi iată că n-am scris decât 222 de pagini. Boala mea, tragediile din ţară, carantina manuscrisului la cenzură (trei luni), plictiselile de astă-vară, în sfârşit noua îmbolnăvire (la Cascais) urmată de indispoziţia în care mă zbat de când m-am mutat în acest admirabil apartament din Avenida Elias Garcia 147, et ajul III – au contribuit la minimalizarea, la „piticirea” efortului de creaţie. Opera creşte mereu, ca proporţii, şi redactarea ei întârzie, anemică.

Acum, sunt până în gât cufundat în Camões – a cărui operă lirică o recitesc condus de cele mai bune comentarii şi studii critice. Aş vrea să scriu o carte asupra secolului lui Camões: descoperirile maritime, Coimbra, „Renaşterea” portugheză, Infanta Dona Maria, oceanul, Goa şi Garcia de Orta – câte centre pentru o filosofie a culturii pe care n-am avut încă prilejul să o formulez! Asta înseamnă însă că romanul iar se amână.

În fond, de când am ieşit din lagăr, de trei ani, n-am produs efectiv mai nimic: *Secretul dr. Honigberger*, *Mitul reintegrării*, *Iphigenia* – câteva studii, şi începutul din *Viaţă nouă*. Trei ani, de maturitate!

De atunci, fac foarte multe cărţi în cap, dar nici măcar nu mă obosesc să le încep. Am început, de mult, *La Mandragore* şi *Introducere în istoria religiilor*. Eram gata să încep: *Comentarii la Legendă Meşterului Manole*, *Anthropocosmos*, *Muntele mape* – le-am amânat, împreună cu alte lucruri mai mărunte. Adunasem odată mult material pentru o *Prolegomena to the Study of Indian Religion*, şi vroiam să fac o a doua ediţie, mult mai curajoasă, din *Yoga*. Aici, am început o carte de impresii asupra Portugaliei – să adun material pentru o carte asupra lui Salazar şi un studiu mare despre Eça de Queiroz. De asemenea, am început să scriu câteva articole pentru *Acção*, pe care le-aş

publica bucuros într-o broșură, în portugheză.

Întreg acest ocean de proiecte dovedește că sunt aproape să-mi pierd busolă.

7 noiembrie

Amuzantă, dar nu mai puțin veridică, povestirea revoluției generalului Gomes da Costa, de la Braga, care a deschis drumul lui Carmona și, mai târziu, lui Salazar – povestită aseară de Manuel Múrias și Correia Marquez, nu numai martori oculari, ci *autorii* responsabili ai succesului acestei revoluții!

Păcat că n-o pot destăinui în cartea mea despre Salazar. Căci, după cum se știe, istoria oficială dă o cu totul altă versiune loviturii de stat din 28 mai 1926. După această versiune, țara întreagă a aderat, din prima zi – și armata a trecut imediat de partea lui Gomes. Când voi avea timp – sau poate în *Memoriile* mele – voi povesti pe îndelete cum s-au petrecut lucrurile.

8 noiembrie

Merg foarte încet cu redactarea însemnărilor de drum.

Citesc enorm asupra monarhiei și republicii, ca să adun material pentru volumul Salazar. Numai săptămâna aceasta am citit vreo 600 de pagini de istorie și memorii, în afară de volumul lui Ferro, pe care l-am recitit, și în afară de cinci discursuri ale lui Sfalazar, pe care le-am adnotat.

9 noiembrie

E regretabil, și pentru mine, și pentru cultura țării, că în operă mea literară nu intervin, active, marile gânduri care mă frământă de atâția ani și care nu sunt atât de haotice în mine pe cât par la prima vedere.

10 noiembrie

Un om cu care semăn foarte mult: Menéndes y Pelayo. Sfârșesc acum de citit *Historia de las ideas estéticas en España* pe care n-o cunoșteam (eu am descoperit pe Menéndes la Roma, în 1928, când îmi pregăteam licența la

Biblioteca V ictor Emanuel, și am citit, învățând atunci spaniolă, *Historia de los Heterodoxos* și *La Ciência espanola* împreună cu două volume din *Estúdios* asupra lui Lope de Vega – și cred că sunt cel dintâi român care am scris ceva consistent, deși patetic, asupra-i: un foileton în *Cuvântul*, plin de greșeli de tipar). Ca și Menéndes, am o imensă sete de a ști. Ca și el, am pasiunea lucrărilor vaste, erudite, și totuși cu viziune amplă, filosofică.

În minus – am toată imensa lui știință filologică și bibliologică. În plus, talentul de scriitor epic, originalitate filosofică. De asemenea, cred că l-am întrecut în curiozitate.

19 noiembrie

Sunt într-o perioadă de enorm efort intelectual, și totuși de mediocră creație. Am început prologul la cartea despre Salazar. De abia am scris câteva pagini, pentru redactarea cărora am citit douăsprezece ore zilnic în ultimele două săptămâni. Mânia mea de a cunoaște întotdeauna de zece ori mai mult decât aş avea nevoie pentru scrierea unei pagini.

28 noiembrie

Lucrez greu și mult la redactarea cărții *Salazar și contra. Revoluția în Portugalia.*” În afară de o întinsă informație scrisă, culeg date oarecum inedite de la Murias, Silva Dias, Correia Marquez etc.

29 noiembrie

Merge greu – dar trebuie să meargă. Eforturi neînchipuite – pentru mine, care scriam atât de ușor – ca să închei o pagină, două pe zi. Mă întreb dacă puterea mea de creație nu e sleită de atâtea abuzuri, și mai ales de neurastenia care mă încearcă de vreo câteva luni.

Apoi, mai e ceva: plecarea ministrului lurașcu e prilej de nesfârșite mese, banchete, ceaiuri – la care iau parte. Eu însumi „organizez” la mine, mâine și la 2 decembrie, două masive reuniuni – miniștri etc. Toate astea mă extenuază.

10 decembrie

Între alte lucruri care mă plictisesc la jurnalul acesta este faptul că-l scriu pe pagini de carnet și, cum sunt silit să-l ascund, mă trudesesc să nu scriu niciodată mai mult de

„*Tidul final al cărții va fi Salazar și revoluția în Pùrtugalia* (n. Ed.).

O pagină, dar nici mai puțin, ca să pot desprinde pagina și așeza-o în dosarul respectiv. (Ce îngrozitoare frază!)

11 decembrie

Este fără margine capacitatea mea de a înțelege și simți cultura, în toate formele ei. Dacă aș putea exprima măcar a suta parte din tot ce gândesc și din tot *ce știu* altfel decât se știe de ceilalți! Nu cred că s-a mai întâlnit un geniu de o asemenea complexitate – în orice caz orizonturile mele intelectuale sunt mult mai vaste ca ale lui Goethe. Mă trezesc, bunăoară, că voi putea scrie, cu ușurință, o carte asupra poeziei portugheze în secolul al XIX -lea. Nu sunt erudit, sau nu sunt numai erudit. Fără îndoială că un altul știe mai bine decât mine istoria poeziei portugheze în secolul al XIX -lea. Dar sunt sigur că eu o înțeleg și o simt profund, mai original, mai sistematic.

14 decembrie

Lucru mediocru la partea întâia a cărții despre Salazar. Am scris aproximativ 60 de pagini tipar. Mi-e teamă să fac bilanțul unui an de activitate.

17 decembrie

De când a intrat America în război, s-a schimbat atmosfera aici; portughezii sunt nervoși, se tem, bănuiesc etc. Succesele navale germane i-au intimidat. Eram într-o tutungerie când s-a aflat de scufundarea lui *Prince of Wales* și *Repulse*. Doi burghezi s-au privit, pălind.

— Dacă o merge așa, cu două cuirasate pe zi, am pi.

— O!!

De câteva zile, zvonuri lansate de englezi: japonezii au intrat în Macao, nemții vor ocupa Portugalia etc.

Azi, se vorbește despre Timor, fără să se precizeze.

Eu nu scriu aproape niciodată în momentele mele „adevărate”. De aceea, nici în jurnal, nici în cărți nu se oglindește decât partea neutralizată a ființei mele – partea de echilibru sau compromis, pe care o dobândesc refuzând să iau cunoștință de mine însumi, de realitate.

18 decembrie

Olandezii și australienii au intrat în Timor. Mâine se așteaptă discursul lui Salazar la Assembleia Nacional. E o panică încremenită.

Ce formidabil joacă englezii! Căci toți nenorociții ăștia cred că nemții sunt de vină, că Hitler e autorul dramei lor coloniale.

Aflu amănunte interesante, pe care le comunic lui Totescu; apoi, făc două telegrame cifrate. Tânărul Totescu, *chargé d'affaires*, teribil de mândru de rolul lui într-un asemenea moment grav.

27 decembrie

Vechea mea mânie: de abia am început cartea despre Salazar, și gândul îmi fuge la istoria religiilor. Aș vrea să trăiesc destul ca să scriu *Mitologia morții*, în câteva volume. Citesc mult. Din nefericire, nu-mi mai însemn gândurile.

— Dezgustul de mine însumi.

3 ianuarie

Merge destul de bine redactarea cărții despre contrarevoluția portugheză.

Mă gândesc ce amuzant ar fi să scriu într-o zi un catalog comentat al scrierilor mele inedite și o istorie a tuturor manuscriselor.

11 ianuarie

O răceală care mă ține în casă de câteva zile mi-a îngăduit să scriu vreo 15 pagini compacte. Am ajuns la consulatul lui Sidónio Păiș. Câte lucruri importante, tragice sau numai amuzante a trebuit să las la o parte, numai

pentru a nu strica economia generală a cărții! Îmi dau acum seama că degeaba am citit câteva mii de pagini de memorii politice din timpul revoluției, dacă n-am povestit decât câteva scene. Ca de obicei, efortul depus pentru a mă documenta este mult mai mare decât cel consumat în redactarea lucrării. Când eu sunt pe deplin lămurit asupra unui lucru – singura dorință e să-l rezum cât mai repede și cât mai pe scurt, ca să scap de el. Știu întotdeauna mai mult și mai multe decât se vede din cărțile mele.

Planul meu ar fi să termin volumul prin martie, să mă apuc în aprilie de Camões – iar până la toamnă să „lichidez” experiența portugheză. În caz contrar, mă voi întoarce la roman.

Trebuie să fac toate acestea ca să suport gândul că războiul va dura încă patru-opt-doisprezece ani.

12 ianuarie

Mă apropii de treizeci și cinci de ani. A trecut timpul prostiilor. Curând, îmbătrânesc. Opera mea e difuză, risipită, abandonată pe mâna câtorva critici mediocri și interpreți modești ai ideilor mele în istoria religiilor, filosofia culturii și folclor – trebuie să-și găsească un punct de reazem, care s-o explice, s-o organizeze și s-o adâncească. La drept vorbind, aş avea nevoie de mai multe puncte de reazem. Ele ar fi: a) în arta romanului, *Viață nouă*; b) în dramă, *Tinerețe fără bătrânețe*, e) în morală, *Comentarii la Legendă Meșterului Manole*, d) în istoria și filosofia religiilor, *Introducerea în istoria religiilor*, e) în filosofia culturii, *Symbole, mythe, culture*, f) în folclor, *La Mandragore*, g) în indianistică, ediția a II-a, refăcută, din *Yoga* și *Introducere în istoria religiilor indiene*, h) în eseu, *Muntele magic*. La toate astea, se mai adaugă alte lucrări, începute sau plănuite: o sinteză asupra originilor științelor; o mitologie a morții, o geografie mitică, o istorie religioasă a Daciei. Restul – romane, studii, călătorii, drame moderne, politică – sunt detalii.

Pentru realizarea măcar a câtorva dintre aceste opere – de la a la d –, mi-ar trebui cel puțin cinci ani de muncă neîntreruptă. Dar în climatul lusitan, muncesc greu. Iar războiul, care se prelungește, îmi paralizează documentarea.

22 ianuarie

Trebuie să te hotărăști: ori...

10 februarie

Azi, se împlinește un an de când am sosit la Lisabona. N-am avut încă timp să scriu impresiile din Anglia. Doar simple note – și memoria mea.

Mă întreb ce-am făcut în acest an. Până în aprilie, plimbări și meditații. În mai, reiau romanul – și Spania. Vara, lucrez la roman și citesc pe Eça de Queiroz. Toamna, citesc pe Camões și foarte multă literatură portugheză. Noiembrie – încep cartea despre Salazar. Iarna, enorm efort cu redactarea ei.

Fac astăzi o scurtă socoteală a paginilor de manuscris. Am scris în Portugalia: 75 de pagini mari (cam 120 de pagini de carte) despre contrarevoluție și Salazar, 140 de pagini de roman; 25 de pagini din cartea de impresii despre Portugalia; 40 de pagini jurnal intim; 12 pagini jurnalul romanului; 10 pagini din *Latina gintă e regină* (primul articol, care a și apărut acum câteva zile în *Acção*).

Am trecut cele mai grave crize (octombrie-ianuarie).

Am citit enorm. Am suferit enorm. Am meditat asupra sistemului meu filosofic. Am descoperit formula viitorului centru de misionarism românesc pe care vreau să-l întemeiez.

Trei zile la Algarve, în sudul Portugaliei, ca să vedem migdalii în floare.

Praia da Rocha – unde azi vreau să mă întorc.

— Note în carnetul negru.

19 februarie

Am cunoscut pe Alfredo Pimenta, cel mai învățat om al Portugaliei. Bibliotecă splendidă, 20 000 de volume. Scund. E ca un copil. Sensibil, orgolios. Dar scrie splendid.

Ne împrietenim repede.

22 februarie

Revin crizele de nervi, aproape isterice. Restul timpului – mă zbat în neurastenii. Aceleași repere: tinerețea pierdută, viața banală care mă apasă,

dorința de aventuri stridente, tragice, așa cum am cunoscut în 1928, 1930, 1932 etc.

Înțeleg foarte bine, în momentele mele de luciditate, cauza crizelor. Multiplii demoni care se zbat în mine își găsesc echilibrul numai în operă mea; numai în epocile de creație sunt liniștit. Acum, scriu cartea despre Salazar.

Nu mă pot realiza total în ea. Încerc, dimpotrivă, să fiu impersonal. Rezultatul – neurastenia!

27 martie

L-am cunoscut ieri, la António Ferro, pe Ortega Gasset. Convorbire pasionantă! Cum rămâne mult timp în Portugalia, sper să leg cu el o adevărată prietenie. Mi-a vorbit de cartea – grozavă!

— Pe care o scrie.

Azi, am citit *Kir Ianulea*. Deprimat de aspectul slavo-grecesc al limbii. Mult rău ne-a făcut nouă hazul lui Caragiale.

Nervii mei sunt tot mai obosiți. Rareori trece o zi fără o criză.

Recitind notele lui Caragiale despre Eminescu, mă regăsesc perfect în ambivalența, nervozitatea, instabilitatea poetului. E stranie coincidența inițialelor: M. E.

28 martie

În legătură cu criza cardiacă de acum câteva nopți, doctorul m-a sfătuit să fac o electrocardiogramă.

Am început să fumez țigări denicotinizate.

Copleșitoarea mediocritate a vieții culturale și publicisticii românești. După ce citesc ziarele și revistele primite din țară, îmi vine să plâng.

Încep să mă simt singur în România.

31 martie

La puține cărți am lucrat cu un dezgust asemenea acestuia, care mă domină și mă istovește de când am început *Salazar și contrarevoluția în Portugalia*. Mai întâi, din cauza imensului efort cheltuit în informație, efort pe

care puțini îl vor putea ghici, deoarece cartea nu va avea note, ci numai o sumară bibliografie. Apoi, pentru că aveam tot timpul sentimentul că-mi irosesc forțele într-o lucrare care nu era a mea. E drept, socotesc indecent să public în timp de război o carte care să nu aibă nicio legătură cu contingențele politice ale țării mele. Istoria revoluției și a contrarevoluției nu e iară interes și, mai ales, cred eu, fără folos, pentru România.

Dar o scriu în silă. O scriu prost. Mă gândesc, între altele, că Ică Antonescu iar va face o nouă platformă din această carte. Colaborarea dintre Carmona și Salazar i se va părea modelul colaborării dintre generalul Antonescu și el; un general și un profesor universitar de drept, într-o parte și în alta.

Cu mult mai multă pasiune aș fi scris *Camões. Încercare de filosofie a culturii*. Dar am ales pe Salazar pentru a servi cât mai mult țării mele, pentru a avea măcar iluzia că-mi fac și eu datoria în timp de război. Prin cartea aceasta, poziția României în presa portugheză va ieși întărită. Lucrul acesta mi se pare important.

1 mai

Nina și Gâza au plecat ieri spre țară. Sunt singur și liber, pentru cel puțin trei-patru luni. De când aștept intervalul acesta, pentru a putea trăi în voie toate dezlănțuirile mele, pentru a mă putea înțelege, a verifica dacă crizele neurastenice din ultimele luni se datorează sentimentului de inferioritate, prezenței Ninei și Gâzei sau pur și simplu detracării sistemului meu nervos. Sunt gata pentru orice experiență. O singură plictiseală: cartea despre Salazar, pe care trebuie să o termin cât de curând – și cartea despre România pe care mi-a cerut-o Ameal.

Deocamdată, mă reculeg recitind și corectând *Huliganii* pentru o nouă ediție.

2 mai

Recitind *Huliganii* – ce curioasă melancolie... Retrăiesc vara 1935, din bd. Dinicu Golescu, drama mea de atunci, și totuși atâtea regrete mă ispitesc (iubirea stranie pentru Nina, tinerețea care a trecut, valoarea pe care o capătă

pentru mine, acum, tot ceea ce se leagă de acel timp eroic, de acea viață plenară, dramatică).

Dacă n-ar fi atât de târziu (2 noaptea) și n-aș fi atât de obosit, aș încerca poate cu mai multă precizie să analizez starea aceasta de negativă euforie: reîntoarcerea într-un timp trecut, pe care-l iubești și-l urăști totodată.

3 mai

Cum câștigă în substanță și în semnificație lucrurile, întâmplările, trăirile care *au fost*, care au un *trecut*. Cu câtă voluptate lucidă nu mă las pe aripa amintirilor de la Cascais de abia de acum un an sau a celor de la Oxford...

Încep al treilea an de străinătate. Îmi amintesc un lucru ciudat ce se întâmpla în India: în vis, se făcea că mă întorsesem în țară și eram pe punctul de a mă întoarce în India – și asta alcătuia un sentiment atât de tulbure și de confuz, încât mă făcea să pierd, chiar în primele minute ale deșteptării, orice simț al realului, al imediatului. Uneori, multă vreme nu-mi puteam da seama unde mă aflu.

Cred că același lucru mi se va întâmpla și în cursul acestui an.

5 mai

Un exces în toate lucrurile până acum interzise, și sper ca neurastenia mea să se vindece.

— Încep astă-noapte.

6 mai

Totuși, oricum aș pune problema, nu pot trece peste acest lucru simplu, fundamental, imediat: că sunt muritor, că *oricând* pot muri, jucându-mi astfel cartea mântuirii. Faptul e acesta: orice aș crede despre viața *post-mortem*, ea există: dacă accept credința și doctrina creștină, trebuie să încerc măcar *ceva* ca să mă mântui, să încerc măcar pocăința unora dintre păcatele mele; dacă accept dogma ocultistă (metafizică), tot trebuie să *fac* ceva; nu pot trăi la infinit așa cum trăiesc de câțiva ani, pentru lecturi, erotică, scris și contemplație pasivă. Ambele drumuri pe care le cunosc îmi sunt interzise de

lenea mea, de păcatele mele, de neurastenia mea. Și, cu toate acestea, nu trece o zi în care să nu întrevăd, măcar pentru o clipă, realitatea că aș putea muri, *acum*, trecând în marea de dincolo fără nicio tehnică fermă.

Din punct de vedere profan, tot atât de tristă e și situația mea ca scriitor și filosof. Deși am acces la cele mai înalte concepte, n-am scris nimic filosofic. Deși am geniu epic, n-am terminat încă nimic.

10 mai

După o zi de secetă sufletească, pierdută în convorbiri pornografice și politice cu tinerii români din Lisabona, iau din raft *Istoria logicii* a lui Nae Ionescu și recitesc prefața semnată de Vasile Băncilă. Din nou, prezența lui Nae. Salt în lumea românească și spirituală. Umilire, dându-mi seama ce fadă și necreatoare viață trăiesc eu de câțva timp.

16 mai

Ce stranie, bolnăvicioasă desfătare întâlnesc, abandonându-mă unei melancolii fără ieșire, unei muzicale, difuze tristeți, alimentată de amintirile tinereții mele moarte și de zădărnicia vieții care mi-a rămas încă de trăit! Înainte, făceam orice ca să scap de crizele acestea de melancolie, atât de frecvente în adolescența mea, în primii ani de tinerețe. Acum, mă abandonez în plină luciditate, le provoc, le nutresc. Îmi place să rămân față în față cu neantul și zădărnicia. Niciodată nu simt mai clar ca atunci că toate trec, că totul e zadarnic. Dacă o iubesc totuși atât de mult pe Nina este pentru că am trăit împreună inima tinereții mele, și melancolică aducere-aminte a acestei inimi moarte mi-o face tot mai prezentă, tot mai necesară.

Acum, la treizeci și cinci de ani, retrăiesc tristețile pe care le-am avut între șaisprezece și douăzeci de ani. Mor la o anumită viață.

17 mai

Am început să trăiesc cu adevărat în 1927, acum cincisprezece ani. Atunci am iubit cu adevărat, și tot atunci am trecut întâia oară granița – în Italia. În anul acela am scris prima mea carte, *Romanul adolescentului miop*.

Aveam douăzeci de ani. Devenisem „celebru” prin *Revista universitară* foiletoanele de la *Cuvântul*, polemica tinerei generații etc. Eram, cum se spune, șeful generației mele.

Lipsa mea de interes față de sociologie, marxism și celelalte se datorează constatării deseori făcute că aceste discipline îți dau iluzia unei explicații globale a istoriei, în timp ce ele nu țin seama decât de gloată umană. Nu mă îndoiesc că miile de oameni inerți și necreatori se comportă exclusiv economic – dar tot așa de bine se poate spune că ei se comportă biologic, sau fizic, ca obiecte supuse legii gravitației. Omul ales – și orice om poate deveni *ales* când e infuzat cu spirit – se mișcă însă pe alt nivel, în fond, eu nu aflu nimic asupra omului real aflând legile economice care îl silesc să devină proletar sau să-și critice așezările sociale. Asupra omului real aflu lucruri esențiale urmărind reacția insului față de spirit, omul în fața morții și a dragostei, iată un obiect de cercetare. Omul ales – fie că e Goethe sau un muritor de rând, în clipa sublimă a îndrăgostirii sale. Evident, omul e integrat unei societăți și e supus legilor ei istorice. Dar omul, de asemenea, e compus din organe și e biologic; e compus din molecule, și e fizic; etc.

23 mai

Ca de obicei, ca să mă smulg lucrului, fug cu mintea înapoi – acum zece ani, în vara 1932, cel mai frumos an din viața mea și a generației mele. După-amiezile de la Floria Capsali, *voley-ball-vĂ*, pregătirea Criterionului,

Brează, excursia în Bucegi, armata pe care o făceam la statul-major, Sorana etc. Sunt multe lucruri despre care nu mai știu dacă s-au petrecut în 1932 sau 1933. Mă atrage nespus această epocă din viața mea, deși 1933 a fost tragic, turmentat. Interesant de remarcat că în 1925-1928 luptam grozav împotriva bolnăvicioasei atracții de a mă reîntoarce în trecut – adolescența, prima dragoste, Râca etc.

24 mai

Teribile insomnii, care încep după ce închei lucrul – la 3 dimineața – și sfârșesc la 6-7 dimineața. Pasiflorina nu-și mai face niciun efect. De abia dacă pot adormi cu două-trei pilule de adalină. Mă scol la 2 după-amiază și aproape

că nu sunt bun de nimic. Cu enorm efort izbutesc să scriu trei pagini mari (cam opt pagini de carte) de la 6 după-amiază la 3 dimineața. Sfârșesc pe *Salazar* într-o totală decrepitudine a forțelor mele mentale și fizice. Trec zilele ca într-un vis, fără să-mi dau seama. Nu am nicio dorință, în afară de aceea de a termina cartea.

25 mai

Nu, jurnalul acesta își pierde complet sensul și rostul dacă-l voi continua ca până acum, scriindu-l pe foițe separate. Ar trebui să-mi cumpăr un caiet pe care să-l păstrez neconținut pe masa mea de lucru și să-l port cu mine în călătorii.

Uraganul de astă-noapte mi-a amintit ciclonul care a devastat Portugalia câteva zile după sosirea mea, în februarie 1941. Și a trebuit să scriu până la 3 noaptea.

. Am luat apoi o doză bună de adalină și, pentru că nu mi-era somn, am citit *Adela* lui Ibrăileanu într-o traducere italiană pe care o am la îndemână. Orice contact concret (așa cum l-am avut prin această carte de amănunte) cu țara, cu Moldova – mă melancolizează până la neființă. Dacă aș fi acum la mine acasă, în strada Palade, aș avea o singură dorință: să recitesc lădițele cu scrisori și note din liceu și să-mi scriu amintirile din adolescență. E stranie această voluptate amară a reîntoarcerii în timp, în trecut.

28 mai

După două zile de cumplită secetă sufletească, de melancolie care răzbătea până la marginile nihilismului – deodată simt apropierea echilibrului. Astă-noapte, am stat într-un bar până la 4. M-am întors apoi acasă pe jos, am făcut aproape un ceas. Luna apunea. Mă gândeam că totuși Buddha a găsit singură soluție firească a ieșirii din durere, a evadării din durată. Singura posibilitate a omului de a scăpa de durere, de regrete, de melancolii, de sentimentul ocaziilor pierdute etc. – este să nu se atașeze. Cât de bine înțelegeam lucrurile acestea încă din adolescență! Ce era oare altceva lupta mea împotriva amintirilor și tehnicile, unele ascetice, de la paisprezece-șaptesprezece ani – decât încercarea de a trăi autonom, fără cadavre în

sufletul meu, fără obiecte pasionale în existența mea. Tot ce am scris la *Cuvântul* împotriva „medelenismului” și „moldovenismelor” de orice formă avea înainte de toate un scop terapeutic: să mă tămăduiesc pe mine însumi de teribilă melancolie în care-mi trecusem adolescența. În India, am regăsit același îndemn de renunțare. Cât de greu m-am recules după pierderea lui Maitreyi! Dar totul trece, și a trecut și această flacără în care credeam că voi găsi arderea toată a ființei mele.

Mă gândeam, întorcându-mă acasă sub lună, că ceea ce este astăzi ireversibil în viața mea – e Nina. Nouă-zece ani trăiți laolaltă nu se pot uita. O pot înșela pe Nina, dar după două săptămâni simt că nu pot trăi fără ea. Crizele neurastenice pe care le aveam lângă ea se transformă în crize de melancolie când ea pleacă. În zori, ajunsesem la concluzia că nu mai e nimic de făcut.

Dar simt acum apropierea echilibrului. Chiar cartea despre Salazar – pe care n-am iubit-o niciodată – mă interesează. Sângele moldovean din mine a obosit. E rândul sângelui muntean să gălgâie.

29-30 mai

E ora 4. 10 dimineața. Am terminat pe *Salazar*. Mâine, mă scol la 7. 30, ca să pot duce manuscrisul la hotel Tivoli, căci pleacă românii de la Rio, la 9. 30, din Cais de Sodré.

Nu-mi vine să cred că, în sfârșit, sunt liber.

3 iunie

Marele efort din noaptea de 29-30 mai cu efortul din ziua de 30 – când eram invitat la masă la Institutul Francez și a trebuit să fac tot timpul filosofie – m-a secătuit. De atunci, trăiesc o melancolie mai teribilă. O însingurare care amenință să mă desființeze.

Ieri, am primit o telegramă de la Herescu, cerându-mi să vin cu primul avion în țară, pentru conferința de filosofie a culturii, nou creată prin lege. Am șovăit până acum să-i răspund. N-aș vrea să mă întorc. Nu încă. Și pentru cine am să țin cursuri? Toți camarazii mei și cei mai tineri ca mine sunt pe front. M-aș putea întoarce în țară dacă aș ști că plec apoi în Rusia.

6 iunie

5 *Vi* dimineața. Imensa monotonie a desfrânării.
Nu mai e nimic de făcut.

8 iunie

Primesc o lungă scrisoare a Ninei prin curier. În sfârșit, pot afla o sumă de amănunte interesante, care nu puteau fi comunicate printr-o scrisoare cenzurată. Între altele, Nina îmi spune că Sergiu Lecca, care a plecat la București cu avionul îndată după plecarea ei, fiindu-i teamă să nu-l „lucrăm” – mărturisește că nu se lasă până nu mă dă afară de la Lisabona. Acest Sergiu Lecca a fost numit șeful presei la Lisabona în februarie. Spunea că a fost trimis aici ca să ia contact cu englezii, pentru că știe englezește. Tot atât de bine știe și nemțește, și franțuzește. Dar e un agramat! Și e, firește, de la Serviciul Secret. Bietul om e cam dement. Suferă de mania persecuției. Pretinde că eu „l-am lucrat la nemți”. Adevărul este că jurnaliștii italieni cărora l-am prezentat îl cunoșteau bine ca: mason, agent secret, spion, și actualmente în slujba englezilor. ¹⁵

Am aflat mai târziu că soția lui, austriacă sau elvețiancă, foarte frumoasă, a făcut spionaj. Acum, din fericire pentru el, e moartă.

Lecca primește 25 000 de escuzi lunar. Stă într-o singură cameră și joacă tot timpul la ruletă la Estoril.

10 iunie

Azi, a plecat Antohi, mutat consilier economic la Roma. Și tot azi a plecat comisia economică spre Madrid, după două luni petrecute la Lisabona.

Am scris eu oare ceva despre această faimoasă comisie economică? Mai ales despre inginerul Pascal Popescu, sufletul și creatorul ei, tip de gangster sută la sută, om „tare”, care și-ar vinde țara pentru o mie de escuzi? Mi-e teamă că dezgustul de oameni – îndeosebi de români – și melancoliile care m-au stăpânit în ultimele luni mi-au interzis să scriu altceva în acest jurnal, altceva în afară de țipetele deznădejdi mele. Dar acum, la plecarea comisiei,

¹⁵ Nu, era la Gestapo!

nu mă pot reține să nu notez câteva amănunte, pentru desfătarea mea de mai târziu.

S-a făcut una dintre cele mai teribile afaceri din România. Fiecare din membrii comisiei – Pascal, președintele Popescu-Benzină (sau Redevența), Antohi și, mai puțin, Mircea Solacolu, reprezentantul Băncii Naționale – sunt astăzi oameni de zeci sau sute de milioane. Doar de la una dintre afaceri – 250 000 kg de lână, care se găsește în Spania – au câștigat, prin simplul fapt că au peseta la 2, 60 escudos și au plătit la 0, 95 escudos, cam 6 milioane escudos. Asta face, la cursul real, circa 200 000 000 de lei. Marele gangster este Pascal, deși piața lisaboneză spune că „afacerea lânii” este a președintelui Redevență (sau Benzină). Mai amuzant este că toată lumea portugheză și străină știe de aceste afaceri – afară de Ambasadorul Cădere. De câte ori i s-a atras atenția, a răspuns că „el este acoperit” și că „are încredere în Pascal”. De altfel, unii de la legăție pretind că nu importă afacerile și furturile dacă ajung materialele în țară. Or, ceea ce e mai tragic, nimeni nu știe dacă aceste materiale ajung în țară, pentru că Pascal și ceilalți nu se pricep să le transporte. E nevoie de geniul unui Bostan ian – care face gigantice afaceri cu nemții – ca să treacă atâtea zeci de tone, prin contrabandă, în Spania și Franța.

Odată, era gata să-mi cer rechemarea, ca să nu fiu martor celei mai mari afaceri din ultimele decade. (Pentru că lâna e doar un mizilic, mai e sisalul, cauciucul, wolframul etc., etc.) Dar mi-am dat seama că nimeni nu mă va asculta, în țară. Risc doar să fiu arestat – ca legionar sau ca terorist. Comisia și-a luat toate măsurile. Au contracte fictive (cu care aduc franci elvețieni) și au chitanțe de la portughezi (plătiți cu milioane) prin care pot dovedi că au plătit 600 escuzi un kg de wolfram care se găsește pe piață cu 150-180 de escuzi. Au, în plus, geniu. Măine, vor stăpâni România.

22 iunie

Din ce în ce mai puțin frecventez carnetul acesta. Imens dezgust de lume. Melancolie. Și, în afară de astea, plictiselile cu Sergiu Lecca, curios dement, reprezentantul Serviciului Secret la Lisabona.

29 iunie

Hotărăsc plecarea (cincisprezece zile permisie) pentru 10 iulie. Avion, prin Germania. Și, nu știu de ce, am un presentiment funest. Poate să fie oboseala.

1 iulie

Ce-am lucrat în luna iunie? Mai nimic. Lupta mea cu melancolia și orgia. Iubirea care mă leagă – mai puternică decât orice dorință către libertate – de Nina. Meditații pentru cărțulia despre România pe care mi-a cerut-o J. Ameal. Plictiseală, sterilitate.

Dar, din acest infern, va ieși lumina care mă va salva. Aș vrea să pot scrie *Tinerete jură de bătrânețe* sau. Măcar *Comentarii la Meșterul Manole* ca să mă vindec și să mă regăsesc.

3 iulie

Hotărâse plecarea în țară peste câteva zile. Nu știu dacă trebuie să mă bucur sau nu. Lipsesc de doi ani și trei luni. Îmi făgăduisem să nu mă întorc decât în caz de rechemare. De data aceasta, vreau să lămuresc foarte multe lucruri: detașarea mea la Roma, refacerea *Mitului* reintegrând numirea de consilier cultural, care-mi dă o autonomie de mult dorită etc. Permisia de cincisprezece zile pe care mi-a telegrafiat-o cifrat (de ce?) ministrul Alexandru Marcu va rezolva toate acestea. Plec cu avionul direct Lisabona – Berlin, iar de acolo fie cu avionul, fie cu trenul.

7 iulie

Ieri seară, îmi telefonează Antonio Ferro, spunându-mi că voi fi primit azi în audiență la Salazar. E zi caldă și, deși încep să caut un taxi la ora 4, până la 5 nu găsesc. Ajung într-un suflet la Palatul São Bento, cu gura uscată de emoție; nu pentru că îl întâlnesc pe Salazar, ci pentru că mi-era teamă să nu întârzii. Urc în grabă treptele. Portarul mă întreabă unde merg: „Senhor Presidente”, îmi arată scară din fund: „Etajul II, la dreapta”. Așa se intră la dictatorul Portugaliei. Întâlnesc la etajul II câțiva servitori, care mă îndreaptă spre cabinetul lui Salazar. Rămân două minute în anticameră și cer un pahar cu

apă ca să pot vorbi. Salazar încă n-a terminat cu o comisie de administratori coloniali. Apoi intru și mă primește chiar el la ușă, pronunțându-mi foarte corect numele.

Un birou modest, cu o masă de lemn fără hârtii, având în stânga lui o măsuță pe care se află telefonul. Vorbind cu mine, Salazar schimbă din când în când telefonul. Sunt singurele gesturi.

E mai puțin rigid văzut de aproape. Când ascultă, își micșorează uneori ochii, și figura i se luminează de foarte multă bunătate. E ceva candid, proaspăt, virginal în fața aceasta bine tăiată și atât de bărbătească. Ochii îi sunt umezi, umbriți, și parcă te privesc de foarte departe; câteodată, privirile alunecă peste tine, trecând dincolo. Are voce caldă, unică, deosebită de vocea pe care am auzit-o de atâtea ori radiodifuzată. Vorbește destul de corect franțuzește, cu accent portughez, căutându-și uneori cuvintele. Dar nu se jenează deloc de insuficiențele conversației sale franceze.

Ascultă cu interes ceea ce-i spun. Mă întreabă ce-am făcut până acum în viață: India, universitatea, literatură, experiențele mele portugheze. Îi vorbesc despre cartea pe care am scris-o și pare surprins de informația mea istorică. Are un mare talent de a asculta, îndemnând pe celălalt, prin expresia feței și gesturi, să-și precizeze gândirea. Când i-am expus gândurile mele asupra lui Camões, a capacității nesfârșite de asimilare pe care o are spiritul latin – le-a acordat atenție, le-a socotit întemeiate, însă a întors discuția la punctul unde plecasem.

Îi pun mai multe întrebări, la care îmi răspunde cu bunăvoie. Una din ele: momentul istoric al revoluției Statului Nou se realizează imediat după ce ultima fază de descompunere a structurii demo-liberale se consumase. (Am scris groaznic fraza aceasta, însă cititorul cărții mele despre Salazar știe ce vreau să spun!) Oare nu este revoluția Statului Nou o consecință fatală a acestui proces de descompunere? Sau, altfel pusă întrebarea, s-ar fi putut realiza Statul Nou dacă vechea construcție demo-liberală n-ar fi intrat în descompunere? Revoluția, și Salazar, s-ar fi putut realiza dacă republica n-ar fi cunoscut toate fazele, de la entuziasmul inițial la anarhia finală?

Răspunsul lui Salazar:

Răul nu e creator. Simplul fapt că ceva dispare nu implică apariția altui lucru viu în loc. Evident, momentul istoric a făcut posibilă revoluția – dar n-a creat-o. Democrația a intrat în descompunere și în alte țări (bunăoară, cazul

Franței după înfrângere), dar, pentru că nu existau și acolo germenii unei alte orânduiri sociale, au urmat marasm și indiferență, iar nu revoluție. (Mai pe larg, voi scrie aceste lucruri în convorbirea cu Salazar pe care o voi publica în carte.)

Salazar mă întreabă dacă în România se alcătuiește un „spirit al frontului”, care singur ar putea salva țara după război, pentru că ar fi singura organizație spontană totală, super-partidarie (*síc!*). Conducătorii României au o mare răspundere: căci pierderea acestui „spirit al frontului” ar fi mai gravă decât chiar sacrificiile de sânge care l-au alcătuit. Cazul Franței, după războiul celălalt, care n-a știut să-și organizeze acest spirit, l-a lăsat să se risipească în felurite partide, a pierdut singura posibilitate de a reface unitatea țării – și rezultatele s-au văzut în 1940.

Crede foarte mult în elite. Nu e nevoie ca o revoluție să fie înțeleasă și susținută de mase. O elită e de ajuns ca să transforme țara. Masele sunt sensibile numai la câteva constante: demnitatea națională, echilibrul, liniștea internă etc. – și, dacă ele sunt respectate, masele aderă la orice revoluție.

Ce mare importanță poate avea creditul intern. Economiiile portughezilor, ca și marile lor averi se aflau toate în străinătate. În momentul crizei internaționale, văzând că escudo rezistă, în timp ce lira scade, toate aceste averi s-au întors în țară. Portugalia a fost singura care a câștigat de pe urma crizei. Dar nu se poate spune că „momentul istoric” a făcut asta, pentru că, dacă nu era un echilibru intern (dobândit cu eforturi și sacrificii), economiile nu s-ar fi întors în țară.

Vorbește» de asemenea, despre catolici, despre integraliști.

Audiența fusese fixată pentru cincisprezece minute, dar când secretarul a venit să anunțe că timpul a trecut, Salazar i-a făcut semn cu mâna. A venit iarăși la treizeci de minute; același semn. În sfârșit, la cincizeci și cinci de minute, dădeam semne de nerăbdare și am voit de mai multe ori să mă scol. Atunci s-a ridicat Salazar, oarecum brusc. Mi-a urat drum bun și mi-a strâns cu destulă seninătate mâna.

Afară, în sala de așteptare, l-am găsit, exasperat, pe Castérou, care avea audiență la 5. 30.

București, iulie

Sosesc luni 13 iulie, după două zile petrecute la Berlin. Vizita berlineză

mă deprimă. Toată lumea de la legație cu care vorbesc e pesimistă și anglofilă. Cucerirea Voronejului nu e luată în seamă. Cineva îmi spune că, în ziua când a căzut Tobrukul, toată legația noastră din Berlin avea dureri de cap și cerea servitorilor aspirine... După cinci ani, găsesc Berlinul mai trist. Lume puțină, și parcă toți au o „preocupare” în priviri. Văd, și petrec aproape tot timpul cu tinerii de la serviciul de presă. Amzăr îmi spune să mă feresc în țară, căci pe el Serviciul Secret l-a ținut șase săptămâni fără să-i dea viză de ieșire. Mai amuzant decât asta: curierul Voinescu, cu care dorm în aceeași cameră la Eden, îmi spune că e o rușine ce se întâmplă în țară cu serviciile secrete, îndeosebi pentru urmărirea legionarilor, se cheltuiește aproape un miliard pe an...

La București, vine să mă vadă în gară Vardala. Aflu de la el cum a pierdut trenul Nina, prinsă în cursă de unguri, la bagaje, și Gâza a călătorit singură, fără pașaport și bilet, până la București...

Iulie, București

De abia sosit, sunt chemat în audiență la Mihail Antonescu. Au trecut numai douăzeci și patru de ceasuri de la descinderea mea pe peronul Gării de Nord. Dator ez această excepțională „șansă” lui Micky Boceanu, care, după ce m-a întâmpinat la gară și a venit să bea o cafea în Palade 43, s-a dus la Președinție ca să-l anunțe pe Ică de venirea mea, „cu un mesaj important din partea lui Salazar”.

Audiența o am la 8 seara. Strania impresie pe care mi-o face Bucureștiul cu luminile camuflate. Îndeosebi în tramvaie viața capătă aspecte larvare, mizere. Îl văd pe Ică la Președinție. Sunt primit după ministrul Barcianu, pe care președintele *ad-mterim* îl reține exact trei minute.

În celebrul său birou, Ică începe prin a-mi spune că mă cunoaște de la *Cuvântul*, când venea să-l vadă pe Nae Ionescu, și că el nu obișnuiește să uite pe oamenii cunoscuți „înainte vreme”. Stăm unul în fața altuia pe fotoliile de lângă birou. Îi spun mesajul lui Salazar și-l întrerup de mai multe ori ca să-l pot continua. Stăm de vorbă un ceas. Am fi stat mai mult dacă nu-l chema o doamnă la telefon (îi auzeam perfect glasul – și tonul!), doamnă pe care am întâlnit-o de altfel jos, la plecare, așteptându-l. Mi-a spus mai multe lucruri, nu lipsite de inteligență, dar destul de banale și, mai ales, prea oratoric pronunțate. Am înțeles că ideea lui Salazar – spiritul de front – nu-i convenea,

pentru că: „noi știm cum sunt militarii, au spirit pragmatic”, și nu pot conduce o țară.

Cum nu-mi făcea nicio impresie, uneori nici nu-l ascultam. Eram destul de familiar în mișcări. Nu m-ar fi mirat să-l bat pe genunchi și să-i spun: „Mai las-o, mă Ică!”

La plecare, nepreaștiind ce să-i spun, am rostit: „Mi-a părut foarte bine că v-am cunoscut!”

Acasă, mă așteptau mai mulți prieteni, care s-au amuzat de întrevvedere, dar care totuși erau dezamăgiți: speraseră că audiența va avea un sens politic (Ică să încerce, prin mine, o înțelegere cu Legiunea).

Nu mă așteptam ca mareșalul să fie atât de puțin popular. În ceea ce privește pe Ică, cred că nu l-a întrecut nimeni în România în impopularitate.

Războiul nostru nu e prezent la București. Aproape nimeni – în afară de legionari – nu-și dă seama ce ne-așteaptă dacă înving anglo-rușii. Începe să-mi fie groază de viitor, căci, dacă pierdem, pierim și ca stat, și ca națiune.

Observ că sunt mult mai puțin nervos în țară decât eram astă-vară în Portugalia.

În schimb, obosesc foarte repede. După câteva ceasuri de vorbă cu prietenii, parcă aș fi vidat de substanță. Noptile, cad extenuat de somn. E adevărat, alerg foarte mult, fiecare dimineață și după-amiază sunt la minister.

Mă aclimatizez anevoie, deși oamenii au rămas aceiași, îmi dau însă seama de un lucru: că ceea ce e decisiv se întâmplă pe front și că absența mea *de-acolo* mă separă într-un anumit fel de generația mea. Experiența comună care începe la Prut îmi este interzisă. Scrisul nu va mai avea același ecou după război. Va trebui să vină altul, care să simtă și să gândească așa cum a descoperit *acolo*.

Îmi găsesc părinții mai îmbătrâniți. Tata e foarte slab. Mama are acum părul cărunț.

Și totuși, simt că sunt fericiți că mă aflu departe de țară; poate că mă știu la adăpost de poliție, de front etc.

Lucrez la restabilirea textului pentru volumașul *Mitul reintegrării. Salazar* nu e încă sub tipar. Tocmai în septembrie.

Îmi continuu ancheta mea printre prietenii legionari: ce s-a întâmplat, și *de ce*, la 24 ianuarie? Mă conving tot mai mult că li s-a întins o cursă, în care au căzut ca niște naivi.

Observ că în burghezie a dispărut refrenul „jefuitorii-rebelii”.

În fond, Emil Bulbuc are dreptate: „Să mi se arate un singur legionar care s-a îmbogățit sub regimul legionar.”

Interesantă expresia prietenilor mei: „Așa-zisa victorie a legionarilor de la 6 septembrie”.

Se vorbește mult de boala» tot mai gravă, a mareșalului. Mie mi-e groază, dar sunt unii care cred că nu se va întâmpla nimic; va continua regimul sub un general, sau sub Ică.

Titi Devechi îmi spune că, ultima oară când a avut atacul mareșalul, Ică a pregătit mai multe decizii care începeau: „Noi, Mihail Antonescu...”

La Mircea Vulcănescu, la Mitu Georgescu, apoi invitați de Paul Sterian, la vila lui P. Grant de la Snagov – văd pe toți prietenii din *Criterion*.

Este, fără îndoială, cea mai serioasă echipă a generației noastre. În afară de Paul Sterian (despre care nu prea știu ce să cred), toți ceilalți se realizează efectiv în meseria lor.

Discuția vehementă de la Mircea Vulcănescu dintre Dinu Noica și toți ceilalți, în legătură cu Legiunea. Dinu îi acuză că-și fac un culcuș comod la adăpostul formulei „noi ne mulțumim să fim tehnicieni și să servim statul sub orice formă ar avea-o el”. Dinu îi întreabă: „Ce-ați făcut când a fost ucis Codreanu? Când ați votat Constituția? Plebiscitul?” etc.

Intervin episodic în discuție, mărturisind că, deși legionar, am suspendat orice judecată politică internă atâta timp cât durează războiul cu Rusia. Dinu îmi răspunde că războiul nu e un lucru decisiv. Că decisivă este numai problemă morală – participarea sau nu la un stat care astăzi e condus de un Carol II, mâine de mareșal, poimâine de un soviet, și a te strecura fără probleme de conștiință, spunându-ți pur și simplu că ești „tehnician”.

Răspunsul violent al lui Mircea, care-l acuză pe Dinu că Legiunea creează un nou dreyfusism.

1942, Berlin

Goruneanu mă duce astăzi la Carl Schmitt, care voia de mult să știe ce este cu filosofia lui Nae Ionescu. O casă în Dahlem, cu mobilă foarte puțin nemțească, câteva tablouri moderne și o bibliotecă bogată în cărți vechi. Cari Schmitt e mic, o figură puțin impresionantă, dar luminoasă, însuflețită. Vorbește curent franțuzește. Îi spun că nu cunosc de el decât *Die romantische*

Politiky care a influențat atâta pe Nae Ionescu, pe Țuțea și ceilalți. Dar, în loc să începem discuția despre Nae, mă întreabă de Salazar, de Portugalia, de culturile maritime – și vorbim trei ceasuri. El scrie o carte despre „pământ și mare”, și a citit enorm în legătură cu arta, cultura și simbolismul acvatic. Îmi spune că *Moby Dick* e cea mai mare creație a spiritului maritim, după *Odissea*. Îmi arată câteva curioase tablouri ale unui pictor modern neamț, al cărui nume îl uit repede; viziuni submarine, cosmologice.

Cum de atâția ani (*Mătrăguna*) studiez și eu asemenea probleme, mă las antrenat în interpretări de simboluri și mituri austro-asiatice, care pe el îl interesează. Îi făgăduiesc să-i trimit *Zalmoxis II*, unde am publicat *Notes sur le symbolisme aquatique*. Ce mă impresionează la Schmitt e curajul lui metafizic, nonconformismul lui, vastitatea viziunii.

Îmi amintește de Nae. Ne oferă o sticlă de vin de Rin. E încântat că mă întâlnește și regretă că plec mâine la Madrid. Îmi spune că omul cel mai interesant, astăzi, e René Guénon. Ne conduce până la stația de metrou, vorbindu-mi despre aviație, ca simbol „terian”.

August

Adevărul este că nu mai sunt ce-am fost. Dacă lucrez cinci, șase ceasuri – am insomnii până la 3 dimineața. Firește, și clima e de vină, și Ciucul, și Anglia – dar e de vină și vârsta pe care încep să o am. Adăugată celeilalte mari tragedii – pierderea memoriei – oboseala aceasta va trebui cu timpul să-mi modifice viața. Fără să vreau, mă voi depărta de savantlâc. (Era de altfel și timpul!) În cap, port câteva cărți de filosofie a culturii fără note. Nu că n-aș avea notele, însă încep să nu mai cred în ele. Mai grav e că pot lucra atât de puțin, tocmai acum, când încep să văd lucrurile clar.

3 septembrie

Apare astăzi în *Acção* al doilea mare articol al meu: *Camões e Eminescu*. O pagină întreagă. Unul din puținele lucruri de bună propagandă pe care le puteam face. Și încep imediat redactarea celui de al treilea articol: *Vida e obra de Mihai Eminescu*. Deși îl scriu cu atenție, mă surprind obsedat de un singur gând: să-l termin cât mai repede, ca să apară cât mai repede, ca noi, românii,

să fim prezenți în presa portugheză! Cât de mult mă strivește acest complex de inferioritate al unei culturi mici, silite să se facă cunoscută prin orice mijloace și cât mai rapid.

Ce fericiți sunt franțuzii și englezii, care nu simt nevoia de a se mai face cunoscuți – ci numai de a fi bine înțeleși.

5 septembrie

De fapt, tragedia vieții mele se poate reduce la această formulă: sunt un pagin, un perfect pagin clasic, care încerc să mă creștinez. Pentru mine, ritmurile cosmice, simbolurile, semnele, magia, erotica – *există* mai mult și mai „imediat” decât problema mântuirii. Dar cea mai bună parte din mine am închinat-o acestei probleme, fără să pot face un singur pas înainte.

Septembrie

A trăi cu ziarele înseamnă a te imbeciliza. E ceea ce fac eu – datorită nefericitei mele meserii de atașat de presă. Acum, cel puțin, nu mai citesc decât un singur ziar, dimineața. Niciodată nu mai accept să-mi zvârl ochii pe aceste infamii după ora 12. Anul trecut, citeam șapte-opt ziare portugheze pe zi.

Ceea ce mă caracterizează: dorința de a împăca *philosophia perennis* cu „experiențialismul” celui mai luxuriant individualism. De aici pasiunea mea bizară pentru simbol, metafizică tradiționalistă, ocultism și etnografie – și, dacă nu concomitent, alternativ, pasiunea mea nu mai puțin semnificativă pentru toate „trăirile” mele, pentru tot ce se leagă de clipă, de experiență, de dramă fulgurantă. (Cf., de asemenea, interesul niciodată stins față de Gide și Kierkegaard. Curiozitatea bolnăvicioasă pentru viețile altora, câțiva eroi ai spiritului său mări farseuri: D’Annunzio, Papini etc.)

La toate acestea, se mai adaugă o nemărginită capacitate de candoare, spontaneitate, inocență, chiar vulgaritate – care păcălește atât de mult pe cei din jurul meu, încât nu cred că e om pe lume care să mă fi înțeles cum trebuie. Toți mă judecă după neobosita mea jactanță. Cei care mă cunosc se fletează că mă recunosc în unele din cărțile mele. Dar nu mă recunosc tocmai în paginile în care am fost mai mult eu însumi.

12 septembrie

Refac un capitol din *Mătrăguna*, pentru volumul III din *Zalmoxis*. Din nou, pasiunea pentru istoria religiilor. Am atâtea studii în cap, și eu mă mulțumesc cu frânturi amorfe scrise cu mulți ani în urmă.

Intuiesc o nouă interpretare a morții la indo-europeni.

15 septembrie

O bruscă criză de melancolie.

Singurul lucru important – calitatea mea de muritor, de așteptător al morții – îl uit. Îmi pierd timpul cu o muncă idioată la legăție și cu studii fără rost.

Trăim o catastrofă cosmică: acesta e singurul sens al războiului. Trebuie să-l privesc așa cum priveau strămoșii mei seceta, cutremurul, molimele. Nu e nimic de făcut. Trebuie să aștepti – și să te pregătești de moarte, rugându-te, împăcându-te cu semenii. Orice altă atitudine e ridicolă.

Numai în asemenea crize îmi dau seama de tragedia vieții mele: pentru că eu am jucat pe cultură, pe operă de artă, pe creație – și toate astea sunt zădărnicii pe nivel metafizic și sunt absurde în momentul istoric în care trăim.

22 septembrie

Piky Pogoneanu sosește cu avionul de la Madrid și trage direct la Estoril, pentru că boala cumplită de care suferă nu-l lasă să vină la Lisabona. Mă duc astăzi să-l văd. Îl reîntâlnesc după șase ani. E un invalid. Suferă de o boală stranie, misterioasă: măduva spinării, paralizie progresivă etc. Doctorii l-au condamnat. De patru ani luptă să scape. A fost și la Londra. Vine aici pentru un metapsihic, un *guérisseur** francez.

Dar e formidabilă rezistența lui morală. Acest băiat care nu se poate mișca decât cu eforturi penibile (îi trebuie cinci minute ca să străbată o odaie) are un moral extraordinar. Am vorbit cinci ceasuri, am râs, am făcut filosofie și politică. E plin de lucruri noi, căci, deși e în post la Stockholm, vine acum de la Paris, unde a stat două luni, și l-a văzut zilnic pe Cioran. Îmi spune că Emil

Cioran a învățat englezește, scrie o carte despre Franța, are o prietenă germană, învață acum portugheza pentru Antero de Quental – și că o duce foarte prost, dar preferă să stea la Paris. A refuzat orice colaborare cu ziarele nemțești, ca să nu se compromită față de prietenii lui franțuzi.

„Tămăduitor (lb. Fr.) (n. Ed.).

Cioran, ca și toți ceilalți, de altfel, vede căderea Germaniei și victoria comunismului. Asta e destul ca să te detașezi de tot...

23 septembrie

Din nou mă domină sentimentul zădărniceii oricărui efort. Adevărul este că nu are absolut niciun rost să încerc o realizare a mea în cultură. Știu prea bine că trăiesc sfârșitul unui ciclu istoric și că nu mă voi putea încadra în haosul paradiziac care va urma. De altfel, nici nu mi s-ar îngădui. Lumea nouă anglo-savietică nu va accepta în sânul ei oameni ca mine. Dar nu cazul meu personal mă impresionează. Mi-ar fi egal să trăiesc sau nu, că voi fi împușcat sau nu de comuniști (puteam fi foarte bine împușcat de Carol și Armând Călinescu, sau chiar de generalul Antonescu). Nu asta mă impresionează. Dimpotrivă, să mori, știind că lași în urma ta o lume care-ți va duce mai departe gândurile, că mori cu *sens* – e o moarte pe care întotdeauna mi-am dorit-o. Mă cutremură însă neantul pe care-l văd înaintea mea: civilizația latino-ereștină sombrând sub așa-zisa dictatură a proletariatului, în fapt dictatura celor mai abjecte elemente slave.

Și, dacă acesta e adevărul – pentru că asta vor și Churchill, și Roosevelt, și ei sunt cei tari –, atunci ce rost mai are creația în istorie, în cultură? Numai două atitudini își mai pot găsi îndreptățirea: mistică și orgia; credința în sfințenie și cinică dezagregare în voluptate. Și atunci îți dai seama cât de inutile au fost, de atâtea secole, jertfele românismului.

De câțiva ani, de când mă ocup aproape exclusiv cu etnografia și istoria religiilor, susțin că asemenea studii își găsesc justificarea chiar în problematica filosofiei moderne. Azi, îmi vine în cap încă o coincidență între problemele moderne ale filosofiei și cele ale metafizicii primordiale. Kierkegaard caută „adevărul lui”, subiectivitatea identică adevărului. Poziția aceasta corespunde tendinței filosofiei indiene de a găsi absolutul în subiectiv; când omul se descoperă pe sine, *atman*, descoperă și coincide în același timp cu absolutul

cosmic, *brahman*.

Nu este pentru întâia oară când găsesc în Kierkegaard teme de gândire arhaică.

. Și e de ajuns să închid ochii, să mă gândesc o clipă la moarte (așa cum o concep eu – ori alții), ca totul să mi se pară infantil. Ceva mai mult: am atunci sentimentul că mă trădez pe mine, că fug de la datoria pe care o am de a cunoaște realitatea și de a o privi în față.

Ce suspectă mi se pare uneori pasiunea mea de lecturi diverse, aplecarea mea către muncă...

26 septembrie

Cea mai cumplită disperare și „angoisse” am simțit-o în clipele când înțelegeam că anumite lucruri *au trecut* iremediabil, că *orice s-ar întâmpla* ele nu vor mai putea fi re trăite. Sentimentul acesta stă în centrul melancoliei și deznădejdiei mele. Nu mă sperie un lucru care va fi sau nu va fi, se va termina sau nu, etc. Etc. – nu mă sperie ceva care se va întâmpla în viitor (moartea) sau se petrece în prezent (trecerea) atât cât mă îngrozește ceea ce nu se va mai repeta. Atunci realizez condiția umană; tragedia, religia, sinuciderea, demența – tot atunci le înțeleg.

Religiozitatea mea:

Foarte rar simt nevoia *prezenței* lui Dumnezeu. Nu mă rog și nici nu știu să mă rog. Când intru într-o biserică, iac eforturi să mă rog. Dar nu-mi dau seama dacă reușesc.

Dar adesea am crize religioase: dorințe de izolare, de contemplație departe de lume. Disperare. Dorință (și speranță) de ascetism.

Ceea ce e permanent: pasiune pentru formele obiective, eterne» ale religiei – pentru simbol, rit, mit. Cred că vocația mea religioasă se realizează pe această cale: a arăta validitatea experimentală a lucrurilor considerate moarte. Pentru mine, o spirală, bunăoară, sau un „arbore al vieții” este tot atât de plin de sacralitate ca și o icoană. Am mai ales acces la formulele metafizice ale religiozității. Eu „trăiesc” aceste formule în aparență seci și rigide.

29 septembrie

Am început ieri, în franțuzește, cărțulia despre neamul românesc pe care mi-a cerut-o Ameal astă-vară. Scriu acum despre daci, și scriu cu greutate, pe de o parte din cauza limbii, pe de alta pentru că vreau să spun lucruri cât mai multe și mai esențiale în 80-100 de pagini.

Dar nu despre asta vroiam să scriu aici. Ci să notez că îmi trece prin cap gândul de a compune, în românește, o carte de filosofie a istoriei românești; carte scrisă de un nespecialist, dar nu lipsită de interes. Sunt câteva observații pe care cred că nu le-a mai făcut până acum altul.

12 octombrie

Lecturile mele istorice din ultima vreme mă făc să repet că mi-am alcătuit o cultură pe care nu o pot pune, toată, în folosul imediat al neamului. Ce bine ar fi fost să mă fi apucat în tinerețe de arheologie sau slavistică! Astăzi, aș fi putut polemiza cu adversarii noștri.

De abia acum, citindu-le tezele, mi-am dat seama cât de absurdă e poziția istoriografiei maghiare. Și se găsesc străini de bună-eredință care îi mai iau în serios.

Octombrie

Timpul se menține frumos de o săptămână. Splendidă toamnă portugheză. Însemn anumite lucruri în caietul de impresii.

Vorbesc cu Picky Pogoneanu despre ocultism (India, Guénon etc.). Sunt și soții Coste de față, care-mi spun de un american curios, călătorit prin locuri stranii, cunoscând lucruri ascunse etc. Verific încă o dată o veche observație a mea: că interesul pentru lucrurile oculte este mai răspândit decât s-ar crede, chiar printre oamenii cei mai lucizi. Numai că tuturor le e frică sau rușine să vorbească. Trebuie să-i provoci ca să-i descoperi.

Cât de imperfectă și fragmentară mi se pare opera mea publicată. Foarte multe lucruri neinteresante din punctul de vedere al „doctrinei”, deci senzaționale din punct de vedere biografic. Eu încerc un lucru grandios: o nouă sinteză a culturii universale. Mă număr astăzi printre puținii care au acces la miturile și simbolurile întunecate, la sensurile spirituale ale vieții de mult depășite în evoluția mentală a omenirii. În plus: experiența cotidianului (pe

care nu o au contemplativii), pasiunea efemerului și nesemnificativului (esențială europeanului), sensul istoriei (inexistent în Orient), egocentrismul marilor disperați (gen Kierkegaard) etc., etc. În plus: afabulație, gazetărie, eseistică. La care se adaugă o mare seriozitate față de fapt, respectul documentului etc.

15 octombrie

Sunt tot atât de solicitat de filosofia culturii ca și de metafizică, artă și ocultism. Trăiesc o perioadă de năvală a gândurilor, de ardere aprigă. Insomniile au reînceput de câteva săptămâni. Noaptea, când mă lupt ca să adorm, îmi trec prin minte „sisteme” întregi, și fac planul a încă o duzină de cărți.

De obicei, unei asemenea epoci de fertilitate spirituală și mentală îi urmează un interval de uscăciune sufletească și deprimare, uneori străbătută de neurastenie. Și ce fac eu în această splendidă agresivitate mentală? Scriu cărțulia despre România. Și o scriu timorat, după imense documentări, căci nu sunt istoric și nu vreau să fiu diletant. Amân din nou câteva cărți care „pleznesc” în mine de câțiva ani. Iar când voi redeveni liber, Dumnezeu știe ce crize noi va trebui să întâmpin.

27 octombrie

De o săptămână se află la Lisabona Herescu, invitat de universitate, la intervenția mea, pentru o conferință, (în paranteză, conferința nu e decât traducerea franceză a unui articol din *Universul literar* despre „destinul împărătesc al poetului”).

Suntem tot timpul împreună. Nu mai lucrez nimic.

Herescu are o mare calitate: cultivă prietenii cu seriozitate, cu sfințenie. Unii îi reproșează că nu e „savant”. Dar el a înțeles desigur cât de inutilă e erudiția. (Eu o fac din pasiune, iar nu pentru că o socotesc îndeletnicire prețioasă.) Un poem, o dragoste, o noapte petrecută cu prietenii sunt mai substanțiale decât toată erudiția. Și apoi, pentru ambiția lui – căci are o nemăsurată, deși stăpânită, ambiție – nu e nevoie să te ucizi muncind. Câteva relații universitare străine îți deschid porțile tuturor academiilor. Uneori, gloriile

savante se fac prin câteva invitații în străinătate, prin colaborări la vreo publicație academică etc. Om de lume, cap politic – Herescu dobândește, în meseria lui de latinist, lucruri pe care un erudit prost nici nu se încumetă să le viseze.

Din multele conversații, rețin acest amănunt: sunt păstrate, ascunse, memoriile lui Condiescu.” Dacă s-ar fi găsit, Carol ar fi apărut atât de netrebnic, încât și Mihai, și dinastia ar fi fost dați peste cap.

Noiembrie, Madrid

Drumul cu Herescu și Busuioceanu. Din nenorocire, trebuie să tragem la Ritz.

De ce îmi place mie atât de mult Madridul? Îl văd a patra oară și nu mă mai satur. Prado, librăriile, parcul și Castilliana – poate că astea sunt; dar și marea mea iubire pentru Spania, pentru verticalitatea și adâncimea ei. M-am plictisit de oamenii căldicei din Portugalia.

Îmi place tot ul în Spania, până și mirosul de untdelemn prăjit. Scriu prima întâlnire, în mai 1941, cu *Púlpito*.

Vizita lui Herescu implică un program încărcat. Marele cocktail de la ministru, trei sute cincizeci de persoane. Sunt și vreo șase-șapte infanți. Dacă se restaurează mâine monarhia, ministrul României are cea mai bună situație diplomatică.

Notițele și schemele de meditații în caietul negru.

Cunosc un mare număr de profesori și gazetari. Îi voi cunoaște și pe Asin Palacios și Menéndes Pidal. Cumpăr un mare număr de cărți.

Vorbesc oribil spaniolă, ca orice limbă pe care n-ai învățat-o niciodată.

Toledo

A doua vizită la Toledo, după cea făcută cu Cotruș anul trecut în mai.

Superbă zi de toamnă. Castilia e mai aspră, acum; anul trecut, ne întovărășeau macii de-a lungul drumului. Mi-am luat carnetul ca să însemn, dar, cum sunt în mașină cu ministrul Nicky Demetrescu și Herescu, nu am timp decât să schițez punctele de plecare pentru meditațiile mele de mai târziu. Fiecare cuvânt, fiecare nume însemnat în carnetul meu negru îmi evocă anumite emoții, anumite gânduri pe care, atunci când îmi voi scrie impresiile

din Spania, le voi amplifica.

Intrarea pe Puerta del Sol. (Cum o priveam, anul trecut, de dincolo de Täge.) – Casele sunt cenușii-roșii, cenușii-galbene. E o anumită culoare care salvează orașul acesta de o extravagantă asceză. Descrie o dată, pe îndelete, toate desfătările pe care le-ai avut, în mai 1941 și octombrie 1942, în Casa del Greco. Căramizile pe jos. Grădina, atât de schimbată, acum, toamna. Și cât de *alta* e Toledo văzută de aici. Alături, la atelierul de săbii, mi-am cumpărat anul trecut un pumnal. (Nu uita vizita în casa „specifică” – fetele care atâta așteptau, să intrăm și să ne fotografiem împreună.)

Rodii. Cum se numește casa de lângă care am privit, jos, la picioarele noastre, Tägele? Soarele intrase chiar atunci în nori. Vântul Castiliei. (Dar n-am renunțat încă la gândul meu de a petrece câteva zile în Toledo. N-am umblat încă pe toate ulițele.)

Pagina specială cu ziduri, case, felinare.

— Catedrala S. Juan de los Reyes; afară, sunt agățate lanțurile prizonierilor eliberați. Înăuntru: porumbeii, rozeta; marca regală, de cinci ori repetată, pe ambele laturi.

— Clastrul, cu sfinții distruși de armatele napoleoniene.

Descrie pe îndelete *El entterro dei Conde de Orgaz*. De abia de data aceasta l-am văzut cu mare atenție. Binoclul ministrului. Razele care însuflețeau, pentru o clipă numai, pânza aceasta divină. Mă sperie *spațiul*, cosmogonia, apocalipsa lui El Greco. În fiecare fald, în fiecare nor, se deschid porți către noi universuri. Și apoi, privită biată biserică Santo Tomé, de cel mai vulgar baroc interior. Tot acest „concret” exasperant de pipăibil, adus de Contrareformă ca să promoveze cultul Madonei și să reziste ispitelor misticilor eretici! (Cât de mult a costat Biserica romano-catolică extirparea albigenzilor și misticilor medievali eretici!)

În catedrală. Nu mai e prezența stranie de anul trecut (intrasem odată cu un concert de orgă).

— Monstrul: S. Christophe, de zece-doisprezece metri. Cât de multe trebuie să spui în legătură cu această reîntoarcere în paleontologie! Capelă de Santiago, privată; familia infanților – pe pereți, nenumărate scoici de aur. Urmărește simbolul.

— Catedrală, ca atâtea altele, nu e *una*; a crescut, și crește, neconținut. Devine. E un organism. Cf. Anul liturgic. Încercare de a se sustrage destinului

arhitecturii.

Omul cu perucă.

— El Greco din sacristie.

— Zâmbetul nefiresc de frumos al Madonei din altar. Oriental.

Vizita la Alcazar m-a umplut de tristețe. Îmi amintesc filmul văzut astă-vară. Amănuntele aflate de la Tempori, când a trebuit să-și pună mască pentru a putea pătrunde în subterane.

— E ziua morților. Coroane, flori, și văduve în catacombe. Și în grădina de sub Alcazar.

— Pe dealul din față, deținuții politici lucrează la o altă cazarmă.

E straniu totuși că mitul Alcazarului a făcut să se uite că era un război fratricid.

Sinagogă. Este totuși foarte frumoasă. Nobila ei părăsire.

Platanii de lângă cetate, la restaurant.

Drum prin Castilia

Satele sunt cenușii-negre, de piatră și pietriș, una cu pământul. (Pământul –, e un fel de a spune: e mai mult piatră, cremene.) De departe, parcă ar fi camuflate. Totul e negru, întunecat – în afară de cimitire, cu zidurile albe, cu monumentele albe, mai stridente între chiparoși.

Satele dintre Toledo și Aranjuez, distruse de război. Lupte mari în valea Aranjuezului.

Aranjuez

După cremenea dealurilor, oaza cu o surprinzătoare vegetație. Ne întâmpină livezi întregi de plop și platani – cu frunza galbenă. Către apusul soarelui, drumul spre *Casa del labrador* mă umple de dragoste – către Nina, către toamnă, către tinerețea mea trecută. Bucuria de a putea spune cuiva, peste zece ani, că ai fost împreună, pe o asemenea zi, în parcurile din Aranjuez. Vedem *casa* aproape pe întuneric. Dar ochii mi-i zvârleam neconținut pe ferestre, spre pădure. Palatul – roz – magnolii – la palat: grupurile de marmură. Tăgele se aude, cascada. Drumul prin parcul palatului: multe frunze pe jos. A venit toamna. Privighetori. Labirintul minuscul de arbuști. Bânci, rotunde. Suntem cei din urmă.

7 noiembrie, Madrid

Am fost astăzi la Eugénio d'Ors. R. Sacramento, clădirea Enciclopediei Spaniole, unde își are un mic apartament.

L-am cunoscut în mai anul trecut, când i-am vorbit despre *Mitul reintegrării* și a fost destul de amabil că să-mi spună că „ghicește destul limba română” ca să-mi citească opusculul. L-am întâlnit apoi, alaltăieri, la Busuioceanu, și i-am amintit ideea mea de a face o traducere comentată din textele lui mai importante. A tresărit și m-a invitat la el ca să stăm de vorbă.

D'Ors a fost demult unul dintre oamenii care mă interesau (mă „pasionau”) din Europa modernă. Îmi plac la el universalismul, paradoxul, inegalitatea. Citindu-i o bună parte dintre cărțile spaniole, mi-am dat seama cât e de gazetar și de genial; cât de aproape se află de un Goethe, și totuși cât de departe a rămas de el. Ca și Papini, Huxley, Gide, Unamuno – d'Ors mă interesează mai ales prin defectele lui, prin ceea ce e caduc, fragmentar sau chiar factice în operă lui.

Am stat două ceasuri de vorbă despre „antologie”, fiecare cu un caiet în față, notând texte, făcând synopsisuri, indice etc. Rareori am întâlnit un scriitor care să fie mai bun manager al propriei opere ca d'Ors. Vrea să apară, în românește, sub întreaga sa proteică activitate. Chiar atunci când e vorba de mici fleacuri, ca *Istoria lumii în cinci sute de cuvinte*. Apreciază, din scrierile lui, texte minore, uneori ridicole. Are, între altele, și haz.

Creștinismul, așa cum sper să demonstrez odată pe îndelete într-o lucrare specială, a „salvat” o tradiție imemorială, dând sens spiritual (creștin) unui număr infinit de practici și doctrine pagane, reintegrând acest ocean de fragmente într-o nouă unitate spirituală. Un lucru similar, cel puțin ca intenție, dacă nu în amploare și valabilitate, încearcă și cultura europeană modernă, care a preluat istoricismul secolului al XIX-lea și se trudește să dea sens, să descopere semnificația ultimă, metafizică, în cel mai rău caz „culturală” – tuturor epocilor istoriei universale, tuturor experiențelor umane, de la superstiții folclorice până la mobilier și sport. Ce era „artă” pe timpul lui Johann Joachim Winckelmann, și ce este ea pentru estetică modernă? Cât de imens e câmpul investigațiilor artistice! Chiar și cele mai „urâte” monumente din istoria artelor (roccoco etc.) își găsesc astăzi semnificația și valoarea lor spirituală. Iar din artă se trece ușor în istorie și filosofie a culturii, în etnografie și psihologie.

Spre Segovia

Plecarea pe ceața care prevestea, așa cum s-a și întâmplat, o zi magnifică.

Locul numit „Cele două Castilii”. Oprim mașina. Case pentru sporturile de iarnă. El Paúl: casa albă-gri, veselă. Zăpada pe munți. Coborâm prin pădurea de pini. Tot drumul de la Madrid a fost de o neobosită varietate. Guadarrama, lângă nor. Peisajul lui Velazquez. Nu mai e șesul arid, ca spre Toledo.

Meditațiile notate.

Intrarea în oraș: galben, foarte galben, verde, alb. Mestecenii. Cerul. Biserica și pinul conic de lângă ea. Parcul, despre care Carmen citește în ghid că-l întrece pe cel din Versailles. Marsyas – nimfe, fauni. Fântâna Balaurilor.

Vizităm și palatul unde primește uneori Franco; păturile de fier.

Meditații: grupuri, frunze, cascadă, cerul.

Segovia

Cel dintâi lucru, neverosimil – apeductul. Hanul unde mâncăm: Horno de Asar, Mesón de Cândido, P. Azagulfo. Aici au mâncat Cervantes, Calderon și alții. La etajul II, cu privirile spre apeduct. Purcelul fript. Cănițe de lut ars, în care am băut vinul Segoviei. Herescu și Busuioceanu, în vervă.

Zidul medieval, care taie apeductul. Urcăm scările: la dreapta, plaiul galben, veșted. Piaza San Martin, Igreja San Martin – magnifice capiteluri. Stradă pe care umblăm. Catedrala: islamică, masivă – exterior. Interiorul, mai pur. Conventine, cu vegetația putredă, mirosul funerar, cerul care se vedea aproape. Vitraliile din biserică.

Căile de Escuderos, din piață – lângă catedrală.

Drumul pe care pornim. Piaza de la Merced. Salcâmi. Absida romană, secolul al XII -lea. Decorațiile exterioare ale caselor – stuka (azuleie), în foarte ușor relief.

Spre Alcazar. La dreapta, casa în care a locuit pictorul american.

Valo de sub Alcazar. Apa, arborii – satul, zidul. Stâncile, culorile. În fund, la dreapta, mănăstirea. Meditații.

Vizita în Alcazar. Ce se vede de pe terasă. Podul.

Drumul de întoarcere, pe sub zidul cetății. Oamenii. Casele vechi din oraș.

Escoriai

Lungă meditație în catedrală. Drumul spre locul de unde o privea Filip II.
Madrid

(Note luate în cele opt ședințe în Muzeul Prado.)

Nu poți înțelege Spania din timpul lui *Don Quijote* decât prin El Greco.
Tensiunea spirituală; paradoxul; flirtul cu nebunia.

*

Barocul – vocația realistă, dramatică intuiție a concretului uman. Artă a Contrareformei, cu prezența pateticului și a autenticului.” Carne și oase”; experiențialism. Cum de n-a scris mai mult Unamuno despre El Greco, despre statuile Madonei din bisericile barocului, atât de *hâc et* nuneatât de „individuate”, de concrete, strigându-și în urâtenia lor setea de mântuire „în trup”, de eternitate a formelor?!

Meditație asupra lui Velazquez.

De abia acum începe să-mi placă. *Los borrachos* – lumina albă, mată a trupului dezgolit, nu e oare un semn că persoană e însuși Dionysos? Nu trebuie să ne închipuim zeii greci altfel decât îl zugrăvește Velazquez pe tânărul gol. Calmul lui, liniile lui desăvârșite, fără „trac”, aparțin zeului.

Nu uita că Dionysos putea fi beat fără ca totuși să semene cu oamenii beți.

Curajul lui Velázquez de a picta piticii: *totul* poate fi salvat, chiar oamenii cei mai urâți și mai netrebnici trebuie, și pot fi, mântuiți în *carnea* lor.

Calmul lui Marte; parcă ar fi un războinic gol, într-un moment de odihnă – dar nu odihnă după luptă. Forța lui e extraterestră, nu e provocată și amplificată de experiența eroică. Nimic de *furor*¹⁶ – Cum vine asta?

Foarte multe meditații în legătură cu pânzele lui El Greco, pe care nu mai are rost să le transcriu aici. Trebuie să scriu ceva aparte.

Același lucru cu Goya. Acum, începe să-mi placă din ce în ce mai mult lucrările lui pentru tapiserii, din subsolul muzeului. Omul acesta a „salvat” un număr imens de acte și persoane omenești, considerate până la el ca exterioare artei, lipsite de interes și semnificație estetică, simple gesturi și figuri din lumea profană (ireală – față de artă). Întocmai ca și Camões, care

16 Aici și acum (lb. lat.) (n. ed.).

introduce în universul mental european și validează estetic o întreagă oceanografie și botanică exotică, Goya introduce în pictură „orele libere” ale boierimii și sărăcimii (jocuri, amuzamente), obiceiuri, munci, evenimente periferice (nuntă la mahala). Goya aduce de asemenea o lume nouă de figuri umane, înainte chiar de *Caprichos*. Lucrurile acestea trebuie înțelese prin valorificarea omului și a muncilor nearistocratice, realizată de sfârșitul secolului al XVIII -lea (enciclopediștii, și îndeosebi Diderot, s-au străduit să omologheze munca manuală creației spirituale). Goya corespunde, astfel, Enciclopediei. Nu știu dacă a observat vreun specialist lucrul acesta.

Trebuie remarcat totuși că nu Goya a introdus etnografia în pictură (cum spune undeva d’Ors). Villavicencio (a doua jumătate a secolului al XVII -lea) are un splendid tablou: *Muchachos jugando a los dados*. E un subiect cu totul „profan” – aparține *ethnos*-ului, iar nu cosmosului.

Goya însă a generalizat și a impus această revoluție.

Murillo: *La Inmaculada Concep e ión*. Adus de curând de la Luvru. Madona în alb, cu catifea albastră; simți „devenirea” în mamă; stă cu piciorul pe o lună nouă și e înconjurată, asaltată din toate planurile, de copii. Ai impresia că e înfășurată în prunci. Simbolul maternității (dar și al angelismului infantil) € *Ludus puerorum*¹⁷.

Același simbol în *La Concep e ión de Aranjuez*: copiii, luna. Un copil (arhetip – înger) ține spice de grâu și flori. *Magna Mater*¹⁸.

(De dus mai departe.)

Sosesc ieri noapte la Lisabona» după vreo nouă zile petrecute în Spania. După obiceiul meu, am trăit atât de total peisajul, limba și cultura țării în care am stat, încât mă simt străin la reîntoarcere. Trebuie să fac din nou un efort ca să mă regăsesc pe mine cel din Portugalia.

Evenimentele din nordul Africii (înfrângerea lui Rommel, debarcările anglo-americanilor) m-au tulburat enorm între 6 și 8 noiembrie. Insomnii, coșmare, deprimare. Vedeam, ca de obicei, totul referindu-se la țara mea; îmi spuneam că diviziile germane retrase de la Stalingrad pentru a fi trimise în Franța vor fi înlocuite prin divizii românești; că, în orice caz, unui român

¹⁷ Jocul, amuzamentul copiilor (lb. lat.) (n. ed.).

¹⁸ Zeița Cybele, mama tuturor zeilor [lb. lat.] (n. ed.).

înțelept nu-i poate conveni o înfrângere a Axei, *acum*, când armata noastră e pe Volga etc. (Inutil să adaug că toată legația noastră din Madrid, ca și cea din Lisabona, de altfel, exultă de bucurie!.)

Azi-dimineață însă, Eră să înțeleg din ce cauză, m-am trezit înseninat, detașat de evenimente, fără nicio frică. Din nou, interesul pentru studii, pentru filosofie. Poate să fie un simplu anticlimax, o regăsire a echilibrului spiritual prin alternanță. Sau poate să fie o tulbure presimțire a mea că lucrurile nu sunt chiar atât de tragice...

12 noiembrie

Problema sacralului (deci problemă religioasă) este problema fundamentală a cunoașterii. *Altul, celălalt* – este, de fapt, obiectul.

*

Relația dintre scara muzicală și cele șapte planete – în China, India, Grecia, lumea arabă. Muzică – Cosmologie. Un text indian spune că sunetele sunt imitate direct de la animale, dar, de fapt, așa cum se petrec lucrurile și în China, e vorba de animalele zodiacale.

Nu e numai o corespondență sunet-planetă, ci prin orice melodie se urmărește o ascensiune cosmică, astrală.

Totul avat, pentru culturile tradiționale, o semnificație cosmică și soteriologică. Se apropie timpul să spun lucrurile acestea răspicat, într-o *mare* carte.

13 noiembrie

Patosul, dinamismul și realismul barocului se explică și prin reacția împotriva raționalismului Renașterii. Contrareforma e o reîntoarcere la concret, la visceral și mistică rituală. Prin statuile atât de carnale ale Sf. Fecioare, se „lansează” cultul Mariei – alimentându-se o devoțiune populară pe care ereticii o folosiseră în tot cursul Evului Mediu și salvându-se astfel catolicismul. Este penultima încercare pe care a făcut-o catolicismul occidental de a se salva de un inamic interior, asimilând în masă elemente de mistică populară, ținută până atunci sub supraveghere, dacă nu chiar sub presiune. Ultima încercare o face (și, mai ales, o va face catolicismul după terminarea războiului) în zilele

noastre – acceptând în sânul ei misticile sociale. Flirtul cu extremă stângă e cunoscut de câțiva ani la Sf. Scaun.

Cred că odată se va înțelege epoca 1920-1940 ca o reacție plină de patos a „autenticității” și „experienței” împotriva pseudoraționalismului secolului al XIX-lea.

Ambivalența și polaritatea se verifică nu numai în orice cultură și pe orice plan (de exemplu în artă: tendința către arhetipul ideal și realismul), dar și în viața individului. Efortul către arhetip, către personalitatea clară și creatoare alternează cu tendința opusă către degradare, stări larvare, orgie, beție etc.

Am ajuns la această teorie, urmărindu-mă cu atenție pe mine însumi. Rareori polaritatea se verifică mai senzațional ca în viața mea: asceză și orgie, persoană și setea de colectiv, creație și degradare în erudiție. Multilateralitatea este când un efort către universal, când o cădere în fragment.

15 noiembrie

Niciodată n-am avut vreo pasiune, cât de mică, pentru cărțile vechi și rare, pentru ediții de lux etc. În biblioteca mea, în afară de două cărți din secolul al XVIII-lea și ediția întâi (1914) din *À la recherche du temps perdu* – nu se găsesc decât cărți moderne. Obsesia mea este ediția critică, textul sigur, monografia erudită, informația completă. Nu cumpăr o ediție veche decât atunci când mi-e inaccesibilă una nouă. Nici la Londra, nici la Madrid, și nici aici, la Lisabona, unde am bani, n-am răscolit anticariatele pentru cărți vechi – ci numai pentru publicații erudite serioase, care erau epuizate în librării.

Încep să citesc *Origenes de la novela* a lui Menéndes Pelayo, vechiul meu idol din tinerețe (Roma). Cu toată știința lui ciclopică, Menéndes a scris totuși și despre lucruri pe care nu le știa. Enorm de multe cărți răsfoite, în viața lui. Luxurie de tiduri copiate din note sau bibliografii.

Este însă un lucru care nu obosește să mă impresioneze la Menéndes Pelayo: curajul operelor gigantice. Unul dintre puținii oameni ai secolului al XIX-lea care au izbutit să-și păstreze pasiunea universalului în pofida istorismului. Dacă Hașdeu n-ar fi început atâtea lucruri și n-ar fi exagerat cu erudiția de amănunt, l-ar fi întrecut.

16 noiembrie

Concert cu Hâns von Benda, la São Carlos. Haendel, Mozart, Max Bruch, Haydn. *Andante cantabile* din *Concertul în si bemol major* al lui Mozart m-a făcut să intuiesc scena finală din *Faust*angerii care risipesc flori deasupra-i.

În general, *Concertul* mi l-a apropiat și mai mult pe Petru Anicet; eram cu el și uneori îl bănuiam de snobism, de artificiu. Dar grația angelici *în Andante cantabile* mi-a revelat nu numai pe *Faust*, ci și pe scumpul meu Anicet.

Dar cum să înțeleg *Concerto grosso* al lui Haendel? Repetarea exacerbată a motivului nu e oare un zel de a intui infinitul?

17 noiembrie

Dinu Cantemir găsește un lucru iritant și de prost-gust în *Nuntă în cer*. Eroii se „pamează” în fața reclamelor colorate ale societăților de turism și călătoresc într-una cu un aer de parveniți.

I-am răspuns că nomadismul era climatul spiritual al epocii 1920-1930. Oamenii călătoreau – superficial, de altfel, până la Paris sau în Italia – pentru că nu aveau rădăcini. Dar mai e ceva. Am scris *Nuntă* la Ciuc; toată melancolia mea dintre sârme, libertatea mea sugrumată se răzbunau prin compunerea cărții.

Prea des judecăm istoria după anumite elemente cărora un grup social restrâns le-a dat o exagerată importanță, lăsând a se înțelege că ele dominau întreaga epocă și toate straturile societății. Popularizarea idealurilor și artelor Renașterii ne face să credem că ele erau împărtășite de întreaga lume contemporană. Or, Renașterea a fost creația unei elite, și idealurile i s-au impus prin „modă” în toate celelalte zone culturale: Franța, Țările de Jos, Germania, mai puțin în Spania, foarte puțin în Portugalia. Lumea contemporană Renașterii era însă *altă* decât cea pe care ne-o sugerează umaniștii.

Încă un exemplu: succesul și popularitatea roccocoului fac din secolul al XVIII -lea ceva dominat cu totul de mistica regală, de apoteoza monarhică, de erotică, manierism etc. Lucrul e numai într-o măsură adevărat. Nu toată Franța creează în cadrele roccocoului. Barocul e încă viu în provincii. Și în Franța secolul al XVIII -lea nu e cu desăvârșire „iluminat”; există nenumărate fenomene de mistică degradată, de fraudă pioasă etc.

Cât de falsificată este viziunea istoriei, pe care noi o înțelegem exclusiv

validată prin documente! O cetate medievală, pentru că avea o duzină de oameni care știau carte și care au lăsat câteva sute de documente, „participă” la istorie – iar dramele profunde ale Evului Mediu euro-asiatic, tensiunea din istmul ponto-baltic sunt „neinteresante” și istoricii le rezumă în câteva fraze!

De aceea, o istorie universală nu se poate face pe bază de documente scrise, ci numai pe documente spirituale, adică pe mituri și credințe. Europa, dar în special Occidentul trebuie comparat Orientului și stepelor nomazilor nu prin documentele sale, ci prin miturile sale.

Bunăoară, istoria românească trebuie omologată istoriei occidentale prin miturile noastre: Miorița, Meșterul Manole, baladele eroice, Făt-Frumos etc.

19 noiembrie

Ceea ce mă exasperează în discuțiile cu filoenglezii, care se bucură de o eventuală înfrângere a Germaniei, este că pasiunea lor politică îi face să uite faptul decisiv al actualului război: intrarea activă a Rusiei în istoria mondială. Tot așa se băteau, pe timpuri, latinii și cu grecii la Constantinopole, lăsând pe turci să pună piciorul în Europa. Apoi, trei sute de ani, tot noi, românii, a trebuit să sângerăm pentru ca turcii să nu ajungă în inima Europei. De data aceasta, nu știu dacă se va mai repeta istoria.

20 noiembrie

Scriind articolul despre *Dor – A saudade romena* pentru *Acção*, recitesc încă o dată *Mai am un singur dor*. Credeam până acum că e vorba aici de dorința de reintrare în Cosmos. Încep să cred că e altceva: dorința de a-și regăsi, prin moarte, adevărata sa familie cosmică (apele, munții, astrele, pădurile). Nu reintegrare – ci reîntoarcere acasă, la ai săi.

22 noiembrie

Sunt ani de zile de când lucrez nestimulat de prezența unei ființe excepționale în jurul meu. Am foarte buni prieteni, însă legăturile mele cu ei nu mă sporesc intelectualicește. Nu am pe nimeni în jurul meu care să mă stimuleze, să mă verifice, să mă confirme sau să mă felicite pentru toate câte

fac. Sunt sigur că aş avea un spor mai îmbelşugat dacă m-aş întreţine mai mult cu Noica şi Cioran. Dar întâlnirile noastre se consumă cu discuţii politice, în anecdotă sau zeflemea.

Apoi, de aproape trei ani, trăiesc în mediile legaţilor, unde în cel mai bun caz întâlnesc oameni care să înţeleagă ce spun. Se mai adaogă la asta nesfârşita mea modestie, care mă face să cobor discuţia la fleacuri pentru a nu crea în ceilalţi complexe de inferioritate.

27 noiembrie

Sunt atât de înspăimântat de viitorul neamului meu, încât toată viaţa mea autonomă şi forţa mea de credinţă sunt suspendate. Fac eforturi silnice ca să mă dezbar de această obsesie (ce are să se întâmple cu România dacă nu se rezolvă milităreşte problema Rusiei?!), ca să pot lucra, să pot gândi, să pot *trăi* chiar. Pentru că viaţa mea însăşi a ajuns o agonie, cu atât mai completă cu cât am impresia că aici, la Lisabona, sunt singurul care o suport. Ceilalţi, băieţi buni, de altfel, ciocnesc paharele în cinstea victoriilor anglo-americane, uitând că diviziile noastre sunt pe Volga.

28 noiembrie

Am scris vreo treizeci de pagini mari din cărţulia despre România. Scriu câte un coş, apoi mă duc să ascult la radio ultimele veşti. Uneori, ele sunt atât de grave (scufundarea flotei franceze etc.), încât trebuie să cheltuiesc un efort considerabil ca să-mi păstrez calmul şi să-mi reiau lucrul.

Nu ştiu dacă voi putea tipări această cărţulie, cerută de João Ameal astă-vară şi pentru pregătirea căreia am citit un raft de cărţi (descoperind, de altfel, istoria românilor – de care nu am de ce să mă ruşinez). Dar *trebuie* s-o scriu. Pentru că, vorbind drept, nu putem fi siguri de nimic. Dacă înving roşii, şi eu, şi opera mea, şi neamul meu – dispărem. Asta nu înseamnă să renunţ la vocaţia mea şi la datoria pe care mi-am impus-o: să lucrez până la urmă, orice s-ar întâmpla şi oricât aş fi de sigur că munca mea e zadarnică. Dacă nu mi-aş fi impus asta, ar fi trebuit să intru într-o mănăstire.

1 decembrie

Nimic mai greu decât să lupți contra sentimentului de zădărnici al oricărei munci. În fiecare săptămână, problema mi se pune – și cât efort cheltuiesc ca s-o rezolv, continuând munca! Dacă ar fi o operă literară sau filosofică, aş găsi sporul sufletesc și susținerea morală în chiar actul creației, căci o asemenea operă se justifică prin simpla ei producție. Dar, din nefericire, nu e vorba de asemenea opere. Scriu, încă, la cărțuia despre români – și mă doboară sentimentul inutilității. Mi se pare că nici această carte nu va mai apucă să apară (oare nu așteptăm invazia – britanică sau nemțească – de la o lună la alta?) sau, chiar apărută fiind, cine s-o citească? Pe cine va convinge ea? Evreii, englezii, americanii au marele noroc cu rușii, singurii care rezistă. Dacă această rezistență va aduce căderea militară a Germaniei, niciuna dintre cele trei mari națiuni citate în fraza precedentă nu va ține seama nici de drepturile noastre, nici de necesitatea noastră istorică. Sau, chiar dacă englezii ar mai încerca să țină seama, va fi prea târziu – cu rușii prea tari.

Cu ce voluptate m-aș lăsa acum antrenat în scrierea unei cărți de artă, religie sau metafizică! Actul gândului și al creației mele mă eliberează de toate coșmarurile acestea. Dacă nu m-aș simți atât de *român*» poate aş putea să mă detașez fără greutate chiar în muncile mele impuse de împrejurări. Dar Corneliu Codreanu a făcut din mine un fanatic român. Cât timp judec *în istorie* – iar nu în absolut –, nu pot gândi nimic fără să țin seama de neamul meu.

4 decembrie

Ora 2 noaptea. Am terminat cărțuia despre România (48 de pagini mari – circa 120 de pagini tipar obișnuit). Sunt destul de mulțumit de cum a ieșit. O seamă de gânduri mi-au fost provocate de lecturile și întrebările impuse de această încercare.

Ziua Ninei. Sunt toți românii la noi și, după masa de seară, începem să jucăm un joc de societate: „Academia”, apoi altul: cineva iese în afară și la întoarcere i se citește o listă de adjective sau opinii formulate asupra-i, el trebuind să ghicească pe autori.

Îmi amintesc că jucam așa prin 1932-1933, la Floria Capsali, la Mircea Vulcănescu, la Mișu Polihroniade. Îmi amintesc o scenă amuzantă, când „ghicea” Petru Comarnescu. Au trecut de atunci zece ani, și mai pot încă să mă

amuz cu asemenea jocuri. Ce e teribil e că toți oamenii peste treizeci de ani caută să pară cât mai inteligenți, să se distingă și așa.

9 decembrie

Seara la masă João Ameal cu soția, Leontin cu Zoe și Cantemir. O discuție asupra „bursei negre” din Germania mă aduce să vorbesc despre colectiv, statistică și felul modern de a înțelege istoria. Ce spunea Nae Ionescu la cursuri acum nouă-zece ani. Nimeni nu înțelegea *exact* ce vreau să spun și m-am întristat de moarte. Am să mă sterilizez dacă mai rămân mult în străinătate.

10 decembrie

Pentru *Tribuna* de la Cluj am decupat un fragment din roman și am transcris câteva pagini (despre Vișeu – îndeosebi meditațiile la Muzeul Grăo Vasco) din însemnările mele portugheze. Am acceptat și un articol, dar îl scriu greu și prost, apăsător de sentimentul că cenzura nu-l va lăsa să apară. E primul articol scris de la plecarea mea spre Anglia. Am refuzat orice colaborare la revistele din țară. Tocmai de aceea aș vrea ca ceea ce public la Cluj să fie bun. Doresc să marchez această excepție pe care o fac pentru Ardealul cedat.

Transcriindu-mi însemnările din toamnă 1941 de la Vișeu, mă impresionează o observație pe care o fac destul de apăsător în legătură cu pictura portugheză: urâtenia personajelor, pe care o explic prin realismul pictorului, alegându-și subiectele din lumea care-l înconjură, oameni îndârjiți, în luptă cu moartea, cu bolile, cu oboseala, oamenii descoperirilor maritime. Cred că e mult adevăr în observația aceasta. Renașterea o făceau oamenii Mediteranei, care aveau timp și înțelepciune să contemple canoanele clasice. Culturile maritime – Olanda, Portugalia – au descoperit realismul plastic prin luptă oamenilor cu marea. Marii pictori olandezi pictau după natură oamenii urâți, extenuați de eforturi sau îmbuibați de satisfacții și ambiții, pe care-i crease marea.

12 decembrie

După-amiaza mi-o petrec gândind, în limitele lui mari, un roman, căruia i-

aș spune *Apocalips* (deși nu are nimic de a face cu romanul cu același titlu de acum câțiva ani, angajat de „Cugetarea”, și abandonat definitiv). Capitolele finale se petrec la Londra, în timpul bombardamentului. Primul meu roman în care are loc o crimă. Și primul în care femeia nu joacă niciun rol.

Am scris patru pagini în formatul acestui jurnal. Dar sunt fericit că am început bine, nu așa cum credeam că am să încep aseară.

14 decembrie

Am scris 6 *Vi* pagini. Păcat că săptămâna mi-e prinsă cu alte lucruri.

16 decembrie

Romanul abandonat. Trebuie să scriu un articol, o conferință despre colinde pentru Emissora Nacional etc.

18 decembrie

Ieri seară am fost la masă la X.

Între alte lucruri pasionante, pe care nu am curajul să le scriu în caiet (Dumnezeu știe în ce mâini ar putea cădea înainte de a-l ascunde bine, în țară), îmi povestește cum, anul trecut, a căzut de trei ori prizonier bandelor de insurgenți din Serbia. Și, cu toate acestea, a izbutit să se întâlnească cu Mihailovici, pe care-l cunoștea mai dinainte, mi-a arătat fotografii, el cu celebrul șef de gherilă. I-a dat chiar o scrisoare la mână, ca să nu mai fie arestat de insurgenți. Mihailovici spunea că nu mai are nimic cu nemții, ci numai cu croații (care au asasinat 250 000 de sârbi) și cu italienii. Dacă X obține o scrisoare de la Hitler că niciun sârb nu va fi asasinat, rebeliunea încetează.” Din nenorocire, spune X, știam că *Fùkrer*-ul nu va putea face nimic. Italienii vroiau Tunis, Corsica și sudul Franței. Nu le-au avut. Trebuiau să-și păstreze măcar o urmă de influență, Croația era să le dea această satisfacție...”

X a pierdut tatăl și un frate în celălalt război. Doi frați în războiul acesta, iar al treilea grav rănit. E totuși calm, hotărât, chiar senin.

Îmi spune că fratele lui a fost rănit prima oară anul trecut, noiembrie, în

suburbiile Moscovei. Ce aproape părea victoria...

Îmi spune că războiul trebuia să înceapă la 6 aprilie 1941, dar Donovan, știind aceasta, a izbutit să facă lovitura de stat în Iugoslavia. Rușii au avut zece săptămâni să se pregătească.” Și aceste săptămâni au fost decisive!” Toată armata de prima linie a fost masată la frontieră.

Crede că anglo-americanii au trimis în Rusia circa 10 000 de tancuri.

19 decembrie

Mă culc către patru dimineața, căci abia după miezul nopții m-am apucat să scriu la roman. În trei ceasuri, am scris patru pagini. Dar nu pentru a nota acest amănunt însemnez rândurile de față. Noaptea, m-am trezit de mai multe ori într-o teribilă melancolie, într-o tristețe cosmică, în mijlocul căreia deznădejdea mea aducea totuși o palpitație de viață. Căci, altminteri, totul părea vidat de substanță, de sens, de suflet.

Îmi aduc aminte câteva scene care se desfășurau în aceasta definitivă melancolie: o reîntâlnire cu familia Perris, undeva în India, și disperarea mea că nu pot relua viața din 1929 – 1931, că a *trecut timpul*, că, fiecare dintre noi, am îmbătrânit.

Când eram adolescent și, mai târziu, la Universitate, nu bănuiam că crizele mele de melancolie au o funcție metafizică. Le socoteam doar o târzie manifestare a sentimentalismului legat de copilărie și de amintirile copilăriei. De abia de câțiva ani, de când observ mai bine asemenea crize și le urmăresc rezonanța lor intimă, m-am convins și că ele aparțin altui nivel decât acela al „sentimentalismului” (cum bănuiam între 1922 – 1928), că ele își au izvorul într-o intuiție de natură mistică sau metafizică. Încep să cred că asemenea crize de melancolie alcătuiesc felul meu propriu de experiență religioasă.

21 decembrie

Pot și eu afirma că nu e durere personală pe care să nu o absorb în câteva ceasuri, nu e tragedie în legătură cu mine, insul, pe care să n-o depășesc în câteva zile. Dar ceea ce nu pot accepta, ceea ce nu pot asimila este tragedia neamului meu. Gândul că statul și neamul românesc ar putea pieri din cauza rușilor și datorită imbecilității furioase a unui Churchill sau

Roosevelt – mă exasperează. Disperarea mea își găsește izvorul mai ales în acest destin românesc.

22 decembrie

Citesc de câteva zile *Del sentimiento tragico* al lui Unamuno, fericit că-l pot înțelege atât de bine în original. Pentru întâia oară citesc cartea aceasta susținut și integral. Nu cunoșteam până acum decât primele trei capitole și porțiuni din celelalte. E uluitor curajul lui Unamuno de a pune problema nemuririi, a iraționalului și a deznădejdiei. Am impresia că în cartea aceasta e anticipată toată filosofia existențialistă contemporană.

23 decembrie între cărțile mele „mari” va fi acea *Introducere în istoria religiilor* la care gândesc de vreo doi ani și pe care am început-o la Oxford. Interesul excepțional al acestei cărți stă în felul meu cu totul personal – „personal” față de criteriile moderne, dar arhaic și validat de o istorie multimilenară a religiilor – de a judeca faptul mistic și experiența religioasă. Eu nu sunt un om cu experiențe religioase normale, nici nu sunt un agnostic sau antireligios. Pentru mine, ca și pentru un indian, un primitiv, un grec, un medieval, religia *este*. Nu cunosc prezența divină decât în unele momente de disperare, dar în tot restul timpului constat prezența această în orice act uman. Mai clar: religia, pentru mine, este setea după și intuiția *realului*, a absolutului. Identific această sete în orice fapt semnificativ al omului, din toate timpurile.

De aceea, *Introducerea* pe care o voi scrie va avea o valoare revoluționară, pentru că arăt permanența așa-numitei „metafizici” în gesturi și rituri străvechi; identific pe Socrate sau Platon de cel puțin zece ori pe planul religios.

25 decembrie

These splendid times! * spunea Churchill în ultimul său discurs, vorbind de epoca noastră, de război, de tragedia

„Aceste vremuri extraordinare! (lb. EngL) (n. Ed.).

pe care o cunoaște lumea de câțiva ani și care amenință să se permanentizeze și să se agraveze. Dacă n-aș fi fost român, poate i-aș fi dat

dreptate. Pentru că, în comparație cu marea perioada moartă 1870 – 1910, fără îndoială că epoca noastră e grandioasă. Din toate tragediile acestea, se va naște o lume nouă, și e un spectacol stenic, foarte puțini au avut norocul să-l cunoască.

Sunt însă român. De lucrul acesta nu mă mai pot desolidariza acum. Și, așa cum văd eu lucrurile, „timpurile splendide” ale lui Churchill, dacă se vor împlini după dorința inimii lui, implică desființarea națiunii și a statului român. Dacă aș fi portughez sau suedez sau brazilian – poate că evenimentul acesta mi s-ar părea ne semnificativ față de măreția lumii care s-ar organiza după victoria anglo-bolșevică. (Deși eu cred că o asemenea lume *nu poate* fi grandioasă, din orice unghi de vedere ai judeca-o.) Agonizez numai la gândul că Churchill ar putea avea dreptate! Căci, în ceea ce mă privește, n-aș mai putea accepta istoria fără România așa cum am cunoscut-o eu. Mi-ar rămâne deschise calea misticii, a retragerii din lume sau a anarhiei, a detașării totale de ea. Niciodată n-a fost mai cumplită lupta în cugetul meu, în carnea mea, între speranță și deznădejde ca acum. De aceea, producția mea e paralizată. Orice nouă creație e suspendată de mersul operațiilor pe frontul rusesc.

26 decembrie

În delicioasa ediție *Ensayos* a lui Unamuno (Aguilar, 2 volume compacte) pe care o citesc acum, găsesc copioase fragmente din corespondența lui. Aș avea unele de subliniat și de transcris. Dar, în afară de atâtea observații interesante, mă frapează laitmotivul corespondenței lui Unamuno: literații spanioli nu citesc decât literatură, de aceea producția lor e atât de mediocră. Unamuno recomandă orice altceva, în afară de literatură, știință, filosofie, viață. Preferă să se întoarcă la „Hegelul lui” și la „Schleiermacher-ul lui”, decât să citească romanele franțuzești la modă. Literatura trebuie să integreze, e expresia lui.

Aceeași atitudine am păstrat și eu, întotdeauna, în cultura românească. Împotriva lecturilor limitat literare. Pentru experiențe uitate sau efort cultural precis (știință, erudiție, filosofie). Unamuno vorbește, ca și mine, de exemplul lui Goethe. Este figură care mă obsedează de la douăzeci de ani. Știința nu i-a alterat inspirația poetică, spune Unamuno, dimpotrivă, i-a purificat-o.

27 decembrie

Goruneanu îmi scrie de la Berlin că Emst Jiinger, în drum spre frontul rusec, s-a oprit două zile la Cari Schmitt și a citit „profund impresionat” *Zalmoxis*, făcându-și numeroase note. Schmitt îmi trimite cărticica lui *Land und Meer*, despre care îmi vorbise astă-vară, cu următoarea dedicație: *Mircea Eliade, als kleine Gegengabe für seiner grossen Zalmoxis*¹⁹.

Am notat acestea pentru că, încă o dată, sunt verificat în opiniile mele asupra „propagandei” românești. Niciodată nu am crezut în propagandă jurnalistică. Dacă revistele noastre de cultură și lucrările de oarecare valoare ar apărea *direct* într-o altă limbă străină, editată în mari centre universitare, cred că am sta astăzi alături de Finlanda, Norvegia și Danemarca.

28 decembrie

Recitind *La Râtisserie de la Reine Pédauque* după aproape douăzeci de ani. Credeam că era singură carte a lui Anatole France care ar putea rezista. M-am înșelat. Singurele fragmente savuroase sunt cele erotice. Am fost silit să sar nenumărate pagini ca să pot ajunge la sfârșit.

Și totuși, am citit, cred de vreo douăsprezece ori *Le Père Goriot*, de nu știu câte ori alte cărți de Balzac, și încă nu m-am săturat de ele. După cum nu m-am săturat de Tolstoi, de Stendhal, de Gide, ca să nu mai vorbesc de Unamuno și de Kierkegaard (de „literatura” lor).

29 decembrie

Scriind la romanul început acum două săptămâni (nu știu dacă îi voi păstra titlul de *Apocalips*, găsit pentru un alt roman, fantastic, la care am renunțat dintr-o mie și unul de motive), observ că am prezente în minte un număr tot mai redus de cuvinte românești. Eu, care n-am avut decât un lexic de mediocre proporții, suport mai greu ca alții depărtarea de țară. Lipsa lecturilor românești îmi sărăcește vocabularul.

30 decembrie

19 Pentru Mircea Eliade, ca un mic dar în schimbul marelui său Zalmoxis (Ib, germ.) (n. ed.).

Cel mai serios obstacol pe care-l întâmpin în scrisul acestui roman este „actualitatea” războiului din Rusia.

Oricât aş încerca să mă detaşez, să uit de luptele grele pe care le poartă românii acolo, ca să mă pot concentra – nu izbutesc lucrul acesta pentru mai mult de două-trei ceasuri. Dacă mă apuc de scris la 4 d. A., la 6 încep să aud strigând pe stradă ziarele de seară – *Diário de Lisboa*, *Diário popular*, *República*, ediții continentale ale lui *Daily Mail* și *Izvestia*, cum le numesc eu (și nu greșesc prea mult). Strigătele durează trei ceasuri, pentru că portughezii sunt oameni înceți, mai ales pe aici, prin mahalaua mea. Nu mai citesc de un an ziarele acestea, dar știu ce scriu ele și mă tem. Dacă s-o fi întâmplat ceva? Lucrul mi-e compromis, până seara la 9 Vi, când ascult radio și iarăși mă zvârcolesc până la 10-11, ca să elimin din conștiința mea „actualitatea”. În acest timp, în atmosfera aceasta de panică și teroare te întrebi dacă țara ta o să mai existe, dacă ai tăi au să supraviețuiască...

Uneori, invidiez pe cei care nu cred în Dumnezeu, nici în viața viitoare. Ce viață senină și cinică aş fi dus, cu ce sarcasm mi-aş fi bătut joc de demența și imbecilitatea oamenilor!

3 ianuarie

Să fi intrat oare în anul morții? O mare poftă de lucru, o nesperată facilități la scris. Mai ales dorul de a scrie mult și repede, de a termina cât mai multe din cărțile pe care le am în cap. Nu mai simt, acum, greutatea, nu mă mai impresionează obstacolele.

I-am visat pe Nicolae Iorga și pe Nae Ionescu într-un chip foarte ciudat. Am scris despre visul acesta în scrisoarea către Piky Pogoneanu.

Iar începe să mă ispitească gândul că sfârșitul continentului nostru e aproape. Dar asta mă liniștește.

4 ianuarie

Disperarea de anul trecut revine. Dar nu legată de o experiență personală, nu ca un efect al condiției mele în univers, ci rezultată a meditațiilor asupra mersului războiului. Totul mi se pare inutil și absurd, dacă o

lume nouă se va face cu prețul dispariției României ca stat și ca națiune. Nu mă interesează niciun fel de paradis terestru (în care, de altfel, nu cred) dacă e dobândit cu sacrificarea neamului meu.

Niciodată n-aș fi crezut că voi ajunge la disperarea metafizică plecând de la politică și naționalism.

5 ianuarie

Când lucrez la un roman, pierd un timp considerabil, nu pentru că scriu și meditez, ci pentru că încerc, prin felurite mijloace, să mă „montez”. Răsfoiesc cărți, recitesc pagini, mă culc, stau cu picioarele pe masă – și ziua trece cu câteva pagini scrise, redactate de altfel în mai puțin de o oră. De aceea urăsc perioadele de lucru literar. Când redactez un tratat științific, cel puțin nu-mi pierd timpul pe care nu-l consum cu scrisul; e un timp în care recitesc fișele, aprofundez o problemă, gândesc, dar nu e un timp pe care îl omor.

Nu pot scrie aproape niciodată într-o zi când știu că am ceva de făcut. Chiar dacă aș avea numai seara angajată, în ziua aceea sunt incapabil să creez. Nu pot lucra decât având certitudinea că pot rămâne un timp indefinit la masa de scris.

6 ianuarie

Uneori, mă sperii cât de mult și de adânc înțeleg realitățile *post-mortem*. Aproape că nu mai am curajul și nici mijloacele lexicale ca să le comunic. Văd lucruri pe care foarte puțini moderni lucizi le pot atinge. Ceea ce se întâmplă după moarte îmi este, într-un oarecare sens, cunoscut. Îndeosebi mă obsedează o imagine, pe care mi-e peste putință să o descriu, prin care am ghicit cum sufletele celor de demult morți se „odihnesc”, retopindu-se în strămoși, în arhetipuri.

7 ianuarie

Cred că ar trebui, într-o bună zi, să abandonez toate planurile mele literare și filosofice și să mă dedic în întregime acestui jurnal. Măcar până la terminarea războiului. Căci ce altceva ar avea sens să scriu, până atunci?

Romanul pe care-l lucrez e un lucru unic și inactual. *Viața nouă* e abandonat pentru că mă paralizează gândul că ar fi un roman postum. Iar lucrurile filosofice și științifice ar fi o ușoară provocare. Și, pentru că nu pot trăi fără să mă lupt cu gândurile, ar trebui să-mi cumpăr un mare caiet în care să însemn, cu mai multă iubire decât am făcut-o până acum, recolta fiecărei zile. Ar fi și mai interesant, pentru că eu n-am notat niciodată în acest jurnal reflecțiile filosofice, observațiile științifice, anecdotele erudite etc.

8 ianuarie

Mi-e foarte greu să mă obișnuiesc cu gândul că, în fond, sunt un melancolic cu crize de disperare – care detestă și melancolia, și disperarea. De aici, faimoasa mea „vervă” și bună dispoziție în „societate”.

Nu m-am învățat, încă, să mă port în conformitate cu capacitatea mea mentală. În clipe în care cred că cel din fața mea se simte uluit sau copleșit de personalitatea mea, fac eforturi disperate ca să par „un om ca toți oamenii”.

Mi-e rușine de proporțiile mele, de singularitatea mea numai pentru că mă tem că ceilalți să nu sufere din cauza acestora.

Cred că aceeași sfială stă la baza literaturii mele, în care predomină „oarecarele”. Mi-e rușine să intervină arta, geniul.

9 ianuarie

Clasând astăzi hârtiuțele de pe masa mea de lucru și din sertare, găsesc, printre altele, aceste două fraze transcrise din Unamuno:

Gracias al amor sentimos todos lo que de carne tiene el espíritu²⁰ – (Sentimiento tragico, *cap. VII, în vol. Ensayos, II, p. 778*).

La pasiân y la sensualidad son incomparables: la pasión es arbitraria, la sensualidad es lógica²¹ – (Sobre la Europeización, *în Ensayos, vol I. P. 895*).

Le-am transcris ca să le salvez de o eventuală înecare în masa hârtiuțelor și notelor care inundă sertarele. Și apoi, cât de bine înțeleg deosebirea dintre senzualitate și pasiune!

20" Datorită dragostei, simțim cu toții cât de carnal este spiritul (Ib. sp.) (n. ed.).

21 Pasiunea și senzualitatea sunt incompatibile: pasiunea e arbitrară, senzualitatea e logică (Ib. sp.) (n. ed.).

În *Jurnalul* lui Green (I, pp. 28 și urm.) se vorbește de *menaces de guerre*²² – și de iminența războiului (în două luni, un an, cel mult). Dată: 19 octombrie 1930. Eram pe atunci în Himalaya. Habar nu aveam că e vorba de război. Ce bine e să fii la adăpost de zvonuri, de presă, de politică. În timp ce Julien Green se întreba dacă mai merită (în 1930) să lucreze, dat fiind că e apropiată catastrofa – eu sufeream de despărțirea de Maitreyi și studiam metafizica indiană. N-am pierdut nimic fiind absent din istorie. Acum, mă trudes c să obțin cât mai multă libertate spirituală. Nu mai citesc ziarele, nu mai discut politică.

. Și încă ceva. În 1930, Germania era democratică. Nu-l avea pe Hider. Atunci, cum vine treaba cu fascismul care duce fatal la război? Nu e oare mai firesc să spun că orice Germanie trebuia să ducă la război pentru că fusese mutilată?

10 ianuarie

În *Jurnalul* lui Julien Green, citesc că îi trebuie treisprezece ceasuri ca să scrie douăzeci și cinci-treizeci de rânduri dintr-un roman, iar Gide îi spune că-l suspectează când observă că redactarea romanului înaintază fără dificultăți. Și eu, care mă plâng de sterilitate pentru că nu pot scrie mai mult de opt-zece pagini zilnic! E adevărat, munca aceasta onestă, corecturile și retranscrierile fac o *Adrienne Mesurât* în doi ani și un *Les faux-monnayeurs* în cinci ani. Când mă gândesc însă că *Idiotul* a fost dictat în două luni, că *La cousine Bette* a fost scris în câteva luni, iar *Maitreyi* în șase săptămâni, găsesc că orice efort, dacă opera nu-l cere, nu e numai inutil, ci și nociv. În artă, nu există reguli fixe. Nimeni nu poate spune că scriitorul trebuie să scrie încet. Scrie în conformitate cu geniul lui și ținând seama de „rezistența materialelor” operei la care lucrează.

Importanța pe care o capătă lucrurile care durează, care s-au menținut; bunăoară, o dragoste, o căsătorie, o prietenie, o instituție, o gazetă etc. Ca și cum în acest univers în veșnică devenire, în necontenită descompunere și reintegrare *real* ar începe să însemne numai ceea ce rămâne el însuși; își păstrează forma ceea ce durează. Cred mai mult într-un lucru care *a fost* și continuă *să fie*. Nu numai că cred, dar mă emoționează să mă apropiu de el. Nu e oare o emoție ontică emoția pe care o simt mai ales în fața obiectelor care nu

aparțin condiției umane?

13 ianuarie

Primesc astăzi o scrisoare din partea ministrului Germaniei, baronul Hoyningen-Hueve, prin care mă invită în numele rectorului Universității din Miinchen să iau parte la inaugurarea Institutului Central Asiatic Sven Heddin, care va avea loc la Miinchen între 14 - 20 ianuarie. Sven Heddin va fi numit *doctor honoris causa* al Universității în ziua de 20 ianuarie, când va ține și o comunicare urmată de nu știu ce festivitate. Guvernul german suportă toate spezele călătoriei.

Von Bredow îmi telefonează seara că ar trebui să plec la 18 ianuarie cu avionul. Voi fi la 19 la Stuttgart, unde mă va aștepta la aeroport cineva care mă va conduce apoi cu trenul la Miinchen. Bucuria mea ar fi fost să trec prin Paris, dar cred că va fi greu să obțin aceasta. Trebuie să mă duc, deși timpul e infernal - o călătorie iarna, cu avionul, e destul de riscantă. Luna trecută, îmi spune Cantemir, au căzut două avioane Lufthansa. Îmi închipui că sunt mobilizat și mă duc.

14 ianuarie

Cât de „oriental” și antimistic sunt eu, structural, îmi dau seama și din repulsia pe care o am față de orice suferință, de orice patetic. Sunt prin excelență un contemplativ și un rațional. Îmi place să urmăresc dialectica ideilor sau semnificația simbolului. Vocație de metafizician. Groază de a trăi în tensiune pasională. Îmi place să iubesc, dar mă cutremură patosul amanților, agonia despărțirilor. Antiliric. Ador lucrurile stabile. Orizonturile vaste. Aplecarea mea către aventură nu e de natură patetică; îmi plac jocul, detașarea, surpriza, dar nimic care geme, sângeră, se atașează. Desperarea mea e alimentată întotdeauna de cauze impersonale.

15 ianuarie

Una din tre marile mele melancolii e nutrită de gândul că n-am avut norocul să trăiesc, încă tânăr fiind, la Paris. Nu regret studenția din India, dar sunt disperat când mă gândesc că aș fi putut trăi la Paris între 1932 și 1938.

Acum începe să fie prea târziu. Ce voi mai putea asimila din Parisul visurilor mele la patruzeci de ani? Căci sunt sigur că nu voi putea locui acolo înainte de patru-cinci ani. Și încă... Cine știe ce Franță desfigurată de comunism voi întâlni...

Când deznădejdea atinge un punct culminant – deznădejde izvorâtă din teamă că Europa se va prăbuși și o lume nouă, neinteresantă din punctul meu de vedere, va răsări –, ființa întreagă se refugiază în dorința erotică, întocmai ca și cum s-ar răzbuna de amenințarea permanentă sub care trăiește. Dorința de a iubi, de a îmbrățișa, de a te prelungi în ființă. Și mai e ceva: imboldul către „totalitate”. Ființa mea, fără ca eu să intervin rațional sau măcar conștient, își caută un nou echilibru, chiar în această tragedie, asimilând această tragedie, reintegrând elementele contrare într-o nouă unitate, superioară.

Mă trezesc uneori meditând liniștit la noua lume slavocomunistă pe care ar organiza-o Stalin. România, devenită soviet, își va pierde burghezia și intelighenția, dar masa, în cazul când nu va fi deportată, va câștiga o educație mai bună, o sanitație corectă. Iar după cinci sute de ani rușii se vor retrage. Cum va arăta la față, atunci, neamul meu?

16 ianuarie

Nu știu de ce, în zilele cu soare stins, îmi place să-mi amintesc parcul din Aranjuez. E o dulce melancolie în sufletul meu. Pădurea aceea cu frunzele galbene, cu atâtea frumuseți pe care nu le poți îndura decât în tovărășia femeii pe care ai iubit-o mulți ani, lângă care ai trăit, cu a cărei viață ești iremediabil împletit...

17 ianuarie

Burileanu îmi telefonează că a primit o telegramă cifrată de la Ică Antonescu, prin care mi se dă permisia de a pleca la München, cerându-mi-se apoi să vin la București. Nu mai înțeleg nimic. Dacă Ică îmi propune, ca și astă-vară, un post politic sau administrativ? Și încă nu știu dacă voi pleca mâine dimineață. De două zile a fost furtună și n-au venit avioane. Am o oarecare anxietate, pe care nu mi-o pot explica. A stă- noapte am visat, ceea ce nu mi

se întâmplă niciodată, pe mătușile mele moarte de acum douăzeci de ani, Viorica și Vița. Erau foarte frumoase și îmi vorbeau. Să fie toate acestea obscure presimțiri, sau creația comodității mele, plictisite că e deranjată în miez de iarnă?

18 ianuarie

O gripă și teama că Ică îmi va oferi cine știe ce post în guvernul lui mă fac să renunț la călătorie. Mă sfătuiesc cu Brutus Coste și Burileanu și cădem cu toții de acord că e preferabil să rămân aici. Dacă Ică ține cu orice preț să mă aibă colaborator, mă va chema special și atunci voi vedea ce pretext voi iscodi ca să nu plec.

19 ianuarie

Citesc cu o emoție greu stăpânită cartea I din Herodot în traducerea lui Legrand „*Les Belles Lettres*”. N-am mai citit pe Herodot, în afară de fragmente din cartea a IV -a pentru cercetările mele de istoria religiilor și cartea a II-a pentru Egipt, din liceu. Îmi amintesc volumul acela compact, pe care-l am încă în biblioteca de la București, cumpărat de la anticar prin 1923-1924 și devorat în mai puțin de o săptămână în lungi nopți de lectură. Îmi amintesc, de asemenea, că puțin după Herodot am început să citesc cele cinci tomuri de *Dialoguri morale* ale lui Plutarh, din care învățam o seamă de nimicuri. Îl citeam pe Plutarh vara, îndată după încheierea anului școlar. Pe la miezul nopții, coboram din mansardă și plecam să mă plimb pe străzi, până aproape de Cișmigiu. Odată, neurastenizat de lectură, intoxicat de amănunte mitologice și arheologice, m-am întrebat: „La ce bun toată munca aceasta de larvă?” îmi amintesc răspunsul pe care mi-l dădeam: „Acum, când alții nu iac nimic și nici eu nu pot face nimic (eram în liceu), învață, asimilează, citește până la saturație. Căci în curând vor veni timpurile libertății și ale acțiunii. Atunci nu voi mai avea timp.”

Altădată, îmi răspundeam altfel: „Tocmai pentru că nu are niciun sens trebuie să continui lectura lui Plutarh. Ce altceva ar avea mai mult sens?”

Despre ultimele lucrări – *Honigberger*, *Iphigenia*, *Salazar*, *Mitul reintegrării* –, n-am citit nicio singură recenzie. Cu un foarte mic efort, astă-vară

la București, m-aș fi putut interesa și aș fi adunat măcar pe cele mai semnificative; căci mi s-a vorbit de anumite cronici care meritau să fie citite. Dar, trebuie s-o mărturisesc deschis, nu mă interesează aproape, aproape deloc ce se scrie despre mine. Sunt, poate, scriitorul cel mai indiferent și față de critică, și față de public. Când se vorbește de cărțile mele, îndeosebi de cele literare, închei discuția cât pot mai sumar. Numai când am *eu* chef de vorbă despre mine însumi – ceea ce mi se întâmplă, de altfel, destul de rar – catadiesesc să discut opera mea literară. În fond, ceea ce m-a interesat întotdeauna a fost propria mea idee despre cărțile mele. Îmi dau foarte bine seama ce e caduc și ce e permanent în producția mea. Nimeni nu m-ar putea judeca mai bine și mai obiectiv că mine însumi. Dacă voi avea odată timp, voi scrie o carte despre întreaga mea operă – literară și filosofică – și sunt sigur că va fi cea mai bună care s-ar putea scrie de către un contemporan.

20 ianuarie

Impresia extraordinară pe care ți-o lasă orice roman de Dostoievski se datorește» în bună parte, faptului că timpul e dilatat la el în proporții considerabile, și personajele lui, fiind urmărite de aproape, ca să nu-și repete până la sațietate gesturile și vorbele, izbucnesc sau se contrazic din exasperare, făcându-te să crezi că sunt posedate sau acționează din „profunzime”. Oricine a scris un roman în care-și propune să urmărească de aproape, zi de zi sau chiar oră de oră un personaj, știe cât e de greu să-l ții în frâu, să nu-și ia câmpii, spunând sau făcând cine știe ce nebunie. Nu-ți poți impune voința asupra unui personaj decât ținându-l la depărtare, adică vorbind despre el oarecum „în general”, rezumându-i viața sau ideile în chip global. Dacă te apropii de el prea mult, dacă încerci bunăoară să scrii o scenă care se petrece într-o durată concretă (o anumită după-amiază), simți un fel de nevroză care sfârșește prin a te stăpâni și vei scrie atunci sub dictarea acelui personaj. E o anumită magie provocată de faptul că încerci să dai viață concretă (ceas cu ceas, dialoguri etc.) unei creații de ale tale, că, într-un anumit chip, ești un *creator* de oameni. Cred că nu există scriitor care să nu fi simțit această magie, această exasperare pe care ți-o provoacă personajul și care te silește să te lași în voia lui, voie demoniacă, pentru că cel dintâi lucru pe care-l face personajul este să se contrazică, să se anihileze pe sine (așa cum

l-ai *voit* tu). Sunt sigur că, dacă vreodată aş scrie un roman care să se petreacă în douăzeci şi patru de ceasuri şi l-aş scrie cu personaje inventate (nu cu amintirile mele microscopizate, gen Proust), aş scrie ceva despre care s-ar spune (*sic!*) că e copiat după Dostoievski. Ar trebui, într-o zi, să spun clar toate lucrurile acestea, pentru că lumea vede în Dostoievski altceva decât a făcut el: în fond, geniul lui D. Este că s-a lăsat posedat de propriile lui personaje, şi acest act de magie, demoniac în sine, l-a făcut să pătrundă acolo unde ceilalţi romancieri şovăiesc să păşească.

21 ianuarie

Am lucrat aceste zile – profitând de răceala care mă ţine în cură – cu destulă continuitate la roman. Până acum, am scris vreo optzeci de pagini. Făcând socoteala zilelor când am lucrat efectiv (căci, după obiceiul meu, de la *Huliganii* încoace, notez ziua şi numărul de pagini scrise), am observat că am înaintat în medie cu cinci pagini pe zi. Romanul, început cu gândul de a reveni la literatură după o absenţă de patru ani (căci *Viaţa nouă* Dumnezeu ştie când îl voi termina şi când, mai ales, va putea apărea!), ar fi trebuit să cuprindă viaţa unui ambiţios fără noroc, pe maximum trei sute de pagini. Lucrând, mi-am dat seama că va avea mai mult. Că nu voi descrie un singur om, pe Spiridon, aşa cum sperasem, căci personajele secundare se îndeasă şi se împing să obţină şi ele un rol mai important. Toate acestea ar fi, încă, suportabile, dacă, aşa cum mi se întâmplă întotdeauna, cheful de roman nu m-ar fi abandonat câteva săptămâni numai după ce l-am început. Gândul mi-e furat de alte lucrări, de alte lecturi. Cu ce pasiune n-aş lucra acum la istoria religiilor sau chiar la filosofie! O bună parte din zi, de altfel, mi-o petrec citind. Numai pe la 5-6 mă apuc de scris. Şi cu ce eforturi, cu ce maceraţie spirituală! La 7, încep să aud strigătele vânzătorilor de ziare, care mă duc cu gândul la realitate, la frontul rusec. După masa de seară, citesc până la 11, când mă reîntorc la roman, până la 2-3. Iau un somnifer şi mă lupt cu insomnia circa un ceas. Aceasta e viaţa mea.

22 ianuarie în *Studi e materiali di storia delle religioni*, XVII, 1941, pp. 82 – 83, citesc o recenzie semnată Ernesto De Martino a cărţii lui E. Bozzano *Popoli primitivi e manifestazioni supernormali*, Roma, 1941. Recenzentul scrie,

între altele, că „ar fi oportun să se pună în relief legăturile dintre criptestezia pragmatică (sau psihometrie) și magia simpatică, ceea ce nici Carrington (*The Psychic Work*, Londra 1937), nici Bozzano n-au făcut-o”.

Lucrul acesta l-am făcut eu, prin 1926, într-un foileton din *Cuvântul*, apoi în 1937, în studiul *Folclorul ca instrument de cunoaștere*. Și nu m-am oprit la legăturile psihometrie-magie simpatică, ci am mers mult mai departe. Nu știu pe câți dintre cititorii mei români i-am convins. Dar poate că, după atâția ani, savanți străini încep să-mi verifice ipotezele. Până la acceptarea concluziilor studiului meu, vor mai trece câteva decenii. Și despre toate acestea nu va ști nimeni peste hotare, pentru că am făcut prostia să public studiul în românește.

24 ianuarie

Dintr-o carte poștală a Gâzei din 29 decembrie primită astăzi, aflu că Gicu a fost arestat și internat în lagăr. Haig a fost liberat și-și completează instrucția militară pentru a fi trimis pe front. În linia I, evident, așa cum e ordinul pentru toți legionarii.

Mă gândesc cu groază ce s-a întâmplat cu jurnalul meu, care era la Gicu în păstrare. Și oare pentru ce l-au arestat? Nu cumva lăcă mă chemă în țară cu acest eveniment?

25 ianuarie

Nu cumva am părăsit Himalaya, în 1931, pentru că nu cunoscusem încă lumea, nu mă pătrunsesem de marea ei iluzie?! Dacă, totuși, întreaga mea viață de atunci nu e decât o serie de încercări pentru a mă convinge de inutilitatea și absurditatea oricărei vieți „moderne”?! Poate că adevărații mei poli nu sunt nașterea și moartea, ci anul când am plecat din Himalaya și anul când mă voi reîntoarce definitiv, pocăit, pregătit.

26 ianuarie

Recitesc, pentru o nouă ediție, *Domnișoara Christina*. Sunt surprins de valoarea ei. Cartea aceasta, pe care n-o mai răsfoisem din 1936, când am scris-o și publicat-o, mi se părea ratată, sugestionat și eu de corul criticilor și a unora

dintre prieteni, care o socoteau fie perversă, fie erotică, fie de un fantastic factice. Azi, îmi dau seama că mă înșelasem și sunt sigur că, în douăzeci sau cincizeci de ani, cartea aceasta va fi redescoperită. Unii nu înțeleg de ce Simina are nouă ani; precocitatea ei erotică îi dezgustă. Dar tocmai pentru a face limpede faptul că Simina e o posedată, o demoniacă, i-am dat vârsta de nouă ani. La paisprezece-cincisprezece ani, ar fi avut aerul unei precocități maladive, dar în ordinea firească a lucrurilor – tocmai ce voiam eu să evit.

Îmi amintesc de reaua-eredință a lui G. Călinescu față de această carte. I se pare „artificial” și influențat de romanele străine amănuntul că în casa dnei Moscu se dă desert și se servește musafirilor laptele de dimineață cu unt și miere într-o „mizeră gospodărie”, deși moșia e mare, bogată și dna Moscu dă o mie de lei medicului pentru vizită. În al doilea rând, vorbește de mirosul de sânge din odaia Sandei ca de o grozăvie („sânge menstrual”), deși oricine înțelege că Sandei i se supsese sângele cu câteva ceasuri mai înainte... Nu înțelege oare vampirismul?

26 ianuarie

*Rozanov, le seul penseur peut-être qui, durant deux mille ans de christianisme, ait soulevé la question religieuse du sexe*²³, scrie Merejkovski în *Les Mystères de l'Orient*, p. 181; carte mai puțin absurdă decât mă așteptam, dar destul de inegală, incoerentă și, în fond, nerelevantă. Dar tot capitolul despre creștinism și sexualitate e interesant. Cred că mă număr și eu printre puținii, foarte puținii europeni care am cunoscut (*sic!*), am atacat și am mărturisit (până acum numai fragmente din) misterul acesta. Cititorul romanelor mele, dacă nu e cu totul hipnotizat de prejudecata „eroticii” mele literare, are și el un cuvânt de spus.

27 ianuarie

O după-amiază întreagă citesc revistele primite din țară (*Vremea* și *Gândirea*). Ca de obicei, mă întristează mediocritatea culturii noastre contemporane. Dar, între altele, observ un lucru: deși am publicat în toamna asta două cărți, numele meu nu e tipărit nici măcar printre reclame, încă o dată, constat că în România, ca și în oricare altă parte, nu ești prezent decât

²³ Rozanov, poate singurul gânditor care, timp de două mii de ani de creștinism, a relevat aspectul religios al sexului (Ih. fr.) (n. ed.).

dacă te afli acolo, pe loc – dacă scrii articole, ții conferințe, dai interviuri etc. Într-un anumit sens, experiența făcută în acești trei ani de absență e capitală. Încep să-mi dau seama ce voi fi în revistele românești după moarte. Îmi dau seama cât de trecătoare sunt toate. Judec mai senin și deci mă judec mai bine. Nu în această „prezență” provizorie, ziaristică, mă voi realiza. Detașarea mea de glorie și avere îmi va îngădui să scriu opere de o incontestabilă valoare. Și ar trebui într-o zi să mă apuc să le scriu...

28 ianuarie

Dacă mă neliniștește ceva în romanul pe care-l scriu este că și aici, ca și la *Huliganii*, acțiunea se desfășoară prea repede, e prea trepidantă. Nenorocirea mea cea mai mare, datorită căreia n-am scris încă romanele geniale pe care le-aș putea scrie, este că *mă grăbesc*, nu în sensul că scriu prea repede, ci că povestesc repede, că am tot timpul senzația că cel care mă va citi s-ar putea plictisi și atunci *nu-l exasperez*. Ezitarea mea de a nu exaspera cititorul prin descrieri lungi, prin dialoguri interminabile, prin analize plicticoase, prin contradicții și incoerențe, într-un cuvânt printr-o maculatură inerentă și obligatorie oricărei capodopere m-a făcut până acum să nu scriu o carte egală lui Tolstoi sau Dostoievski sau măcar Balzac. Sunt din ce în ce mai sigur că nu poți crea o operă mare fără a-l violența pe cititor, a-l obosi, a-l extenua, silindu-l uneori să lase cartea, dar obsedându-l îndeostul ca s-o reia după un ceas sau o zi. Evident, nu *oricine* poate izbuti miracolul acesta. Ionel Teodoreanu și Cezar Petrescu au destule lungimi și pseudoanalize în romanele lor, dar n-au scris încă o capodoperă. Eu însă aș putea-o scrie. Două sute de pagini de balast, precizuni, descrieri și dialoguri patetice, două sute de pagini în plus ar fi făcut din *Huliganii* ceva asemănător *Posedaților*. Dar mi-a fost întotdeauna milă de cititor. N-am voit să-l plictisesc, nici să-l exasperez. Acțiunea e dusă *prea repede*. Eu, cât aș scrie de încet, totuși mă grăbesc. Paginile saltă, iar când mă aflu într-un centru patetic, nu-l duc până la capăt, nu-l dilat până la delir. Am remarcat asta din nou aseară, când scriam scena dintre Spiridon și Arethia, admirabila scenă unde Spiridon mărturisește visul de a fi descoperit Polul Nord.

Simt până la desfigurare agonia celor de la Stalingrad, agonia Europei. Și, ca să pot suporta această tragedie, mă refugiez în mine, în cartea pe care o scriu, în gândurile mele de totdeauna în legătură cu sfârșitul continentului

nostru. Am izgonit războiul din carnetul ăsta, ca să nu cumva să nu cad neurastenic (*sic!*). Nu mă hrănesc decât cu vitamine și neurasthenin și nu dorm decât cu pasiflorină și adalină.

Și din acest infern» aud cum se întoarce Eschil în mormânt. El» care a cântat rezistența eroică a grecilor împotriva Asiei, asistă acum la cedarea Europei hoardelor eurasiatice. Churchill și Roosevelt s-au întâlnit din nou la Casablanca. Și niciunul dinjtre oamenii lor nu văd (*sic!*) cum îi joacă Stalin, cum sunt victima celei mai tragice farse din istoria lumii: asasinii roșii – care au – față de ceilalți asasini politici, meritul de a fi operat pe scară mare, de la milioane în sus, asasinii roșii așteptați ca liberatori ai Europei.

29 ianuarie 1943

Cum să-mi explic această absurdă coincidență că, de câte ori mă mănâncă palma dreaptă, aflu curând după aceea vești dezastruoase de pe front sau din țară?! Nu s-a întâmplat o dată, nici de zece ori – ci se întâmplă cu regularitate. Și *niciodată* n-am aflat o veste gravă și n-am avut o supărare dacă în prealabil nu mi-a fost anticipată printr-o mâncărime exasperantă a palmei drepte. În așa fel, încât, în zilele când nu mă mănâncă palma dreaptă, mă simt liniștit, lucrez în tihnă, aproape sigur că nimic grav nu s-a întâmplat.

Să fie oare această solidaritate urmarea stării de anxietate în care mă aflu? Să fiu eu oare pregătit de atâtea gânduri în legătură cu frontul rusesc sau african, încât orice schimbare să mi se comunice printr-un fel de „simpatie”? Poate că am ajuns atât de sensibil în urma neîntreruptelor meditații în legătură cu soarta culturii europene, încât alcătuiesc un admirabil post de recepție și tot ce se întâmplă relativ la această Europă care mă obsedează îl recepționez înainte că ziarele sau radio ul să vorbească.

Sau, poate, am ajuns pur și simplu să anticipez anumite emoții, provocate de anumite evenimente de ordin istoric sau cosmic.

30 ianuarie

Când am fost astă-vară la București, am luat cu mine *Poetical Works* de Shelley, în ediția lui Dowdant de la Macmillan. Un volum legat în piele, pe care l-am cumpărat la Calcutta și care m-a întovărășit în multe dinjtre călătoriile mele. L-am luat și la Ciuc, unde i l-am împrumutat și lui Nae Ionescu, după ce i-

am cetit o dată fragmentele mele favorite din *Epipsychidion*. Nae a plecat cu el la spitalul din Braşov, iar când a fost a doua oară trimis la Ciuc, l-a avut iar cu el. O săptămână după moartea lui, Cella Delavrancea mi l-a înapoiat.

Pe pagina de gardă, sta scris de mâna Cellei: „«Mie, tu» – «Tu, mie», 1937-1940”.

Iar în *Epipsychidion* e adnotat:” Ianuarie 1939 (*I am not time: I am a part of thee*). Iulie 1939, martie 1940 (*Spouse! Sister! Angel! etc.*). Ultima lectură cu el, joi, 7 martie 1940.”

Adesea, când mă gândesc la Nae, îmi amintesc de splendida lui pasiune pentru Cella. Numai un geniu tânăr ca el putea realiza această pasiune totală, care l-a consumat, care poate l-a ucis. Cartea lui favorită a fost atunci *Tristan și Isoldavepipsychidion* completează de minune acest incendiu spiritual.

De la Marchiza Della Rosa – înfocată legionară, care lucrează la un roman în englezeşte (căci ea e americană) despre drama Legiunii – aflu că Vojen a fost internat în lagăr.

Îl văd azi pe Baronul Hueve. Îmi spune că e optimist în ce priveşte campania din Rusia. Se pregăteşte astăzi în Germania o mare armată, care va trebui să „lichideze” Sovietele. Să dea Dumnezeu să aibă dreptate!

În orice caz, Stalingradul cred că va avea rezultate morale şi în Germania. Se va întâmpla acelaşi reviriment pe care l-am observat în Anglia după Dunkerque şi bombardarea Londrei.

Pentru mine, Stalingradul mai are şi o altă semnificaţie: mă face să înţeleg cum se va apăra Germania când va fi atacată din toate părţile.

A stă-noapte, când încercam să adorm, după ce lucrasem multe ore în şir la *Apocalips*, îmi dădusem seama că de-abia de-acum înainte voi putea scrie un roman mare. Mi-am făgăduit că, sub niciun motiv, nici în cea mai cumplită sărăcie, să nu mai scriu romane sub patru sute de pagini: şi chiar sub opt sute – o mie de pagini. Altminteri, romanul nu se poate desăvârşi: cel puţin romanul, cum îl văd eu acum. Restul sunt povestiri şi nuvele şi din acestea voi scrie destule, ca să mă odihnesc şi ca să-mi pot plăti, dacă va fi nevoie, chiria.

Din nou, criză cumplită. Dezastrul de pe frontul rusesc s-ar putea transforma într-o catastrofă. Pe aici, se vorbeşte de o posibilă cădere a Germaniei în cursul acestei ierni. Inconştienţi, anglofilii se bucură. Mă gândesc că 1943 ar putea însemna anul tragic al istoriei României.

Nu mă pot apăra decât gândindu-mă tot mai des la moarte. Dacă *după*

nu va fi nimic – inutilă e toată zbaterea noastră de azi. Iar dacă va fi – va fi destul de interesant ca să te faci să uiți agonia Europei.

5 februarie

Zi magnifică. Un cer lichid, de un intens albastru, așa cum Lisabona nu-l mai are după venirea primăverii, un soare fierbinte, un văzduh proaspăt, încă ascetic, fără esențe vegetale prea tari. Au înflorit primii arbuști în Parcul Eduard VII.

Începe primăvara. Nu mă pot bucura, dar sunt mai împăcat cu soarta mea, cu cea a continentului. Sub o formă sau alta, viața triumfa întotdeauna, reintegrează. Milioanele de morți care putrezesc în Rusia, zecile de milioane care vor însămânța întreaga Europă în anii care vin – poate nu sunt decât jertfele necesare unui echilibru cosmic de care noi, bieții, nu ne dăm seama. Poate oamenii s-au înmulțit prea mult, și orice catastrofă e bună ca să-i reducă. Întocmai cum putrezesc în junglele din Ceylon miliarde de vlăstare, sugrumate de propriul lor număr, ca să facă să dureze „totalitatea”, pădurea.

Niciodată n-am fost mai pesimist ca acum. Dar nu vreau să-mi pierd judecata. Și fenomenul acesta al primăverii, ca orice ritm cosmic, trebuie judecat așa cum este el în realitate. E suficient să duci până la capăt această judecată, ca să înțelegi cât de indiferentă este – de *sus* privită – soarta noastră, a culturilor, a continentelor. Cât de efemere sunt aceste forme, care se nasc întruna că să ocupe un anumit spațiu, să-l însuflețească, să-l coloreze! Ce formidabilă luciditate au indienii, în această privință, ca și în multe altele!

Să nu existe oare niciun *sens*, nicio validitate ultimă, a tuturor acestor existențe istorice?! Asta n-o pot crede, nici în crizele mele de nihilism. Poezia, metafizică, mistica – astea sunt universal eterne și valabile. Dar trebuie purificate de contingentele lor istorice, dacă vrei să-ți fie într-adevăr de ajutor. Trebuie experimentate detașat, în ele însele; lucru pe care-l pot face anevoie acum. (Ce fericit eram în India!)

6 februarie în paginile acestea nu raționez, nu-mi amintesc; notez aici doar strigăte de deznădejde.

Traectoria mea vitală – ce frumos cuvânt! Ce poate însemna ea, ce validitate mai păstrează ea în devenirea universală?

Încercarea modernilor de a gândi impersonal a condus la descoperirea *speciei* și la opoziția ei *individului*. Cât de departe suntem față de gândirea impersonală a celor vechi, față de mit și folclor! Noi am izbutit să proiectăm și nivelul impersonal tot în vital, tot în devenire...

Eu n-am scris până acum nicio capodoperă, pentru că niciodată n-am avut sentimentul că scriu ceva care ar putea fi ultima mea carte – ultimă nu în sens cronologic, ci existențial; că am spus tot ce sunt, știu și simt eu. Întotdeauna, redactând, aveam impresia că mă exersezi pentru altceva, mai mare; am fost plin de reticențe, bătându-mi uneori joc de geniul meu, de posibilitățile mele.

Eu m-am comparat, de când aveam douăzeci-douăzeci și doi de ani, cu Goethe. Îmi spuneam că nu voi scrie decât întâmplător o *carte* mare – dar că opera mea, în întregimea ei, va fi mare, va fi importantă. De fapt, ceea ce se citește de către toată lumea din Goethe e *Werther* și *Faust*. Exact cum se va citi, cât va exista limbă românească, *Maitreyi*. Dar nu acest lucru e interesant, ci opera mea considerată în totalitatea ei. Acest sentiment (că nu mă pot revela total într-o singură carte) m-a făcut să nu scriu capodopere.

7feb ruarie

Singurele bucurii de care mai sunt capabil sunt de o calitate cu totul periferică. Mă pot bucura când primesc niște cărți de etnografie, când găsesc în librărie ceva care mă interesează. Dar bucuria nu durează mult. Câteva ceasuri de lectură o macerează.

Uneori, când sunt cu prietenii, mă apuc să vorbesc cu entuziasm despre ceva, despre orice. Dacă mă judecă după cel care par eu în asemenea momente de narcoză, se înșală. Sunt micile mele escapade în vital, în social. Restul timpului sunt un mizantrop, luptând între desperare și metafizică.

Cumplită tristețe. Scriu ca să pot supraviețui, ca să nu mă mai gândesc, să nu mă simt. Bietul meu Spiridon, tot mă ajută el cu ceva!

9 februarie

Acum doi ani, la ora asta (3 d. A.), mă despărțeam de prieteni în gara de la Londra. Plecăm spre Bristol, ca să iau avionul către Lisabona. Eram plin de speranțe și de aprehensiuni. Voiam să scap de Anglia, care mă înăbușea

(presa, opinia publică) și să mă întorc în țară, să văd ce se întâmplă. Nici prin gând nu-mi trecea că voi sta doi ani în Portugalia.

10 februarie

Azi, acum doi ani, am plecat din Bristol și am ajuns seara cu avionul la Lisabona. Îmi amintesc percheziția la piele, a mea și a Ninei, care a durat trei ceasuri, confiscarea curierului, a fotografiilor etc., refuzul meu de a mai pleca „în asemenea condiții” (cum aveam curajul să mă plâng ofițerului englez care ordonase percheziția corporală), cercetarea brutală a bagajelor (toate rufele îndesate cu piciorul, ruperea geamantanului etc.) – și tot ce-a mai urmat.

Seara, ajungeam la Lisabona – lumină, mâncare; scăpăm de iadul aeroplanelor. Bristolul mă deprimase, cu ruinele lui sinistre. Ploaia care ne apucase în gară pe jumătate ruinată. Ete., etc.

Văzând că nu pot lucra la *Apocalips*, am început *Comentarii la Legendă Meșterului Manole*.

11 februarie

Marea mea pasiune pentru erudiția de fapte, obsesia mea de a culege și adună cât de multe fapte și documente înainte de a schița cea mai modestă explicare teoretică – nu este altceva decât tendința mea către concret și experiență, ceea ce s-a numit „experiențialismul” meu. Furia cu care, în literatură, mă zvârl în vital și în erotic o reîntâlnești în foamea mea erudită, în alergarea după fapte, după întâmplări reale, istorice. De aici, ezitarea mea față de „teoreticienii” istoriilor religiilor și etnografiei. Nu vreau teorii; astea le fac și eu; vreau fapte, cât mai multe fapte, pentru a nu pierde niciodată contactul cu realitatea.

12 februarie

Că sunt muritor e un lucru care nu mă impresionează. Plecată de la această siguranță, moartea mea mi se pare „interesantă”, vrednică de a fi primită etc. Dar cu totul alta mi se pare moartea când mă gândesc la iminența ei. Este suficient să încerc să realizez această iminență, ca să văd toată existența – de la Cosmos la cea din urmă prostie – schimbată, transfigurată.

De-abia cu această experiență înțeleg viața și moartea.

Sunt prea obosit ca să mai continuu.

14feb marie

Pasiunea mea de simboluri, structuri, tradiții: un fel mai universal de a retrăi drama omenirii, de a rămâne în centrul deznădejdilor, a metafizicii și a salvării.

15 feb ruarie

De la 10 feb ruarie, am întrerupt romanul, la pagina 134, și am început *Comentarii la Legendă Meșterului Manole*. Observasem că în ultimele zile scriam puțin și în silă. Mintea mi-era furată de „altceva”. Am hotărât atunci să încep *Comentariile* și să mă întorc la roman când voi resimți dorul de literatură.

Ceea ce m-a făcut mai ales să abandonez romanul a fost constatarea că îmi pierdeam o zi și o noapte întreagă scriind cel mult cinci pagini, pagini pe care le compuneam de fapt în două ceasuri, iar restul timpului mi-l zădărniceam cu frunzăreli de cărți, oftaturi, țigări fumate în neștire și nostalgie după „altceva”. Ca să mă satur de „altceva”, mi-am oferit munca insipidă și inspirată totodată a *Comentariilor*.

17februarie

Am cunoscut la consilierul de presă german, Klein, un om foarte interesant: Dr. M ario, corespondentul la Paris al lui *Kolnische Zeitung*. A fost corespondent al *Cuvântului* în 1938, și îmi amintesc că odată i-am tradus chiar eu un articol. Evident, nu-mi mai aminteam numele. Îmi spune că Nae Ionescu îi era bun prieten. I-a prezis, în ianuarie 1938, la Paris, tot ce are să se întâmple, căci el, fiind austriac, știa cât de serioasă poate fi o represiune guvernamentală. (și-a pierdut cei mai buni prieteni, împușcați... De cine?) Era și Correia Marques, de la *A Voz*, de față, și am fost fericit auzindu-l pe acest Dr. M ario spunând că Nae Ionescu a fost unul dintre cei mai inteligenți oameni ai Europei.

Am stat mult de vorbă. Vine de la Paris. Nu pare prea hiderist. Crede că René Guénon este omul cel mai interesant al zilelor noastre. (Eu nu cred *întotdeauna* asta – dar, de multe ori, cred, deși îl socotesc pe Aurobindo Gosh

mai desăvârșit.) Foarte citit, vorbind perfect franțuzește, îmi cere vești despre opera lui Nae. Îi spun că au apărut primele două volume din scrierile lui filosofice. Pare emoționat. Îi spun de convorbirea mea cu Carl Schmitt astă-vară. E mirat că Schmitt apreciază pe Guénon. Ce mă impresionează este că epocă pe care o trăim i se pare „pasionantă”, deși își dă soma că am putea sombra într-un cataclism apocaliptic. Eu îi vorbesc de „epoca antenicopoleană”; suntem în pragul Nicopolisului, când Europa se mai putea încă salva de turci. Dar nu văd nicăieri semne că, măcar de astă dată, vrea să se salveze.

Nu știu dacă a spus-o pentru că era și Correia Marques de față, dar a afirmat că Salazar e singurul conducător de popoare pe care-l are astăzi lumea.

8 martie

N-am mai deschis de mult carnetul acesta. Am izbutit să mă rup din deznădejdea care mă amenința, începând *Comentariile la Legendă Meșterului Manole* (până acum» am scris vreo șaizeci de pagini mici). Câteva zile am muncit mult pregătind curierul și am scris un număr considerabil de epistole în țară. De când a căzut Stalingradul, am refuzat orice invitație unde știam că lumea se amuză – plus cinematografe, teatre etc. Am renunțat și la cele zece zile de Algarve pe care mi le făgăduisem de mult.

Acum câteva zile, am primit cele dintâi corecturi ale cărțuliei *Os Romenos, latinos de Oriente*. Am adunat de asemenea articolele publicate până în prezent în portugheză și constat că pot tipări un volum de circa o sută douăzeci de pagini.

Mâine, 9 martie, împlinesc treizeci și șase de ani. Mi se pare că încep să mă trezesc din vis. Aveam întotdeauna impresia nu numai că mă simt tânăr (căci și acum mă simt foarte tânăr), dar că am dreptul acesta, deoarece anii mei nu-mi conferă nicio maturitate. Mă trezesc că împlinesc treizeci de șase de ani. Încă patru ani, și încep să devin bătrân. Dacă aș încerca, atunci, să fac pe o femeie să mă iubească, n-aș mai reuși decât prin geniul meu, iar nu prin tinerețea mea. Gândul e destul de melancolic...

Dar, în afară de această tragedie, mă întreb ce am făcut cu ultimii ani? Din toamnă lui 1937, a început șirul catastrofelor. Nu mă mai pot bucura de viață, de atunci. De la arestarea băieților, până la Stalingrad, numai doliu. În

acest timp, am scris vreo opt cărți, dar nicio capodoperă. De-abia cele trei cărți la care lucrez acum mă vor spori, vor oglindi pe omul de treizeci și șase de ani. Trebuie să mă grăbesc...

Ieri, la Bolasco, l-am cunoscut pe prof. Camillo Pellizzi, președintele Institutelor de Cultură din Italia, venit aici să țină o conferință cu prilejul deschiderii Expoziției cărții italiene. A fost douăzeci de ani profesor de literatură italiană la Universitatea din Londra. După masă, discuție împreună cu el, directorul lui *Diário Popular* (un tânăr îngâmfat, care se crede mare om politic pentru că a descoperit „uriașele posibilități ale Americii”), L. Sima (atașatul de presă ungar) etc. Vorbim de „destinul Europei”. Și sunt mândru că îi silesc pe toți să recunoască relativitatea tuturor acestor probleme „mari”; pentru portughez, bunăoară, i se pare regretabil, dar natural ca o nouă Europă să se facă sacrificându-se cincizeci-șaizeci milioane de oameni, de la Helsinki până la București. Ieșirea mea furioasă, auzindu-l: de ce mai vorbiți atunci de o pace justă și creștină, de „omul” ca atare pe care-l restaurează democrațiile anglo-saxone etc.? A trebuit să recunoască și el că patru mii de kilometri distanță schimbă foarte multe lucruri – începând cu morala și sfârșind cu libertatea.

Am fost ales membru activ al Institutului Arheologic Portughez. Amuzant e amănuntul că nici n-am știut, și mi-a telefonat Buescu după ce citise întâmplător lucrul acesta în *Diário de Noticias*.

Prima comunicare la Institutul de Etnografie și Arheologie: *Ethnobotanique roumaine comparée. La cueillette des plantes magiques*. Un studiu din ciclul mătrăgunei, care doarme în sertare de vreo șase ani. Dar ce plictiseală, ședința institutului! Și era la Belém, alături de magnifica minune a bisericii Jeronimilor, pe un cer, cu un soare, cu o melancolie de după-amiază de duminică!

Nu e prima oară când văd ce farsă e știința. Fiecare omuleț știe foarte mult despre ceva ignorat de ceilalți. Se fac comunicări pe care le ascultă fără să înțeleagă nimic. Toate teoriile mele de etnobotanică, de mitologie și ritual – cine le putea înțelege? Noroc că asemenea comunicări se tipăresc în *Ethnos* și pot circula.

8 aprilie

Sfârșesc de citit și corectat, pentru o nouă ediție, *Întoarcerea din Rai*. Ca de obicei, strivit de masiva tristețe a acestei cărți. Dar ce carte mare! Câte poți număra ca ea în literatura românească? Aproape tot ce-am scris de-atunci se află, *în nuce*, în acest roman „padibular”, cum îl numea Nae Ionescu.

Ce greșală imensă am făcut de a nu-l retipări, deși era epuizat încă din 1934, anul apariției! E un document fără pereche și admirabil scris, cu excepția pasajelor sexuale, mai mult retorice, pe care le-am suprimat.

Aprilie

Lucrez greu la terminarea *Comentariilor*. Ca de obicei, după două luni, o carte începută nu mă mai interesează, și ar trebui s-o las ca s-o reiau după un răstimp. Dar cu sistemul acesta am pierdut cinci-șase ani, și astăzi sunt silit să termin cărți gândite sau începute în 1936 – 1937. Așa că, orice s-ar întâmpla, sunt hotărât s-o duc până la sfârșit – chiar rezumând, concentrând, schematizând.

A apărut *Os Romenos, latinos de Oriente* –, prima carte despre noi în limba portugheză, și de care sunt foarte mândru. Ce amuzant era când făceam serviciul de presă la Livraria Clásica Editora, scriind dedicații după lista editorului...

Timpul s-a stricat, după trei săptămâni de secetă – cu cel mai frumos cer pe care l-am văzut vreodată primăvara.

Reîncep melancoliile. Pe de o parte, pleacă Nina, și e curios cât de legat poate fi cineva de un om după aproape zece ani de conviețuire laolaltă. Pe de altă parte, mă gândesc din ce în ce mai mult la moarte, la bătrânețe, la tinerețea pierdută. Când s-au dus toate? Parcă ieri mă întorceam din India, tobă de carte, cu inima îndoliată, dar cu sângele fierbinte. Și dornic de viață.

14 aprilie

Mă deștept din somn pe la 3 noaptea și, în ceasul de insomnie care a urmat, „văd” o piesă de teatru admirabilă. Din nefericire, n-am terminat încă micul meu volum de filosofie, *Comentariile*, așa că nu mă pot apuca s-o scriu.

Apoi, pleacă Nina, iar după o săptămână plec și eu în Spania, pentru Paști.

Din ce în ce mai melancolic.

Zvonuri de debarcare. Nina e admirată de toți pentru curajul ei de a pleca, singură, prin Europa, în preajma unor evenimente hotărâtoare.

16 aprilie

Nina a plecat astăzi, destul de tristă și de îngrijorată.

Mă întorc acasă și lucrez de zor, ca să termin cartea. Un curier vine peste două, trei zile și trebuie să trimit ultimul capitol prin el, ca să poată apărea *Comentariile* până la vară.

De ce atâta grabă?! Pentru că nu mai știu cât îmi va fi dat să trăiesc, și vreau să spun măcar o parte din ce-am gândit și ce-am aflat. Pentru că „sunt în urmă” cu gândirea mea formulată acum cinci-șase ani. Pentru că nu știu cum să mă desolidarizez mai categoric de demența din jurul meu. Pentru că vreau să am mâinile libere dacă, Doamne ferește, îmi va fi dat să asist la cataclismul Europei. Aș vrea să fiu atunci „disponibil”, ca să mor bătându-mi joc de imbecilitatea rasei albe.

18 aprilie

Prin curier primesc astăzi *Insula lui Euthanasius*, și-o răsfoiesc cu emoție. Trebuia să apară în 1939. Pe cine va mai interesa, astăzi?

Primesc și *Maitreyi*, ediția a V -a. O copertă albăstruie, care mă amuză. Au trecut zece ani de când a apărut cartea.

Și au trecut treisprezece ani de când m-am despărțit de M. Nu mă mai gândesc de mult. Viața mea a luat un alt drum, și trebuie să merg pe el până la capăt.

Zvonuri persistente de spre ocuparea iminentă a insulelor Azore de către brazilieni etc., etc.

Zilele trecute, circula zvonul unei păci separate germano-ruse. Lumea vorbește despre toate acestea cum am vorbi noi la cafenea de divorțul iminent al lui Popescu sau de păcăleala lui Ionescu.

O inconștiență totală și fericite!

19 aprilie

Primesc un număr considerabil de cărți, pe care le comandasem la Helsinki și Berlin. Sunt atât de multe și atât de interesante, încât mă apucă un cordial dezgust de cultură, de erudiție, de filosofie. Dacă le-aș pierde acum, aproape că nu mi-ar părea rău.

Melancolie și vacuitate.

22 aprilie

Am terminat alaltăieri *Comentariile*.

Dinu Noica îmi scrie, după ce-a citit prima parte (trimisă prin curierul precedent), că e puțin decepționat de faptul că n-am renunțat la note. Îi răspund pe larg, încercând să-i explic. Adevărul este că, în sectoarele unde lucrez eu, e onest să citez izvoarele. Numai Lucian Blaga a avut curajul să fure idei și sugestii din toate părțile, fără să citeze. Poate că de aceea refuză notele la cărțile sale. Și poate tot de aceea nu apare decât în românește. (Ultima carte pe care am citit-o, *Despre gândirea magică*, am găsit-o lamentabilă, de o suficiență care mă sperie.) Și totuși, am admirație pentru geniul lui Blaga. Cred însă că obsesia sistemului și grandomania vor sfârși prin a-l compromite.

Mâine, plec la Madrid, și de acolo poate la Ávila, poate la Sevilla. Nu fac planuri. Trăiesc ca pe vremuri, în „aventură”.

Aceste nopți de lucru m-au reînvățat voluptatea castității și mi-au reamintit marile ei forțe.

Din cauza zvonurilor de invazie, am dus *Jurnalul* și o parte din manuscrise la legație. În caz de evacuare, să salvez măcar atâta. Restul – ce-o vrea Dumnezeu!

tot ce urmează, până la p. 159, transcris din carnetul negru

Madrid 24 aprilie

Am plecat ieri dimineață din Lisabona, fără să am *wagon-lit*. Consulul francez din Argentina – și fata lui. Cum era să-mi pierd servieta cu banii și curierul. Fetele din Valencia – Alcântara: cum își aranjează întâlniri în compartimente (unul din ofițerii poliției de frontieră, și una din grup) fără ca să observe ceilalți.

Santo António de la Florida, biserica pictată de Goya. O văd pentru întâia oară, deși fac a cincea călătorie în Spania. Albastru, cenușiu, alb. Mortul înviat.

Cele două oglinzi prin care se poate privi plafonul. Îngerii par femei în *deshabillé* și *froufrou-mi*. Figuri madriline. Și o greșeală uluitoare: mâinile enorme ale celui care susține pe omul înviat.

S. Francisco el Grande. Catedrală, roșu sevillan. Magnifică viață a lui S. Francisco în sacristie, de Velazquez.

Admirabile fresce din altarele laterale. Predica de pe munte. Bătălia contra maurilor (arabul care iese literalmente din tablou). Cupola parcă ar fi un decor pentru *Visul unei nopți de vară*. Meditație asupra artei moderne religioase.

Ávila, 25 aprilie

Paști. Zi superbă. Cu mașina ministrului împreună cu Grigorii și Aron Cotruș.

Cetatea, văzută de dincolo de râu, de pe locul unde Sfânta Tereza, mică, fugită de acasă, s-a oprit, neștiind încotro s-o apuce. Turnurile. Păcat că e prea cald și cerul prea albastru. Ávila trebuie văzută pe vânt și cu cerul înnourat, ca să-i înțelegi duhul. Vizita în casa particulară cu acel magnific *patio*²⁴.

Am mereu impresia că mă aflu în Braga. Același aer de cetate episcopală, aceleași culori stinse. Mai ales catedrala îmi aduce aminte de cea din Braga. Noutatea Buna-Vestire a lui Jean de Bourbon din retábulopiatra din care a fost clădită catedrala are vine roșii; efect singular, parcă ar fi fost pictată (și prost, cu un gust îndoielnic).

Biserica Santo Tomás (secolul al XV -lea), cu mormântul fiului regilor catolici, de nouăsprezece ani. E așezată în afară din fortăreață. Singura biserică în care am văzut altarul unde se ține slujba – ridicat; aproape la înălțimea corului. Mormântul preceptorului lui D. Juan. Și al lui Torquemada. Clastrul, zis „al tăcerii”, pentru că se îngropau călugării. Marele clastru dos Reyes. Și figurile de seminariști, care ne priveau tulbure. (Femeile nu pot vizita această biserică, din cauza seminariștilor care se pregătesc pentru a deveni misionari.)

Din grădina S. Tomás, se vede sierra de Gredos, cu zăpadă.

Eremita de Sân Segundo, lângă râul Adaja; romanic pur, fără pereche de frumoasă, așa cum se profilează pe cerul albastru, cu zidurile fortăreței în fund. Șopârle. Bate soarele.

Ne urcăm în turnul de apărare al cetății. Apoi, vizita rea celei mai

24 Curte interioară (Ib. sp.) (n. ed.). "" Retablu (Ib. sp.) (n. ed.).

frumoase catedrale, St. Vicente. Romanică.

Itinerar pe urmele Sfintei Tereza. Unde s-a născut ea astăzi e altar. Relicvele (neinteresante). Mănăstirea unde a stat aproape treizeci de ani. Tot ce-am simțit și gândit atunci. Sunt numai douăzeci și unu de călugărițe, îngropate de vii. Bătrâna care ne explica.

În drum spre Sevilla, 26 aprilie

El Căsar de la Guardia (90 km): casele săpate în lutul dealului.

Tembleque: sat cu case albe.

Intrăm în Mancha. Platou, cu munții în zare, de toate părțile. Mori. Destul de monoton.

Madridejos: sat alb cu olane cenușii. Și multă verdeață.

Manzanares. Delicioasă casă a serviciului de turism. *Breakfast*. Biblioteca deasupra căminului, în care se găsesc două exemplare din *La Guardia de Hierro* a lui C. Codreanu. Flori. Îmi amintește de Oxford.

Sierra Morena. Munți în șisturi și granit.

Prăpastia prin care vedem trecând trenul. Încă un șir de munți, și apoi – Andaluzia. Peisajul se schimbă brusc. Câmpii bogate, verzi, cu livezi de măslini, portocali, cu partere de maci. Apoi, până la Córdoba, plaiuri bogate, dar fără personalitate. Emoția trecerii Guadalquivirului. Intrarea în Córdoba. Hotel Regina. Seră; cf. Córdoba, așa cum ți se înfățișează ea de cum intri. La masă – sora lui Franco. Tot ce mi-am amintit.

Córdoba. Pentru însemnările mele: moscheea, cu portocalii din curte. Străzile: Averroes, Moise Maimonide. Casa lui Maimonide. Căldura – și un metru între case. Străzi înguste, arabe. *Patio* magnifice. Vizita la muzeul modern (lamentabil) și la Vila Viarra.

Rătăcim. Unde privesc. Ce văd, ce simt.

Podul peste Guadalquivir, de unde se vede Córdoba în amurg. De completat.

Sevilla

Calle de Bailén, 12, unde ministrul a putut găsi o cameră, pentru cincisprezece zile, cu 1 500 de pesetas. Patul meu, în antreu.

Seara, plec singur în oraș. Plimbare pe Calle de los Sierpes. Cum m-am

rătăcit.

Cafeneaua. Perechea: ea, bătrână și sfioasă, el, mândru, îmbrăcat andaluz, își răsucesce strivitor țigara. Comandă cafea. Privirea lui boierească. Refuză vânzătorul de cravate.

Cealaltă pereche: fata blondă, la bar.

La 11 noaptea, cu mașina, ajung în cartierul Santa Cruz. Piața luminată, în care fetițele se exercită sau cu castaniete pentru *feria*²⁵. Las Cadenas. Intru. În fund, cu fetele, von Breisky. Dansurile andaluze. Se umple localul către miezul nopții cu musafirii ducelui de Alba. La masa mea, se așază un tânăr cu două doamne. Curtea tânărului de alături. Cum se intră în vorbă. Țigări. Gelozia.

Plec la 1 Vî. Drum pe sub zidul Alcazarului, până în Jardín de Murillo. Parcul la 2 noaptea. Parfumurile. Și sevillanii încă umblă pe străzi.

27 aprilie, Sevilla

Am dormit numai câteva ceasuri, cu lumina aprinsă, pentru că am găsit pereții plini de ploșnițe. Nu era de mirare: gazdele sunt intelectuale, sau cel puțin cea mai tânără, o văduvă de vreo cincizeci de ani, care a scris o carte de spre educația copiilor (ea n-are), a cărei vânzare este în folosul orfanilor din războiul civil.

Vizite: catedrala (capela unde s-a rugat Columb înainte de a pleca spre Indii, cu o superbă Maică a Domnului); Giralda; Casa de los Pilatos; la Caridad. Meditații: Don Juan; Valdes Leal. Podul pe Guadalquivir. Turnul de Aur. Cartierul la Triana.

Noaptea: Revista de la X. Lolă Flores. Din nou în Santa Cruz. Maruja.

Alcazarul din Sevilla. Magnolii enorme, asemenea arborilor. Portocali în formă de viță, crescuți pe zid. Grădina primitivă. Bazin. Porumbei albi. Băile. Închisoarea. Chiparoși. Eucalipti.

— Partea modernă. Nisip galben. Privighetori. Trandafiri. Alei de lămâi. Un piper sălbatic, cu floarea mică, gălbuie. Guadalquivirul trecea pe sub grădină. Baltă de altădată.

Peștii care vin chemați, în bazin. Poarta arabă, din piatră. În față, zidul vechi, cu bougainvillee-uri albastre și roșii.

Patio de las doncellas. Tronul sultanului. Dormitorul regilor. Azulejos:

25 Bâlci, târg (lb. sp.) (n. ed.).

verde, alb, maron (restaurate). Coloane romane. Patio de los munecos – bijuterie, traforaj. Sus – cerul.

Sufrageria. Salonul ambasadorilor, aur cu albastru deschis.

— Poarta secretă care ducea în afară de cetate.

Pregătirile pentru vizita lui Franco. Va locui în Alcazar.

Șoseaua spre Granada, aliniată cu eucalipti.

Alcalá. Castel maur în ruine. Case arabe. Alb. Care.

Aguadulce. Sat alb.

Estepa. Orașul se vede de departe, pe deal. Aici au pierit toți locuitorii, în lupta cu romanii – așa cum s-a întâmplat la Sarmizegetusa.

Satul Fuente de Piedra. Încep case galbene.

Antequera. Parcul cu plop. Munții. Castelul din dreapta catedralei. De la casa de odihnă a serviciului turistic se vede valea» cu orașul pe dreapta; în fiind, Sierra Nevada.

Salcâmi.

Pena de los enamorados. Cenușiu, cu versantul abrupt. Reverie. Romanță.

Archidona. Alb. Ploaia.

Loja. Panoramă.

Granada. Fosta piață arabă, lângă catedrală.

Prima vizită la Alhambra. Magazinul A. Linares, antichități. Meditație asupra fotografiilor în costume arabe, calul din colț etc.

Cartierul Albaicin. Fetele frumoase care vin lângă mașină. Coborârea în São Pedro. Râul Douro, repede. Cum se vede Alhambra. Podurile. Casele.

Seară: Bar Sevilla. Omul cu bilă în nas. Aperitive. Manzanilla, vin parfumat.

Noaptea. Flamenco în peșteră, în Albaicin. Carmen, care seamănă prodigios cu M. Antonita.” *Casada, pasadat* Josefa. Dânsul: Sevillana del Sacro Monte (de trei ori). Manolita în Fandango Gitano, jocul obscen al șoldurilor. Cântă: La Gazpacha.

Apoi: Băile de Soledad.

Describe peștera, discuția etc. La plecare, Carmen și cu Antonita, cu flori în gură.

Granada, 29 aprilie

Câteva ceasuri de somn. Apoi, singur, spre Alhambra. Inutil să scriu. Însemn aici doar frânturi, atât de bogate în rezonanțe pentru mine. Am iubit prea mult Alhambra ca să nu scriu despre ea» să mă descătușez. S-o fac îndată ce ajung la Lisabona.

Patio de la Lindamaja. Cipreși, laur, portocali.

Vederea din turnul cu budoarul reginei Isabel. Fresce italiene.

Grădina. Paradis. Nuferi. Flori. Spre turnul Captivei, aleea de chiparoși. Privighetori. Jardin de los Adarves; se vede Sierra Nevada. Hotelul în pădure. Promenada vastă. Zidurile din spate, cu trandafiri și portocali. Jos – Vega.

Alcazala. Garnizoana militară. Turnuri. Grădinile Generalife. Intrarea pe sub bolta de iederă. Flori. Perspectiva între liliac alb, glicine și trandafiri. Terase. Cipresul Sultanei. Abencerraje. Grădină închisă, bolți de iederă.

Patio del Cipreso. Magnolii enorme. Ne apucă ploaia în balconul de sus. Melancolie, Melancolie.

Aici, în Granada, trebuie să vii întotdeauna cu femeia iubită.

Și să revii după zece ani.

Tot ce mi-a trecut prin minte. Geografie mitică.

30 aprilie

Spre Málaga. Suspiro del Moro, cu Grenada în vale. Cu adevărat Boabdil a plâns aici, ca la izgonirea din paradis. Unde mai putea întâlni o Alhambra?.

Drumuri în munți. Poduri. Acolo...

Deodată, marea. Migdali, cactuși, trestie de zahăr. Văzduh african.

Salobrena: castelul de sus. Pe deal, case albe. Căruța cu trestii. Copiii.

Almunécar: în vale, colorat. Restul al-kasarului pe deal. Ruine. Cerul.

Mirador – stâncile intră în Marea Mediterană, cu munții obosiți.

Curbele. Casele. Arborele roșu, madronio, chiar pe mal. Resturile castelelor de pază.

Malaga. Intrarea în oraș, pe sub palmierii parcului. Grădinile din castel. Ruine și flori. Amurgul în castel. Coborâm. Vizita la catedrală, arsă pe alocuri de comuniști. Casele de lângă hotelul nostru, arse.

Noaptea: ceasuri de rătăcire prin port (pustiu), cafenele, prin parc. Un mare port cosmopolit devenit oraș de provincie. Sărăcie și grădini.

Și, cu toate acestea, cât e de melancolic și de odihnitor! Mediterană. Încă

o dată printre ruinele castelului, să văd cum florile vindecă și acoperă tot.

1 mai

Spre Cadix. Plaja cu nisip fumuriu, și-apoi păduri de pini și eucalipti. Pământ roșu.

Sân Roque. În plin soare, în fața Gibraltarului. Piaza de los Amores.

Soldați. Căutătura ofițerilor. Bateriile antiaerene. Algeciras. Masa de la hotel Christina. Vapoarele din portul Gibraltar. Nemții care priveau cu binoclul. Chiclana de la Frontera – sat superb cu case albe. Sân Francisco. Alb. Zăbrele la ferestre. Sarea. Soarele. Vizita în Cadix. Muzeul cu Murillo. Capela cu Goya. Urcarea în turn. Portul. Grădinile. Hanul: La Posada del Trăsni. Copiii care se jucau de-a procesiunea. Calle Duque de Tetuán. Plimbare de patru ceasuri, noaptea, singur. Femeia blondă. Cafeneaua. Din nou în port. Acostarea. Aventură. Visul.

A doua zi.

2 mai

Cadix. Murillo, Fecioară din Colegiul San Felipe Neri. Capul Sfântului Ioan, cu vinele tăiate (*terre cuite*, Pedro Roldan). Lista elevilor și profesorilor căzuți, la intrarea în Colegiu.

— Cina cea de taină a lui Goya, în Capela particulară. Madrileni într-o rână. Popular.

În drum spre Sevilla. Jerez, cu vizita cavelor lui Pedro Domecq. 2 ceasuri.

Seara, la Sevilla – în a treia zi de *feria*. Descrierea. Plimbarea. Aventură.

3 mai, Sevilla

Nume de cantine din *feria*: La Revoltosa, Pena el Maestro Currito, La Gitana, El Baratillo, Cantino Cultural La Amistad, Pena Trianera, P.Jerez, P. Campera, Maestranza aérea de Sevilla, P.Puerta Triana.

Corrida. Taurul care voia să moară singur. Notele în celălalt carnet.

Vizită la Itálica. Soarele. Macii. Mozaicurile. Arena.

Seara, cu N. D. La Las Cadenas. Noaptea, la *feria*.

4 mai întoarcerea spre Madrid.

La 4 d. A. Aranjuez. E mai puțin frumos vara. Prea monoton, verdele.

Augustina. Mă hotărâsc să-mi scriu impresiile din Andaluzia, după același sistem 1938: să re trăiesc, adică, toate stările sufletești pe care le-am experimentat în aceste două săptămâni de Spania. Proust, într-un itinerariu. Numai așa voi păstra toate amintirile.

13 mai

De când m-am întors în Lisabona, aș fi putut scrie, în fiecare zi, același cuvânt: Melancolie. N-am lucrat nimic. Și nopțile mi le pierd până la 3-4, ca să-mi grăbesc echilibrarea.

E prea cald. Vară neașteptat de bruscă. De-abia după miezul nopții se mai răcorește.

Mă gândesc mereu la același lucru: că s-ar putea să mor, și pentru întâia oară mă îndoiesc de o realitate *post-mortem*. Dacă e nimicul, numai anihilarea?! La ce bun au fost, atunci, toate câte s-au întâmplat?! Nimic nu mai are sens, pe această lume, dacă *dincolo* nu e nimic.

Și, din nou, melancolia vieții care s-a dus. Când s-a dus? Nu pot crede că în 1947 voi avea patruzeci de ani. Până mai acum câțiva ani, mă credeam atât de tânăr, încât îmi spuneam uneori: „când voi fi mare, voi face cutare lucru...” Și, tot atunci, îmi spuneam că „la patruzeci de ani, un bărbat încetează de a mai fi tânăr” ... Ceva mai grav: mustrare de cuget că n-am copii. În 1933, Nina, silită de mine, a trebuit să-și facă un raclaj. Ani după aceea, mă tot ruga să avem un copil, și eu refuzam. Îmi spuneam: „când voi fi mare... sunt abia un adolescent...”

Citesc *Ciuleandra* în traducere portugheză.

. Când au trecut atâtea și atâtea ani?.

Îmi spun că acesta este *Le démon du Midik*. Sau, poate, otrava care va sfârși prin a mă ucide. Pentru că neurastenia care mă amenință nu se poate rezolva în niciun fel. Nu văd nimic care să mă mulțumească. Numai dacă aș putea total reintegra – tinerețe, Nina, toate fericite, geniu, timpul oprit pe loc – aș fi din nou fericit.

15 mai

A descoperi – așa cum descoperă gândirea modernă de la Dilthey încoace – că omul *este* și rămâne întotdeauna în *istorie* e mai grav, mai dramatic decât ar părea la prima vedere. Replica acestei descoperiri e disperarea. Și se verifică în orice împrejurare; bunăoară, conștiința că eu am trăit zece ani alături de Nina e un izvor de disperare. E o *istorie* de care nu mă pot despărți, pe care nu o pot anula și care continuă să mă *facă*, să mă influențeze. Oricum aș încerca, nu mă mai pot întoarce în timpul când nu începusem viața împreună. Același sentiment se verifică pe orice sector. Omul înainte de istorie *nu există*. Iar când începe să aibă o istorie, e sortit desperării.

28 mai

Am reluat romanul, după ce am încercat, zadarnic, să-mi redactez impresiile și meditațiile andaluze. În noaptea de 21 mai, m-am apucat să scriu la piesa mea *Tinerețe jară de bătrânețe*. A doua zi, am renunțat. Nu am, încă, suflul dramatic necesar acestei piese.

Dar nu lucrul la roman a fost elementul dominant al acestei săptămâni. Ci, ca de obicei, melancolia și, ceea ce e mai grav, neurastenia mea. Sunt zile când mă încercă cinci-șase furtuni neurotice. Și pornesc, fiecare, din cauze sau pretexte diferite. Cele mai frecvente sunt melancoliile metafizice. Pentru întâia oară, mă îndoiesc – în asemenea crize – de viața *post-mortem* a personalității umane. Dacă, într-adevăr (ca să iau un exemplu), Heidegger are dreptate, apoi nimic nu mi se mai pare semnificativ în lume, nimic nu mai are o rațiune de a fi, dacă venim din neant și ne reîntoarcem în neant, nicio morală nu mai are sens, nicio creație, niciun efort. Dacă acesta e adevărul, nu-mi rămâne altceva decât să ucid, să viollez și să lenevesc la soare. Fără o unitate spirituală menită să-și continue experiențele *post-mortem* – când începe marea verificare și valorificare a actelor – totul mi se pare inutil.

Dar mai am și altfel de crize: de gelozie, bunăoară. Mă închipui înșelat de Nina, ceea ce e de-a dreptul absurd, pentru că Nina nu trăiește decât prin mine și dragostea pe care mi-o poartă. Dar această închipuire e creată și alimentată de neurastenie.

30 mai

Gide își întemeiază morală în filosofia epicii sale (îndeosebi *L'Immoraliste*, *Les Faux-monnayeurs*) pe lecția științelor naturale. Amintește-ți paginile despre fauna suboceanică, „morală” peștiiilor care rezistă și la apa desărată etc. Din *Les Faux-monnayeurs*. Sunt ultimele consecințe ale lui Darwin și Nietzsche, purificate de incongruențe, făcute accesibile „elitelor de mare public”. În fond, cu toate că s-a ferit să cadă în truismul „adevărurilor contemporane”, Gide este un om al epocii sale. Opera lui oglindește perfect efortul științei mijlocii a timpului său. Aceasta nu-i scade importanța, ci, dimpotrivă, i-o sporește; pentru că, izbutind să-și creeze puncte de contact cu epocile ulterioare, opera lui Gide rămâne în același timp un document reprezentativ al epocii 1880-1930, și încă un document de o strălucită autenticitate.

Mă gândesc însă că morală și filosofia unui mare romancier modern, care ar vrea să oglindească în operă sa efortul de cunoaștere al contemporaneității, nu se mai pot mulțumi cu lecțiile științelor naturale, la modă pe vremea tinereții lui Gide. E le v or trebui să țină seama de tot ce au revelat un Heisenberg, un Uexkiill, un Heidegger, un Frobenius – și, îndeosebi, de tot ce aş putea eu revela ar putea revela”.

Iunie

Nimeni, cunoscându-mă bine, și chiar citind acest *Jurnal*» nu-și poate închipui intensitatea dramei mele. De mai multe ori pe zi trebuie să lupt cu o criză atât de gravă – fie ea de desperare, fie de neurastenie – care cred că ar doborî chiar pe cei mai tari. Nimeni nu poate bănui cantitatea de geniu, de voință și de simplă energie fizică cheltuită zi de zi în lupta cu mine însumi și cu demonul meu.

În apocaliptica încleștare de astăzi, neamul meu are prea puțini sorți de a supraviețui; iată obsesia mea de fiecare zi, care, dacă nu mă va doborî definitiv, mă va istovi, în orice caz, până la măduvă. De ce nu mă pot salva, ca acum zece ani, revendicându-mă de la alte principii și solidarizându-mă cu alt destin, mai grandios, mai universal?

România și chiar neamul românesc (în elementele lui de continuitate istorică și culturală) trec cea mai mare criză din existența lor. Suntem vecini cu un imperiu de vreo șase ori mai mare decât întreaga Europă; cu 200 de

milioane de locuitori și care în anul 2000 vor ajunge circa 400-500 de milioane; cu un spațiu economic și geopolitic formidabil; cu o mistică socială, ecumenică și populară mai ales la sfârșitul războiului (foamete, sărăcie, ruini, revolte, deznădejde etc.). În fața acestui colos în marș victorios, o Românie bolnavă, optimistă și credulă. O clasă dominantă care așteaptă totul de la ura ei împotriva nemților. În această furtună hotărâtoare, piloții noștri sunt orbi. Ne-am decimat armata în Rusia; ne-am pierdut tot armamentul la Stalingrad, în timp ce ungurii și-au păstrat forța militară intactă. Jertfa noastră de sânge e compromisă de jocul idiot al conducerii politice, care încearcă un joc dublu, cu anglo-saxonii, pierzând și ceea ce câștigasem la nemți, nedobândind nimic la anglo-americieni. Marele Ică a făcut politică sută în sută cu nemții, și tot el vrea să facă, acum, o politică cu anglo-americii, trimițând emisari imbecili, care sunt prinși de Gestapo, și care ne costă divizii noi pe front. Ică nu înțelege ceea ce ungurii au înțeles întotdeauna: că același om nu poate face două politici, că datoria lui este să obțină cât mai mult de la nemți pe temeiul jertfelor noastre, rămânând ca *altul*, dac-o fi nevoie, să facă *altă* politică.

Din scrisorile Ninei și ale celorlalți din țară înțeleg că aproape totul e pierdut. Căderea Tunisiei a fost sărbătorită cu șampanie de aceiași români care n-au băut șampanie la nicio victorie germană împotriva Rusiei. Își fac toți iluzii că se vor aranja cu anglo-americii. Aceeași tragică iluzie pe care o are legația noastră din Lisabona și, probabil, de peste tot. Nimeni nu vede faptul simplu că, dacă rușii nu pot fi bătuți, căderea Germaniei va aduce după sine ocuparea României de către sovietici, cu tot ceea ce urmează: execuția celor 100 000 de oameni care, în pofida păcatelor lor, alcătuiesc astăzi fenomenul românesc.

10 iunie

Omul nu e creator decât în ordinea biologică: poate naște prunci. Creație impersonală, privind specia. Dar *actul* creației, Erosul, poate dezlănțui puteri și viziuni primordiale, de o forță ce întrece cu mult orizontul mental contemporan; cf mistică orgiilor arhaice, Dionysos etc. Sentimentul că *poate crea*, siguranța aceasta că el e *viața* și poate *naște viață* transformă pe om într-o ființă vastă, cosmică. Făptura în care Erosul domină ca element metafizic și instrument de inserțiune în real trăiește o viață cu totul altă, mult mai grandioasă și mai

semnificativă decât a noastră. Dacă sunt anumite *secrete* arhaice, accesibile omului ca atare, omului-ammal necorupt, apoi aceste secrete se revelează numai insului care întrupează Erosul total, cosmic, fără problematică, fără neurastenii. Este interesant de observat cum supraviețuiesc aceste structuri dionisiace în civilizațiile moderne, și câtă bătaie de cap dau ele savanților, medicilor și moralisților, ca să le descifreze! Bine a făcut Biserica creștină că n-a luptat împotriva acestei structuri erotice. Dumnezeu nu poate îndepărta Erosul, chiar sub forma lui panică, fecundatoare. Numai *sterilitatea* e demoniacă. Erosul fertilizant nu poate fi împotriva lui Dumnezeu.

11 iunie

Pentru că Adolf Hitler n-a fost marinar, istoria Europei va avea alt curs. În vara lui 1940, când Anglia putea fi cucerită cu câteva divizii și cu o sută de tancuri, Hitler a șovăit în fața invaziei – deși toate pregătirile fuseseră făcute – pentru că se gândea la pierderi: *la oameni înecați*. Structură continentală, îi era teamă de apă, groază de naufragii. Pentru un marinar, oamenii înecați nu înseamnă nimic. Se întâmplă naufragii și fără război. De aceea, anglo-americanii vor încerca invazia Europei. Hitler, ezitând în fața celor câteva mii sau zeci de mii de oameni înecați fără *să lupte*, nu se cutremură în fața milioanei care mor în Rusia, pe uscat. I se pare că, acolo, cel puțin moartea lor e *pozitivă* – deși de o mie de ori mai pozitivă ar fi fost pierderea în valuri a unei părți din armata de invazie.

Și, iată, așa se face istoria universală – datorită unei structuri spirituale, a unui destin propriu, și mai puțin sub presiunea economiei sau a luptei de clasă. Totul e determinat, desigur, dar nu de burtă, nici de sex – ci și de spirit, de ereditate, de stilul existențial.

Tantzi C oste sfârșește de citit *Întoarcerea din Rai* și *Huliganii*, pe care nu le cunoștea. Stăm de vorbă asupra lor, și cu acest prilej îmi amintesc și eu de romanele acestea, pe care aproape le uitasem, până în 1941, dar pe care le-am recitat de atunci de două ori, o dată pentru a putea relua *Viața nouă*, a doua oară pentru a le corecta, îmi dau seama, de data asta, de totala absență a problemei morale în ele. Eroii fac ce vor, fără nicio rezistență; fetele cedează ușor, nimeni nu se căsătorește și nimeni nu face copii. Există o problemă metafizică, poate și una socială, dar morala erotică nu apare încă. De ce?

Criticul G. Călinescu se mulțumește să constate repulsia mea față de nuntă – dar nu se întreabă: de ce?! În fond, asta ar fi treaba criticului: să explice. Mai ales un scriitor de felul meu, obsedat de „probleme”. Adevărul este că, la mine, obsesia metafizicului și a biologicului nu mai lasă loc pentru nicio altă problematică. Erosul, la mine (cel de acum opt-zece ani), avea o funcție metafizică. Iubirea angaja, și implică pedepse – fără prezența indispensabilă a societății, a instituțiilor, a accidentelor (din toate aventurile personajelor mele, un singur accident și niciun singur copil din flori).

Și mai e ceva: eu am rămas impresionat de lexicul și simbolismul misticii indiene (*Vaishnava*), care exprimă iubirea mistică în termeni de *adulter*, iar nu de *nuntă*, tocmai pentru a marca transcendența lui; caracterul esențial, „altceva” al experienței mistice. Îmi aduc aminte că am ținut o dată o lecție la universitate, în care spuneam că formula Sfanțului Silvestru (mi se pare) că „Dumnezeu e ca ceapa – pentru că e bun și te face să plângi” e mai consecventă cu experiența mistică decât o definiție rațională a lui Dumnezeu, care încearcă să-L limiteze prin atribute.

De ce-am menționat toate acestea?! Pentru a spune, confuz și liminar, că dragostea, la mine, este în primul rând o experiență cu sens metafizic. Mă interesează reacția oamenilor față de ea ca atare, ca destin – și numai în subsidiar implicațiile sau consecințele morale, sociale, ginecologice. Personajele mele fac dragoste oricum și cu oricine, pentru că mă interesează exclusiv această experiență, care le revelează un destin.

Marele critic Călinescu, evident, nu și-a pus niciodată asemenea întrebări.

17 iunie

Măine, Nina și Gâza vin cu avionul de la Berlin direct la Lisabona. Cel puțin, așa mă anunță o telegramă primită acum câteva zile. Au trecut două luni de singurătate, în care timp am suferit teribile crize de melancolie. Prezența Ninei le-ar fi atenuat, sau, în orice caz, le-ar fi transferat în alte, mai puțin grave, accese de nervi!

Am totuși o stranie neliniște.

20 iunie

Nina a sosit ieri, cu avionul. De nerecunoscut, în urma bolii. Nu știam nimic, pentru că s-a temut să-mi scrie, nu cumva să mă sperii. A stat vreo zece zile în sanatoriul doctorului Lovin, la București. La Berlin, a văzut-o doctorul Wagner, și numai după patru săptămâni, după ce o va examina elevul acestuia din urmă, un doctor german de la Madrid, va ști dacă va avea sau nu nevoie de operație.

Este foarte slăbită, cu nervii oboșiți." Oltenia" ei a dispărut. Faptul acesta mă liniștește. Toate neurasteniile și crizele mele amuțesc, alături de o suferință umană. Observ că au încetat și insomniile. Adorm la miezul nopții, în loc de 5-6 dimineața, pentru că știu că somnul meu i-l readuce pe al ei.

Știam eu de ce doream frontul: ca să ies din mine, din egoism, din neurastenie. Căci neurastenia e cea mai penibilă formă a egoismului.

Dar nu există oare o simetrie absconsă între boala Ninei și suferințele mele din mai și iunie?!

24 iunie

Am întrerupt romanul acum o săptămână, după ce lucrasem cu spor aproape o lună de zile.

Încep *Un port la răsărit* de Radu Tudoran. Mare talent epic. Cred că în douăzeci-treizeci de ani România va fi țara romancierilor. Când mă gândesc că acum douăzeci de ani ne lăudam numai cu *Ion*, și că astăzi un debutant poate scrie *Un port la răsărit*...

Traducătorul meu german, Spaltmann, îmi trimite o lungă scrisoare (15 mai, primită acum câteva zile prin curier). Îmi spune, între altele, că sunt „un european” și că misiunea lui e să mă lanseze peste granițele României.

Mă gândesc, încă o dată, ce aș fi reprezentat astăzi în lume dacă aș fi scris într-o limbă europeană? În engleză, bunăoară...

Desfac un exemplar din ediția a III -a *Huliganilor*, pe care Delațras l-a tipărit acum vreo două luni» și mă cutremur de numărul greșelilor. Speriat, închid cartea și o reaşez în raft. Mă întreb ce vor spune noile promoții de cititori – care or fi auzit că sunt un scriitor inteligent – de proză aceasta fără sens.” Tema ei era...” tipărit „Teama ei era...”. Ete. Ete.

Dacă aș muri mâine, înainte de a fi avut timpul unei revizui a întregii

mele opere editate în țară, aş putea fi numai aproximativ cunoscut.

10 iulie

O gripă iberică m-a ținut o săptămână la pat, incapabil să lucrez, abia îngăduindu-mi, după trei zile de groaznică febră, să recitesc teatrul lui Caragiale și cartea a II-a din Herodot. Am întrerupt iar romanul. Asta înseamnă că nu va putea fi gata în toamnă. Deci, nu va apărea anul acesta, așa cum îmi făgăduisem.

12 iulie

Primesc *Comentarii la Legendă Meșterului Manole*, admirabil tipărită la o nouă editură, „Publicom”. Păcat că sunt atâtea greșeli de tipar. S-au strecurat groaznice greșeli chiar alături de pagina de gardă, la rubrica „De același autor”.

M-aș reapuca de roman, dar mă deprimă mersul războiului. Anglo-americanii au debarcat în Sicilia, și pare a le merge bine. Superioritatea lor aeriană le îngăduie orice mișcare în Mediterană. Pas de mai scrie.

Manole este a douăzeci și cincea lucrare pe care o tipăresc. Cu cele două traduceri, cu ediția lui Nae Ionescu (*Roza Vânturilor*), cu *Iphigenia*, volumul inedit de articole politice și volumul, tot inedit, de studii etnografice, cu *La Mandragore* (aproape terminată), cu primul tom din *Viață nouă*, notele de călătorie deja publicate, precum și cele vreo douăzeci de studii tipărite – la care se adaugă volumul *Ensaïos luso-romenos*, sub tipar – bibliografia mea se ridică la circa cincizeci și cinci de volume și broșuri. Fără să mai vorbesc de *Romanul adolescentului miop* și *Gaudeamus*, care vor rămâne să apară postum, cum tot postum va apărea jurnalul meu intim. Am treizeci și șase de ani. Ar trebui să mă consider mulțumit. Într-un anumit fel, nu mi-am pierdut vremea.

Și, cu toate acestea, am sentimentul că n-am dat *aproape nimic*, că n-am spus nimic esențial, că n-am mărturisit nici a zecea parte din adevărurile pentru care am fost trimis pe lume. Majoritatea producției mele e întâmplătoare. A fost scrisă sub presiunea editorilor, a revistelor, a evenimentelor. N-am avut încă prilejul să fructific munca mea trecută printr-o capodoperă. Sunt un Goethe care n-a scris nici măcar *Werther*, deși a gândit

deja pe *Faust II*. Nu puterea de concentrare îmi lipsește. Nici încrederea în geniul meu, în perenitatea creației mele. Îmi dau seama că de la Eminescu încoace neamul românesc n-a mai văzut o personalitate atât de complexă, de puternică și de înzestrată. Dar mă ucide sentimentul caducității culturii române, și a Europei. M-am născut alături de Rusia Sovietică. Asta spune tot.

A stă- noapte, în momentul când ne pregăteam să părăsim vila Coștior, la Estoril, Della Rosa vine cu mașina, tulburat, și mă întreabă dacă am ascultat vreun post de radio. Eu – și radio! Dar îl întreb: S-a întâmplat ceva?! Mă ia deoparte. Abia poate vorbi. Îmi spune că cineva ar fi telefonat ministrului Italiei, unde cinase, că Badoglio a fost numit șeful guvernului italian, și Mussolini a demisionat. Dar mă roagă să nu spun nimic, căci nu e confirmat.

Am înțeles după emoția lui că lucrurile s-au întâmplat. Și, curios, eu, care până atunci tremuram la orice veste proastă din Sicilia, auzind de plecarea lui Mussolini – care înseamnă pace separată în câteva zile sau câteva săptămâni –, m-am liniștit deodată. *Fatum*. Nimic de spus, nimic de regretat. Acum, aștept să se împlinească istoria. Neamul meu ar putea pieri în urma acestui eveniment, dar privesc calm înainte. Aceeași stranie liniște am păstrat-o toată ziua de azi.

Ambasadorul în audiență la Salazar. Care îi spune (și mi se comunică asta în chip confidențial) că anglo-americanii, cu toată aparenta lor rusofilie, sunt pe deplin convinși de pericolul bolșevic. Dar oare n-a spus asta Salazar ca să-și pregătească ieșirea din neutralitate?! Căci principalul motiv care-l împiedica s-o facă era politica filosovietică a Alianților.

29 iulie

Recitesc, după vreo cincisprezece ani, *Frații Karamazov*, în traducere integrală. Uluit de „trucurile” lui Dostoievski.

Niciun personaj nu e coerent cu sine, cu ceea ce autorul spusese în prealabil despre el, ci se contrazice, se umilește (când nu te așteptai), urăște etc., lăsându-ți o impresie terifiantă de „viață profundă”, de „forță”, de geniu slav, analiză a subconștientului etc. Nu mă îndoiesc o clipă că Dostoievski are geniu. Dar își aplică „maniera” până la sațietate. Nu există, în toată cartea, un singur om normal. Lucrul nu cred că e întâmplător. (E amuzant că doctorul neamț, care e chemat la mai multe personaje, mărturisește întotdeauna că „nu

înțelege nimic". E ironie dostoevskiană – sau punctul de vedere european?)

Poemul Marelui Inchizitor, admirabil ca imaginație și concepție, e prolix, mediocru și uneori ilizibil tocmai în episoadele lui esențiale (problema libertății). L-am citit de două ori, și trebuie să-i scoți sensul (acestor episoade) cu forcepsul.

Dar curajul lui Dostoievski de a aduna fapte, și a vorbi, și a descrie, și a-și lăsa eroii să vorbească zeci de pagini!

August

Mi-am cumpărat mai demult *Le démon du Midi* al lui Bourget. Voiam să văd dacă, într-adevăr, se află aici ceva din drama mea. Am citit primul capitol. Imposibil să trec mai departe. De ani de zile n-am mai citit ceva mai „făcut”, mai pretențios, mai artificial...

3 august încep din nou crizele mele de desperare. De astă dată, fără motiv personal, ci provocate de primejdia care amenință neamul meu. Aliații continuă să ceară capitularea fără condiții a Italiei, chiar după demisia lui Mussolini. Așadar, nu mai e un război împotriva fascismului, ci a Italiei. Ce va putea face Badoglio? Ne apropiem de un moment Kerenski în Italia. S-ar spune că Eden preferă o Italie anarhizată și sovietizată unei Italii scoase onorabil din luptă.

Și după aceea? Noi nu ne putem retrage din război, căci am fi imediat ocupați de nemți. Rușii sunt încă foarte tari. Aliații nu îndrăznesc să debarce în Balcani, de teamă ca Rusia să nu se împace cu Hitler. Suntem deci sortiți să fim „eliberați” de bolșevici. Și după aceea? Vom mai supraviețui?! Când aud că în România oamenii își văd de treabă, chefuiesc, vorbesc, scriu și publică – îi invidiez. Eu nu mai am liniște.

4 august

Duminică a apărut scrisoarea patriarhului, prin care se interzice catolicilor de a mai citi scrierile istoricului, teologului și polemistului Alfredo Pimenta. Conflictul era vechi, și de natură politică. În timp ce patriarhul vede roșu când aude de Hider, flirtând în același timp cu sovietele și cu ovreii (în

pastorala de Anul Nou, a spus că Marissa²⁶ – Maritain e din „rasa Fecioarei Maria”), Pimenta e monarhist, anticomunist și antimason.

Dar e amuzant de observat că patriarhul a publicat ordonanța lui exact în timpul grevelor comunisto-democratice, pe care guvernul le-a jugulat cu energie (de altfel, grevele izbucniseră în o sută optzeci și cinci de întreprinderi *exact* a doua zi după demiterea lui Mussolini!), adică într-un moment când toată presa devenise din nou anticomunistă, și opinia publică începea să se dezmoștească. Scrisoarea patriarhului încearcă o diversiune: nazismul persecută catolicismul etc.

Sunt curios să văd cum se va apăra Pimenta. Am aflat că iezuiții i-au zvârlit mai demult o fată în brațe, căreia bătrânul poligraf i-a făcut versuri și i-a scris cincisprezece scrisori de dragoste înfocată. Iezuiții au fotografiat aceste scrisori, și acum îl așteaptă. Pimenta, se spune, a publicat acum vreo două luni un pamflet în care dădea să se înțeleagă că doi preoți filosovietici au garsoniere în oraș...

10 august

Unde este înțelepciunea mea, puterea de a mă detașa de lume și durere, pe care o aveam altădată și de care eram atât de mândru? Astăzi, trăiesc patetic, posedat și violentat de orice „știre” dezastruoasă, tragedia neamului meu și a Europei. Nu mă pot „detașa”, nu-mi pot găsi echilibrul decât lucrând. Dar nici pe lucrul meu nu mai sunt stăpân.

Am început din nou să citesc filosofie, îndeletnicire pe care o abandonasem cam de multșor. Am citit pe Max Scheler (*Vom Ewigen immenschen*) și pe Edward Spranger. Citesc acum *Die Götter Griechenlands* a lui Walter Otto. Mă mulțumesc cu ce pot găsi aici. Ca de obicei, o lectură filosofică – mai bine zis meditațiile pe care mi le facilitează – mă liniștește. Dar numai pentru acel timp, acel interval fericit al lecturii. După ce închid cartea, drama reîncepe. *Dacâpierim?!*

— Strigătul acesta îl aud mereu în mine. M-am suspectat o vreme că frica mea de dezastrul neamului e o formă a egotismului; aş pierde biblioteca, gloriola mea, publicul meu etc. Dar cred că nu e aceasta, în America, după trei-patru ani, aş dobândi o glorie, un public și o avere considerabilă, dacă aş avea

26 De fapt, Raïssa (n. ed.).

inima destul de împietrită ca să renunț la românism pentru o altă cultură. Dar nu pot. Fără neamul meu, nimic nu mă mai interesează în istorie.

20 august

Dacă aș scrie în clipele mele de plictiseală, aș izbuti să neurastenizez chiar și pe cel mai sănătos burghez. Dar, în asemenea clipe, sunt incapabil să fac cel mai mic efort. La ce bun? Spleenul mi-e de-ajuns.

21 august

Sunt de o mare, o foarte mare tristețe. Mi s-a închis inima, cum spune mama. Oare e numai un semn al melancoliei mele, ori se pregătește iar ceva grav, pentru noi, pentru țară?

Nu urăsc nimic mai mult în această Portugalia decât strigătele vânzătorilor de ziare de după-amiază. Ce catastrofă o mai fi anunțând? mă întreb. Nu scapi nicăieri de acești vânzători care-și urlă cele trei ziare cu aceeași melodie (așa cum e anunțată, melodios, orice marfă în Portugalia). Vin în tramvaie, în trenul spre Estoril, în cafenele, pe plajă. Cred că, dacă ar fi slujbe la aceste ore, ar intra și în biserici.

Mackenzie King, după conferința aliată de la Québec, anunță că aliații vor bombarda Roma până ce Italia va ceda. La aceasta a ajuns geniul militar în 1943! Iar Stalin n-a trimis nici măcar un observator la conferința din Canada. Nimeni *nu vede* nimic.

24 august

Singurătatea, pentru mine, este o neconținută invitație la viciu, nebunie, aventură. Îndată ce rămân cu totul singur – aflând, adică de plecarea Ninei și Gâzei în oraș –, mă simt ispitit să încetez lucrul, oricare ar fi el, și să fac o nebunie sau un gest absurd, fără niciun sens (să mă culc, să plec de acasă, să răsfoiesc o carte neinteresantă etc.).

Greața m-a urmărit toată ziua de astăzi, din clipa în care Mihăileanu mi-a arătat viermii pe pereții odăii consilierului nostru economic, Georgescu-Olenin. Cine știe ce lucruri putrede stau închise în sertarele biroului, pe care Olenin nu

găsește de cuviință nici astăzi să le arunce. De două ori au fost spălați pereții, și viermii au reapărut din nou.

Marius Cișmigiu, douăzeci și cinci ani, doctorand în drept, ginerele lui Șeicaru, a fost numit consilier de presă. E venit de aproape două luni. Era până acum agentul Rador la Lis abona.

Cotruș îmi spune un amănunt penibil în legătură cu căderea lui Mussolini. Anumite ziare spaniole au scris frumos despre Duce, și ministrul Italiei la Madrid s-a dus la Externe și a protestat vehement împotriva acestui lucru.

Am petrecut, în aceste ultime zile, câteva ceasuri cu Antero de Quental, Camões și Keats. Întotdeauna am repetat că nefericita mea memorie nu-mi îngăduie să rețin versuri. Dacă sunt fericit că *uit* foarte multe lucruri din toate cărțile pe care le citesc, nu mă pot consola că am o groaznică memorie a versurilor. Sunt sonete de Camões pe care le-am recitit de zece-douăsprezece ori, și totuși nu le pot repeta...

28 august

Citesc cu plăcere pagina doua a ziarului *Timpul*. Și urmăresc mai ales proza vie, inteligentă și uneori impertinentă a lui Miron Paraschivescu. (Mi se pare că tânărul acesta mă înjura pe vremuri în *Stânga*, dar nu l-am citit, căci am bunul obicei să nu citesc ce se scrie despre mine, mai ales dacă sunt avertizat că sunt înjurat.) Recunosc un lucru: că Miron Paraschivescu poate face în voie teorie marxistodemocratică. Asta e treaba lui, dar mă amuză amintindu-mi că în România este astăzi o dictatură militară, totalitară și antidemocratică. Domnii aceștia, de stânga, se vor lăuda într-o zi de martirajul suferit „sub dictatură”. Îmi amintesc ce se întâmpla în 1938-1939 cu leyonarii, și cum se cenzura chiar apologia lui Eminescu...

8 septembrie

Capitularea Italiei – pe care toată lumea o aștepta, dar nu în halul acesta de perfidie (armistițiul semnat la 3 septembrie) – m-a făcut să-mi pierd și bruma de speranțe care îmi mai rămăsese.

Probabil că nemții vor trage noi divizii de pe frontul rusesc, ca să întârzie ocuparea Italiei de către Aliați. Și cum nu mă interesează – ca român – decât

frontul răsăritean, nu mai văd nimic înainte. Singura salvare ar fi ca Aliații să debarce în Balcani. Dar mă îndoiesc că Stal în le va îngădui aceasta.

Ultimul simpatizant al Italiei din Lisabona – eu eram acela – întoarce și el capul și scuipă. Niciodată n-am crezut că italienii pot fi lachei. Acum m-am convins. Ieșirea lor din război e tot atât de rușinoasă ca și intrarea lor în război.

Sper să trăiesc atâta, încât să asist la diaspora italienilor transformați în chelneri și cântăreți și închirierea Italiei la societăți de turism.

25 septembrie

Enorm de multe lecturi, toate în legătură cu istoria religiilor tracice și helenice.

De notat progresele cărților pe care le meditez.

29 septembrie

Ca să mă apăr, mă plimb mult pe străzi. Toamnă. Al treizeci și șaselea an. Și un început de lămurire, de împăcare. Mă apropii de echilibru. Singurul lucru important este să nu mă predau niciodată definitiv deznădejdi. Trebuie să existe o ieșire și pentru neamul meu.

2 octombrie în mașină cu Grigorii și Coștii la Alcobaça, Óbidos, Batalha, Coimbra.

Însemnări – pentru eventuala mea carte de amintiri și comentarii portugheze – în carnetul negru.

Óbidos, pentru întâia oară. Cea mai impresionantă cetate medievală pe care am văzut-o în Iberia. Platanii din coama Castelului. Zidul. Intrarea – curtea cu azulejos. Smochini. Platani. Masa în hanul S. P. N.

Întâlnim la Alcobaça pe doamna Stârcea și soții Botez. Luăm ceaiul la Bau. Apusul la Batalha. Visurile mele în Clastru.

Intrăm seara în Coimbra. Plimbări prin oraș. Luminile puține. Se pregătesc pentru camuflarea de duminică. Promenada îndrăgostiților, cu versurile săpate în piatră – la lumina slabă a becurilor.

3 octombrie

Dimineața, din nou la Universitate. Și Catedrală. Prin Luço. Mâncăm la Buçaco. După-masă, la Quinta das Lagrimas. Parcă, de data aceasta, mai frumoasă. Dar, nu știu de ce, Portugalia mi se pare tot mai tristă. Stă să moară. E un trecut fără glorie.

8 octombrie

Nu știu dacă am scris vreodată în acest jurnal despre Colonelul Bianchi, cu care m-am împrietenit îndată după venirea lui în Portugalia ca atașat aeronic, în februarie 1942. Pe atunci, bărbatul acesta înalt, frumos, erou – căci, la treizeci și cinci-treizeci și șase de ani, era colonel, luptase în Spania și Libia, doborâse cincisprezece avioane și căzuse de mai multe ori cu avionul – era unul dintre membrii coloniei diplomatice cei mai căutați, atât de doamne, cât și de domni. Ultimul lui accident în Africa îl făcuse inapt pentru luptă. Ochiul stâng îi era injectat. Tremură puțin, nu bea, nu fuma decât câteva țigarete. Îmi plăcea pentru că nu era lăudăros, nici retoric și pentru că era un brav, cu mintea limpede, fără porniri. Am rămas foarte buni prieteni. Cât timp eram singur, ieșeam adesea împreună. Mai ales vara 1942 am petrecut de multe ori – la plajă, la Guincho etc. Politicește, simpatiza fascismul, dar nu subevalua greutățile Italiei mussolinienne în actualul război. Prieten cu Mutti; care, despărțindu-se de el ultima oară, află a doua zi, la Madrid, despre căderea lui Mussolini, și zboară direct la Roma. Ce-a urmat se știe. Eram la Atanasoff la masă, când Bianchi apare întunecat și ne spune că Radio Roma anunță împușcarea lui Mutti. Pregătea – cum s-a aflat mai târziu – evadarea lui Mussolini.

Nu l-am mai văzut din acea seară pe Bianchi. Azi, a mâncat la mine și mi-a mărturisit câteva lucruri pe care le însemn aici; „pentru istorie”, cum se spune. M-a rugat, de altfel, să nu le comunic mai departe, și am să mă țin de cuvânt.

Bianchi e mirat de ineficiența serviciului de spionaj german la Lisabona. Ministrul Hoyningen-Hueve a plecat să-și petreacă vacanța la Buçaco, spunând sarcastic: „Să mă chemați când veți auzi că Mussolini s-a întors la Roma.” Spionii Gestapoului s-au pus pe chef. La sosirea avioanelor din Italia, nu era niciunul pe aerodrom. Când a venit Grandi, nu era la aerodrom niciun german –

doar ovreiul nostru, Kirschen, care a știut-o, și a dat-o a doua zi Legației României. Dar, așa cum s-a văzut în urmă, Grandi nu avea niciun rol în pregătirea armistițiului. Bianchi îmi spune că el avea dispoziții să primească pe anumiți tipi. Nu știa ce misiuni au, dar bănuia. Îi plimba prin oraș. Au petrecut împreună cu două „secretare” germane, de la serviciul secret, la plaja Guincho. Acești doi mesageri mergeau zilnic la legația engleză cu taxiul. Nu-i urmărea nimeni. Când, după semnarea armistițiului, presa engleză a publicat fotografiile lor, Bianchi le-a arătat „fetelor” și le-a întrebat: Vă mai aduceți aminte de ei?

Mai mult. Avionul italian, de obicei, aducea două-trei persoane. Când au venit mesagerii, erau douăsprezece. Niciun neamț nefiind pe aerodrom, nimeni n-a bănuț nimic. Printre cei veniți, era generalul englez caută numele” fără o mână, fără un ochi, care avea pașaport italian – și rar scotea o vorbă, pentru că nu știa nicio vorbă italiană. Generalul Castellano, care venea zilnic la ambasada engleză, putea fi recunoscut militar de la o poștă, după cum saluta. Totul a fost făcut la lumina zilei. Nemții nebănuind nimic, n-au putut evita armistițiul. Pentru că, dacă ar fi arestat pe mesageri și le-ar fi aflat secretele, puteau aresta pe Badoglio și evita drama capitulării.

* Nota M. Eliade (*n. Ed.*).

12 octombrie

Astă-seară se anunță că americanii au ocupat baze navale în Azore.

Ieri, mi s-a spus de la legația germană că nu mi s-a aprobat cererea mea și a Ninei de a merge pentru șapte zile la Paris. Sunt furios.

15 octombrie

Mă cheamă azi-dimineață baronul Hoyningen- Hueve la telefon și îmi spune că, în urma unei telegrame a lui de două pagini, a primit viza direct de la Cartierul General al forțelor germane din Franța. Avem o lună de zile de stat la Paris. Hotărâm să plecăm noi doi înainte, rămânând că Gâza să vină cu curierii, câteva zile în urmă. Toată lumea se miră că o lăsăm pe Gâza să plece tocmai acum, când ofensiva rusă e în toi. Gâza, care nu are nimic interesant de făcut la Lisabona, le răspunde că ceea ce se va întâmpla cu toată România i se poate întâmpla și ei; că, dacă la Buc urești se găsesc toți profesorii și scriitorii și

oamenii noștri de seamă, ce sens ar avea să ne salvăm pe noi, individual?

Totuși, frontul rusesc merge atât de prost, încât plec cu inima îndoită.

16 noiembrie

Am petrecut cinsprezece zile la Paris, de unde m-am întors cu două sute de cărți și cu inimă bolnavă. Să stai în Portugalia – când există Parisul! Surprins de bunăstarea parizienilor. N-am văzut oameni flămânzi. Faimoasele mese la care am luat parte. Cunosc pe Jean Cocteau, Paul Morand (întors de câteva zile din Buc ucurești), Georges Dumézil, René Grousset, Paul Geuthner. Grousset îmi spune că a scris o recenzie la *journal Asiatique* în care afirmă că *Yoga* mo este „*Le livre sur le Yoga*”. Îmi dau încă o dată seama că am de spus ceva nou acestor europeni.

Tot timpul cu Cioran. Orgie de paradox și lirism. Cunosc pe Marica. Frontul merge din ce în ce mai prost, dar nu știu de ce, nu-mi mai e teamă. Am sentimentul că nu se va întâmpla nimic catastrofal. Sau, mai precis, că primejdia e atât de europeană, încât nu mai pot judeca local, referindu-mă numai la noi.

25 noiembrie

După telegramele lui Dinu și Herescu, prin care eram chemat să mă prezint în țară la 12 decembrie, pentru concursul la conferința de Istorie a culturii, primesc azi telegrama pe care Gâza mi-a dat-o prin cifrul Ministerului de Externe.” Vă rog să veniți neapărat la 12 decembrie la București pentru concurs. Comisia: Blaga, Guști, Oprescu, Ralea, Bagdasar. Comunic confidențial Guști pentru Zamfirescu, Oprescu, Bagdasar contra. Semnat Gâza Cărnii Demetrescu.”

N-am răspuns însă. Alaltăieri, telegrafiasem Gâzei, lui Dinu și lui Herescu îndoiala mea cu privire la actualitatea acestei conferințe. Astăzi însă, sunt mai hotărât ca oricând să nu mă prezint. Și dacă Herescu va stăruî, îi voi telegrafia: „La treizeci și șapte de ani, după șase ani de profesorat universitar și cu patruzeci de lucrări științifice, majoritatea publicate în limbi și reviste străine, nu cred că este o onoare pentru mine de a concura contra unui ziarist.” Adevărul este că nimeni nu s-a gândit să mă cheme la catedră, cum era vorba

să se facă pentru Zamfirescu, acest parvenit patronat de Petro viei. Adevărul este, de asemenea, că nu mă mai interesează să vorbesc și să scriu pentru un public care, chiar de m-ar înțelege, nu poate crea nicio rezonanță universală ideilor mele. La Paris, am aflat un lucru hotărâtor: că nu poți fructifica pe planul universal al științelor activând în cadrul limitat al unei culturi minore. Cred că am de spus ceva mare. Cred că sunt ceva mai mult decât un simplu savant. Ideile și metodele mele ar putea avea o rezonanță și consecințe în ansamblul gândirii europene. Dar cu condiția de a face accesibile aceste idei și aceste metode.

M-am hotărât să „pătrund” în Europa mai adânc și mai stăruitor decât am făcut-o până acum cu *Yoga* și *Zalmoxis*. Vreau să-mi precizez ideile în scurte studii și monografii, care să apară în revistele europene de specialitate și de cultură generală. Am încheiat – pe planul științific și eseistic – etapa românească. E riscant, dar și rezultatele vor fi considerabile.

Decembrie

Mâncăm la Dr. Mariaux, la Estoril, cu Ortega y Gasset. Din lunga și fructuoasă lui conversație, notez afirmațiile acestea: „Filosoful trebuie să aibă, politic, o poziție echivocă, să trăiască în echivoc, ca după moartea lui să-și bată capul comentatorii și s-o explice.” Se referă la situația lui actuală: e de doi ani în Portugalia, dar a refuzat să se întoarcă în Spania, la catedră, deși fiul său e falangist, iar el în relații corecte cu ambasadorul Spaniei aici, Franco”.

Un lucru amuzant despre Don Juan: francezii sunt incapabili de donjuanism, de a dezrădăcina o femeie; din cauza asta, franțuzoaicele au creat ele, în ultimele două veacuri, un tip de bărbat cuceritor care să se potrivească bărbaților lor.

Ortega lucrează la o metafizică. Cercetând începuturile gândirii metafizice în Europa, s-a lovit de orfism, și tocmai acum e în plină lectură (Ronde, Burnet). Îmi cere câteva lămuriri și cărți.

La despărțire, din nou melancolia de a fi fost silit să mă exprim într-o limbă fără circulație. Și nu numai eu, dar și Nae, Blaga, Eminescu.

Decembrie

Nu contează decât ceea ce ne poate fertiliza. Niciun om, niciun peisaj, nicio carte nu mă interesează dacă nu mă sporește, *unindu-se* cu mine,

ajutându-mă să devin mai fecund, mai puternic. Orice om se comportă față de Cosmos ca o femeie: așteaptă să fie fecundată, ca să se poată revela sieși, să-și desăvârșească misiunea. Nu devii tu însuși decât în clipa când îți simți ființa sporită. Erotica simbolică a tuturor religiilor și misticelor își are punctul de plecare în acest destin al omului: că nu devine el și nu se simte trăind (participând la evenimente, „interesându-se” de oameni) decât în măsura în care se *unește* și este fecundat.

„Fratele dictatorului Spaniei (n. Ed.).

Nu știu unde am citit că ceea ce face geniul este *atenția* la geniu. Un Leonardo este genial pentru că e atent la geniul lui. Tragedia mea constă tocmai în faptul că nu sunt atent la geniul meu. Dacă ați ști viziunile pe care le contemply în preumblările mele solitare, ați lua opera mea scrisă și ați pune-o pe foc. În ziua când voi avea curajul să proclam elementul excepțional din mine (nu numai „normalul”, ca până acum), voi deveni cel ce sunt cu adevărat.

În studiul lui Labat despre caracterul religios al regalității la asiro-babilonieni, găsesc acest citat din Böhl (p. 8): *Chez les Sémites, la force était le signe de la sphère divine*²⁷. Asta explică revoluția politică a lui Sargon, cel dintâi în istorie care visează un imperiu universal. Semiții văd lumea dinamic, adică politic. Chiar religiozitatea semită se centrează în jurul ideii de *forță*. Comparată cu concepțiile religioase indo-europene, bunăoară, sau extrem-orientale, religia semită e revoluționară și prin intensitatea devoțiunii, și prin caracterul de totală dependență față de divinitate al experienței religioase.

Cu cât cercetez mai serios „cele ce s-au întâmplat”, cu atât mă conving că *istoria*, evenimentul, ceea ce se putea sau nu se putea întâmpla au o importanță decisivă. *Soma* vedică este, bunăoară, o invenție recentă. Înainte existau sacrificiile animale și umane. Băutura *soma* e introdusă târziu – și nu era „obligatorie”. S-a întâmplat să apară la indo-europeni. Și totuși, *soma* creează literatura vedică pe care o cunoaștem. Ea modifică o întreagă cultură. Imensitatea teologiei presomice a dispărut. N-a rămas decât documentul vedic, și judecăm numai prin el.

Cei care nu cred *se pierd* prin simplul fapt că sunt convinși că nu există o soartă *post-mortem*, că nu e decât vidul cosmic, neantul. Întâlnești după moarte ceea ce crezi că vei întâlni. De aceea expresia „se vor pierde”: pentru că, necrezând în nemurire, mor definitiv în clipa decesului.

27 La semiții, forța era semnul sferei divine (Ib. fr.) (n. ed.).

Citește în Gomes Eanes de Zurara despărțirea membrilor familiilor căzute în sclavie. Cf. Familiile în teritoriile ocupate de U. R. S. S. Atitudinea stăpânului față de sclavi e întotdeauna aceeași.

1 ianuarie 1944

Am făcut revelionul foarte modest, la noi acasă, cu Coștii și Constantineștii. Spre deosebire de ceilalți ani, n-a fost nici muzică, nici dans, nici alcool. Trei ceasuri de vorbă, masă și un pahar cu șampanie. Ca să ne aflăm în treabă, ne-am „încercat norocul” la o bacara somnoroasă, care a durat o jumătate de ceas. La două noaptea, ceilalți erau plecați. Am consemnat toate acestea ca să verific mai târziu în ce măsură modestia nopții noului an a anticipat sau nu asupra evenimentelor pe care le așteptăm, și le socotim decisive, în 1944.

Azi-dimineață, am continuat lectura cărții lui Waelhens asupra lui Heidegger.

În 1943, am scris 234 de pagini din *Apocalips, Comentariile la Legendă Meșterului Manole* și aproape 40 de pagini mari (circa 70 de pagini de formatul acesteia de față) din *Prolegomene la istoria religiilor*. Ținând seama că am făcut două călătorii – în Spania și la Paris –, că am suferit (mai-iunie) de teribile crize de melancolie și că din septembrie, de când am abandonat romanul, am citit imens (îndeosebi filosofie și istoria religiilor), nu cred că am încheiat un an steril. Cel puțin 500 de ceasuri au fost pierdute în 1943 în deprimări și spaime „istorice” derivate din catastrofele militare în care se afla întotdeauna implicată, direct sau indirect, soarta României.

Vorbind despre amatorismul retoric al romanticilor, Tieck se revoltă împotriva „detestabilei manii” de a prezenta istoria universală *în pizzicato*.

Intervenirea plebei în miliție lichidează feudalitatea în Grecia. Introducerea infanteriei (Aristot, *Política* VI (IV) 13, p. 1297 6) are urmări decisive, dispariția obiceiului de a susține statul pe luptători.

Ianuarie 1944

Îmi aduc aminte melancolica greață cu care am privit anticarii de pe cheiurile Senei. Nici nu îndrăzneam să mă apropii prea mult de cărțile acelea moarte, îngălbenite de soare, răsucite de vânt. Din câteva ochiri înțelesesem: triste frunze moarte, maculatură, efemeride lipsite chiar de ridicol. Masa aceea mă deprimă. Iubirea mea de cărți și de carte se transforma, în acea

clipă, într-un dezgust profund, într-o totală repulsie față de litera scrisă și hârtia tipărită. În asemenea momente, nu mai cred în „cultură”, nu mai cred în nimic, afară de moarte. Am impresia că mă aflu într-un cimitir.

În fond, acesta e adevărul. Nimic nu rămâne, nicio operă nu se salvează. Anticarii de pe cheiurile Senei înfățișează destinul oricărui efort cultural, al oricărei creații. Ei recepționează efemeridele secolului nostru, în biblioteci, zac efemeridele celorlalte secole. În zece mii de ani, chiar Dante, chiar Homer ar putea fi tot atât de nesemnificativii ca un roman din 1900, îngălbenit astăzi în taraba unui anticar. Și dacă zece mii de ani vi se par pro puțin i, puneți o sută sau cinci sute de mii de ani. Tot acolo ajungeți. Numai Ecclesiastul a avut curajul să mărturisească adevărul – și norocul să-l audă oamenii.

Ianuarie 1944

Lucrând la *Prolegomene*, am uneori impresia că fac *fausse route*²⁸. Lucrurile astea trebuiesc spuse ori într-o sută de pagini, ori într-o bibliotecă, așa cum a făcut Frazer. O mie de pagini, cum am crezut eu la început, e sau prea puțin, sau prea mult.

Dezgustul meu de istorie a crescut atât de mult, încât aproape nimic din ceea ce se petrece în lume nu mă mai interesează. De la 1 ianuarie, n-am mai atins un ziar, n-am mai citit un singur comunicat de război. Nici în cele mai triste ceasuri ale mele, nici în Himalaya, n-am crezut că omul poate fi atât de imbecil și viața istorică dominată într-atât de futilități și idei fixe. Am asistat la dispariția Franței ca mare putere. Voi asista și la transformarea Europei într-o Albanie oarecare? Totul e posibil.

Întâi, credeam că trăim o tragedie fără pereche, un apocalips. Sunt zile când mă bate gândul că trăim numai o mare, teribilă, iluzie. Când mă gândesc că m-am coborât din Himalaya pentru că credeam în viață, în om, în creație, în ajutorul pe care-l poți da aproapelui! E idiot.

Am pierdut în Spania (în drum spre Paris) carnetul negru în care obișnuiam să-mi notez tot felul de lucruri, și îndeosebi unele gânduri abia germinate. Din fericire, multe dintre paginile lui scrise le lăsasem acasă.

17 ianuarie

A stă- noapte, am visat insula mea paradiziacă din Atlantic. Mă apropiam

28 Faire fausse route „a greși drumul” (lb. fr.) (n. ed.).

noaptea de ea, într-o barcă; vaporul care mă adusese se opriese în larg.

Lecturi în legătură cu insula. Nostalgii. În vis, uneori, sunt fericit regăsind-o.

În fond, am toate motivele să cred că Rusia Sovietică trebuie să biruie și să înceapă un nou ciclu istoric. Omul pe care îl descopăr eu în toate societățile arhaice e de mult depășit în Europa. De la Renaștere și revoluția industrială încoace, asistăm la o altă antropologie. Numai omul sovietic o poate realiza integral. Omul modern e hibrid. Nu mai gândește ca cel tradițional, nu mai valorifică viața asemenea lui – dar n-are nici curajul de a deveni mașină producătoare de valori economice, ca în Rusia Sovietică. Să încercăm iarăși „sinteze”, iarăși ajustări, iarăși compromisuri?

22 ianuarie

Bamby, noul film al lui Disney, care m-a desfătat; și care m-a convins că o operă de artă rușinează mai vârtos oamenii decât orice pildă sau teorie. Când cerboaica îi spune lui Bamby să se păzească, căci în apropiere „e omul” – toată sala și-a ținut respirația, împietrită de emoție, dar și de rușine. Nimeni n-a avut – o clipă – curajul să întoarcă privirile spre vecinul lui.

Aceeași rușine a făcut, desigur, pe patronul cinematografului să renunțe, de astă dată și în chip cu totul excepțional, la jurnalul de război anglo-american. Cred că publicul ar fi părăsit sala cu o asemenea tristă și vinovată rușine, că Legația Angliei ar fi protestat!

25 ianuarie

Scriu un articol despre Iorga pentru *Acțiō*. Parcurg bibliografia în *Enciclopedia* lui L. Predescu. Și se întâmplă, ca de obicei, același lucru: nu numai admirație, ci stimulare. Este prodigioasă această rezervă de energie care se ascunde în operă lui Iorga. Îmi amintesc că, licean, alungam oboseala, târziu după miezul nopții, numai privind raftul cu cărțile lui Iorga. Mânia e eficientă și astăzi.

27 ianuarie în *Jurnalul* lui Miguel Torga, medicul și inteligentul scriitor de la Coimbra, descopăr aceeași problematică a validității și ecumenicității

creației în Portugalia și în limba portugheză, pe care ne-o punem și noi (îndeosebi Cioran și cu mine) pentru „șansele” de a crea universal în România și în limba română.

29 ianuarie

Aș vrea să pot scrie odată acest lucru grozav: *teroarea istoriei*, teroarea omului față de om. Nu este adevărat că omului îi e frică de Natură, de zei: frica aceasta e minimă față de groază pe care a îndurat-o el, de milenii, în mijlocul istoriei.

Epoca noastră este prin excelență o epocă terorizată. Viitoarele capodopere ale literaturii universale se vor crea pornind de la această terifiantă experiență.

2 februarie

Mariaux îmi spune că Ortega y Gasset, vorbindu-i de mine, i-a mărturisit că numai un român ar putea fi filosof mistic și om de știință în același timp, căci noi suntem aproape de Orfeu, dar putem fi și cu privirile spre Occident. Formula era: Eliade e un om de știință orfeizant. Eu i-am răspuns că mă consider un cal troian în tabăra științifică și că misiunea mea este de a pune odată capăt „războiului Troiei” care durează de mult între știință și filosofie. Vreau să validez științificește sensul metafizic al vieții arhaice: adică să conving pe sociologi, comparatiști, etnografi și folcloriști că studiile lor nu-și găsesc sens decât valorificând așa cum se cuvine, înțelegându-l așa *cum este*, omul culturilor tradiționale. Cred că numai în asemenea chip științele etnoistorice pot ieși din penibilul impas în care se află.

10 februarie

Trei ani de la sosirea noastră în Portugalia. Ca de obicei, făc bilanțul acestui răstimp. Sunt mai mulțumit decât anul trecut. Am lucrat foarte bine la *Prolegomene*. Părăsirea jurnalului se explică în primul rând prin entuziasmul și continuitatea cu care (să bat în lemn!) lucrez de aproape trei luni la această carte. Am trecut de 100 de pagini mari, scrise mărunț. După socotelile mele,

Prolegomenele vot avea circa 1 000 de pagini mari, deci 1 200 de tipar în 8°, în afară de desene și fotografii. Vreau să validez și să fructific prin această carte toată munca mea în istoria religiilor, de cincisprezece ani.

18 februarie

Fac corecturile ediției Hașdeu de la „Cugetarea”. Îmi trec prin minte anii 1934 – 1936, când munceam, și eu, și Nina, la Academie că să transcriem texte și să verificăm variantele. Ce cumplită muncă. Ce inutilă, mai ales! Trei ani de istovitoare cercetări, ca să „reactualizez” un mare înaintaș – și răsplătit cu broșura domnului acela (i-am uitat numele). Aproape nimeni n-a înțeles sensul de *sacrificiu*, pur și simplu sacrificiu, al muncii mele.

25 februarie

Continuu cu spor redactarea *Prolegomenelor*, întrerupte numai de orele de serviciu la legație, zilele frenetice pentru pregătirea curierului și puținele invitații pe care le mai accept „în lume”. M-am sihăstrit teribil în iarna asta, și nu regret. Nu mai citesc, de la 1 ianuarie, nici ziarele. Nu mai vorbesc politică, nu mai ascult comentarii. Vreau să scriu cartea, să spun ceva, și atât. Pentru lumea întreagă, nebună și imbecilă, am un sentiment de milă amestecat cu dezgust.

Luni, 6 martie

Marți, 29 februarie, seara, am început să scriu o piesă de teatru, pe care o „văzusem” în aceeași după-amiază: deși am avut o săptămână încărcată (joi, dineu la mine până la 1 noaptea; vineri: cercul luso-român, până la 2 noaptea; duminică, la masă la Coști), am scris-o ca într-un fel de transă, cum niciodată n-am mai scris în viața mea. Ieri, i-am găsit un titlu: *Oameni și pietre*. Acum, noaptea, am terminat-o, cu absolut toate indicațiile scenice. Rămâne numai s-o transcriu, adică, mai bine zis, s-o descifrez.

Cred că e una dintre cele mai puternice drame care s-au scris în românește. Sunt fericit că am creat-o, și mi-e indiferent dacă se va juca sau nu, dacă va avea sau nu succes.

Am scris întâi primul tablou din actul I, apoi, ultimul; apoi actul al III -lea,

apoi al II-lea. Ieri și azi, am terminat actul al III -lea (tablou rile 2-4), care mi s-a părut și cel mai greu. E amuzant că mă pasionează teatrul. Poți spune multe, și direct. Și, mai ales, fără bătaie de cap.

9 martie

Azi, împlinesc treizeci și șapte de ani. Nu știu dacă din cauza anticlimaxului provocat de gândirea și scrierea oarecum în transă a piesei, dar de vreo două zile sunt groaznic de trist, de deprimat. Lupt cu greu împotriva deznădejdiei. Îmi răsună neconținut în cap mai multe piese de teatru și sunt sigur că, dacă m-aș așeza la birou, le-aș scrie în câteva săptămâni, dar nu o fac, pentru că prea ar părea tragică și pesimistă lumea așa cum o văd acum, în aceste piese nescrise. (între ele, rețineți un titlu, *Joc de societate*.) Aș vrea să mă reîntorc la *Prolegomene*. Astă-seară însă am promis că voi citi *Oameni și pietre* câtorva prieteni români de la legație.

Deprimarea vine de foarte departe. Încep să înțeleg viața, nimicnicia ei, lipsa ei de valori absolute. Aflu că ministrul Cădere m-a „lucrat” la București. Vrea cu orice chip să scape de mine, deși își dă bine seama că, dacă România există astăzi în Portugalia ca realitate, iar nu ca relații diplomatice, se datorează în primul rând muncii și prezenței mele. Și mai vorbim de persecuțiile lui Eminescu...

10 martie

Descurajarea, sentimentul de nimicnicie și absurdă iluzie a oricărei existențe care m-a u cuprins ieri, în ziua mea de naștere, s-a u continuat și astăzi, cu toate că am încercat să lupt împotriva lor citind din volfumul al II -lea al ediției Eminescu (Perpessicius). De câte ori Eminescu nu m-a ajutat să suport condiția de a mă fi născut român, adică fiul unui neam fără noroc, ursit de geografie și istorie unei lamentabile prăbușiri în masa slavă?! Dar astăzi, nici măcar duhul Luceafărului nu m-a putut liniști. Din nou, sentimentul iminentei, inevitabilei catastrofe istorice. Când îmi închipui cum vor pieri elitele românești, cum se vor suprima personalitățile, cum se vor desțără sute de mii, poate milioane de români, ca să piară ghimpele român din marea comunitate slavă, mă apucă un fel de desperare. De ce, Doamne, ne-am mai născut? De ce

am ajuns la o conștiință românească a lumii, dacă trebuie să fim înghițiți?

Ieri seară, am citit *Oameni și pietre* celor doisprezece români din Lis a bon a. Piesă n-a plăcut.

12 martie

Ieri și astăzi, am suferit de groaznice crize de tristețe. Nu pot citi nimic, și nici măcar scrie la *Prolegomene*. A stă- noapte, am început piesa mea 1241 (tidu provizoriu) și am scris patru pagini mari cu destulă ușurință. Azi după-amiază am scris șase pagini, terminând tabloul I, de care, fără a fi recitit, sunt mulțumit. Dar îndată ce mă dezleg din piesă mea, revine cumplita tristețe. Mi-e sufletul pustiit. Doamne, Doamne, îndură-te și de mine și izbăvește-mă!

15 martie

Ca să-ți dai seama de cât prețuiește viața ta, de cum ai izbutit s-o valorifici, gândește-te că mâine ar putea fi ultima zi. Dar nu ultima zi a vieții tale – căci atunci ai mai putea găsi vreo mângâiere: ai scris ceva, ai ajutat pe cineva, vei putea consola pe un cititor după cincizeci-șaizeci de ani de la moartea ta – sau, dacă ai activat în istorie, ai modificat istoria țării tale, ai contribuit la înălțarea sau salvarea neamului tău etc.

O asemenea moarte e consolatoare – și totuși, ea nu validează viața pe care ai dus-o. Dar gândește-te că mâine ar putea fi ultima zi a lumii. Că mâine Pământul se reîntoarce la modul lui predestinat: de gaz. Vezi, atunci, ce-ți mai rămâne din viața ta, binele pe care l-ai făcut, dragostea pe care ai împărtășit-o, mângâierea pe care ai dăruit-o altora.

De acum două săptămâni, de când am aflat că au trecut rușii Nistrul, viața noastră – a Ninei și a mea – a fost un coșmar. Nu înțeleg de ce suport eu mai greu ca ceilalți români catastrofa. Poate pentru că mă simt prost *aici*, mă simt nelalocul meu. De aceea am și hotărât acum câteva zile să-mi cer rechemarea și să ne întoarcem în țară. N-am făcut-o încă, pentru că legăturile feroviare sunt întrerupte între România și Ungaria. N-am făcut-o, mai ales, pentru că nu știu ce să fac. Simt că dorința mea de a mă duce în țară este alimentată în primul rând de dorința extincțiunii. M-aș duce pe front nu pentru ca să mă bat, ci pentru ca să mor. Un dezgust final de istorie. O sete de

sinucidere. Aproape că mă bănuiesc de lașitate în neurastenica mea dorință de a fi *acolo* unde se poate muri fără ca să afle ceilalți de ce-ai vrut să mori. În orice caz, la acest prim examen în fața tragediei, am eșuat lamentabil. Nu pot suporta tragedia colectivității. Aș vrea să pier eu, înainte de a se fi consumat ea.

Bombardarea Bucureștiului de către liberatoarele americane m-a făcut să mă gândesc pentru prima dată cu mai puțină groază și dezgust la ruși.

După declarația perfid de blândă a lui Molotov, americanii ne distrug Capitala. Inutil să mai comentez. Cred că cititorii jurnalului de față vor fi văzut judecata istoriei – la data când vor citi ei paginile mele. Imbecilitatea anglo-saxonă va face să sară și ultimul obstacol care mai era în calea victorioasei Rușii.

Am umblat prin oraș și am spus tuturor portughezilor pe care i-am întâlnit: să știți că, dacă va cădea România, cade întreaga Europă sud-estică. Rușii vor fi în Adriatica și Mediterana. Iar când vor lua și Germania, vor fi pe malurile Tagelui. Nu-i va opri nimeni.

Și, cu toate acestea – nu pot crede că *așa* va fi. Atunci, nimic nu mai are sens în istorie. Cine va justifica morțile și dramele noastre de sute de ani?

Mă gândesc să scriu o carte: *Teroarea Istoriei*, pe această temă: că, până mai deunăzi, orice dramă personală și catastrofa etnică își avea justificarea într-o cosmologie sau soteriologie oarecare (ritmurile cosmice, reabsorbțiunea în apă, ekpyrosis sau purificarea prin foc, ciclurile istoriei, „păcatele noastre” etc.). Acum, istoria terorizează, pur și simplu – pentru că tragediile provocate de ea nu-și mai găsesc justificarea și absolvirea.

24 mai

Am lăsat din nou carnetul acesta, dezgustat de a mai nota aceleași melancolii și același dezgust de istorie. Luna aprilie am petrecut-o terorizat de bombardamentele aeriene anglo-americane, care au început distrugerea științifică a Bucureștiului. Nu mă gândesc la orașul meu, ci la bruma de instituții culturale pe care le aveam și pe care le-au nimicit eliberatorii. Încă o dată verific imbecilitatea cu care poartă războiul anglo-americani – și abilitatea sovieticilor, care își silesc aliații să bombardeze orașele deschise, ei mulțumindu-se cu victorii strict militare.

Gâza a sosit la 7 mai.

Ultimele zile le-am petrecut cu Carl Schmitt, invitat în Portugalia pentru câteva conferințe. Duminică dimineața, merg cu el la muzeul Janelas Verdas, unde rămânem ceva mai mult de un ceas în fața *Ispitei Sfântului Antoniu* a lui Bosch. Îmi spune că interpretarea lui Bosch e ultima vogă în Germania, că toată lumea se ocupă de el, deși pro puțini publică. Bombardamentele și insecuritatea îi ajută pe nemți să înțeleagă și să se regăsească în Bosch; care nu e atât de „fantastic” pe cât se crede, ci e plin de amănunte biografice și de istorie contemporană (bunăoară, Schmitt îmi vorbește de societățile secrete, care aveau protecția împăratului și care executau pe magistrații corupți după un proces prealabil și o condamnare la moarte după toate formele juridice: în *Ispitirea Sf Antoniu*, jos, spre stânga, paserea – simbol al justiției – poartă în cioc un plic închis, probabil o condamnare la moarte). Prietenul lui, Wilhelm Fraenger, lucrează de vreo zece ani la descifrarea lui Bosch, și a scris o uriașă monografie de peste o mie de pagini asupra lui, încă nepublicată.

Mănânc de mai multe ori cu Schmitt. Cred că sunt omul care l-a văzut mai mult la Lisabona. Îmi spune că regretă că nu l-a întâlnit pe Blaga la București și e sigur că în concepția blagiană a spațiului se găsesc lucruri interesante.

Comentăm împreună *Land und Meer*. Pentru cartea la care lucrează, despre *nomos* al lumii, îi ofer câteva paralele istoric-etnografice.

Îmi spune că e optimist despre soarta Europei. Naționalismul și internaționalismul sunt formule depășite.

26 mai

Trăsătura caracteristică a personalității mele este totală lipsă de ambiție. Asta și explică în parte puținătatea operei mele, faptul că astăzi nu sunt un autor european. Tot ce e mai bun, mai original, mai profund în gândirea mea – comunic în unele conversații, sau păstrez numai pentru mine. N-am scris nicio carte cu gândul de a mă valorifica, de a *da tot*, ci fie silit de nevoi, fie pentru a învăța pe alții *ceva* din ce știam sau gândeam eu. Nu m-am ocupat niciodată de traducerea cărților mele. N-am dat urmare invitațiilor de a scrie la revistele străine, de a ține conferințe la universitățile străine. La Oxford, la Coimbra, pe vremuri la Calcutta, la Roma – aș fi putut ține oricând serii de conferințe. N-am

făcut-o din comoditate, din modestie – ci mai ales din absența oricărui grăunte de ambiție. Am fost întotdeauna fericit să fiu liber, să mă lase toată lumea în pace, să-mi văd de treburile mele. Dacă Freud ar fi avut aceeași structură, astăzi n-ar fi existat psihanaliza, în afara unui cerc restrâns de specialiști. Eu sunt inuman detașat de geniul meu, de opera mea. Dacă aș fi fost bogat, probabil c-aș fi scris două-trei cărți, și acelea nepublicate. Eu nu sunt fericit decât când mă simt stăpân pe mine, nu dominat de o „operă” căreia trebuie să-i dau formă.

— Poate indiferența și lipsa mea de ambiție sunt religiozitatea mea.

3 iunie

Horia Stanca, venit de la Berlin, mă face să regret din nou mediocritatea mediului portughez. Vorbind cu Stanca, aveam impresia că mă întorc dintr-un oraș de băi, toate convorbirile avute cu prietenii mei români și portughezi nu depășesc nivelul psihologiei.

Sentimentul sterilizării mele în Portugalia. Efortul enorm pe care-l fac să nu sombez într-un consilier cultural.

Invazia – în sfârșit! Îmi aduc aminte de 1940» la Londra. Cine ar fi crezut, atunci, după Dunkerque, că patru ani în urmă englezii vor ataca – și cu succes?

Marea zădărnicie a acestui război. În fond, dacă *asta* trebuia să se întâmple – de ce acești patru ani de victorii, tragedii, ruine și bluffuri? Nu voi putea niciodată ierta pe nemți că au slăbit frontul din Rusia ca să se apere în Apus și dacă apărarea lor va fi ineficace.

9 iunie

Ortega cu Mariaux și Antoniade la mine la masă. Ca să nu-l mai enervez pe Ortega, îl las pe el să vorbească, să strălucească. E în vervă. Admirabile observații despre „muștenia” popoarelor sud-americane: „Ele scriu spaniolă, dar nu o vorbesc”; pentru că *nu au* ce să spună; pentru că, așa cum văzuse deja Hegel, continentul sud-american are o faună slabă, pentru că acolo nu poate fi depășită preistoria.

Antoniade face o gafă la masă; adresându-i-se lui Mariaux, îi spune: *Mais ce sont les boches qui...* „Asta, după o viață cheltuită în diplomație.

13 iunie

De patru zile, Nina este foarte greu bolnavă. Din nou sciatica etc., etc.

Prin curier, suntem informați că voi primi un salariu de 62 000 de lei, în loc de 85 000, cât primeam până acum și cât va continua să primească Leontin Constantinescu. Asta e, probabil, clasificarea „consilierilor” pe care a făcut-o Ministerul de Externe. Atâta merit eu și atâta Leontin.

Iunie

Recitesc – pentru a câta oară?

— *La fille aux yeux d'or* a lui Balzac. Exasperat de lunga și inertia introducere, care, fără îndoială, a făcut ca acest cap de operă să nu devină popular. Dar cât geniu, și cât de straniu, ca să aduni laolaltă pe Paquito, de Marsay și sora lui!

Recitesc și restul volumului *Histoire des Treize*. Prefața lui Balzac, evident inspirată de modă timpului. Mă amuză să număr de câte ori e întrebuințat într-o nuvelă cuvântul splendid sau superb. În *La duchesse de Langeais*, ghidul african al lui Montriveau este *ce géant d'intelligence et de courage*²⁹. Cine nu e gigant, cine nu are geniu, cine nu ar face un lucru splendid în Balzac? Slăbiciunile acestea ale epocii, dar și ale lui, foarte mult ale lui, mi-l fac încă mai apropiat decât era până acum.

La Belém, ducându-l pe Stanca să vadă „Turnul”, am înțeles că stilul manuelin este numai o manifestare plastică a nebuniei, a delirului de grandoare și intoxicațiilor de putere provocate de descoperirile maritime. Oamenii care cuceriseră continente și descoperiseră țărâmurii noi își pierduseră pur și simplu capul. Nu e nimic démiurgie; ci beția unei bogății și a unei puteri găsite.

Iunie

Să-mi adun într-o zi însemnările și meditațiile din Portugalia, să le transcriu, limpezindu-le, completându-le – și să fac o carte care să fie, înainte de toate, o carte a mea.

Am întrerupt de două săptămâni *Prolegomenele*. În ultimele trei luni, am

29 Dar nemții sunt cei care_ (lb. fr.) (n. ed.).

scris foarte puțin la această carte.

Sentimentul că nu mai pot sfârși cele ce am început. Că nu mai am forțe să le duc la capăt. Peste 600 de pagini din *Viață nouă* și *Apocalips* – și câte altele?.

Găsesc în Ortega următoarea frază: *No creo que haya imagen más adecuada de la vida que esta del naufragio*³⁰ – (*Ideas y creencias*, 1942, p. 90). Îmi amintesc că aceeași imagine obseda pe Nae Ionescu în ultimii săi ani și în ultimele sale cursuri. Și nu în sensul de eveniment catastrofic, ci de condiție general umană: omul e, de la început, o făptură căzută; luptă ca să se mențină în viață, să dureze și, mai ales, să se salveze spiritual.

E semnificativ că atât Nae, cât și Ortega sunt preocupați de istorie, încercând să acorde istoriei o valoare absolută.

Preocuparea mea de căpetenie este tocmai salvarea de istorie; simbolul, mitul, ritul – arhetipurile.

Iunie

Reîntoarcerea la marile probleme.

A reface drumul din 1928: caută noi unelte pentru problemele și tehnicile de atunci. Magia, erotismul, castitatea etc. – insuficiente. Încearcă de a da coerență descoperirilor recente: orice existență individuală considerată ca un paradox; salvarea prin integrare; simbolul, singura cale de contact cu toate regiunile ontice, rămânând totuși în concret, nerefuzând experiența. *Omul ca simbol* – titlul cărții mele viitoare, prima mea carte filosofică.

Nu mă pot consola de decadența Europei la care asist, decât spunându-mi că toate aceste destrucții și sinucideri erau însămânțate de mult, și nu fac acum decât să rodească. Istorie care se consumă – cum spuneam prin 1934. Și pe mine mă interesează istoria care se face. Deci, prin orice mijloace, trebuie redobândită o conștiință cosmică a omului. Nu mai văd altă ieșire.

21 iunie

Deși în mijlocul unor „evenimente grandioase” (invazia Franței), sunt foarte detașat, foarte indiferent de tot ce va urma. Dimpotrivă, singurele mele preocupări sunt, de o săptămână, exclusiv teoretice. Gândesc noi capitole la

³⁰ Nu cred că există o imagine mai adecvată a vieții ca aceea a naufragiului (Ib. sp.) (n. ed.).

Cosmos și istorie. Nu scriu la *Prolegomene*. Am citit mult Ortega și câteva lucrări recente de filosofie (cartea lui Hessen despre *Filosofia valorilor*, cartea lui Hermsoeth – ambele în trad ucere portugheză, căci în alte limbi nu mai găsesc nimic la Lisabona).

Quel ennui d'avoir à répondre à cet idiot³¹, *Léon Bloy*, *Le mendiant ingrat*, 4 avril 1892.

Iată de ce am renunțat, încă din 1934, să mă apăr împotriva criticilor care mi se aduceau – îndeosebi cele semnate de imbecili și referitoare la scrierile mele teoretice.

Adoratorii Sfântului Duh, după Bioy (*L Mendiant ingrat*, I, 133), au că singur păcat – luxuria. Cum mă recunosc!

24 iunie

Citesc *d'un jet*³² – cele două volume din *Le Mendiant ingrat* a lui Bloy. Deprimat de sărăcia teribilă în care a trăit, deprimat mai ales de scrisorile pe care a fost silit să le scrie, umilindu-se, ca să cerșească bani.

Extraordinare glosele mistic-ermeneutice ale soției scriitorului.

De reținut: transfigurarea funcțiilor organice în taine: simbolul cruce – ancoră; crucea – umbra omului.

Mais chaque instant doit être arraché au désespoir³³ – (*Le Mendiant*, II, 106).

Pourquoi, à des certaines heures, sommes-nous assaillis d'une tristesse noire et mauvaise, toute semblable à celle que déterminerait en nous le remords de quelque crime?³⁴, II, 211.

Setea lui Bioy – *un homme de l'Absolu* *k* – de a se certa cu toată lumea, de a rămâne singur, cât de teribilă ar fi fost pentru el această singurătate de a repeta până la sațietate că între catolicismul autentic și lumea modernă nu există niciun punct de trecere. Aceeași obsesie la Kierkegaard. Aceeași solitudine. Soția lui Bloy era daneză. Era, fără îndoială, soția care i se potrivea lui Kierkegaard.

31 Ce neplăcere să ai de răspuns acestui idiot (lb. fr.) (n. ed.).

32 Dintr-o suflare (lb. fr.) (n. ed.).

33 Dar fiecă clipă trebuie smulsă deznădejdiei (lb. fr.) (n. ed.).

34 De ce suntem copleșiți, în anumite ceasuri, de o tristețe sumbră și funestă, foarte asemănătoare celei pe care ar naște-o în noi remușcarea unei crime? (lb. fr.) (n. ed.).

Mau tempo no canal, romanul pe care Vitorino Nemésio mi-l trimite cu o agreabilă dedicație („nunțiul latinității orientale”) are aproape 500 de pagini, dense, cu corp în- 8o. Îl citesc cu interes – căci acțiunea se petrece în Azore –, dar dezamăgit, mai ales către sfârșit, că nu e romanul portughez pe care-l visam și așteptam eu.

În *Prolegomene*, va trebui să fundamentez caracterul religios și metafizic al tuturor trăirilor obscure: alimentația, sexul, mânia etc.

Urcând mereu pe lângă prăpăstii, nu trebuie să mă sperii, sau să mă descurajez, căzând.

Asemenea căderi fac parte din măreția destinului meu. Epocile de sterilitate și de inacțiune se datoresc preaplinului și freneziei epocilor creatoare. Căderile în viciu și „întunecul din afară” sunt răscumpărate anticipat de elanurile creatoare care le pricinuiesc.

Iunie

Importanța covârșitoare a acestei observații: că omul nu are numai *potențiale*, ci și *posibilități*. Problema libertății se poate pune din nou.

De reținut observația pe care mi-o făcea Carl Schmitt, când am luat masa împreună: Mommsen a jucat un rol nefast în cultura europeană; el l-a „desființat” pe Johann Jakob Bachofen, el l-a urmărit necruțător chiar după moarte. Istoricismul a progresat sub o stea cumplită, căci tot ce era transcendent și simbol în istorie – era desconsiderat, suspectat sau sistematic ignorat.

Privind cât e de frumoasă noaptea de la fereastra mea – m-am împăcat deodată cu războiul, cu catastrofă, cu finalul Europei pe care o cunoșteam și o iubeam eu. Distrugerile războiului au un sens, împlinesc un rol în echilibrul universal. Războiul – ca și moartea, în condiția individuală – corespunde celui alt act cosmic, pe care omul îl ignoră, sau de care se teme: regresivitatea în amorul primordial, în care toate se pierd unele într-altele, se topesc în unitate. Războiul împlinește același rol – pe alt nivel, se înțelege – ca și orgia. Am scris despre funcția orgiei și în *Mitul reintegrării* și în *Prolegomene*. Nu mai revin aici. Dar cred că mă număr printre puținii moderni care înțeleg valoarea și necesitatea orgiei. Războiul îi seamănă. Dar seamănă, tot războiul, și unei scufundări periodice în Ape, unei Atlantide, unei mahaprălăyavrefacerea unității primitive, a haosului. De aceea zeițele orientale ale fecundității erau

totodată și zeițe ale morții, îndeosebi ale războiului. De aceea, etcetera (căci nu vreau să refac aici vechea mea teorie, fragmentar expusă în *Mitul reintegrării*).

Iunie

Din nou în Heidegger (*Vom Wesen des Grundes*), pe care îl descifrez cu destulă greutate.

Nu mă pot reține să nu admir geniul filosofic al lui Heidegger. Dar, adesea, îmi vine să strig: unde duc toate analizele acestea amețitor de precise și de exhaustive?! Ai apucat-o pe un drum greșit, care se înfundă. Omul își poate revela mai adânc și mai total misterele – chiar sensul existenței sale temporale – dacă privește *în altă parte*. Cercetează, bunăoară, simbolul...

27 iunie

Emoționat de măreția *Prolegomenelor* și speriat de gândul că împrejurările ar putea să mă împiedice să le duc la capăt. Cartea aceasta, plănuită pe 1 000 de pagini, nu-și poate revela secretele decât când ultima pagină va fi scrisă. Și nenorocirea este că nu am început cu începutul – ci, din cauza puținului material de care dispun aici, am scris grupuri de capitole din mijlocul ei. Așa cum se prezintă astăzi manuscrisul, dă impresia unor mici monografii separate, iar nu al unui întreg. Îmi vor trebui cel puțin încă 200 de pagini ca să leg cele două părți la care am lucrat până acum.

28 iunie

Reîncep *Prolegomenele*. Scris 3 Vi pagini.

29 iunie încerc să recitesc *Lumina ce se stinge...* pentru o nouă ediție. Decepționat, o închid după 40 de pagini. Stilul este atât de pretențios și fad, că nu știu ce aș putea face ca să transform *Lumină* într-o carte lizibilă. Mă întreb dacă merită s-o retipăresc. Poate că da. Fără modificări. Un document al experienței mele epice din 1930.

Încep *Isabel și apele diavolului*, pentru a o corecta și pentru pregăti o nouă ediție. N-am recitit niciodată cartea aceasta și mă temeam. Dar, după

primele capitole, mă simt antrenat ca la lectura unei cărți streine. Am sfârșit-o entuziasmat, uitând s-o mai corectez.

N-aș fi bănuir că, la douăzeci și doi de ani, am putut scrie o carte atât de densă, de patetică și de originală în același timp. Doctorul – în care nu mă recunosc total – e un personaj pur și simplu uluitor. Toate celelalte personaje trăiesc cu o stranie intensitate – ceea ce nu speram, îmi rămăsese impresia, scriind-o, că Isabele o carte de vis și dialectică. Mă înșelasem. Teologia salvează intrigă, și autenticitatea ei umană salvează absența decorului, sărăcia peisajului. Chiar stridența stilului, chiar ritmul neromânesc al frazelor au farmec. Se vede clar că nu știu să scriu. O *Isabel* bine scrisă ar fi părut artificială. Voi corecta unele anomalii lexicale.

Singurul lucru exasperant e cazul Tom. Ce m-a făcut să introduc un episod homosexual? Și, ceea ce e mai greu, detașarea eroului lasă uneori impresia că nu iubește femeile, că e chiar impotent. De unde mi-or fi venit mie toate absurditățile acestea?!

Iulie

Recitesc *Anatole France en pantoufles*, pe o zi de mare căldură. Singurul rând cu adevărat inteligent: *Îl n'est honnête femme qui ne soit lasse de son métier**. Îl arăt câtorva prietene: toate sunt de acord că așa e.

„Nu există doamnă care să nu fie sătulă de a fi mereu o doamnă (*lb. Fr.*) (*n. Ed.*).“

Delfim Santos îmi spune că X avier Zubiri, filosoful care mă interesează atât de mult de câțva timp» a fost preot și a părăsit ordinul, cu învoirea Papei, pentru că se îndrăgostise de fața unui mare poet spaniol (*i-am uitat numele*) și voise să se căsătorească. E un bărbat de patruzeci de ani, mic, nervos etc. A studiat apoi filosofia, cu Heidegger. A publicat puțin, dar influența lui e deja covârșitoare (*îl găsesc atât în Medicina y historia a lui Laín Entralgo, în Formas políticas a lui Conde*).

— Extraordinara asemănare cu destinul lui Nae Ionescu.

8 iulie

Virginia delia Rosa vine astă-seară la noi să-și ia rămas-bun. Este una dintre prea puținele italiene (*și italieni*) care n-au respectat ordinul legației

engleze și acceptă să ne salute, să ne vorbească, și chiar să ne viziteze. (Ce să mai spun de bunul meu prieten, colonelul Bianchi, și de mai bunul Bolasco – ambii au mâncat la mine și la ceilalți de zeci de ori –, care nici măcar n-au întors capetele când au întâlnit pe români și, privindu-i în ochi, nu i-au salutat?!) Virginia, rămasă singură (căci Rolando a fost chemat în Italia de sud), a obținut viza americană și, după 15 august, spera să plece cu Clipperul. Se reîntoarce după nouă ani în America. E emoționată: ce va găsi? Va trebui să înceapă o viață nouă (*Life began at forty!*³⁵), să învețe a munci etc. Deocamdată, va administra averea mamei ei. Și, poate, se va reîntoarce la teatru, la dans. Se va ocupa de educația micului Roly, care e fără îndoială un artist etc. De un singur lucru e sigură: că nu va accepta să se întoarcă în Europa ca soție de diplomat. Zece ani de viață diplomatică – i se pare o crimă împotriva ei înseși: timp pierdut, neurastenii. (Cât de bine o înțeleg!) Deci – o nouă viață.

Ea e neliniștită. Dar eu sunt emoționat numai la gândul că va zbura patru zile (Alger-Natal-Rio de Janeiro etc.) și că va începe o viață nouă, reluând toate lucrurile de la capăt. Când ne vom mai reîntâlni?!

12 iulie

Azi am scris a 200-a pagină din *Prolegomene*.

13 iulie întrebată de o prietenă portugheză dacă mai vede pe italieni, Tantzi Coste i-a răspuns: *Depuis qu'ils sont vainqueurs ils ne nous saluent même plus!* * Răspunsul a făcut în mai puțin de o săptămână turul Lisabonei. Îl notez aici, ca să-mi amintesc mai târziu de poltroneria italienilor.

Iulie

Un ziar publică informația că Enzo Bolasco, fostul atașat de presă italian și amic al meu, ar fi fost împușcat de Comitetul Francez din Alger, acuzat de „spion fascist”. Bolasco era un vechi și ardent fascist. Dar, îndată după lovitura lui Badoglio, a devenit monarhist, antigerman, proenglez etc. A și difuzat în această privință o serie de manifeste ridicole. Apoi» a plecat în Italia

35" De când sunt învingători, nici nu ne mai salută (lb. fr) (n. eeL)

_ Nobila oboasă a omoplașilor (lb. sp.) (n. ed.).

badogliană. Visa să-și păstreze postul și sub antifasciști. Și» acum» se pare că a fost împușcat.

E un exemplu de ce s-ar putea întâmpla tuturor oportuniștilor din Europa.
15 iulie

Nu se confirmă zvonul.

20 iulie

N-am mai plâns de mult. Ultima dată după arbitrajul de la Viena a fost în martie, când au trecut rușii Nistrul, și eu lucram la drama (rămasă neterminată) *1241*. Dar azi m-a trecut plânsul, singur, gândindu-mă la viața mea din acești zece ani, la dragostea mea pentru Nina, la timpurile când eram fericiți pentru că eram amândoi sănătoși. Nina e greu bolnavă, și nu știu cum se va vindeca. Ce însemnau toate desperările și melancoliile mele pe lângă durerea de a o vedea cum suferă alături de mine?.

Lucrez greu, cu încăpățănare, cu toate necazurile, la *Prolegomene*. Nu știu ce mă susține, după patru luni de jalnică producție (martie-iunie, 40 de pagini!). Nici măcar nu e o operă curat teoretică, de care m-aș putea mândri printre filosofi. Dar mi-e teamă că nu mă voi mai învrednici să sfârșesc nicio carte mare, și de aceea mă agăț cu desperare de *Prolegomene*. De aceea mă las uneori antrenat în considerații care depășesc subiectul meu; poate că nu voi mai avea timp să scriu celelalte cărți la care meditez, și măcar să sugerez aici unele idei noi. În fond, eu sunt întotdeauna cu cinci, șase ani în urmă, în redactarea cărților gândite. *Prolegomenele* au fost concepute în 1939 (după cursurile din 1934, 1936) și începute la Oxford, în 1940. De-abia în 20 noiembrie 1943 m-am apucat să scriu cu râvnă. Când voi ajunge să redactez *Cosmos și Istorie* (sau: *Teroarea Istoriei*) și *Omul ca simbob*

23 iulie

De câteva nopți, mă culc între trei și patru dimineața. Insomnii teribile. Nina nu mai doarme de o săptămână. Este îngrozitor de slăbită și intoxicată de medicamente și somnifere. Și nu e nimic de făcut. Boala ei se prelungește din februarie, modificându-și numai fenomenologia. Au fost dureri sciatică, apoi de

stomac, apoi de nervi, apoi piciorul i-a amorțit complet etc. Acum, sunt durerile dezmoțirii.

Mă deprimă incapacitatea omului de a-și ajuta tovarășul în dureri. Este vechea mea obsesie – a însingurării prin suferință.

25 iulie

Speriat de teribilă slăbiciune a Ninei. Trebuie s-o salvez cu orice chip, scoțând-o din Lisabona.

Heloisa către Abelard: „Fă din mine ce vrei, în afară de a mă uita.”

La fatiga noble de los omoplatos* (*Eugenio d'Ors*).

Sé que voy a morir, porque no amo ya, nadă... „(*Manuel Machado*)

Maria d. C.

— 21 de ani, *presque vierge*...

Louçã, 28 iulie

Am adus-o astăzi pe Nina la „Casa de saúde e de repouso” din Louçã. A urcat anevoie cele două etaje, rezemându-se în baston. (I-am spus, la Lisabona, că cel mai mare dar pe care mi-l poate face este bastonul.) De la fereastra camerei noastre, se vede târgușorul – case albe, coperișuri roșii – și coama dealului. Câteva buchete de brazi anemici în spatele sanatoriului, și alții peste valea care ne desparte de Louçã. Șoseaua spre Monchique e umbrită de enormi și viguroși eucalipti.

Am urcat după-amiază pe coamele dealurilor. Singur. Mi-am amintit de ultima „ascensiune” făcută cu Nina, în vara 1939, când ne-am suit la Bran și de acolo am traversat munții până la Sanatoriul Moroeni.

O moară de vânt părăsită. În față, o groapă cu iarba uscată de vânt și secetă. Mă culc. Ce floră sărăcăcioasă! Aceleași și aceleași ierburi țepoase, avare, pipernicite. Nu ai nici unde să te așezi, căci iarba nu te îmbie, și, dacă te lași pe ea, te înțeapă...

Și unde e „fauna” de pe dealurile noastre, în toiul verii? Aici, nu întâlnesc decât furnici, tăuni, fluturi de fân. Zăresc o Vanessa. Caut pretutindeni o *Cetonia aurata*, care-mi amintește întotdeauna de adolescență. Nimic. Doar priveliștea e superbă. În stânga» estuarul Tagelui, neverosimil de albastru. În față mea, peste coame de dealuri, castelul de la Sintra se ghicește pe cea mai

ascuțită înălțime.

Sunt ani de când n-am mai urcat un munte. Vântul bate atât de puternic, încât trebuie să-mi ridic gulerul de la haină.

Nina m-a urmărit tot timpul de la fereastră.

Louçã, 29 iulie

Imagine care m-a obsedat înainte de a adormi, a stă- noapte: macranthropia unui tânăr. Crește până la doisprezece metri. Nu mai aude sunetele oamenilor. Cum își ia iubita pe palmă și, când îi șoptește tragedia lui, fãta se cutremurã (îi vede gura, monstruoasă etc.). Izolarea lui definitivă într-o cabană făcută de el, în munte.

Macranthropia – o formulă concretă și pitorească a geniului și a izolării sale definitive. Poate ar fi amuzant să scriu o poveste pe această temă.

Pe dealul din spatele sanatoriului, recitesc *Fum* al lui Turghenief. Oarecum decepționat – de roman, ca atare, dar ce obsedantă e problema socială în literatura rusească! Nu există carte în care ea să nu fie prezentă, activă, chiar exclusivă.

Louçã, 30 iulie în poezia primitivă, dragostea nu e niciodată „naturală”, ci consecința unei vrăji sau a capriciului divin. Pentru primitiv, amorul-pasiune e o patogenie, o vrajă. Câte consecințe nu se pot trage din această valorificare negativă a dragostei! Omul primitiv nu vrea *să se piardă*. Tot ce face, gândește și dorește el – e centrat asupra ontologiei. Se vrea *real*, se vrea întreg. Dacă ritul îi cere uneori să-și abandoneze umanitatea e numai pentru a-l solidariza cu realitatea absolută. În niciun caz nu se abandonează pentru un seamăn de-al său, pentru un alt fragment viu și derizoriu.

Imensa revoluție realizată de creștinism, care promovează pe orice nivel pierderea de sine.

11 septembrie

Parcă încep să mă deștept dintr-un vis rău. Parcă încep să trăiesc o viață nouă. Ce s-a întâmplat cu mine în ultimele șase săptămâni?

Am impresia că luna august 1944, și îndeosebi a doua jumătate a ei, a fost cea mai groaznică lună a mea, de când mă știu. Zile întregi n-am știut pe ce lume trăiesc, având două-trei atacuri de neurastenii pe rând. Nina este încă

la Louçă, și de cincisprezece zile este mai rău decât când a venit. Edemul piciorului stâng, care a început să cedeze abia acum câteva zile, m-a speriat și a speriat-o și pe ea. Nina nu se mai dă jos din pat. E atât de slabă, încât nu-și poate mișca singură piciorul bolnav. A suferit vreo două săptămâni de un traumatism alimentar care o împiedica să țină chiar ceaiul înghițit. Mânca puțin, legată la ochi. Era intoxicată cu injecții „Eucodal” etc. Și, cu toate acestea, doctorul Wagner i-a trimis, de la Berlin, tratamentul, așa că avem speranțe. Dar e îngrijorătoare starea ei generală.

De când nu se mai poate coborî din pat ca să vină la telefon, zilnic se duce la Louçă unul dintre noi. Gâza sau eu. De fiecare dată când fac drumul cu autobuzul, îmi amintesc alte momente din viața mea laolaltă cu Nina. În fond, lucrul acesta este grandios într-o căsătorie reușită: că ai un martor al vieții tale trecute, mai precis al marilor momente, al variilor tensiuni și revelații din această viață, soția ta este purtătoarea aceluiași secret ca și tine: o anumită lumină, într-o seară de august, pe o anumită plajă – numai *ea* o mai știe, în afară de tine; numai memoria ei îți validează și dă sens spiritual câtorva milioane de amănunte, de imagini, de întâlniri etc. Nimeni pe lume, în afară de Nina și cu mine, nu știe cum arăta Titisee într-o anumită după-amiază, când am văzut-o noi. Nimeni în afară de noi doi nu a văzut Ulmul *nostru*. Eu și cu Nina suntem legați mai mult decât prin dragostea și prietenia noastră; suntem legați și prin *istoria* pe care am trăit-o sau am făcut-o împreună.

La toate acestea mă gândeam, și uneori eram doborât de tristețe și vid. Zilele trecute, rămânând cu Nina vreo treizeci și șase de ore, nu mă puteam apropia de ea fără să plâng. Plângeam de cată fericire și dragoste era adunată în trecutul nostru!

În primele zile ale lui august am lucrat cu încăpățănare la *Prolegomene*. Am terminat capitolul „vegetație” două zile înainte de sosirea lui N. I. Herescu aici. Lui Herescu i-au ars bagajele și banii pe aeroportul din Stuttgart. A scăpat ca prin minune. De la 18 august, locuiește la noi, cu soția și fata.

Noaptea – atârnați de radio și telefon, în așteptarea veștii din România. De la capitulare, n-am mai putut face nimic altceva decât să ascultăm radio, să citim ziare și să dăm telefoane la prieteni, pentru știri. Trăiam în tensiuni variate: de mai multe ori pe zi eram resemnați, fericiți sau deprimați.

Cu Herescu, am vorbit foarte puține lucruri serioase de-ale noastre, cărturărești. Politică și confidențe bărbătești – cât vrei.

Luna august a fost infernul meu. Au fost zile când n-am avut putere, nici chef să deschid o carte, să privesc cerul, să visez. Am trăit ca o larvă înnebunită de febră. Complet intoxicat. Nu am curajul să scriu aici tot ce se întâmplă cu mine. Sper să mă salvez! Nu este numai o neurastenie sau un surmenaj, cum credeam. Este, pur și simplu, o întunecare a minții.

N-am mai ținut Jurnalul. *Prolegomene* întreruptă la 18 august.

Scriu o comunicare pentru Córdoba.

14 septembrie

De trei zile, la pat, cu o vagotomie teribilă. N-am crezut că un om poate plânge de grețuri. Așa am plâns eu. Mi s-a părut că e o simplă intoxicare, însă iată-mă cu vagul bolnav și apărându-mă cu un regim teribil de un eventual icter. Stau toată ziua cu buiota fierbinte pe pântec Mănânc puține macaroane fierte, fără unt, sau porridge, din două în două ceasuri. Regim de prunc sugaci.

Dar, cel puțin, moral nu mă mai simt chiar o lepădătură.

Mă gândesc cât de gravă a fost starea mea sufletească, dacă a izbutit să-mi zdruncine însuși fundamentul fiziologic! La treizeci și șapte de ani, eu, care n-am suferit o dată de stomac, să plâng de grețuri!

Am teribile poftes...

Îmi vin în cap o serie de nuvele, pe care îmi făgăduiesc să le scriu îndată ce mă vindec.

18 septembrie (transcris după cărțile de vizită - Louçã)

Acum paisprezece ani, am văzut ultima oară pe Maitreyi.

Sunt la Louçã. Nina a trecut marea criză, dar e extrem de slăbită. Îmi povestește visele ei din timpul durerilor acute, urmate de leșinuri; morții care o înconjurau o chemau, o așteptau. Bunica ei o aștepta în stradă, și îi trimisese vorbă să vină. Nina se pregătește să vină, dar o ploaie torențială o împiedică să iasă din casă. În ultimul moment, în toate visele, se întâmplă întotdeauna ceva.

Și senzația de alaltăieri noapte: că pică lacrimi fierbinți pe cicatrice. Ale cui să fi fost lacrimile? Ale mele?.

Am stat mult la fereastră, urmărind doi vânători care urcau dealul. Superb apus de septembrie. Văzduh clar, împietrit. Se întâmplă ceva în mine, în preajma mea. Uită-te bine: *niciodată* această lumină, această rezonanță

(pocnetele scurte de pe deal, camionetele care treceau pe șosea), acest ansamblu alcătuit din natură, viață și istorie – nu se va mai repeta. Eu sunt martorul unic al unui moment cosmic Ceilalți din jurul meu sunt absenți, distrați, confuzi.

Ce vară teribilă am trecut! Vorbesc Ninei despre Andaluzia, în care am putea merge (Congresul luso-spaniol din 2 – 9 octembrie, unde sunt invitat). Ne amintim de călătoriile trecute. Eu mă întorc mereu cu gândul la anumite scene, întâlniri, aventuri din Germania (Ulm, Valea Rinului, Numberg). Ea se întoarce mai bucuros la Oxfordul toamnei 1940.

Seara în parc. Teribilă, copleșitoare liniște! După infernul ultimei luni, seara aceasta de la Louçã e calmă, înaltă, divină.

În ultima lună, am avut uneori până la zece atacuri de nervi pe zi – neștiute de nimeni. Numai Gâza le afla, când se spărgeau, câteodată, în capul ei. De obicei, plecam din casă îndată ce simțeam că se apropie, chiar noaptea. Și apoi, *celelalte* chinuri, mai grozave – care nu mai depind exclusiv de nervi, ci de întreaga mea viață mentală; care ar putea să sfârșească prin a mă înnebuni total.

Mă gândesc să scriu o viață a Maicii Domnului – *voeux*³⁶ – pentru însănătoșirea Ninei. Maica Domnului care e de asemenea *Sophia*.

Lotiçá, 19 septembrie

Petrec noaptea cu Nina, la sanatoriu. Îmi dau din nou seama cât e de bolnavă.

Azi vine Gâza, să rămână ea. Un nou atac de nervi, față de Gâza și Nina.

Seara – cu Herescu în oraș. Îmi caut cu desperare terapeutice. Cred că în afară de Maica Domnului, nu e nimic de sperat. Mi-e bolnavă mintea. *Sophia*.

20 septembrie

Plec de dimineață cu o mașină la Louçã și, cu Gâza și o infirmieră, o aduc pe Nina. Suferă, între altele, de o neurastenii a sanatoriului. Și de un traumatism alimentar, provocat de intoxicația cu injecții (Eucodal și Dolantină).

Acasă, o port în brațe până la ascensor. O instalăm în salon.

Astăzi, infirmiera rămâne ziua și noaptea. De mâine, numai ziua –

36 Voeu „jurământ, legământ” (lè. fr.) (n. ed.).

noaptea îngrijind-o Gâza și cu mine.

Calm, încredere, speranțe.

21 septembrie

Ziua de naștere a Gâzei.

Noapte grea pentru Nina.

Ceea ce e important – e calmul și optimismul meu. Când se apropie un atac de nervi sau o întunecare a minții – îmi spun, sau aștept să-mi spună Nina sau Gâza „Maica Domnului”. Este semnul la adăpostul căruia sper să-mi recapăt sănătatea spirituală. Dacă nu reușesc, toată viața voi rămâne un infirm mintal, un dezechilibrat. *Sophia* (înțelepciunea!) mă apără.

O telegramă a lui Ticu, îmi spune că biblioteca mea din str ada Palade a scăpat de bombardament.

Brutus îmi arată astăzi telegrama circulară din 9 septembrie, prin care eram rechemați cei din serviciile de presă și cultură, adică Leontin, Mică, Paraschivescu și cu mine. Aceste servicii, spune telegrama semnată de Buzescu, vor fi reorganizate. Până la data când ne vom putea întoarce în țară, ni se va plăti a treia parte din leafa. Brutus a răspuns imediat cu o lungă telegramă, în care spunea că suntem necesari și că „nu ne-am compromis” cu regimul Antonescu.

Pe de altă parte, el rugase pe Picky să se ocupe de mine, să mă reintegreze în postul și salariul meu de consilier. Probabil că lucrul acesta nu mai putea fi făcut, cu rușii în țară. Am rămas deci unicul privilegiat, singurul funcționar al Propagandei care a fost retrogradat de către Ică și Ministerul de Externe.

Astăzi totuși, Buzescu îi telegrafiază lui Brutus că, dat fiind boala Ninei, e autorizat să-mi dea 10 000 de escudos lunar (în loc de 5 000, cât mă așteptam). Sunt deci un om liber, cu 10 000 de escudos. Numai dacă s-ar vindeca Nina.

Septembrie

Și golurile dintr-un jurnal intim sunt revelatorii. Luna în care n-am scris nimic, prin simplul fapt că e *absentă* din jurnal, spune multe. Sunt absențe care trădează.

Corectând traducerea portugheză a *Maitreyi*-zi, îmi amintesc de episoade esențiale, pe care le uitasem cu totul... Există oare atâta capacitate de uitare în mine, atâta *voință de uitare*?. Un roman, fie el într-un tot autobiografic, care să-mi aducă aminte de cele mai dramatice momente pe care le-am trăit până acum!

Dar oare va apărea *Maitreyi* în limba portugheză? Cartea aceasta are un nefiresc ghinion; s-a tradus în polonă, italiană, bulgară, franceză, engleză, germană și suedeză – și nu știu să fi *apărut* până acum într-una dintre aceste versiuni. Când au venit agenții de la Prefectură să mă aresteze, la 14 iulie 1938, eu mă aflam cu amicul meu?.” corectând excelenta traducere italiană – de care n-am mai auzit nimic de atunci. O altă traducere italiană a fost oprită de cenzură, pentru că există nu știu ce lege care reglementa relațiile dintre albi și indigeni în coloniile africane. Prin telegrame, mi s-a cerut în 1942 dreptul de traducere în suedeză, germană și bulgară...

Cred că există astăzi în lume numai câțiva oameni de la care ai putea învăța ceva cu adevărat esențial despre sensul existenței. Oameni care ți-ar putea fi maeștri; care ți-ar revela o nouă calitate a vieții. Gândiți-vă la zilele fiecăruia dintre noi: cât sunt ele de oarecare, de la fel, de vide. Omul la care visez eu ți-ar putea schimba nu numai viziunea, ci și tonusul vieții – și asta, nu prin teorii și dialectică, ci prin simpla mărturisire a experienței lor. Nu mă gândesc la sfinți sau asceți (yoghini etc.) – care cunosc tehnicile mântuirii sau ale autonomiei –, ci pur și simplu la acei foarte puțini oameni care știu ce înseamnă *a trăi*, știu ce să facă din și cu viața lor.

„Semn de întrebare și puncte de suspensie în original (n. Ed.).

Jules Sauerwein, care ne-a oferit aseară un amuzant dineu la Cacilhas, peste Tage, într-un restaurant așa cum nu se întâlnește decât prin cărți (era o secretară de la legația engleză, tinerii soți Șein – pe care Sauerwein i-a invitat, probabil, ca să se uite „colaboraționismul” lui – și câțiva gazetari portughezi), mi-a cerut o consultație în calitatea mea de „ocultist”. Prietenia mea cu Sauerwein s-a întemeiat de altminteri pe faptul că el l-a cunoscut pe Rudolf Steiner, iar eu am fost în India și am scris *Yoga* (pe care, de altfel, a răsfoit-o anul trecut, plăcându-i îndeosebi capitolul despre yoga tantrică și *maithuna, yoga à deux*³⁷, cum spune el).

Îl primesc la „consultație” azi după-amiază, în odăița Gâzei, unde mi-am

³⁷ Yoga în doi (Lb. fr.) (n. ed.).

adus eu biroul de când s-au mutat Hereștii la noi și unde anevoie apuc să lucrez ceva serios, căci o parte din bibliotecă e în salon (astăzi, dormitorul Ninei) și cealaltă în vechea mea cameră de lucru (astăzi, dormitorul lui Herescu). Îmi spune că e victima unei conspirații oculte și-mi cere sfat: ce fel de exerciții spirituale să facă, pentru a o putea conjura? Până în aprilie 1944, când a plecat ultima oară la Paris (de unde s-a salvat în preziua căderii, într-un chip aventuros), avea relații cu ambasadorii Angliei și Americii, putea trimite prin valize diplomatice articolele lui la *New York Times*, unde nu apăreau, firește, dar care își împlineau rostul, căci erau citite de cine trebuie etc. Când s-a întors, acum, în august, a găsit toate porțile închise. La scrisorile trimise, ambasadorii n-au răspuns. În nu știu ce gazetă engleză a apărut un articol odios: *I saw Mandel killed!*, sau cam așa ceva» un interviu inventat de la A la Z. Scrisorile lui către *New York Times* nu mai pot ajunge la destinație și nici cecurile din America nu mai vin. La telegrame, nu i se răspunde. E cu totul izolat. Chiar aici, în Lisabona, i se închid case în care altădată era insistent invitat. Cercurile engleze au atras atenția portughezilor că Sauerwein e primejdios. E urmărit de Intelligence Service. A fost amenințat că va fi dat afară și de la *Diário Popular* (unde scrie din august) și chiar expulzat.

El își explică toate acestea în felul următor: numele lui e cunoscut în America, și contează în Anglia; în preajma Conferinței de Pace, el ar fi putut scrie în presa anglo-americană, așa cum a făcut-o până la izbucnirea războiului, punând în circulație idei care n-ar conveni, vorbind despre spiritualitate, despre „Europa”, despre lumile superioare etc. Toate acestea nu pot conveni „luciferismului” care conduce războiul și vrea să istovească victoria.

— Pentru „ei”, eu sunt un om primejdios nu prin gradul meu de evoluție spirituală, ci prin faptul că articolele mele pot fi citite de zeci de milioane de oameni.” Ei” nu se tem de filosofi, artiști și inițiați, care au rezonanță în cercuri limitate – ci de unul ca mine, care am acces la mase. Eu am vorbit de nenumărate ori în America despre funcțiunea tripartită a spiritului. Împotriva mea acționează forțele care se ridică și împotriva oricărei reafirmări a tradiției trinitare.

Îi răspund că a ales un moment cu totul neprielnic cerându-mi consultația ocultă. Eu însumi am căzut foarte jos în ultimele luni, tocmai din totala abandonare a exercițiilor spirituale. Am trăit prea total în istorie; tragedia României și boala Ninei m-au consumat până la măduvă. Am pierdut echilibrul.

Ultima consecință a fost vagotomia. Care, în fond, mi-a făcut serviciul de a mă deștepta. Simțindu-mi chiar fiziologia alterată, am fost silit, ca să mă apăr, să-mi refac echilibrul spiritual. Îi mărturisesc unele dintre exercițiile mele de meditație și concentrare. Și îi arăt ce poate învăța în grădina zoologică.

Duminică 1 octombrie

Alaltăieri, Nina s-a simțit pe neașteptate foarte rău. Între 5 și 9 seara, a avut cinci hemoragii. De mult remarcasem că, în zilele când i se face injecție cu Fibrolisină (pentru vindecarea cicatricei, pentru transformarea țesutului conjunctiv în țesut normal), evacuează sânge. Doctorul n-a dat importanță acestui amănunt. Vineri, hemoragiile s-au agravat, și în tot timpul zilei n-am putut găsi pe Dr Moura nici la Louçã, nici la Lis a bo n a. Noaptea, a venit Werner, care, neputând practica, n-a dat nicio rețetă. Infiriera a rămas toată noaptea. A fost groaznic. Numai rugăciunea m-a ținut sănătos.

Ieri, consult cu Damaso Moura și profesorul ginecolog Neves. Sângele nu vine de la cicatrice. Deci, așa cum bănuiam eu, e probabil că Fibrolisină i-a redeschis vechile ei ulcerații gastrice din 1933. După-amiază, noi hemoragii. Seara i se face transfuzie de sânge: 500 de gr ame de sânge portughez. Nina suportă bine. Niciodată n-am simțit-o mai legată de mine că în acele ceasuri de teroare. Am învățat-o să repete mental „Doamne, Doamne” cât poate mai mult. Eu îmi păstrez liniștea, spunând de câte ori pot *Tatăl nostru*.

Doctorul crede că pericolul a trecut și că mă pot duce la Congresul de la Córdoba.

Nina ține foarte mult să mă duc. Până acum câteva zile, așteptam și eu Córdoba ca o destindere. Acum, încă nu știu de voi pleca sau nu. Depinde de noaptea aceasta.

2 octombrie

Și totuși plec. Fără nicio dispoziție; parcă aș împlini un serviciu comandat. Îmi spun că România *trebuie* să fie prezentă la Congresul luso-spaniol, astăzi, când nimeni nu mai știe ce să creadă despre noi.

În trenul special – care fluieră neconținut de la Lis a bo n a la Santarém, neoprindu-se în nicio stație. Cunosoc pe Gaston de Matos, fost ofițer de stat-major sub monarhie, istoric și erudit. De la el aflu o seamă de amănunte

prețioase despre evreii portughezi. La Belmonte, există o majoritate evreiască; în secolele al XVI -lea al XVII -lea, toți devin creștini (*cristãos novos*). Continuă să se căsătorească între ei. Sunt suspectați că practică rituri iudaice. Fapt e că la proclamarea Republicii în 1910, acești... *cristãos novos* abandonează public catolicismul, spunând că sunt evrei. Admirabil exemplu de rezistență spirituală. Mă întreb dacă românii ar putea rămâne ortodocși numai după un secol de marxism intolerant.

5 Vi. Mestecenii din gara Abrantes.

Între Abrantes și Empola, stejari-plută cojiți, roșii. Cerul e de un foarte pal albastru.

6. Torreo das Vardens. Stejari-plută. Enorme cuiburi de barză în arborii din gară.

Seara la Badajoz. Luna apare enormă, printre salcâmi. Ca de obicei, fetele se plimbă în grupuri în fața trenului. Și acel tânăr invalid la brațul unei femei palide.

Córdoba, 3 octombrie

De ce faptul că *știu* câte zile voi rămâne aici îmi face să mi se pară Córdoba mai puțin fascinantă?

Ploaia din gară. Nu știm la ce hotel vom găsi camere. Nimerim la *Cuatro Naciones* – prost, dar amuzant.

Cât de puțin interesanți sunt savanții! mai ales aceștia adunați aici, mai toți de mână treia! Și ce farsă sunt, în general, congresele științifice – unde oricine, dacă e obraznic sau abil, poate să ia parte...

Mă plimb după-amiaza întreagă. Din nou la moschee, apoi prin cartierul evreiesc.

Pe malul Guadalquivirului – cu apele galbene, repezi, cu malurile verzi, grase, unde păpurișca se amestecă cu grădinăriică Copilași goi care evacuează în plin soare. Admirabil spectacol.

Mestecenii de pe celălalt mal. Iniers drum pe promenadă, apoi prin mahalale necunoscute în prima mea vizită. Casă extraordinară nr. 50, străduța Consolación.

Așteptând telefonul pentru Lis a bo n a (la care, după cinci ore, am

renunțat), am citit *San Manuel Bueno, Mártir*, de Miguel de Unamuno. Emoționat până la lacrimi. Consolarea de a se fi născut!

— Ce lucru greu mi se pare uneori!

Córdoba, 4 octombrie

Deschiderea lucrărilor. În secția istorie și filologie se află» chiar la dreapta catedrei prezidențiale, un cal de carton.

Urmăresc pe acel bătrân curios, cu ochelarii alunecându-i pe vârful nasului. Un mare savant, fără îndoială. Vorbește numai cu preoți erudiți. La Ayuntamiendo, demn, nu privea pe nimeni, în timp ce nevastă-sa îi alegea bomboane, i le curăța de poleială și i le întindea, cu o solemnă discreție.

Cunosc pe tânăra Hoyos, etnografa; va ține o comunicare despre ginecocrația spaniolă.

Comunicarea mea a fost trimisă la secția de științe naturale (căci am avut imprudența să menționez, în tîdu, termenul de „originea plantelor”: *Quelques mythes sur l'origine des plantes*). Cu tânăra Sanz, mă duc la președintele secției (singurul savant *bine* din congres) ca să-mi scot comunicarea. Naturaliștii se opun: de ce să n-o citesc la ei, dacă e vorba despre plante?

Numărul considerabil al comunicărilor mă face să renunț la o lectură integrală a studiului meu. Voi rezuma totul în câteva minute.

Ascult o comunicare despre nu știu ce fort portughez din secolul al XVI -lea, al cărui loc e teribil de controversat. Oare ăștia sunt savanții? Cine a spus: „Un savant este un om care știe din ce în ce mai mult despre din ce în ce mai puțin”?

Ce e amuzant e complexul de superioritate al conferențiarului. Nu-și citește textul, ci improvizează, își dă aere, subliniază misterele istoriei fortului și, mai ales, cu o falsă modestie, se fâstâcește în fața genialității soluțiilor găsite de el.

Amicul meu din vagon ul – restaurant și de la hotel vine și el la facultate. Ca să se intereseze ce plimbări se aranjează pentru astăzi, precizează el. E un înțelept. El nu ține nicio comunicare, deși pretinde că știe anumite lucruri despre farmacopeea braziliană.

Guadalquivirul noaptea, sub lună. Excursia cu șoferul.

Taxiul. Garajul.

Córdoba, 5 octombrie

De dimineață, la moschee cu congresiștii. Patio de las Naranjos invadat de două sute de vizitatori, la care se adaugă încă o sută de localnici, pentru a asculta explicațiile unui savant-ghid – pe care, de fapt, nu le aude aproape nimeni.

De-abia acum observ (și am fost de nenumărate ori aici de când am venit) că un șanț pietruit înconjoară *patio*, și-un fir subțire de apă trece timid pe acolo, venit de la fântână. Așa cum arată, șanțul e fără îndoială destul de modern. Dar nu încapе îndoială că în timpul maurilor era același canal și aceeași fântână. Maurii erau obsedați de răcoare. Lucrul acesta l-am înțeles mai ales la Granada. Răcoare» apă» vegetație – să facă pretutindeni oaze» să înalțe pretutindeni palmieri, să scape de arșiță și de deșert.

Singura descriere exactă care poate fi spusă despre moscheea din Córdoba este aceasta: o pădure de palmieri. Și ai impresia că plafondul e făcut atât de jos, ca să semene mai mult moscheea cu un cort. Chiar lumina e aici precară, indirectă. Nu cred că, înainte de a fi fost desfigurată de cuceritor – care a zidit nouăsprezece porți –, era mult mai multă lumină. Ce s-a pierdut prin zidirea porților s-a câștigat prin ferestre.

Sinagoga: calc florile, împins de la spate de un grup nervos.

Casa lui Maimonide; în curte, flori albe de jasmin; pe jos, pietre mărunte.

Plazuela de Maimonide. Din grupul de curioși care ne privesc trecând, fata aceea uluitor de frumoasă, cu o pată brună sub ochi. Accentuat tip iudaic.

Prin stradela Tomás Conde, în Campos de los Mártires, plin de copii. Grațioși și calmi mesteceni.

La Depósito de Sementales, să ni se arate cai. Primul înfățișat e un armăsar de reproducere: monstruos, dar teribil. Într-adevăr; sexul nu e niciodată frumos; nu are grație, nu are nicio altă calitate în afară de cea a reproducerii potențate monstruos. Sunt convins că majoritatea cailor arabi și arabo-ispănici care ni se arată superbi, nervoși, orgolioși – sunt impotenți, sau aproape. Gândul că forța genezică pe care o simt tulburându-mă din adolescență ar putea fi marele obstacol între mine și spiritul pur, ar fi piaza rea a geniului meu – mă deprimă. Ce aș fi putut crea dacă aș fi fost mai puțin rob al cărnii!

Printre cai, rețin un nume: Unamuno?

Mă îndoiesc că femeile iubesc violul ca stil erotic și au slăbiciune pentru bărbații brutali. Femeia e sensibilă în primul rând la inteligență (așa cum o înțelege ea, se-nțelege: „spirt”, „drăcos”, „glumeț” etc.); mai mult chiar decât la frumusețe. În al doilea rând, e sensibilă la bunătate. Toate poveștiile cu femeile obsedate de brute etc. Sunt invenții literare ale unor decadenți. Statistic, și mai ales la sate, ceea ce atrage 90 dintre femei e „deșteptăciunea” și bunătatea.

Nu forța genezică ne distinge de femei – ci inteligența.

Córdoba, 6 octombrie

A stă- noapte, *fiesta andaluză y cena fria*³⁸ – – în grădinile Palatului Marchizului de Viana. Îmi aminteam foarte bine palatul; am fost anul trecut, în mai, cu Nicky Dimitrescu. Dar câtă deosebire să intri în grădini – noaptea! Oare câte grădini sunt? Lampioanele electrice le dădeau un aer artificial, de *feria*, pe care nu-l meritau. Noroc c-a apărut, destul de devreme, luna. Ar trebui să notez, pentru desfătarea mea de peste zeci de ani (cât de ușor se pierd amănuntele!), o seamă de lucruri: figuri, costumele andaluze (care transformau în amante chiar adolescentele – sincer fardate, așa cum au bunul obicei să-l facă în toată Spania), grupurile de gitane, de cântăreți de flamenco, femeile pe care le-am văzut, prietenii pe care i-am făcut. Dar ar trebui să scriu prea multe pagini, și sunt obosit. Am venit acasă la patru dimineața. Deci, notez numai ce-mi vine mai degrabă sub condei. Dacă voi scrie într-o zi adevăratul meu Jurnal andaluz (gând pe care-l am din mai 1943), îmi voi aduce aminte cu voluptate.

Întâi și întâi: Palomitera. Numele ei întreg îl voi adăugi când voi da peste cartea de vizită. Brună, slabă, în doliu; admirabili ochi, deși puțin obosiți: e scriitoare (mi-a făgăduit să-mi dea unul dintre romanele ei; a publicat cinci, dar pare-se gen „Bibliothèque roșe”; o piesă, spune, i se va juca în iarna aceasta la Madrid).

Împreună toată noaptea; uneori, mă lăsa, un sfert de ceas, dispărând aproape fără să prind de veste, ca să reapară inocentă și distrată. După o jumătate de ceas mi-a spus „tu”. După un ceas, amândoi pe o bancă în grădină, foarte aproape unul de altul. Cum spaniola mea șchioapătă, numai verva absurdă care m-a cuprins intrând în grădină m-a salvat. Câte lucruri interesante nu i-am spus acestei fete pe care nu știu când o voi revedea și

care, câteva ceasuri mi-a plăcut atât de mult...

La 1 dimineața, eram amândoi tandri, ea oarecum și beată, și, pentru că devenisem insistent, a avut inspirația să plecăm – tot grupul, în care se afla și o mătușă a ei – să vedem El Christo de los *faroles* era dorința de a-mi arăta această minune a Córdobei (căci e emoționantă până la lacrimi apariția troiței între fecioare, în piațeta pustie, după ce urci Via Crucis, și o urci încet, sub bătaia lunii, neștiind dacă e sau nu păcat să ții de mijloc fata pe care abia ai cunoscut-o, după ce, în ultima săptămână, te-ai rugat atâta pentru viața și sănătatea femeii pe care o iubești de doisprezece ani, de care e legată, indisolubil, tinerețea ta...), era, zic, un punct din programul propagandistic al fiecărui cordobez să arate această solitară minune?; sau a făcut-o pentru a se apăra de eventualele libertăți pe care le ghicea venind?; sau pentru a se pocăi că se lăsase prinsă în brațe de un necunoscut? Urcând amândoi Via Crucis, mi-a spus că a scris un fel de poem în proză închinat acestui „Cristos al felinarelor”, care se termina cam astfel: văzându-l, în miezul nopții, nu poți să nu fii catolic! Poate că avea dreptate...

Ne-am reîntors la *fiesta*, unde aproape toată lumea era grizată. Cunosesc și sunt imediat tutuit de un grup de tineri cordobezi, care-mi prezintă toate fețele și le roagă să cânte și să danseze pentru mine. Terminăm ultima sticlă, bând pe rând din același pahar. Amuzant că eu prezint pe tânăra Hoyos, în pardesiul ei subțirel, cam rebegită de frig, noilor și necunoscuților mei amici.

Fata aceea cu ochi negri, enormi, cântă de mai multe ori acest dulce catren:

Córdoba, sultana mia, Terra donde he nacio. Donde tuve mis quereres,
Donde yo te conocío,

Donde passé los dolores Del primer amor sentio³⁹.

Am scris cum am auzit.

Câte libertăți își iau fetele aici, la *fiesta*, și cât sunt de familiare cu bărbații, cât de repede îi tutuiesc – parcă ar vrea să-și răzbune străbunicele și bunicele atâtor secole maure și iudaice, închise, păzite, suspectate, robite!

Córdoba, 7 octombrie

Din nou criza mea de gravă melancolie. Plec târziu de la hotel și mă

39" Cartierul evreiesc (lb. sp.) (n. ed.).

_ Proprietate (lb. sp.) (n. ed.).

refugiez în cafeneaua aceasta ca să scriu, pe o măsuță de marmură rece, care se clatină de câte ori mișe brațul. Îmi spun că scrisul mă va consola. La hotel, exercițiul acesta mi-e interzis. În camera mea, mizeră, abia reușesc să scriu câteva rânduri întins pe pat, căci pe singura măsuță se află geamantanul. În hol, mi-e peste puțină din cauza portughezilor. Hotelul *Cuatro Naciones* e cartierul-general al congresiștilor portughezi; aproape toți mă cunosc și, când mă văd așezat la o masă, se apropie pentru conversație – îndeosebi amicul meu, înțeleptul.

Dis-de-dimineață, cerul era de cleștar. Acum, în preajma prânzului, se acoperă încet-încet de nouri albi. E un frig cu care nu mă pot obișnui; mă știu în Andaluzia, și suntem abia la începutul toamnei.

Primesc a patra telegramă de la Nina; totul e bine, dar doctorul a sfătuit-o să renunțe la Fátima. În zilele ei de mare suferință, Nina făcuse *vot* (um-ul să meargă la 13 octombrie la Fátima, cea făcătoare de minuni. Hemoragiile i-au interzis și această speranță.

A stă- noapte m-am plimbat patru ceasuri, până la istovire, prin tot cartierul ovreiesc și toate străduțele din jurul moscheii. Am plecat îndată după cină. Întâi, în parc. Frigul, ploaia care căzuse cu câteva ceasuri mai înainte, faptul că era un spectacol sevillian care adunase mulți noctambuli – au contribuit să purifice parcul. Către miezul nopții, vegetația biruie întotdeauna lucrarea omului. Când e întuneric deplin și nu se văd casele, ai impresia că ai ieșit din oraș, ai scăpat de piatră și cărămidă.

Pe malul Guadalquivirului, să văd răsărind luna – de astă dată bolnavă, galbenă. Am ocolit moscheea, apoi am intrat în *Juderia** – și am izbutit să ies din nou la lumină, în piața José Antonio, către ceasul două din noapte. Mergeam încet, căutând ulicioarele cele mai întunecate, rătăcindu-mă cu voluptate, mirat de propriii mei pași, copleșit de singurătate, de melancolie, uneori visând până mă trezea oboseala. Auzeam, la început, râsete, voci, radio. Apoi, numai șoapte. În fața unei ferestruici ferecate, un geamăt. Și parcă mă pierdeam mereu, reîntorcându-mă mereu în aceleași locuri, așa cum se petrec lucrurile în nuvela mea *Noști în Serampore*.

Iubesc până la demență nopțile și rătăcirile prin mahalalele întunecate. Iubesc nu numai faptul cosmic în sine – ci însuși regimul nocturn al spiritului, abandonarea în întunericul neființei, în adâncurile telurice, ori matricea tuturor virtualităților și odihnelor.

După-amiază, la Arruzafa; cred, o fostă mănăstire la câțiva kilometri de Córdoba, astăzi pe cale de a fi amenajată într-un hotel pentru vacanțe. Grădini, terase. Córdoba se vede așa cum nu mi-o închipuiam: înconjurată de munți.

Fiesta reușită; un tânăr poet recită admirabil o seamă de poeme andaluze. Apoi, o „orchestră” maură cântă lungi, triste melodii arabe și arabo-andaluze. Ne gonește ploaia, la căderea nopții.

Îmi spun că aici, la Arruzafa, ar fi un excelent loc ca să mă retrag și să trăiesc cu puțin, lucrând și economisind. Numai Dumnezeu știe ce se va putea și ce nu se va putea.

Seara, la teatru, de varietăți, să ascult pe Carmen de Triana. După tot ce-am văzut și ascultat anul trecut la Sevilla, nu mă entuziasmez.

Amănunt: cei doi tinerei din fața mea veniseră cu un binoclu, pe care și-l cedau pe rând, ca să privească pulpele dansatoarelor când se răsuceau fustele și li se dezgoleau până la coapse.

Ca să mă pot salva spiritual, trebuie să mă dedic serios operei mele. Altminteri, voi decădea pe nesimțite, voi sombra fie în nebunie, fie în cel mai criminal păcat. Înțelegeți foarte bine ce vreau să spun. Roagă-te Sfintei Fecioare.

Córdoba, 8 octombrie

Duminică: intru în mai multe biserici, îndată după terminarea liturghiei; să văd cine mai rămâne, cine e atât de nefericit, încât să nu se îndure să nu se mai roage.

O pereche tânără în Biserica San Pablo. Și pașii vizitatorilor portughezi.

În Plazuela de Capuchinas, sunt trei bănci de marmură albă. Mă opresc aici să mă bată soarele, care reapare deodată de sub nori. O mare liniște își face loc în suflet. Ceasurile acestea, rare, de liniște și de încântare sunt singurele care mă ajută să supraviețuiesc.

După-amiază la o *finea** din Córdoba la Vieja, să vedem cum sunt alergați și doborâți taurii tineri, pentru a descoperi adevărații *toros bravos*⁴⁰. Gastão de Mattos îmi explică o seamă de lucruri extraordinare despre corride și tauromachie. Totul confirmă vechea mea ipoteză despre originea ritual-miștică a tauromachiei (vezi *Prolegomene*).

Încerc prin orice mijloc să scap de Paloma: care, nu înțeleg de ce, mă obosește de moarte. Mă întorc cu Gabriel și două fete delicioase. Intrăm în casa

40 Tauri feroce (lb. sp.) (n. ed).

uneia dintre ele, lângă catedrală. Întâlnesc pe fiatele ei, un inginer convertit de curând și devenit preot.

Noaptea, lungi preumblări prin Juderia și San Fernando.

Córdoba, 9 octombrie

Nu-mi citesc comunicarea la congres, ci o rezum în câteva minute, pentru că era târziu, erau mai mulți preistorici în sală, și aproape nimeni nu asculta când vorbea un altul.

După-masă, cu autobuzul la Medina Azahara. Așteptăm peste un ceas să găsim locuri. În afară de congresiști, un număr enorm de cordobezi invadează orice *fiestă*, orice excursie. Un congres e un prilej unic de amuzament pentru o seamă de oameni. În timp ce un domn mare vorbește, tinerii se apropie, băieții ochesc sticlele de vin, cucoanele își validează toaletele; aproape niciodată, aici în Córdoba, n-am văzut pe cineva ascultând. Toți se mulțumesc să aplaude. În timp ce la Colégio de la Merced *el cronista de la ciudad de Córdoba*⁴¹ – rostea o *evocaciôn colombina*⁴² – (în ziua de 6 octombrie), publicul se privea și, mai ales, se apropia de mesele încărcate, pentru a se putea servi mai ușor în clipa când va fi dat semnalul.

Paloma m-a găsit azi-dimineață la Congres și ne-am plimbat iar împreună. Aranjasem să ne întâlnim la 3 la autobuz, dar eu am venit la 5. O rezăresc la Medina Azahara, și primul lucru pe care mi-l spune este: „Hai să bem un pahar.” Amuzant că mulți dintre amicii mei cordobezi cred că-mi place enorm să beau. La palatul marchizului de Viana, m-au văzut cu un pahar în mână și, o jumătate de ceas mai târziu, într-o vervă nebună. Și-au închipuit, probabil, că între timp băusem o sticlă întreagă. Adevărul e că eu mă pot „griza” și cu un pahar de sifon. Verva și chiar beția mea – n-au nimic a face cu alcoolul. Mi-e suficientă noaptea, luna, câmpul, femeia – sau orice altceva *viu*.

Medina-Az-Zahra. Palatul cobora, în terase, până jos, în câmpie. Și, de aici, se vede, frumoasă sub cerul trandafiriu, Córdoba. Iar în spate, Sierra Morena, în marginea căreia fusese clădită această minune a califilor. Săpăturile au dat la iveală un întreg oraș. Dar n-a mai rămas nimic, în afară de câteva ziduri. A fost distrus și ars până în temelie. Singurul exemplu pe care-l cunosc de operă de artă maură distrusă de mauri, în luptele lor civile. Medina-Az-Zahra

⁴¹ Cronicarul orașului Córdoba (Ib. sp.) (n. ed.).

⁴² Evocare a lui Columb (Ib. sp.) (n. ed.).

a luminat mai puțin de un secol.

De meditat asupra acestor ruine. Pentru că anarhia și luptele civile care au ras Medina-Az-Zahra – ne-au salvat pe noi, salvând Occidentul. Ce-ar fi fost un islam occidental în permanent „război sfânt”, fără intrigi și anarhie?

Sunt aluni și cipreși aici care încep deja să dea viață ruinelor.

Întâlnesc pe Paloma a doua oară, când se făcuse întuneric. Mirosea a vin.

Delicioasa Carmen, studentă în istorie, care îmi amintește unde am cunoscut-o: la *fiesta andaluză*. Dar, atunci, era în costumul ei de gitană, și n-a dansat, și nu părea să aibă mai mult de paisprezece ani. Îmi spune că are nouăsprezece. Stăm mult de vorbă.

Córdoba, 10 octombrie

Încerc să citesc romanul Palomei, *La duquesa de Latencurty* pe care mi l-a oferit, împreună cu niște fotografii ale ei în costum andaluz – dar mă opresc după câteva pagini. Mai târziu.

La muzeu, pentru a revedea acei Valdês Leal pe care nu mi l mai aminteam. Deceționat. Când nu e macabru, pictorul acesta e cu totul lipsit de interes.

La Rafael Bernier Soldevilla, Encarnación 8, să vedem lucruri de piele de Cordoba. Maestrul avea doar câteva piese în lucru. Este, fără îndoială, un artist.

Plecăm la noapte. Mai fac o dată turul meu favorit – moscheeee, Juderia, Guadalquivirul, revenind în centru prin San Fernando. Cerul e de cleștar, fără să fie cald. Pe străzi, se udă într-una.

Aceste ultime ore trec anevoie. Dar încerc să nu pierd nicio clipă. Nu mai vreau să trăiesc așteptând, adică să mor pe nesimțite, așteptând o dată, un eveniment, ceva care trebuie să vină, care și-a anunțat venirea și care ne împiedică să existăm până la apariția ei.

13 octombrie

Întorcându-mă acasă, am găsit-o pe Nina cu ganglionul umflat, aproape nemaiputând deschide gura. Complet devitaminizată, gura i se usucă neconținut, dinții i se deșosează etc. Încă un specialist lângă patul ei, și cu Damaso Moura, disperat de acest nou accident, care o împiedică să se miște, să se alimenteze, să doarmă. Dureri groaznice.

Și e curios că încă nu-mi pierd nădejdea și răbdarea.

Dar mă întreb: oare nu trădez? Oare nu mă trădez pe mine, nu-mi trădez geniul meu, neamul meu, lăsându-mă absorbit exclusiv de boala Ninei, nemaidormind nopțile, nemaifăcând nimic toată ziua, nici măcar transcriind și perfecționând operele mele neterminate? Poate ar trebui să fiu mai egoist. Să mă gândesc în primul rând la datoria pe care o am față de geniul meu.

15 octombrie

Ieri, am încercat să reiau *Prolegomenele*, corectând și adăugând două pagini la capitolul theofaniei acvatice. Aș mai fi avut de lucru pentru încă două, trei zile – dar suferințele Ninei îmi interzic orice efort continuu.

Orele pe care le smulg – când adoarme Nina sau e mai puțin chinuită de dureri – le pierd cu lecturi disparate. Multă poezie arabico-andaluză, studii de Menéndes Pidal, Viața Sfintei Tereza (care mă uluiește prin extraordinarele ei calități artistice) și *Drogas Mágicas* a lui Milton Silverman (ed. ită spaniolă: titlul original e *Magic în a bottle*). Mă surprinde dramaturgia descoperirilor farmaceutice și medicale. Vitaminele au fost descoperite în urma războiului de cucerire purtat de olandezi în Indonezia. Olandezii erau decimați de berberi, și Eijkman a fost trimis la Batavia să afle „microbul” acestei teribile maladii. A descoperit vitaminele.

Oscar Liebreich, descoperitorul cloral ului, a murit îndulcindu-și ultimele nopți de suferință cu propriul lui drog. Mering, creatorul veronalului, a avut aceeași soartă, ca și Emil Fischer.

Alt amănunt: toate antitermicele (antipirina, aspirina etc.) au fost descoperite printr-o eroare. Kolbe a crezut, bunăoară, că antipirina era chinină sintetică, în timp ce ea era un compus original.

17 octombrie

A doua transfuzie de sânge, pentru ameliorarea stării generale. Se descoperă abia acum – după o săptămână!

— Că are otită și parotidită. Și nu poate fi tratată nici cu sulfamide, nici cu injecții de lapte, din cauza extraordinarei ei slăbiciuni.

19 octombrie

Durerile au continuat într-un asemenea grad, încât Damaso Moura a cerut astăzi un consult cu profesorul specialist de gât și urechi. Se recomandă de urgență tratament cu sulfamide. Pentru a preîntâmpina consecințele nocive, mâine o nouă transfuzie de sânge. De ieri, a început a fi alimentată artificial, prin clisme.

Onorariul profesorului: 500 de escudos (100 de fr anci elvețieni). O transfuzie costă 1 300 de escudos. Vizitele zilnice ale lui Damaso Moura, 3 000 de escudos lunar. Aceeași sumă infirmierei. Plus doctoriile etc.

Sunt la capătul resurselor – și al puterilor. Îmi amintesc cu groază obsesia care m-a chinuit o noapte întreagă pe străzile Malagei, în mai 1943: eu, ramolit, incapabil să lucrez, zăcând într-un pat într-o odaie mizeră; alături, Nina, bolnavă: și, în fiecare seară, Gâza, fierbându-ne lapte, înainte de a pleca la varietelul sordid unde dansa...

20 octombrie

Azi, a treia transfuzie de sânge; sora, începe tratamentul cu sulfamide. Numărătoarea globulelor roșii, făcută tot astăzi, confirmă grava ei anemie.

A stă- noapte, am redactat câteva pagini din *Jurnalul andaluz*. Sunt încă foarte multe lucruri pe care nu știu cum să le spun, sub ce formă să le mărturisesc... Să mai aștept, încă? Să aștept „cartea mare” pe care o voi pregăti-o ani de-a rândul despre Spania islamică, și pe care nu o voi scrie, așa cum n-am scris nici pe Camões, nici cartea despre Portugalia, nici cea despre Eça de Queiroz, nici despre lirica lusitană etc.?! Sau să spun lucrurile pe care le știu și le înțeleg, în pagini de simplă proză, impresii, eseuri, amintiri, reverii? Detestabila mea obsesie de perfecțiune va ajunge să mă sterilizeze. Aș vrea – după mine – ca orice aș scrie, în orice direcție, să fie dacă nu cel mai bun, cel puțin cel mai bine informat, cel mai original etc. Cu totul absurd – și primejdios.

22 octombrie... Una tristeza muyprofunda* (S. Teresa, *Șu Vida*).

23 octombrie

Nu regret nimic cu mai multă intensitate decât timpul pierdut în 1941 – 1942 cu documentarea și scrierea cărții despre Salazar. Nefastă hotărâre am luat în noiembrie 1941! Când mă gândesc că, pentru *Salazar*, am renunțat la cartea proiectată despre *Camões*, în care aş fi avut atâtea de spus despre India, descoperirile ultramarine, culturile oceanice!

„O tristețe foarte profundă (lb. Sp.) (n. Ed.).

24 octombrie

Jules Sauerwein îmi spune, printre altele, că, în urma lecturii cărții mele despre *Yoga*, a hotărât să modifice sfârșitul romanului său *Initiation à l'aube*. E vorba acolo, după câte mi-a povestit astă-primăvară, de o triplă inițiere, realizată în douăzeci și patru de ore: natura, muzica, iubirea. Eroul e un mare pianist, în seara concertului. Trebuia, în planul inițial, să petreacă noaptea în lungi lupte amoroase cu o iubită. Acum, vor fi amândoi căști. Forța abținerii (se referă la tehnica Saha-giya, teama emisiunii seminale).

26 octombrie

De o săptămână, lucrez la Jurnalul cordobez, după modelul jurnalelor mele de vacanță, publicate în 1939. Sunt mulțumit mai ales pentru prilejul pe care mi-l dă de a retrăi anumite ceasuri din Córdoba. Folosesc însemnările, dar îndeosebi îmi place să scriu, salvându-le din nimicnicie, despre atâtea lucruri, gânduri, imagini pe care din oboseală, din neglijență sau din întâmplare nu le-am notat aici.

28 octombrie

Continuu redactarea impresiilor. În viitorul volum de călătorie pe care-l voi publica, ele vor alcătui un lung capitol, intitulat pretențios, dar frumos: *Córdoba, Sultana* miavâncerc să dau cât mai multă densitate impresiilor, să depășesc *brouillon**-vA Jurnalului, fără să trădez totuși autenticitatea și intimitatea, singurele calități care vali-

„*Ciornà* (lb. Fr.) (n. Ed.).

dează o asemenea proză. Am permanent în minte rândurile lui Gide din Amyntas: Je relis aujourd'hui mes notes de voyage. Pour qui les publier?

— Elles seront comme ces sécrétions résineuses, qui ne consentent à livrer leur parfum qu'échauffées par la main qui les tient⁴³. *Dar nu e nimic de făcut.*

După lungi ezitări: mă hotărâsc să „vărs” în jurnalul cordobez însemnările luate pentru un studiu asupra căderii califatului și anarhia politică a islamului occidental. Nu știu dacă voi scrie vreodată studiul. E mai bine să comunic, chiar și sub o formă precipitată, anumite gânduri la care țin.

29 octombrie

Continuând *Córdoba*, mi-am dat încă o dată seama cât de nefast e sistemul meu de a scrie și de a crea. Refuzul de a însemna cu oarecare atenție observațiile pe care le fac, gândurile pe care le organizez; lenea de a lucra zilnic la punerea în ordine a hârtiilor mele; iluzia că, asupra oricărei probleme care mă interesează, voi ajunge într-o zi să scriu o carte sau măcar un studiu și că deci, ar fi inutil să definesc de pe acum, să redactez etc. – contribuie la împușinarea din an în an a producției mele.

:

Cu cât e mai bun sistemul lui Ejugenio d'Ors! Transcriu din *Introducción a la vida angélica* (p.") aceste rânduri, pentru a mă stimula și a încerca să-i imit metoda: *Mi ilimitada poligrafia cotidiana me permitia recogerlo todo** (e vorba de „flora spirituală spontană”). Cuanto pensamiento Uamaba a laspuertas de la reflexión, venido de Dios sabe donde» era abierto, hospedado y servido. Parece indudable que, en condiciones tan hospitalarias, podíamos conocer pensamientos del más vario linaje – muchos, indudablemente, de catadura más humilde – que los demás hombres de pluma⁴⁴.

Nu este exact ce voiam eu să-mi impun, dar e aproape: a mă sili să dau atenție vieții mele mentale de fiecare zi altfel decât prin glosele prea tehnice,

43 Îmi recitesc azi notele de călătorie. Pentru cine să le public? - Ele vor fi ca acele secreții rășinoase care nu acceptă să-și răspândească parfumul decât încălzite de mâna care le ține (Ib. fr.) (n. ed.)

44 Oricărui gând, venit de Dumnezeu știe de unde, care bătea la porțile reflecției i se deschidea, era primit ca oaspete și servit. Pare neîndoiește că, în împrejurări atât de ospitaliere, noi puteam să cunoaștem gânduri de cea mai variată origine - multe, indiscutabil, de extracția cea mai umilă - față de ceilalți oameni de condei (Ib. sp.) (n. ed.).

înghițite în caietele viitoarelor cărți.

2 noiembrie

Interesantă interpretare pe care o dă E ugenio d'Ors demosului lui Socrate: e o compensație pentru Xantippa. Omul care n-a putut fi consolat și sporit de femeie e compensat de prezența îngerului păzitor. Singurătatea pe care n-a putut-o alunga *nunta*, o alungă *dialogul*.

3 noiembrie

Bietul Nae Ionescu! Cât au râs de el filosofi serioși – cu Motru în frunte, cu diverșii Bagdazari la coadă – când, acuzat, tot de acești desăvârșiți, că filosofia lui se bazează pe ideile la „modă”, a ținut faimoasa lecție de deschidere: Moda în filosofie. *Astăzi, ideile lui Nae le reîntâlnim, la tot pasul, în scrierile gânditorilor vii („amatorilor”). Iată un exemplu, din Introducción a la vida angélica a lui d'Ors: Una moda? Bien, pero en las mişmaş llamadas modas, no se revela siempre – más al desnudo quizá que en ningún otro aspecto de la cultura – algún profundo cambio en la dialéctica del espíritu⁴⁵ – (p. 153)*

5 noiembrie

M-am reîntors cu încăpățănare la *Prolegomene*, deși Ninei i-a fost destul de rău în ultimele zile. Simt că nu mă pot salva de tristețe decât scriind la această carte în care, dacă voi putea, voi spune *tot*.

7 noiembrie

Schimbare de guvern în țară. Vișoianu la externe. Îmi va menține stipendiul cu care aş fi în stare să o vindec pe Nina (luna octombrie m-a costat 20 000 de escudos; eu primesc 11 400; restul – doctorii – nu l-am plătit), sau îşi va aduce aminte că sunt „fascist”, şi mă va tăia pur şi simplu?

⁴⁵ O modă? Bine, dar în aceleaşi așa-numite mode nu e dezvăluită întotdeauna - poate mai evident decât în oricare altă formă de manifestare a culturii - nici o schimbare profundă în dialectica spiritului (lb. sp.) (n. ed.).

Am scris pagina 250 din *Prolegomene*. Am scris deci un sfert. Dar, cu părere de rău, cred că sunt silit să renunț la 104 pagini (despre mistere) pe care, amplificându-le, le voi tipări ca o lucrare aparte. Altminteri, față de proporțiile date secției mistere, *Prolegomene* ar trebui să aibă două-trei mii de pagini. Va trebui să rezum toate aceste excelente capitole în treizeci-patruzeci de pagini. Deci am gata încă o carte – pe care nici nu bănuiam că am s-o scriu atât de devreme. La mistere mă gândesc din universitate.

11 noiembrie

Ce mai pot însemna? Cu toate transfuziile, cu toate sulfamidele – Ninei îi este încă foarte rău. E extraordinar de slabă. Intervenția chirurgicală a Prof. Larrondé – pentru a evacua puroiul parotidei – n-a dat încă niciun rezultat.

Lucrez la *Prolegomene*, ca să nu înnebunesc.

14 noiembrie

Aseară, mare slujbă la biserica Fátima. Mă rog întruna – dar niciodată nu mi-am dat seama că acum că rugăciunile mele pornesc dintr-un suflet prea păcătos ca să se mai poată ridica până unde trebuie.

19 noiembrie

Desperare. Visez îngrozitor. Nu mai pot dormi.

Mâine – după o nouă transfuzie (au fost până acum șapte) – începem cu penicilină.

Cascais, 20 decembrie

Scriu din noua noastră locuință – a Gâzei și a mea – Rua de Saudade, 13, Cascais. Scriu la masa biroului meu, având la câțiva pași, în față, oceanul.

La 20 noiembrie, 12. 30, fără să știe, fără să bănuim nici noi, măcar, fără ca sora să ne anunțe – Nina s-a despărțit de noi. Luni, 20 noiembrie, ora 12. 30. Unsprezece ani și unsprezece luni (fără cinci zile) de la logodna noastră.

Nu a putut pleca decât în momentul când și-a pierdut cunoștința. Altminteri, a luptat neconținut. Cât a putut ea suferi în ultimele luni, și

îndeosebi în ultimele zece-cincisprezece zile, nu pot să-mi amintesc, fără să plâng, cuprins de deznădejde. Oare suferințele acestea n-au răscumpărat nimic? Nu pot crede. Sunt sigur că Nina a trebuit să le îndure ca să se poată detașa de pământ. Iubirea pentru mine era atât de totală, încât n-o lăsa să plece. Și, odată plecată, ar fi rătăcit până la moartea mea în jurul meu, dacă suferințele acestea n-ar fi purificat-o. Nu vreau să mă gândesc la cauzele materiale ale morții ei; la imensul șir de dezastre – cancerul din vara 1943, sciatica din februarie 1944, razele din iunie, hemoragia, parotidita, glanda sublinguală, plămânul drept probabil blocat de o tuberculoză galopantă. Doctorul spune că a fost doborâtă de o infecție generală. Șase transfuzii și trei serii de sulfamide, plus infinite alte injecții nu i-au putut vindeca această infecție generală, care o împiedicase să mănânce și, în ultimele ceasuri, să respire. Nu vreau să mă gândesc la astea. Nina mi-a fost luată pentru păcatele mele și pentru mântuirea ei. Dumnezeu a voit s-o ia, ca să mă zvârle pe mine într-o nouă viață – de care, acum, nu știu încă nimic.

Multă vreme, nu-mi venea să cred. În prima zi, nu realizăm că a plecat pentru totdeauna. O singură consolare: că nu mai suferă. Că nu va mai trebui să se chinuie cu fiecare linguriță de cafea cu lapte, care-i provoca accese lungi de tuse. Puroiul care îi năpădise toată gură o împiedica să înghită. Mi-era peste putință s-o mai văd suferind atât. De ce, Doamne, de ce?!

I-am citit toată noaptea Evangheliile. Știam că nu s-a deșteptat încă din visul ei, că e lângă mine, neînțelegând ce se întâmplă.

A doua zi, cum e obiceiul aici, a fost înmormântarea, într-un sicriu de plumb, așteaptă în cripta din cimitirul Anjos să fie dusă în țară. Atâta dorea să fie înmormântată în pământ românesc, atâta groază avea să nu se topească în pământul acestei țări pe care, de un an, o ura din toată ființa ei!

În noaptea aceea, am stat de vorbă până târziu cu Gâza. Ne consolăm cu gândul că nu mai suferă – și cu speranța că acești doisprezece ani au fost, pentru ea, ani fericiți...

Mai multe zile nu puteam realiza că a plecat cu adevărat. Nu simțeam nicio durere puternică. Un fel de apatie, un somn spiritual, în care mă surprindeam amintindu-mi întâmplări fericite din cei doisprezece ani. Am plecat apoi să dormim la vila lui Brutus Coste, din Estoril, venind numai uneori la Lisabona, ca să împachetăm biblioteca și să strângem lucrurile. Adesea, fără niciun fel de semnal, copleșit de desperare, crize de plâns. Știind că-i fac rău

Ninei cu plânsul meu, încercam să mă stăpânesc rugându-mă sau citind din Evanghelii și Sf. Pavel.

Nici loviturile materiale nu le mai simțeam. Doctorul Damaso Moura, din neglijența căruia i s-a tras sfârșitul (pentru că nu a observat hemoragia din septembrie decât două săptămâni după declararea ei și în ziua când pierduse aproape 2xh litri de sânge), îmi cere încă 7 000 de escudos după cei 6 000 pe care-i dădusem. Guvernul de la București anunță legația că sunt scos din cadre (oare de ce? Nu fusesem numit de Antonescu, ci de guvernul democratic al regelui Carol), și că mi se va plăti până la 31 ianuarie 1945 o treime din leafa, iar după aceea nimic. Brutus Coste însă continuă să-mi dea cei 2 000 de fr anci elvețieni (iar nu treimea) până la 31 ianuarie 1945» iar după aceea îmi spune că-mi va da din fondul lui special 7 000 de escudos lunar, cât va fi el în post. Suntem plini de datorii. Încă n-am achitat spitalul (transfuziile) și o seamă de doctori. Aleg primul lot de cărți pentru a fi vândut. Găsesc o căsuță la Cascais cu 1 200 de escudos lunar. Dar totul mi-este perfect indiferent.

Decembrie

Nina n-a plecat de lângă mine de voia ei, ci Dumnezeu mi-a luat-o pentru a mă fiice să gândesc în chip creator, adică pentru a-mi facilita mântuirea. Plecarea Ninei va avea pentru viața care mi-a mai rămas un sens soteriologic. Despărțirea de Maitreyi, acum nouăsprezece ani, a avut și ea un sens: am fugit din India, am abandonat Yoga și filosofia indiană pentru cultura românească și pentru literatura mea.

Moartea Ninei mă sărăcește. O întreagă viață – doisprezece ani, de tinerețe – era validată și neconținut sporită prin convorbirile noastre, prin amintirile comune.

„Ți-aduci aminte, la Freiburg, când ne-am suit în tramvai și domnul acela bătrân ni s-a adresat în franțuzește și s-a oferit să ne conducă în piață?” Întrebările acestea împrăștiu trecutul, îl făceau viu și spornic. Viața consumată împreună nu e pierdută, dacă este un *împreună* care s-o refacă, s-o amplifice, s-o fertilizeze neconținut. Acest „împreună” e pierdut acum pentru mine. Tot ce era mai intim, mai beatific, mai dramatic – toată *istoria* noastră esențială – a rămas numai în mine. Nu o pot evoca, pentru că ea nu avea sens decât pentru noi doi și numai pentru noi doi. De aceea, e probabil că singurătatea mea nu se va mai putea consola prin creații literare, ci numai prin

filosofie și teologie. Nu mai am pentru cine să-mi reamintesc amănuntele.

22 decembrie

Ca să mă consolez de plecarea Ninei, mă gândesc – în clipa când mă copleșește durerea sau melancolia – la morțile zecilor de mii pe fronturi, în cetățile bombardate etc. – sau la scumpii noștri morți demult. Nu am curajul să privesc realitatea în față? Sau e vorba de o reintegrare a „unicului” în totalul „absolut” – singura posibilitate, după mine, de a transcende în chip efectiv condiția umană? Nu pot salva „finitul” decât reabsorbindu-l în totalitate – și încercând să dobândesc printr-un elan spiritual această totalitate.

„Căci fața acestei lumi se trece” (/ *Corinteni*, 7, 31).

Nu pot citi decât Biblia și pe Lev Șestov. Nu numai pentru că doresc și cer consolarea credinței, ci și pentru că Biblia mi se pare singura lectură substanțială. (Șestov nu face de altfel decât s-o comenteze.) Îndeosebi *Cartea lui Iov*, *Isaia* și *Epistolele Sf. Pavel*. Din lectură acestor texte, mă reîntorc cu o mare încredere în forța creatoare a omului, în libertatea credinței. Viața e foarte frumoasă dacă înțelegi cât de mult și cât de ușor poate fi ea schimbată. Nu ți se cere, pentru asta, decât să redescoperi imensa libertate creatoare a omului, pe care noi, modernii, am pierdut-o în clipa când am socotit că *credința* înseamnă *obediență*.

O serie de note și observații în legătură cu aceste lecturi biblice, pe care îmi propun să le dezvolt și să le transcriu. În fond, nu ar fi ele mai prețioase decât atâtea cărți pe care le am în cap? Nu ar trebui să le redactez pe ele întâi? De ce nu am avut, până acum, curajul unui Nietzsche, sau al unui Kierkegaard, de a filozofa pe experiențe personale, de a scrie aforistic, fragmentar? Obsesia mea a fost studiul erudit, contribuția ilizibilă, sau, abia acum, în urmă, tratatul bine încheiat. De ce nu un carnet de note, ca ultimele cărți ale lui Nietzsche? Trebuie să am acest curaj – și-l voi avea.

Nu mă pot reîntoarce chiar acum la *Prolegomene*. În noaptea de 19 spre 20 noiembrie, am lucrat până spre 3 dimineața la capitolul despre mitologia lunii. Exact: luna ca domeniu al morților. Ducându-mă să beau un pahar cu apă proaspătă, am auzit-o pe Nina tușind și am intrat la ea. Nu dormise deloc. Am rugat-o să facă un efort și să adoarmă. Mi-a spus că va dormi dacă mă culc și eu.

Avea ochii întredeschiși, dar parcă nu mai vedea. A întins mâna, căutându-mă, și mi-a mângâiat fruntea. Astfel și-a luat ea rămas-bun de la mine.

23 decembrie

De mai mulți ani, nădejdea și deznădejdea mea își au izvorul în realitatea spiritului și în viața *post-mortem*. Nihilismul cumplit care mă cuprinde uneori se declanșează în clipa când mă îndoiesc că *dincolo* mai e ceva. Atunci, mă simt atât de liber și de indiferent, încât aș putea face orice crimă și orice fărădelege. Și „trecerea timpului” nu o pot suporta decât în momentele când *nu* mă îndoiesc de *dincolo*. Altminteri, simt cum trece timpul, cum îmbătrânesc, cum alerg spre neant – și, atunci, nu mă pot consola decât în orgie. Piesa mea *Oameni și pietre* mărturisește ceva despre nihilismul provocat de pierderea credinței în *dincolo*. Dar același lucru îl spune – și cu câtă brutalitate – Sf. Pavel (/ *CorintenU* 15» 32): „Dacă morții nu înviază, să bem și să mâncăm, căci mâine vom muri!” Uitasem pasajul acesta, deși studiasem Epistolele cu destulă atenție, în lagărul de la Ciuc. (Este de mirare cât uit de repede și de total orice gând – al altuia sau al meu – care m-ar putea mângâia și întări!) Simt că nădejdea mea copilărească și pagină – că mă voi reîntâlni cu Nina, după moartea mea – este teribil de anemică. Nu acest lucru trebuie să-l nădăjduiesc, nu *numai* acest lucru. Ci, cu mare, fierbinte, absurdă certitudine, să cred că amândoi vom învia, în trupurile noastre. Numai astfel s-ar putea răscumpăra suferințele Ninei, în trup, și toate fericirile pe care am fi putut să le avem și nu le-am avut.

Dacă îisus Cristos, care era mai mult decât Fiul lui Dumnezeu, care *era* Dumnezeu – a putut transpira, a putut urina și evacua, totul este posibil lui Dumnezeu, totul este posibil în lume. Deci și mie – în clipa când voi crede absolut în lucrurile acestea – mi-este totul posibil. Voi fi atunci liber. Voi putea face că Nina să nu fi suferit, să nu fi plecat de lângă mine. Voi putea abolii trecutul, dobândind un prezent de beatitudine și viață eternă.

Nu mă pot gândi decât la îisus așezat pe vine și evacuând. Și, în clipa aceasta, *știu* că El este Dumnezeu. Nu-l văd ca un rabbi, nu-l văd ca un om – oricât ar fi fost de desăvârșit. Ci Dumnezeu – urinând lângă un gard sau ștergându-se de sudoare. E blasfem? Nu pot crede. Dumnezeu poate face

orice, fără să-i pese de nimic, căci nu e legat de nimic. Dacă n-ar fi așa, creștinismul n-ar avea sens în lume – căci viziunile cosmologice precedente îi sunt superioare, teoreticește. Creștinismul împlinește până la istovire paradoxul care a obsadat omul, încă din preistorie, a coincidenței Totului cu un fragment. Deci Dumnezeu umbla printre oameni ca un om și suferea aceleași umilințe – nu morale, nu sociale, ci fiziologice. Dacă lucrul acesta e adevărat – totul este posibil.

25 decembrie

Acum doisprezece ani, la 25 decembrie 1932, prietenia mea cu Nina, care dura de mai multe luni, s-a transformat pe neașteptate în dragoste. A fost cu totul întâmplător. Nici noi, nici prietenii noștri n-au bănuțit că o asemenea pasiune e posibilă între doi prieteni-camarazi. (Eu povestisem Ninei dragostea mea cu Maitreyi, și o țineam la curent cu etapele legăturii cu Sorana, care începuse în toamna 1932.) Nina mi-a spus că nu-i place să împartă dragostea nimănui și că trebuie să rup cu Sorana. I-am făgăduit, am încercat, dar n-am izbutit decât după vreo șapte luni, în iulie 1933, după ce – petrecând zece zile cu Sorana la Poiana Brașovului – am rupt definitiv cu ea și am anunțat logodna cu Nina. Aceste șapte luni au fost patetice pentru mine; iubeam pe Nina, mă exaspera Sorana, dar nu puteam renunța nici la ea. Le mințeam pe amândouă. Și păcatul lor a căzut asupra mea. Pentru că, în iunie 1933, Sorana și-a făcut un raclaj, iar în aceeași lună Nina mi-a spus că e însărcinată și, deși nu eram încă căsătoriți, m-a implorat să lase copilul, chiar dacă dragostea noastră nu va avea o consacrare oficială. M-am opus din răspuțeri, și Nina m-a ascultat. Nu știu în ce condiții și-a făcut raclajul, dar de atunci n-a mai rămas niciodată însărcinată – iar în 1943 a descoperit, la București, că are un cancer uterin. Oare n-a fost provocat de raclaj? Și, atunci, nu sunt eu vinovat de suferințele și moartea ei?

29 decembrie

Patruzeci de zile de la plecarea Ninei. Parastas la biserica Nossa Senhora de Fátima, ca și la 6 decembrie. Biserica aceasta am privit-o noi, de pe balconul casei din Avenida Elias Garcia 147, mai bine de trei ani. După ce s-a

Întors de la Louçá, i-am pus patul Ninei în salon. De acolo putea privi biserica tot așa de bine ca și din dormitorul nostru. Am avut, amândoi, o nețărmurită încredere în Maica Domnului de la Fátima. În cele opt luni de boală, de câte ori era o slujbă, la Fátima, îi spuneam Ninei să se roage – și se ruga. La 13 octombrie, noaptea, când începea ceremonia cu lumânări, Nina privea din pat, și ne-am rugat amândoi. Făcuse un „vot um **w** să se ducă chiar la Fátima, în pelerinaj, îndată ce se va face bine. Ar fi trebuit să se ducă la 13 octombrie, dar atunci începuse parotidita, cu groaznice dureri. Îmi amintesc că a avut o groaznică criză chiar în noaptea de 13-14 octombrie, după atâtea rugăciuni – și eu, desperat, am plecat la 3 dimineața pe străzi; am ocolit cartierul São Sebastião, și văzând, la întoarcere, lumini la biserică, am intrat. Era 4 dimineața, și se făcea tocmai o slujbă pentru femeile bolnave. Am crezut că e un semn bun...

Ziua de azi am petrecut-o luptând să nu plâng de desperare. Îmi treceau din nou prin fața ochilor nu scenele de fericire și dragoste din ultimii unsprezece ani, ca până acum, ci frânturi din ultimele ei săptămâni, lupta ei admirabilă cu suferințele, tăria și încrederea ei, răbdarea ei îngerească, voința ei de oțel. Cum a cerut și a băut suc de carne crudă, o săptămână întreagă, ca să prindă puteri; cum cerea din trei în trei ceasuri lapte sau supă... De ce, Doamne, a trebuit să sufere atât?.

A stă- noapte am visat-o pe Nina, pentru întâia oară – sau, cel puțin, pentru întâia oară mi-am amintit cu destulă precizie visul, m-am trezit și l-am însemnat. Îl transcriu aici.

O enormă sală de conferințe. Vorbește Pangal, care, la un moment dat, își întrerupe conferința și ridică receptorul.” Vorbesc cu Marcu, de la București”, spune. În sală, se plimba agitat Nae Ionescu; era într-unui dintre costumele lui *marron*, cu mâinile în buzunar. O seamă de cucoane din „lumea mare”, pe care nu le cunoșteam: Maruca Cantacuzino, dna Prezan etc., se apropie de mine, îmi oferă prăjituri, mă întreabă ce cred despre situația politică etc.

Ies afară, pe balcon, unde se afla o imensă roată de fier (care era în același timp o poartă). Încep să umblu pe ea, și roata se pune în mișcare, căzând. O oprește Totescu. În sală intră repede un ofițer în uniformă lui Carol II, care traversează sala salutând în dreapta și în stânga.

În continuarea visului: într-un parc, lângă o bancă de marmură, seara, eu și Nina. E foarte frumoasă, e tânără, este o» și totuși schimbam. Îmi spune:

„După aceea, vom fi din nou căsătoriți.” Eu îi răspund: „Dar nu suntem și acum soț și soție?!” ... Nina roșește, fericită, și îmi dă un plic plin cu bancnote streine. Încep să le frunzăresc și exclam: „Uite pesetas! Și franci francezi! Și lire! ”. Nina, pe bancă, mă privește. În spatele ei, apare un bărbat frumos, elegant, cu baston, gen Don Juan, care, văzând-o, începe să-i arunce ochiade. Eu îmi ascund repede bancnotele în buzunar și mă apropii provocator de nou-venit. Îl lovesc cu pumnul în obraz, fără că necunoscutul să se supere și fără a înceta curtea. Atunci, pentru că se strânsese o seamă de oameni în jurul nostru, încep să vorbesc în glumă, franțuzește, afectând chiar un accent parizian. Mais, *Monsieur, prenez-garde... cest mă femme! Inutil.* ⁴⁶ – Nina ne privea pe amândoi. Îi spun că noi plecăm la masă. Necunoscutul ne asigură că el a mâncat, dar când se ridică Nina, vine și el și îi ia brațul. Plecăm toți trei pe alee, care părea imensă și cu trepte spre fund; Nina la mijloc, eu ținându-i brațul stâng, necunoscutul la dreapta. Visul se termină cu grupul nostru care se depărta pe alee, urcând. Un alt vis care urmează e mai puțin interesant. Sunt singur. Cobor într-o vale, ca să evacuez, dar văd că vin Lița și Călin Botez, și mă ascund. Pe șosea, trece Picky Pușcariu, care-mi spune că m-a văzut. Încerc să mă ridic, dar e greu. Valea e parcă o prăpastie. Ajung cu brațele pe șosea, dar nu mai pot. Strig unui tânăr să-mi dea mâna.” Ești legionar?” mă întreabă, dar îmi întinde mâna și mă trage sus.

Iată cum interpretez visul cu Nina. Trecând patruzeci de zile de la despărțirea de noi, ea mă întâlnește ca să-mi spună că acum pleacă mai departe (o nouă etapă *post-mortem* începând după patruzeci de zile, conform tuturor tradițiilor), dar că, odată, murind și eu, vom fi din nou căsătoriți. Eu îi răspund că mă consider și acum legat de ea ca soț și soție, adică nu mă voi recăsători. Aceasta o tulbură (roșește). Îmi dă atunci să țin eu pachetul cu bancnote; averea noastră, adică trecutul nostru comun (pesetele călătoriile noastre în Spania etc.), pe care eu îl reactualizez cu bucurie (uite aici Anglia noastră! uite aici călătoria la Paris! etc.). Declarând că eu mă consider soțul ei și acum, Nina îmi încredințează trecutul nostru comun, să-l păstrez, să-l reactualizez neîncetat până în clipa când ne vom reîntâlni. Dar gestul acesta al ei, fericirea pe care i-am dăruit-o reafirmându-i trăinicia nunții noastre o tulbură și o atașează din nou de mine, de pământ. Atunci apare cuceritorul, îngerul morții, adevăratul stăpân al parcului unde ne aflam (al tărâmului celălalt).

⁴⁶ Dar, domnule, aveți grijă_ e soția mea! (lb. fr.) (n. ed.).

Zadarnic îl lovesc, zadarnic îl ameninț și mă rog de el (discursurile ironice în franțuzește), el stăruie. Nina nu cutează decât să ne privească. Nu mai poate alege între noi doi. Deși se vede clar că începe să-i simtă fermecarea, magia tărâmului celălalt. Între noi doi, oarecum captivă, urcă treptele îndreptându-se către fundul aleii. Noi doi vom mânca împreună, celălalt ne va asista doar. Ruperea Ninei de pământ e grea. Nu e exclus ca să fie aici și profeția morții mele apropiate.

30 decembrie

Toată ziua de ieri și astăzi, copleșit de durere. Îmi amintesc îndeosebi ultimele săptămâni ale Ninei. Revăd neîncetat figura ei înăsprită, schimbată de boală, și totuși atât de dragă. Și îmi amintesc, de asemenea, preștiința morții ei, pe care de atâtea ori mi-a vestit-o. În noaptea dintâi de la Louçã, când era atât de bine (nici măcar nu avea edemul de la picior! Venise acolo ca să poată dormi, ceea ce nu mai izbutea la Lis a bo n a din cauza căldurii și a zgomotelor), s-a uitat la mine și a început să lăcrămeze. Mi-a spus: „știi, Mircea, noi trebuie să ne despărțim curând. Știam lucrul acesta de mult, dar nu credeam că trebuie să ne despărțim atât de curând. Aș mai vrea să trăiesc încă puțin...” Apoi, la câteva săptămâni, i-a spus Gâzei că se duce. Altădată mi-a spus că a visat un vis semnificativ: vedea femeii în port oltenesc, plângând și privind-o. Când venise acasă, am surprins-o o dată plângând (încă nu avusese hemoragia) pentru că auzea un cântec pe stradă, și ei, ca și mie, cântecul îi trezea amintirea anilor noștri fericiți din Portugalia. O dată, auzind vorbele noastre (erau Hereștii la noi) și furculițele în sufragerie, a început să lăcrămeze și i-a spus infirmierei că niciodată nu va mai mânca la masă. Când a plecat Herescu la Madrid, și-a luat rămas-bun de la el, spunându-i că n-o s-o mai vadă. Și, deși Herescu se întorsese de două săptămâni, n-a mai văzut-o pentru că nu mai lăsam s-o vadă nimeni (parotidita i-a dat-o cineva care a vizitat-o și a sărutat-o – poate chiar Li ta Botez). În noaptea de 19 spre 20 noiembrie, i-a spus Mariei, care dormea cu ea, că moare...

Și cum i-aș putea uita vreodată privirile ei lungi, cercetătoare, din ultimele zile?! Uneori, suna clopoțelul și ne chema – spunându-ne că îi e frică singură, în întuneric. Cu câteva zile înainte de plecare, Gâza s-a speriat crezând că aiurează, pentru că îi spunea: „Unde a rămas cățelul ăla? Săracul de el. Mi-

era milă de el!” și, când Gâza o întreba de ce cățel e vorba, răspundea: „Cățelul ăla care s-a luat după *mine* în Gara de Nord.” Simbolul e destul de clar: gară plecare; câinele psihopomp. Eu însumi am visat un câine în noaptea de 18 spre 19 noiembrie. Luasem obiceiul să-mi însemn visele, dar în noaptea aceea m-am trezit și am scris fără să mai aprind lampa. Am putut descifra numai: „câinele care...” Cu o noapte mai înainte, visasem trei femei goale, care mă îmbrățișau pe rând. Una dintre ele, mătușa mea Lină, moartă prin 1929. Alta, Corina; a treia – nu-mi reaminteam.

Dar seria de prevestiri funeste în legătură cu Louçă! Când m-am dus cu mașina lui Călin Botez ca să vedem cum este sanatoriul, ne-am întâlnit cu o înmormântare. Când am dus-o pe Nina, două zile în urmă, aceeași întâlnire. Și, aproape de fiecare dată când mergeam s-o vizitez, întâlneam dricuri, înmormântări (o dată, un sicriu pe care-l purtau doi oameni). Iar în ziua când a venit Nina acasă, aștepta un dric la Fátima.

31 decembrie

Visul de a stă- noapte: la 15 decembrie, îi scriu Ninei o lungă scrisoare, pe care i-o adresez la noi acasă, Av enida Elias Garcia 147. Nu realizez că a plecat, deși știu că suntem despărțiți. Mă duc afară din oraș, la o biserică. Văd în față un enorm cortegiu funerar, cu muzică, batalioane de gardă etc. Eu mă duceam la biserică pentru a lua parte la repetițiile unui cor – dar îmi dau seama că am trecut de biserica noastră și am ajuns în fața unei biserici necunoscute, unde se pregătea de plecare o înmormântare. Mă întorc câteva zeci de metri înapoi, și regăsesc biserica noastră. Intru la cor; e și Haig. Apoi, mă aflu la o ședință a unei societăți a noastre, unde trebuie să țin o conferință. Aveam chiar manuscrisul dactilografiat în buzunar, dar văd că se amână lectura lui. Sunt acolo mulți dintre colegii mei din liceu și camarazi de la armată. Eu pun scrisoarea către Nina în plic și i-o dau lui Pascu, s-o pună la poștă. Toți sunt stânjeniți.

— Bine, dar astăzi suntem în 15 decembrie! Îmi spune cineva.

Alt vis: casa noastră, într-un mare oraș, se află chiar în fața apei (cam așa cum locuim acum, dar parcă și mai aproape). Privim marea ca și cum ar fi geamul unui acvarium. Și, deodată, apar trei submarine, unul după altul.

— Apoi, visul cu câinele, la Paris.

*Il faut se délivrer du passé, il faut transformer ce qui fut en ce qui n'a jamais été*⁴⁷ - (L. Șestov, *Athènes et Jérusalem*, p. 190). Fără îndoială, lucrul cel mai curajos pe care-l spune șestov; pe care, poate, l-a spus vreun modern.

Posibilitatea omului de a aboli trecutul, de a face ca un lucru care a fost să nu fi fost sau să fie într-un chip deosebit decât cel care a fost - a fost învederată de mine încă de pe timpul studiilor de mistică și magie indiană. Cf. Nuvela mea *Noaptea la Serampore*, unde o scenă din secolul al XVIII -lea se repetă concret, și totuși modificată de personaje din secolul al XX -lea.

În legătură cu ce spunea Aristot că fericirea presupune un minim de avere, citesc în Samuel Butler: To love God is to have good health, good looks, good sense, experience, a kindly nature, and a fair balance of cash in hand^{*}.

Șestov (*Athènes*, p. 397) corectează pe Descartes astfel: Mais il aurait du raisonner autrement: je ne dispose pas des preuves de mon existence, mais je n'en ai pas besoin, par conséquent, certaines vérités, des vérités très importantes, se passent complètement de preuves⁴⁸.

Din Soren Kierkegaard: On ne croit que lorsque l'homme ne découvre plus aucune possibilité Dieu signifie que tout est possible⁴⁹.

. Un maître merveilleux qui șaiț tout mieux que vous, mais qui n'a ignoré qu'un seul problème: le votre⁵⁰ - (La Répétition).

. La lâcheté humaine ne peut supporter d'entendre ce qu'on a à dire la folie et la mort⁵⁰ - (La Répétition).

*

Nu mă pot gândi la aproape nimic din trecutul meu apropiat - pentru că amintirea „acelui timp” pe care l-am trăit împreună cu Nina mă doare; și peisajele lusitane, călătoriile în Spania etc. Nu numai că îmi pierd savoarea, dar îmi devin ostile, mă copleșesc cu fatalitatea lor. Uneori» mă trezesc tremurând, melancolic: mă gândisem la Anglia, la Germania (neuitatele noastre vacanțe de vară, petrecute cu câteva zeci de mii de lei...), la Paris. Imposibil. Teritoriile acestea îmi sunt interzise. Aș putea să călătoresc în țări nealterate de prezența noastră comună - în Suedia, bunăoară, sau în America. Dar aș putea călători

47 Trebuie să ne eliberăm de trecut, trebuie să transformăm ceea ce a fost în ceea ce n-a fost niciodată (lb. fr.) (n. ed.).

48 A-1 iubi pe Dumnezeu înseamnă să fii sănătos, frumos, cu mintea întreagă, priceput, să ai o fire prietenoasă și să dispui de o sumă considerabilă de bani (lb. engl.) (n. ed.).

49" "" _Un învățător minunat, care știe totul mai bine decât tine, dar care n-a ignorat decât o singură problemă: problema ta ed)-

50* "" _ _ Lașitatea omenească nu poate îndura ceea ce au de spus nebunia și moartea (lb. fr.) (n. ed.).

într-adevăr?

Privesc, pe fereastră, la nesfârșita frumusețe a Atlanticului. La ce bun, dacă o suport singur?.

Noaptea, când terasa e încălzită de lună, și lună îmi aduce mai aproape oceanul – îmi spun: De ce nu mi-a fost dat să văd și aceasta împreună cu Nina?!

Nu – isteria, pentru mine, trebuie să ia sfârșit.

Citesc pe Wilhelm Dilthey, pe Martin Heidegger. Toate bune: filosofia începe printr-o analiză existențială, prin deosebirea dintre *res* și *sum* etc. Dar toate aceste analize pornesc de la omul de azi, europeanul de azi, cu știința și cultura lui în spate! Nu e *omul* în genere. Dacă un yoghin izbuteste să umble pe cărbuni, să înghită lame de ras, să se ridice în aer, să se facă invizibil, să realizeze moartea aparentă etc. – de toate acestea nu se ține seama? De ce să luăm întotdeauna ca obiect omul decăzut, omul european de astăzi? De ce să nu țin seama și de capacitatea de libertate a altor oameni, de voința lor creatoare, de posibilitățile lor de a transcende „căderea omului”?

Filosofia existențială modernă, ca și cea speculativă, de altfel, e valabilă pentru propriii lor autori – și nimic mai mult.

Iov își recapătă la urmă averea, și Dumnezeu îi dăruiește alți copii. Dar lucrul acesta pe mine nu mă consolează. Cine răscumpără suferințele lui Iov? Ca el să se bucure din nou de viață și de Dumnezeu, ar trebui ca tot ce suferise, tot trecutul să fie abolit: lucrurile să fie exact ca la început, când încă nu suferise, nu fusese încercat. Or, această „istorie” rămâne. Dumnezeu nu o abolește. Dumnezeu nu face ca ceea ce *a fost să nu mai fie*. Dacă Iov își iubea, peste măsură, pe prima lui soție, oare cum se va fi consolată el cu a doua soție pe care i-a dat-o Dumnezeu? Și amintirea suferințelor lui nu-i năpăstuia fericirea din nou dobândită? Și, mai ales, amintirea copiilor lui morți, morți pentru el, pentru că el, Iov, fusese ispășit de Dumnezeu?

3 ianuarie

Gândurile îmi aleargă de la o carte la alta: când aș vrea să mă apuc de *Cosmos și Istorie*, când mă reîntorc la *Prolegomene*, când aș vrea să scriu o carte de provocare a lumii moderne, o invitație la libertatea absolută pe care o descifrez în anumite mituri și o descopăr încă vie în anumiți oameni, chiar în

veacul nostru (yoghinii, misticii; fenomenele de levitațiune, incombustibilitatea corpului, clarviziune, profeție etc. Care demonstrează autonomia omului de legile materiei, libertatea pe care omul ar *putea-o* dobândi dacă...).

Ceea ce mă ispitește îndeosebi este o răfuială cu Hegel și cu istorismul. Simt că sunt posesorul unei intuiții care ar putea rodi într-o mare viziune de ansamblu. Dar nu mă pot concentra. Nu mă pot hotărî să mă apuc de lucru. Teama că nu voi mai putea termina nicio carte...

Lupt contra deznădejdiei în două feluri: printr-un efort de conștiință (în sensul libertății absolute) care mă duce foarte aproape de Nina – sau prin abrutizarea în concretul istoric: miile de morți ale războiului, stările din țară, dezastrele prietenilor mei (nici nu știu cine mai sunt liberi, cine mai e în viață). De altfel, prezentul istoric e atât de halucinant, încât nicio durere personală nu mai pare reală, nu mai are consistență. Și, cu toate acestea, cât de departe mă simt de țară, de Europa, de 1945 – cât de străine îmi sunt lucrurile acestea a căror tragedie îmi pare mecanică, exterioară!

4 ianuarie

transcriere de pe foițe însemnate noaptea

Simt că ceva n-am să încerc să dobândesc, orice s-ar întâmpla: să mă resemnez. Nu asta ar fi calea pentru regăsirea Ninei. Nu vreau să renunț la finit, la splendidul, palpitantul fragment. Nu mă poate satisface decât cucerirea finitului. Numai Dumnezeu îmi poate da forța necesară pentru a regăsi finitul. Dar, vă rog, nu mă confundați cu Kierkegaard! Aceeași pasiune și obsesie, la amândoi, pentru realul propriu-zis, din preajma noastră, pentru concretul și evanescența fragmentelor, a finitudinilor. Dar, pentru mine, fragmentul poate coincide cu Totul; rămânând în finit, omul poate cuprinde totuși infinitul; prin riturile și miturile arhaice, omul știa să rămână și să se bucure de lumea concretă, fără a „cădea” totuși în lume. Convingerea aceasta – pe care am dobândit-o în ultimii opt-nouă ani de cercetări etnografice – Kierkegaard nu o avea. De aici deznădejdea lui teribilă – și numai melancolia mea. El repetă și comentează până la exasperare exemplul lui Avraam și al lui Iov, zvârlindu-se (dar numai cu mintea) într-un Absurd care i-ar îngădui să regăsească pe Regina Olsen. Dar eu observ că Avraam și Iov au înapoia lor o vastă preistorie; că omul dobândește „repetiția” printr-o serie întreagă de rituri (cf. *Cosmos și Istorie*, de

care ar trebui să mă apuc), că deci „repetiția” aceasta, abolirea „istoriei”, suspendarea și regenerarea timpului au fost posibile nu numai câtorva aleși și încercați de Dumnezeu, ci întregii omeniri arhaice.

Misiunea mea în cultura secolului al XX -lea este să redescopăr și s-o fee vie, lumea presocratică.

4 ianuarie (către 3 dimineața)

„A crede, în pofida rațiunii – este un martiriu”, scrie Kierkegaard. Să fie cu adevărat așa? Întotdeauna, pur și simplu, un martiriu? Dar nu simți câteodată atracția irezistibilă a iraționalului, care te invită să neglijezi rațiunea, să o contrazici sau să o ignori cu totul? Atracția aceasta nu-ți dă nicio bucurie, nicio emoție? Și încă ceva: actul credinței, care este un act creator (căci prin el te afirmi liber, dobândești un nou mod de a exista), nu-ți dă nicio beatitudine? Prin simplul fapt că rațiunea este totdeauna lângă tine, orice act de credință să fie totodată un martiriu? Dar eliberarea prin paradoxia credinței, dar entuziasmul cu care un credincios afirmă absurdul (*De carne Christi* a lui Tertulian, bunăoară; *Crucifixus est Deifilius... etsepultus resurrexit; certum est quia impossibile**), dar sentimentul plener, aproape orgiastic, al creaturalului, sentimentul că credința ta e creatoare, că așa *cum* crezi tu se

„Cel crucificat este fiul lui Dumnezeu... și, înmormântat, a înviat; este sigur pentru că e cu neputință (Ib. *Lat.*) (n. *Ed.*).

face lumea, că actul tău liber de credință este nu numai un act soteriologic, ci și unul cosmologic – toate acestea nu-ți dăruiesc nicio bucurie? Adică, cum: crezi, creezi și te mărturisești – și toate acestea nu te mângâie, toate acestea te fac să suferi un adevărat martiriu, numai pentru că „crezi în pofida rațiunii”?

Se vede treaba că Kierkegaard, care-și pierduse de mult credința, pierduse până și amintirea ei.

5 ianuarie

Nimeni nu-mi garantează o viață lungă. Dimpotrivă, și „istoria” din jurul meu, și drama mea lăuntrică mă fac să cred mai degrabă într-un sfârșit apropiat. Trebuie să mă apuc să spun repede, chiar sub o formă sumară și imperfectă, cele ce am de spus contemporanilor mei. Idealul ar fi să redactez în

fugă mai multe mici tratate, stăruind asupra implicațiilor și consecințelor lor filosofice, trecând în grabă asupra morfologiei culturale. Chiar și *Prolegomenele* ar trebui simplificate. Redactarea versiunii integrale mi-ar cere cel puțin încă doi ani.

Deocamdată, niciun interes față de producția mea artistică. Vom vedea mai târziu.

Acuma îmi dau seama, trecând în revistă toate scrierile mele teoretice și erudite, că n-am făcut niciodată istorie, n-am făcut operă de istoric. Întotdeauna m-a preocupat descifrarea și promovarea sensului unui ritual, al unui obicei, al unei opere literare. Nu m-a interesat evoluția lui, precizarea etapelor etc.

Pasiunea mea pentru istoria religiilor, folclor și etnografie trăda în primul rând interesul pentru o lume de libertăți, pe care omul modern a pierdut-o de mult. Aceeași explicație o are aplecarea mea (încă din liceu) pentru științele oculte și magie: libertatea pe care omul și-o dobânda prin asemenea tehnici. Nici acum nu sunt sigur dacă științele oculte sunt „reale”. Dar, cel puțin, e reconfortantă lumea lor: unde omul e liber, e puternic, și spiritul e creator.

6 ianuarie îmi place Șestov. E un om care luptă împotriva *necesității*, care crede că libertatea poate fi ceva mai mult decât obligația de a te supune legilor descoperite de către rațiune. Are curajul să înțeleagă *Geneză* în adevăratul ei spirit, și în litera ei; adică, Dumnezeu *este*. Dumnezeuul lui Avraam, Isac și Iacob – iar Adam e omul liber, creator.

Dacă l-aș fi putut întâlni pe Șestov, i-aș fi atras atenția că libertatea creatoare a credinței, pe care Adam a pierdut-o alegând rațiunea, adică cunoașterea generală și necesară – libertatea aceasta este îngăduită și astăzi omului. Dumnezeu înseamnă că totul este posibil, repeta Kierkegaard. Sunt oameni care cred aceasta cu atâta forță, încât și lor aproape totul le este posibil.

Am început de câteva zile să transcriu pe curat, corectând și amplificând pe alocuri însemnările mele fragmentare, risipite prin nenumărate „cămăși*”. M-am

„Cf. Fr. Chemise „*mapă*” (lb. Lat.) (n. Ed.).

apucat de treaba aceasta pentru că, în primul rând, nu e prea grea; nu mi cere să mă concentrez prea mult asupra aceluiași gând. Dar, și din nevoia

de a lăsa ceva mai de Doamne-ajută după mine, în cazul când va trebui să părăsesc viața aceasta mai repede decât socoteam. (Azi-dimineață, m-am trezit plângând cu hohote. Sunt din ce în ce mai neconsolat.) O seamă de reflecții și observații își vor găsi drumul într-o carte, sau într-un studiu – după mulți ani – dacă și-l vor găsi într-adevăr... Toate cărțile pe care le scriu – nu mai vorbesc de cele pe care le public – mărturisesc etape de mult depășite.

Nicio carte de gândire nu e „la zi”, nu mi-e contemporană. Nici măcar *Prolegomenele*, care nu pot depăși istoria religiilor, deși înțelegerea lor se va desăvârși numai printr-o antropologie.

Transcriind însemnările observ încă un lucru amuzant: aproape niciuna dintre „descoperirile” mele recente (bunăoară, cele asupra istoriei și abolirii istoriei în concepțiile arhaice etc.) nu e notată. De obicei, sunt gânduri oarecum laterale marilor probleme. Dar, cel puțin, ele nu mă trădează.

Simplul fapt că scriu în acest Jurnal mă consolează. Nu numaidecât pentru că vorbesc de Nina – ci mai ales pentru că mă obligă să mă concentrez asupra lucrurilor care mă interesează în acel moment, ajutându-mă astfel să ies din pasivitate. Când *stau* pur și simplu, nefăcând nimic, gândind și suferind numai – sunt neconsolat. De câte ori pot, mă rog – și cred. Cred cu toată puterea ființei mele că o voi reîntâlni pe Nina, că dragostea noastră va reîncepe, că trupurile noastre vor învia într-o zi, în slavă.

Și, când *cred* toate acestea, mă simt alt om. De ce nu pot păstra întotdeauna certitudinile și libertățile de atunci?!

7 ianuarie

Lungi intervale de pierdere a sentimentului timpului. Cu ochii duși pe fereastră, uit că exist.

Dar, cu aceeași intensitate, continuă crizele de desperare. Nu pot ieși din obsesia lucrurilor care puteau fi făcute, și nu au fost făcute. De ce n-am fost, de ce n-am făcut, de ce n-am cerut etc. Etc.?!

Și, când mă smulg din infernul acestei deznădejdi, simt cu o teribilă fatalitate pasiunea mea de totdeauna pentru trup, setea mea de a mă pierde în cea mai concretă erotică. Niciodată nu m-a convins mai net ambivalența funciară a omului, polaritatea tuturor instinctelor sale, ca în aceste ultime săptămâni. Ce se va întâmpla cu mine? Deja o abstenență de aproape două luni

amenință să năruiască și bruma de vitalitate și responsabilitate pe care mi-au lăsat-o atacurile de deznădejde și melancolie. Dacă regimul acesta ascetic se va prelungi, fără a putea fi asigurat de o fermă viață spirituală și oarecare mângâiere religioasă, mă așteaptă la capăt nebunia sau sinuciderea. Cu toată disperarea mea, cu toate elanurile mele de credință absurdă și paradoxală (așa cum este și trebuie să fie orice act de credință), cu toate crizele mele de melancolie – sunt cuprins, îndată ce *ies* din momentele acestea (care, oricât ar fi ele de chinuitoare, sunt totuși momente spirituale), sunt cuprins de o amețală a cărnii, de o pasiune sălbatică pentru trup, pentru dragoste concretă, oricum ar fi ea, oricât de venală, oricât de etc., cu orice femeie, cu toate femeile etc. Aceste accese orgiastice le domin, deocamdată, prin evocarea suferințelor Ninei. Dar simt că e un sacrilegiu ceea ce fac. Simt că amintirea și dragostea Ninei nu trebuie implicate în igiena mea corporală, în echilibrul meu fiziologic. De lucrul acesta îmi este mai rușine decât de invazia erotică propriu-zisă.

*

Ce splendidă expresie folosea tatăl lui Seren Kierkegaard: „calmă desperare”! Vorbă lui: „De unde a găsit taică-meu aceste cuvinte?!”

Sunt dispus să scriu totul în acest jurnal, pe care-l caut cu sete, pe care-l păstrez întotdeauna la îndemână. Dar voi avea oare curajul să mărturisesc și teribilul meu secret? Cred că n-aș putea supraviețui mărturisirii. N-aș putea-o face decât în clipa când știu că, *totuși*, aș putea fi iertat și mântuit.

Cum de nu sunt capabil să folosesc disperarea, sau melancolia, sau chiar căderile mele – pentru a crea, pentru a scrie, așa cum făcea Kierkegaard? De ce să mă las consumat, în orele mele de *acedia* și de deznădejde, când, în fundul sufletului, tot cred că o experiență umană, comunicată, explicitată printr-un act de creație sau pur și simplu de formulare exactă, poate ajuta pe un alt om, îl poate ilumina și fertiliza? Înțeleg să nu mai scriu în ceasurile de victorie, de credință absolută, când înțeleg nimicnicia culturii – dar n-am dreptul să mă refugiez în vid, să mă pierd în lene, când sufăr și mă zbat.

8 ianuarie

Kierkegaard numește filosofia existențială: „o luptă absurdă a credinței pentru posibil”.

Zilele acestea, am citit mereu din Kierkegaard (*Enten-Eller, Post-scriptum, L'ecole du christianisme, Journal* etc.). Am adus de la Paris, anul trecut, vreo douăsprezece volume. Pe J. Wahl îl aveam de mult, și mă întorceam la el cel puțin de câteva ori pe an. Kierkegaard mă pasionează, dar mă și exasperează în același timp. E laconic și prolix, e patetic, ironic și plicticos. Uneori, este pur și simplu ilizibil. Comentariile pe care le face la anumite opere sau cărți contemporane sunt cu totul lipsite de interes pentru mine. Kierkegaard se salvează prin geniul lui și prin existența lui prodigioasă (nu mă gândesc numaidecât la Regina Olsen, ci la intensitatea în care trăia, la eforturile lui supraumane de creație, la lupta contra deznădejzii etc.). Cred însă că suferea de o anumită grafomanie, care îl silea să scrie mereu, să scrie... Nu trebuie uitat că Søren Kierkegaard se stimula nu numai cu cafea, ci cu imense lecturi. Acest existențialist avea o bibliotecă de peste 20 000 volume. Citea și răsfoia mereu, ca să se stimuleze, să dea replică, să alterneze conversația.

Prima oară l-am citit pe Kierkegaard în anul I de facultate; era *Jurnalul seducătorului*, în traducere italiană. M-a entuziasmat și, cum atunci, în 1925, Kierkegaard nu era tradus în franțuzește, iar eu citeam încă anevoie l'imba germană (mai ales pe Kierkegaard!), am căutat și am găsit celelalte versiuni italienești: *Erotica muzicală, în vino veritas* (aceasta, apărută în colecția „La cultura dell'anima”, dirijată de Papini, era admirabil prefătată de Knut Ferlov, care a tradus mai târziu pe Kierkegaard în franțuzește). În 1926, am publicat la *Cuvântul* un foileton cam prețios – *Søren Kierkegaard, logodnic, pamfletar și eremit* – care a avut destul succes și care, bănuiesc, este primul articol asupra lui Kierkegaard apărut în românește.

Comerțul meu cu Kierkegaard durează deci de aproape douăzeci de ani, dar nici până astăzi nu l-am citit în întregime. Ceva îmi rezistă mereu, mă împiedică să-l devor; e, poate, ironia kierkegaardiană (n-am nicio slăbiciune pentru ironie), este, poate, prolixitatea, mersul pe loc, euforia stimulată.

De data aceasta, aici la Cascais, îl citesc cu mai multă bucurie și înțelegere ca oricând.

L. Șestov, amintind de fulgerele zvârlite de Kierkegaard contra lui Falstaff (referitoare la meditațiile acestuia asupra onoarei: „onoarea poate da ea îndărăt brațul unui om?” etc.), spune că „de fapt, personajul acesta nici n-ar trebui lăsat să se apropie de problemele fiziologice!” Admirabilă formulă, pe care îmi propun s-o adopt și eu. Anumite „speculații” și reflexii se împlinesc pe

un nivel atât de coborât, încât ar trebui să ne fie rușine să le discutăm, să le refutăm. Cum Dumnezeu să discuți cu un pozitivist, cu un psiholog, cu un marxist, cu un rasist etc. Etc.?

De la 1 ianuarie, datorită norocului Gâzei, care a descoperit emisiunea Radio România pentru provincie, ascultăm în fiecare seară buletinul știrilor interne transmis ziarelor. Pentru întâia oară de la armistițiu, aflăm ce se mai întâmplă în țară. Că nu se întâmplă nimic bun, ne așteptam. Ce sens ar avea să mă tânguiesc pentru trenurile cu materiale care părăsesc zilnic țara, ducându-le în Rusia? Ete. Etc. Toate acestea erau precizate în convenția de armistițiu. Ca să putem supraviețui, trebuie să plătim – cu vârf și îndesat. Am fost acuzați că am luptat la Stalingrad – acum luptăm în linia întâi la Budapesta și în Cehoslovacia. Nu e nimic de făcut. Când ești mic și prost etc.

Printre alte știri, aflu că – în conformitate cu dispozițiile unui articol din Convenția de armistițiu, toate lucrările și publicațiile care au fost retrase din circulație vor trebui să fie retrase și din bibliotecile publice, puse în lăzi sau în încăperi speciale și sigilate, sub directă răspundere a directorului bibliotecar. Știrea aceasta m-a făcut să mă întreb dacă, astăzi, am încetat sau nu de a mai fi un autor accesibil în România. Fiind „fascist”, am fost scos din cadre și, dacă va trebui, mi se va lua și cetățenia. Fără îndoială că *Salazar și întoarcerea din Rai* au fost imediat retrase din circulație. Dar chiar editorii mei din ultima vreme – Cugetarea, Publicom – sunt astăzi, probabil, desființați. Cărțile retipărite în ultimii ani la Cugetarea se vor vinde cu kilogramul – în cel mai bun caz (căci ar putea fi folosite la împachetarea mălaiului). *Meșterul Mano le*, fiind tipărit de Publicom, este probabil interzis. S-ar mai putea, de asemenea, ca întreaga mea operă să fie interzisă.

„Geniul e ca furtuna: merge împotriva vântului”

(Kierkegaard).

Kierkegaard, care nu credea (el singur mărturisește că și-a pierdut credința foarte tânăr), a scris cele mai pătrunzătoare analize ale sentimentului religios și a contribuit ca nimeni altul în secolul al XIX -lea (poate singur Schleiermacher a mai adus o contribuție fertilă – dovadă, în orice caz, *Dos Heilige* a lui Otto) la stabilirea autonomiei experienței religioase, la definitivarea ei disociere de etică și metafizică. Un destin similar a avut, pentru cultura românească, Nae Ionescu. Nimeni mai mult ca el nu a contribuit, între 1920 și 1940, la promovarea preocupărilor religioase, la autentificarea experiențelor

extraraționale, la popularizarea doctrinelor și terminologiei teologice printre laici. Și Nae Ionescu a făcut neconținut eforturi pentru a izbuti să creadă, ca un țaran creștin. Dar era mereu chinuit de îndoială. O bună parte din gândirea lui sistematică nu ține seama de Dumnezeu – e clădită fără ajutorul său prezența lui Dumnezeu. În fond, știu că Nae Ionescu și-a pierdut de tânăr credința – și, după spusele lui, ar fi regăsit-o când se afla la studii în Germania. Dar mă întreb: a regăsit-o el cu adevărat? și n-a mai pierdut-o niciodată? Nu știu ce să spun. Fapt este că o credință facilă, totală n-ar fi fost creatoare de cultură, cum a fost credința pierdută și „regăsită” a lui Nae Ionescu. Aventurile lui în căutarea lui Dumnezeu au fost fertile pentru tineret și, în genere, pentru cultura românească.

Mă deștept dimineața cu o teribilă tristețe, înecându-mă plânsul.

Niciodată nu mi-am dat seama de imensul rău pe care mi l-au făcut, și mie, și operei mele, erosul, carnea, cu toate invitațiile lor la scepticism, la epicureism și jementichism. Atracția pentru o viață de plăceri – adică, pentru a preciza: o viață de aventuri erotice – m-a macerat încontinuu» și foarte multe dintre tensiunile mele cele mai nobile au fost anulate de revenirea aceluiași ridicol laitmotiv: la ce bun? ești încă tânăr, profită acum, casă nu regreți mai târziu etc. Amestecul acesta de patetic și banal, de extaze și ieftin carnal, de etern și „bea! bea! nu te uita!” – a fost un adevărat blestem pentru mine și, mai ales, pentru opera mea. Tendinței către ieftină și comodă aventură erotică îi corespunde, pe planul creației, tendința către scientism, erudiție și căldicelul filosofic. Groaza mea, până prin 1938, era să nu fiu cumva considerat un amator în cultură – de aceea publicam studii de o ilizibilă erudiție. Teama aceasta de diletantism trăda doar o luptă surdă cu scepticismul și scientismul. Nu îndrăzneam să mă despart – așa cum gândeam, în realitate – de pozitivism, deși nu acceptam nici să mă încadrez în rândurile „savanților”, pentru că îi disprețuiam. Atracția aceasta către scientism, erudiție, cultură etc. – era omologabilă atracției trupești către aventura ieftină, comodă, repede depășită într-alta. Iubirii mele patetice pentru Nina, sau aventurii mele legionare – îi corespundea pasiunea mea pentru Absolut, în metafizică și religie. Cum îi admir pe cei care pot „să depene firul amintirilor” (parcă așa se spune), să re trăiască an cu an copilăria, adolescența, tinerețea! Eu, îndată ce iau contact real cu trecutul, îndată ce mă las prins în amintiri – mă simt atât de copleșit, atât de năruit, încât aș risca să mă dizolv de desperare și tristețe. Încă din

prima tinerețe aveam groază de năvala amintirilor, care mă făceau să sufăr de teribile melancolii. Foiletonul *împotriva Moldovei* – care a făcut pe vremuri atâta scandal – l-am scris ca să mă dezbăr de o asemenea criză. Credeam, pe atunci, că melancolia mea este o rămășiță încă neconsumată a adolescenței, sau influența eredității mele moldovenești. Numai în ultimii ani am înțeles că melancolia este singura experiență religioasă pe care mi-a îngăduit-o Dumnezeu. Și ea poate izvorî din orice; dar mai cu seamă din amintirea celor ce au fost. De la plecarea Ninei, nu mai îndrăznesc să-mi amintesc vreun lucru personal. Nu-mi amintesc – și asta, cu Gâza alături, sau când sunt nevoit – decât despre alții, lucruri generale, referitoare la istoria obiectivă. Nu pot privi decât în viitor. Trecutul mă îngheață. Când simt că *trebuie* să ajung la un an oarecare (bunăoară, 1934, sau 1938), fac totul ca să-l evoc *istoric*, iar nu biografic.

De ce creștinismul – și, îndeosebi, adevăratul creștinism – pune în ecuație *suferința* cu *iubirea* lui Dumnezeu? De ce omul care e iubit de Dumnezeu trebuie să sufere, iar suferința să dovedească iubirea lui Dumnezeu pentru omul care suferă? Nu era, religios vorbind, mai adevărată opinia iudaică, după care iubirea lui Dumnezeu către om se arăta prin mângâierea lui, prin fericirea și prosperitatea lui? Nu e mai adevărată experiența religioasă care salvează concretul, bunurile materiale? Nu spune Cristos că prin credință putem cere munților să se arunce în mare? Deci credința poate face totul, poate face ca și lumea materială, bunăstarea, norocul, sănătatea etc. Să asculte de noi. Și, cu cât *crede* un om mai mult în Dumnezeu, cu atâta *trebuie* să fie mai fericit, *aici*, pe pământ – căci „toate câte cereți, rugându-vă, să credeți că le-ați luat și le veți avea” (Marcu, 11, 24).

În privința aceasta, cred pe Isaia (3, 10): „Fericit este omul drept, căci îi va merge bine și de rodul faptelor sale se va bucura.” Dumnezeu răsplătește *aici*, pe pământ, și mângâie prin bunuri materiale, prin noroc și robuste bucurii trupesti. Tendința evreilor către concret și luxurie, către bogății și trăi bun, cu familii numeroase etc. – este perfect justificată. De ce această sete pentru suferință și martiriu? Cea mai mare bucurie pe care a făcut-o Domnul posibilă omului nu este de „a salva” concretul, de a-i da lui un sens religios, de a se putea desfăta în carne, rămânând totuși în duh? Oare religia trebuie să reintegreze întreg concretul – așa cum cred eu –, sau să-l abolească, să-l ignore, să-l disprețuiască?.

10 ianuarie

Kierkegaard a scris *Enten-Eller* în unsprezece luni. În traducerea franceză pe care o am, *Ou bien... ou bien* (N. R. F., 1942), cartea are 600 de pagini mari; cu foarte multe rânduri. Toți vorbesc despre creația acestei voluminoase opere într-un timp atât de scurt ca de un miracol. De fapt, *Enten-Eller* are cam 1 300 de pagini din foile acestea pe care scriu și cu grafia pe care o vedeți. În 330 de zile, Kierkegaard redacta cam patru pagini pe ziceea ce, pentru o producție considerată drept un miracol, este destul de puțin. Când lucra la un roman, sau chiar la *Prolegomene*, scriu zece-douăsprezece pagini fără un prea mare efort; și, cu toate acestea, n-am scris încă o carte de 600 de pagini în unsprezece luni; n-am scris, în unii ani, nici măcar o carte de 300 de pagini. Pentru că îmi lipsește ceea ce Kierkegaard avea într-o măsură cu adevărat prodigioasă: continuitatea lucrului. El își împlinea în fiecare zi numărul de ore sau de pagini scrise pe care și-l impusese. În fiecare zi – nu numai în cele unsprezece luni ale lui *Enten-Eller*, ci timp de patru ani și jumătate, până la terminarea *Post-script um ului nefilozofic*. Astfel se explică masiva lui producție – față, bunăoară, de puținătatea scrierilor mele în ultimii cinci ani. Eu sunt în stare să scriu un tratat într-o săptămână sau un roman într-o lună – dar nu o pot face pentru că, îndată ce-am intrat viguros în lucru, mă apucă o criză de dezgust față de producția în curs și mă simt demonic tentat de altă scriere. De rușine și de furie, nu mă apuc să scriu altceva, ce mi-ar plăcea, și atunci zilele se scurg uscate și neproductive.

Buletinul știrilor interne de astă-seară pe care-l ascult la Radio România anunță noi epurări: și profesori și culturali care au militat pentru fascism, hiderism, idei de dreapta etc. Sper di mă număr și eu printre ei; cum nu am niciun post (fiind epurat din 23 noiembrie, când am fost scos din cadre), este probabil că mi s-au interzis cărțile și mi se va ridica cetățenia. Dacă aș fi fost în țară» aș fi fost arestat. Și cât regret că n-am fost! Pe de o parte, pentru că aș fi putut spera o moarte mai apropiată, și poate prin chinuri, ceea ce m-ar fi apropiat de Nina; pe de altă parte, pentru că o asemenea arestare, și eventual asasinat, mi-ar fi încheiat biografia mea de scriitor român într-un chip glorios.

Așa, la depărtare, cum sunt, izolarea mea de publicul românesc mă silește să încep a scrie numai pentru mine, pentru câțiva prieteni care vor

supraviețui și pentru cititorii de mâine. Am luat de aproape cinci ani concediu de la lectorii mei. N-am mai scris în reviste din aprilie 1940, iar cărțile pe care le-am publicat de-atunci n-au putut, fără îndoială, să compenseze absența mea din „mijlocul lucrurilor”. Dar, acum, ruptura e definitivă. Pentru că nici cărțile mele vechi nu se vor putea retipări. Vor crește noi promoții de adolescenți, fără *Maitreyi*, și noi serii de tineri, fără *Întoarcerea din Rai* și *Huliganii*. Cu câtă surpriză mă vor descoperi ei mai târziu!

Deocamdată, dacă Dumnezeu m-a despărțit în aceeași lună (noiembrie) de Nina și de publicul meu, să mă dedic cu totul operei noi pe care mi-o cere. Dar care, anume? De comparat într-o zi „stadiile” lui Kierkegaard cu cele patru etape necesare desăvârșirii unui om, în tradiție iudaică: ucenic-învățăcel, însurat și părinte (până la însurătoarea primului băiat), retragerea din viața civilă împreună cu soția, sihăstria definitivă după ce unul dintre soți rămâne singur. Lipsește „stadiul” estetismului kierkegaardian. În schimb, e desăvârșită modalitatea religioasă – căci omul moare singur, în sihăstrie, față în față cu Dumnezeu. Și totuși, nu e asocial – pentru că și-a făcut toate datoriile civile.

Ceea ce trebuie repetat tuturor amatorilor de mari experiențe religioase este că atât Avraam, cât și Iov, după ce-au trecut prin teribilele lor probe, care definesc pentru noi, creștinii, cele mai precise raporturi pe care omul le-a putut avea cu Dumnezeu până la venirea Mântuitorului – atât Avraam, cât și Iov, *s-au întors în lumea lor concretă*, și-au reluat viața lor familiară, de îndestulări trupesti și mângâieri spirituale. Nu au renunțat la nimic. Nu au abandonat nimic din tot ce era *aici*, pe pământdeși atinseseră limita extremă a disperării și a credinței.

Mai suntem în stare noi, modernii, să-i imităm? Ne mai putem reîntoarce în concretul istoric, după ce am gustat din absolut? Evident că nu, și asta mi se pare o decadentă din demnitatea primordială. „Mistica” este o invenție tardivă, a oamenilor care nu mai erau capabili să suporte carnea alături de Dumnezeu, care trebuiau să aleagă.

11 ianuarie

Sunt ceasuri când nu mai pot suporta despărțirea de Nina. Nu știu ce să fac atunci. Nimic nu mă poate consola. Nu mă pot ruga. Apoi, deodată, îmi revin în fire. Sunt, dacă nu împăcat, cel puțin resemnat. Finitul existenței mele

mai are un sens.

Sunt sigur că ieșirile acestea din criză le datoresc unui ajutor de sus.

Să-mi fie oare rușine de substanța autobiografică a întregii mele opere? Ascultați pe Kierkegaard: „Un autor trebuie să dea întotdeauna ceva din făptura sa (*de sa personne*⁵¹ – – dar nu-mi place), întocmai cum Cristos ne nutrește din trupul și sângele său” (*Jurnal*, 1938). Și el știe ce spune.

L-a citit Gide pe Kierkegaard? Torsten Bohlin, a cărui excelentă monografie o sfârșesc acum, pretinde că *La porte étroite* e îmbibată de Kierkegaard, că e aceeași problemă a *Spaimei și cutremurului* (gelozia lui Dumnezeu, Alice sacrifică pe Jérôme lui Dumnezeu etc.), că *le roman est un enfant légitime de cet esprit kierkegaardien*⁵² – etc. Dar în *Jurnalul* lui Gide nu găsesc (p. 355) decât o singură frază citată din Kierkegaard, de altfel cu totul oarecare. Fraza e citată, și atât. În anul 1911, mă întreb ce putea citi Gide de Kierkegaard, sau despre el, în franțuzește – pentru că în germană a citit întotdeauna greu.

12 ianuarie

Elle est retrouvée.

*Quoi? L'éternité. * * ** (Arthur Rimbaud)

De folosit la capitolul asupra regenerării timpului, din cartea *Cosmos și Istorie*.

Cum aș putea scrie la *Prolegomene*, cum aș putea scrie *orice* care ar implica relecturi și „manipularea” cărților de astă-primăvară, de astă-vară și de astă-toamnă? Toate îmi amintesc de realitate, de faptul că am pierdut-o pe Nina. Am încercat să recitesc anumite pagini din *Themis* a lui Jane Harrison, și am fost proiectat în mijlocul lunii august, și am re trăit Louça, și edemul, și injecțiile trimise de Wagner.

Nu numai că nu mă mai interesează *Prolegomenele* decât în măsura în care ar putea fundamenta o antropologie –, dar, chiar dacă aș vrea s-o reiau, deocamdată mi-ar fi prea anevoie.

51 Din persoana sa (lb. fr.) (n. ed.).

52 Romanul este un copil legitim al acestui spirit kierkegaardian (lb. fr.) (n. ed.).

13 ianuarie

Mă trezesc dimineață cu viscolul bătându-mi în ferestre. Fulgi mari de ninsoare, așa cum n-am apucat până acum în Portugalia. (E drept că de la Crăciun s-a abătut un „frig polar”, cum scriu jurnalele, și că săptămâna trecută au murit cinci persoane de ger.) Oceanul e brumăriu, zbatându-se. Și îmi rămân ochii duși după pescărușii care nu înțeleg ce se întâmplă, zburând dezorientați pe deasupra valurilor ninse, încercând să se ridice mai sus și răsturnați de vânt. Sunt numai câțiva neliniștiți. Restul, stolul lor obișnuit, îl descopăr chircit pe stâncile din fața casei, aproape lipiți de piatră, pierzându-și culoarea în perdeaua fulgilor de zăpadă.

Când cobor în *halî*, viscolul se întetește. Aprindem focul mai devreme ca de obicei și înfundăm ușile și ferestrele cu hârtie. Închid ușa de la biroul meu, unde întotdeauna e o diferență de mai multe grade. Valurile ajung acum până la peretele terasei. În stâncile din față» la răstimpuri» izbucnesc gheizere stranii» parcă ar izvorî din piatră. Înroșim aproape soba de fier, dar e tot răcoare. Ne gândim ce ne-am fi făcut în Elias Garcia 147. Și mă gândesc la foarte multe lucruri care au fost, care n-au să mai fie niciodată.

Transcriu din *Kierkegaard* al lui L. Șestov (ce carte deslănată, prolixă – dar ce admirabilă!), p. 276: *L'acceptation et l'endurance sont-elles réellement les seules réponses que l'homme puisse donner aux horreurs de la vie?*⁵³

Viața mea este – și, mai ales, va trebui să fie – o retrăire fragmentară și dezordonată a istoriei filosofiei. În foarte multe momente – calitativ deosebite unele de altele, se-nțelege –, realizez pozițiile teoretice ale tuturor filosofilor, pe rând. Spune cinicul Antisthene: „Aș prefera să devin nebun decât să simt o plăcere.” De ce? E complet absurd pentru un cinic. Și, cu toate acestea, am simțit și această filosofie.

*

Mi se va spune: de ce vorbești mereu de „primitivi”, de oameni atât de jos pe scara evoluției, atât de nefericiți etc., și ni-i dai nouă, civilizaților, de exemplu? Mi-ar plăcea să răspund în felul următor:

Îmi închipui, pe o plajă oarecare, cinci bărbați civilizați, toți de mult impotenți, unul dintre ei surd, altul orb, altul schilod, altul bolnav de stomac,

⁵³ Acceptarea și puterea de a îndura sunt oare singurele răspunsuri pe care omul le poate da grozăviilor vieții? (lb. fr.) (n. ed.).

altul de nervi, însă toți bine îmbrăcați, foarte curați, cultivați etc. – asistând la petrecerile unui grup de „sălbateci”, aproape goi, se-nțelege, care se joacă, dansează, cântă și, mai ales, fac dragoste acolo, sub ochii observatorilor. Orbul nu îi va vedea, dar le va auzi glasurile; surdul îi va vedea, fără să le audă muzica etc. Toți vor ști că ceilalți fac dragoste, că, cel puțin din acest punct de vedere, le sunt infinit superiori. Și vor spune: e adevărat că ei *pot* ceea ce nu mai putem de mult, dar sunt murdari, și sunt urâți, și goi, și le e frig, și mănâncă prost, și sunt barbari și ignoranți; și nici măcar nu cred în Dumnezeuul adevărat.

Dacă marxismul va triumfa în lume și creștinismul va fi abolit, se demonstrează că omul nu poate suporta paradoxul *à c a fi om*; adică, de a avea *e*/, finitul și efemerul, nostalgia infinitului și a eternității; de a încerca toate experiențele și a cunoaște toate căderile, pentru a putea dobândi coincidența cu Absolutul, reintegrarea și regenerarea lui. Atunci, pentru că acest paradox e crud, pentru că oamenii suferă și fac pe alții să sufere (exploatarea omului de către om etc.), pentru că lumea în care a fost posibil paradoxul creștinismului (și, în general, al oricărei religii, al oricărei metafizici) este o lume rea, nedreaptă, mediocră etc. – atunci e mai bine să se pună capăt condiției umane, să se abolească modalitatea proprie de a fi a omului în Univers, și să ne reîntoarcem la condiția naturală, biologică, renunțând la libertatea spirituală pe care am profanat-o și de care, drept vorbind, n-am profitat în chip efectiv aproape niciodată.

14 ianuarie

Găsesc într-un număr vechi din *Ecoul* un articol al lui Miron R. Paraschivescu, în care, pomenindu-mă, scrie: „domnișorul Mircea Eliade, cel din India și din Portugalia”.

Mă amuză întotdeauna proza acestui băiat inteligent, plin de resentimente la adresa mea. Existența unui Mircea Eliade, contemporan lui, îl exasperează pur și simplu. Dar, îl înțeleg. Să fi fost în India, să fi iubit pe Maitreyi și să o fi pierdut, să fi fost în Himalaya și să te fi întors, să fi scris douăzeci și cinci de volume, să fi devenit autorul favorit al publicului și să-ți alungi acest public de domnișoare și elevi de liceu cu cărți „grele”, ilizibile, să poți pierde totul (catedră, dreptul de a publica, libertatea, sănătatea – și printr-

o întâmplare numai n-am pierdut și viața), să fi primit lovituri (procesul cu Universitatea, moartea lui Nae Ionescu, moartea prietenilor, plecarea Ninei), să fi cunoscut bombardamentul Londrei – să fii romancier, eseist, erudit, filosof și dramaturg, fără să-ți sterilizezi viața, fără să îmbătrânești înainte de vreme, fără să te îmbogățești; să fii la treizeci și șapte de ani sărac, dat afară din toate părțile, fără să fi avut un singur moment de victorie (căci, la venirea Gărzii „la putere”, tot Dimăncescu era șeful presei la Londra; eu, din fericire, n-am primit nimic, nici măcar o felicitare); să fi avut o asemenea existență plină de evenimente, intensă, dramatică, creatoare; să fii ales de destin ca să reactualizezi nenorocul, și totuși să nu te doboare deznădejdea – cum s-ar putea, oare, ca toate acestea să nu-l exaspereze pe Miron R. Paraschivescu? El, chiar când țara ducea războiul în Rusia, era liber, era la București, scria la *Timpul și Ecoul*, și scria ce gândea, adică filocomunist etc. N-a riscat să-și piardă sănătatea – nu mai vorbesc de viață!

— Pentru că a scris un articol ce nu era pe placul cenzurii. El scria despre Serghei Esenin în 1942, iar eu nu puteam scrie despre Eminescu în 1938. (Cf articolele cenzurate de la *Vremea*.)

Îl înțeleg, și îl iert. Iert întotdeauna resentimentele față de geniul, opera și existența mea. Dar să nu-și ia aere de martir, căci nu-i șade bine.” Domnișorul” a muncit șaisprezece ore pe zi timp de peste douăzeci de ani, ca să învețe, să cunoască și să creeze – și astăzi trăiește din subsidiul pe care i-l dă prietenul lui, Brutus Coste. Și încercările, fără îndoială, nu s-au încheiat.

Descopăr în jurnalul lui Kierkegaard disprețul pe care-l avea pentru Goethe: „perfidia egoismului uman care caută să se apere de impresiile produse de mizeria vieții, ca să nu-i tulbure bucuria vorace de a trăi”. A fi „à la Goethe” era, pentru Kierkegaard, un a dintre cele mai teribile insulte pe care le putea aduce cuiva. Așa, bunăoară, îl denumeste pe episcopul Qakob Peter Mynster.

Înțeleg punctul de vedere al lui Kierkegaard, dar nu pot să-l împărtășesc, nici chiar în momentele când mă aflu foarte aproape de el, ca acum. De ce groaza aceasta bolnăvicioasă de orice bucurie concretă? De ce retragerea aceasta din viață? Cristos nu ne spune nicăieri că trebuie să suspendăm viața finită; ne spune numai să *credem*, și orice vom cere, rugându-ne, și crezând că ne va fi dat – vom avea. Vasăzică, un creștin se poate bucura *de orice* în viață, și Goethe poate fi disprețuit pentru faptul că, nefiind credincios, își redusese

considerabil posibilitățile de a trăi în concret – dar în niciun caz pentru „bucuria vorace de a trăi”.

15 ianuarie

Penibilă discuție cu Vasconcellos, proprietarul apartamentului din Avenida Elias Garcia 147, care-mi cere încă 2 800 de escudos, adică chiria pe o lună, pentru stricăciunile găsite. Bine cunoscutul sistem portughez; streinii au bani, diplomații au foarte mulți bani. Stoarceți cât și cum puteți.

Al. Burileanu a fost transferat la legația din Paris. Mare bucurie. Asta face posibilă o plecare a noastră în Franța la începutul verii, plan pe care-l făcusem de altfel de mult. Vom vedea.

16 ianuarie

Se continuă zilele de mare melancolie. Nu pot vorbi. Stau ceasuri la rând în aceeași odaie cu Gâza, și nu scot o vorbă.

Am început după-amiază nuvela *Un om mare*, bazată pe visul avut la Louçã, în prima noapte când am dormit acolo. (L-am menționat, cred, în Jurnal.) Am visat atunci cum creșteam (eu – sau un prieten? nu-mi mai aduc aminte) până la proporții monstruoase. Acum înțeleg sensul visului (acela pe care-l dau eu nuvelei): singularizarea omului ales de Dumnezeu sau de soartă, a geniului, a sfanțului, a „individului” (în sens kierkegaardian), singurătatea lui absolută, incoruptibilă, incapacitatea lui blestemată de a putea comunica cu semenii etc. Mă întreb dacă acel vis din iulie, avut la Louçã, unde se pregătea sfârșitul Ninei (căci de acolo au purces toate, de la Dr Damaso Moura, de la edemul ei, de la injecțiile Wagner etc.), nu îmi prevestea izolarea mea de acum. În fond, de câteva săptămâni mai ales, am început „să cresc”, întocmai ca în vis – și ca în nuvela mea. Mă voi opri oare la timp?

18 ianuarie începutul mării ofensive rusești ar putea aduce armistițiul mai degrabă decât speram. O teribilă convulsie va cuprinde Europa. Se va încerca o lucrare nouă. Vom trăi timpuri apocaliptice – și totuși înălțătoare. Mai au vreun sens „adevărurile” fezandate ale Europei vechi?

20 ianuarie

Două luni de la plecarea Ninei. În ultimele zile, de o teribilă tristețe. Nimic de făcut.

Mă duc să spun o rugăciune la Igreja dos Navegantes. Foarte aproape de căsuța unde am stat noi în vara 1941. La ieșire, două dricuri-automobil traversează șoseaua în fața mea. Sper să fie un semn funest. În fond, aproape tot ce-am iubit și de ce m-am simțit legat – se află dincolo. Aici, nu mai am decât amintiri. Și e deprimant să reîncepi viața, singur, la treizeci și șapte de ani, cu inima pustie și douăzeci de ani de amintiri interpunându-se neconținut între tine și lume.

Continuu *Un om mare*. Mă gândesc să scriu, îndată ce o voi termina, o alta, mai mare, nuvelă, în care să pot spune și mai mult.

Interesantă observația lui Kierkegaard (*L'école du christianisme*, p. 128 – carte excelentă din toate punctele de vedere) că Petru n-ar fi tăgăduit pe Cristos, dacă l-ar fi considerat pur și simplu un om, oricât de perfect, dar numai un om. Ceea ce tulbură pe Petru este Fiul lui Dumnezeu, de care nu se îndoie niciodată până atunci; zace acum neputincios, paralizat, asemenea oricărui alt om. Petru nu se tulbură că Iisus s-a lăsat prins – ci tăgăduiește în momentul când vede că Fiul lui Dumnezeu, care ar fi putut să-i măture pe toți cu un singur deget, se comportă ca un prizonier oarecare. Nu spaima îl face să tăgăduiască, ci „sminteala”, adică îndoiala cea mare, necredința. Dacă în locul lui Iisus ar fi fost un zelot oarecare, Petru ar fi fost ucenicul lui, ar fi rămas neclintit alături, și la tortură, și în moarte. În fond, nu au, astăzi, toți șefii politici din lume adepți a căror credință rezistă chiar celor mai teribile torturi? Să nu fi avut Petre nici măcar tăria unui SS sau tânăr comunist? Evident că e vorba de cu totul altceva; de sincopa credinței că Iisus e Fiul lui Dumnezeu.

21 ianuarie

Treceri subite de la mare depresiune la beatitudine, de la cea mai cumplită tristețe la senină împăcare.

Când reflectez la tot ce mi s-a întâmplat în ultimul timp, îmi dau seama că fiecare lovitură a urmărit un sens precis și fiecare durere a împlinit un rol anume. Recapăt libertatea față de „societăți”, mă regăsesc, redevin singur în

fața lui Dumnezeu.

— Nu voi mai scrie pentru a respecta contractele cu editorii. Nu-mi voi mai dăruia cea mai mare parte din timp pentru a-mi câștiga viața. Nu mai am griji, și foarte puține nevoi. Teribila mea pasiune pentru erudiție și cultură s-a istovit. Astăzi, sunt în stare să-mi vând toate cărțile; și poate voi fi silit s-o fac într-o zi, ca să trăiesc. Dacă aș auzi că mi-a dispărut biblioteca de la București, că mi-au ars fișele – aș da din umeri. Știu că sunt acolo, în sertare, zeci de studii și cărți nescrise – de indianistică, istoria religiilor, etnografie, filosofia culturii. Dar n-am ce face. Nu mă mai interesează. Deocamdată – nu mă interesează decât problemele esențiale. Nina m-a legat mai mult de ea, eliberându-mă de atâtea iluzii și ajutându-mă să mă recapăt.

Lungă plimbare cu Gâza, după apusul soarelui, către Boca de Inferno. Plimbarea noastră favorită – a celor trei – în vara 1941. La întoarcere, mă gândesc la o nuvelă fantastică, în care să pot evoca atâtea suveniruri. Auzim tot timpul cucuvaiele.

Astăzi, aveam invitați la masă pe soții Burileanu. A venit și Luiz Reis Santos, ca să mă îmbrățișeze etc. Mi-a povestit o stranie întâmplare cu un număr de loterie.” Sunt multe lucruri neînțelese dincolo de noi”, îmi spune. Adaugă că lucrează mult, că se pregătește pentru postul de director al Muzeului din Coimbra.

De ce G ăla Galaction traduce întotdeauna „scandal” cu „sminteală”? Întreg sensul evanghelic al lui „va fi prilej de scandal” se pierde. Eu nu l-am înțeles decât citind o traducere franceză.

23 ianuarie

Am terminat azi după-amiază nuvela *Un om mare*, cincizeci și una de pagini formatul de față.

Încep, seara, o nouă nuvelă, la care mă gândesc întruna de câteva zile.

24 ianuarie

Dimineața, plimbare către Marinha. Soare.

Lucrez după-amiaza și seara la nuvelă. Scriu o bună parte din jurnalul tânărului briton; e episodul cel mai interesant, și mai ușor de scris. Evoc

plimbările noastre, din februarie-martie 1941, abia întorși de la Londra.

25 ianuarie

Mă deșteaptă furtuna. Se sparg valurile între stâncile din fața casei, și de sus, din pat, văd înălțându-se spre cer jerbele de spumă. Oceanul e întunecat, brăzdat de talazuri cât pot vedea cu ochii. Îmi aduc aminte de acea călătorie absurdă, în care era să-mi pierd viața, cu „barca noastră” *Hai-Hui*, de la Tulcea la Constanța. Cele două zile și două nopți, smulși de furtună de lângă țărm și duși în larg, nu știu câte zeci de mile. Catargul rupt, a doua zi. Fără apă, fără mâncare. Hidroavioanele de la Constanța trimise să ne caute. Ciudata mea stare de suflet (mă gândeam întruna la grădina din Strada Melodiei), *Apologia del buddhismo* în apă din fundul bărcii.

Și astăzi mai port urmele acelei aventuri din 1923. Și astăzi sunt isterizat sau deprimat de fulgere și trăsnete.

On est devenu *savant* sur la personne de Christ d'une manière illicite, car ce qui est permis à son égard, c'est de devenir croyant⁵⁴ - (*Kierkegaard, Vécole du christianisme, p.*).

Îi voi rămâne întotdeauna recunoscător lui Kierkegaard pentru curajul lui de a fi mărturisit în plin an 1848 că nu cunoaște decât o singură primejdie: aceea a religiozității, și de a fi spus că despărțirea de Regine Olsen este un eveniment mondial infinit mai important decât apariția lui Alexandru cel Mare.

După Kierkegaard, pot și eu mărturisi că pierderea Ninei întrece chiar catastrofele țării, care s-au urmat întruna din 1940 încoace. Și, dacă tot ce voi scrie de acum înainte se va lega într-un fel sau altul de Nina și de plecarea ei, mi-e perfect indiferent de toate criticile care, fără îndoială, mi se vor face, că nu înțeleg momentul istoric, că nu mă încadrez realității sociale etc. Pentru mine, momentul istoric se reduce la 20 noiembrie 1944. Tot restul, mi se pare neautentic și, dacă aș încerca într-o zi să creez pe baza acestui material neautentic, o voi face doar pentru a-mi câștiga viața - așa cum am făcut de atâtea ori între 1934-1940.

În afară de Biblie, nu pot citi decât autori ca Șestov și Kierkegaard sau, câteodată, jurnale intime. Bunăoară, mă întorc întotdeauna cu mare plăcere la

⁵⁴ Am devenit învățat în privința persoanei lui Cristos într-un mod ilicit, căci ceea ce e îngăduit în ce-1 privește este să devii credincios (lb. fr.) (n. ed.).

Jurnalul lui André Gide și Julien Green, îmi place să recitesc notații mărunte, fără valoare ecumenică.

Cunoșteam de mult, și îmi plăcea, obsesia lui Kierkegaard de a găsi „ideea pentru care vreau să trăiesc și să mor”. Dar m-a mirat aflând astăzi, când am studiat cu mai multă atenție fragmentele din Jurnalul lui din 1835, că vorbea despre această idee la douăzeci și doi ani.

A trecut de miezul nopții, și nici gând să se potolească furtuna. Talazurile se sparg neconținut de stânci, zguduind casa. Și s-a întetit din nou vântul. Aud uneori țipete ciudate; mă întreb dacă sunt păseri (dar ce fel de păseri?), sau vuietul înfrigurat al valurilor. O neașteptată sonoritate capătă casa aceasta a noastră, necunoscută până acum.

Stau în salonașul cu terasă, singur. S-a stins focul în sobă. Nu pot scrie la nuvelă (am ajuns la un punct în Jurnalul britonului, când nu știu încotro s-o apuc), și mă încăpățânez să înaintez (dar cât de greu!) în *Jurnalul* lui Kierkegaard. Dar mă obsedează valurile. Le ascult uneori minute întregi; un șerpuit imens, parcă s-ar aduna apele, apoi o revărsare, tunete, primele detunături surde în stânci, și marea răbufnire, uriașa cădere, după care și tăcerea mi se pare cutremurătoare.

Cred că am mai transcris undeva în Jurnalul ăsta remarca lui Kierkegaard asupra creștinismului, dar o repet încă o dată, căci puțini oameni i-au putut verifica mai bine ca mine validitatea: *Îl en va du christianisme ou de se faire chrétien, comme d'une care radicale qu'on ajourne aussi longtemps qu'on peur* (9 octobrie 1835; IA 89).

26 ianuarie

E de neînchipuit cât de repede se poate schimba timpul pe coasta aceasta a Atlanticului. După furtună de ieri, continuată cu furie o bună parte din noapte, mă trezește o dimineață caldă, însorită. O adevărată zi de vară. Plecăm spre Guincho. La întoarcere – în parcul municipal, unde ne oprim în sumara grădină zoologică, să privim cele câteva maimuțe. Îmi amintesc, cu o insuportabilă acuitate, după-amiezele din august, când mă refugiam uneori în grădina zoologică de la Benfica. Din nou, mă amuțește tristețea.

Oriunde m-aș duce, orice aș face – reîntâlnesc concretul celor doisprezece ani trăiți alături de Nina.

*

Nu pot continua nuvelă. Mi-a trecut cheful de literatură. (Totul, a durat vreo șase-șapte zile.) Ca să nu pierd zadarnic o după-amiază, mă trudesc cu un comentariu pentru *Glossarium*.

Dar cu asemenea respirație scurtă, ce voi mai putea face durabil?

Înțeleg nevoia lui Nietzsche de a scrie aforisme, de a lichida o stare de suflet, o viziune nouă asupra lumii, în câteva rânduri sau, cel mult în câteva pagini.

Majoritatea notelor pentru *Glossarium* au fost scrise în vederea unor eventuale studii sau articole. Sensul lor era să fie amplificate sau transcrise întocmai, sub forma lor abreviată, sumară. Ceea ce fac, ceea ce mă mulțumesc să fac mai degrabă strică decât folosește. Anulează spontaneitatea notiței și nu-i dă în schimb ponderea unui articol. Dar sunt nevoit să continuu *Glossarium*, cu sau fără voia mea. Nu voi avea timp să scriu acele nenumărate studii și eseuri; nu mă mai interesează. Și ar fi păcat ca atâtea observații – unele dintre ele fertile – să se piardă definitiv.

Am de mai multe luni *Voința de putere* a lui Nietzsche (ed iția integrală), dar nu izbutesc s-o citesc până la capăt. Alături de fragmente uluitoare, zeci de pagini faraminoase", de o copleșitoare mediocritate. Tot ce scrie despre (adică, mai precis, contra) religie, creștinism, budism este exterior, prost informat, debil; parcă aș citi dintr-un ateist oarecare. Nivelul teoretic e al unui socialist din 1890. Mă uluiește capacitatea de rezistență a lui Nietzsche față de simbol, de mit, de mistere. Acest geniu nu vede nimic în religie în afară de tot ce puteau vedea contemporanii lui, pe care, pe bună dreptate, îi disprețuia.

Din Jurnalul lui Kierkegaard, 1836: Dieu me damne, je peux faire abstraction de tout *sauf de moi-même*; je ne peux même m'oublier quand je dors⁵⁵.

Glossarium, ca și celelalte caiete cu însemnări (bunăoară, despre istoria religiilor: din călătoriile în Spania și Portugalia etc.), fac să se despartă definitiv de acest Jurnal câteva sute de hârtiuțe care, îmi făgăduisem, trebuiau să fie vărsate cândva înapoi; așa cum trebuie vărsat, bunăoară, jurnalul romanului *Viață nouă* și agenda 1940-1941.

Mare agitație în sânul comunității românești: un vapor suedez, însărcinat

55 Dumnezeu mă osândește, pot face abstracție de totul, în afară de mine însumi; nu mă pot pierde din vedere nici măcar când dorm (lb. fr.) (n. ed).

să facă schimbul între turci și germani, *poate* lua și pe românii din Peninsula Iberică. Vaporul ar trece pe aici la 1 martie. Și, de unde, până mai deunăzi, toți se întreceau în dorința aprigă de a se întoarce în țară – acum sunt tulburați, își pun probleme, se întreabă dacă nu fac cea mai mare prostie întorcându-se la tifos exantematic etc.

În ceea ce mă privește, hotărârea mea e luată. Nu m-aș întoarce decât dacă aș avea siguranța că pot retipări cărțile vechi și pot publica altele noi. Scos din cadrele ministerului, fără catedră la universitate, fără economii, fără putința de a-mi câștiga viața în chip decent – în plus, riscând să fiu arestat la prima indigestie a Anei Pauker –, nu am ce căuta în țară. Prefer să vegetez la Cascais, unde, cel puțin, am lucrul cel mai prețios pe lume: libertatea. Evident, asta până în momentul când voi putea pleca la Paris, sau în America.

28 ianuarie

*Din Jurnalul lui Kierkegaard, 1837: Qu'est l'amitié sans échanges intellectuelles? Un refuge pour âmes faibles, qui ne savent respirer dans l'éther de l'intelligence mais seulement dans les exhalaisons de l'animalité*⁵⁶.

Explicația sterilizării mele între 1940-1944.

De unde îmi vine neliniștea aceasta întrețesută de o tulburare încântare» la gândul că s-ar putea să ajung la Paris mai înainte decât speram? Sentiment ciudat, care mă stăpânește de acum un ceas, de când Brutus mi-a telefonat de la Sintra că fostul consilier al Legației Franței la București, Spitzmuller, care se află de o săptămână în misiune la Lisabona, vrea să mă vadă, ca să discutăm posibilitățile de a pleca la Paris. S-a anunțat pe la 5Vi-6. Îl aștept, cu sinceră nerăbdare.

Spitzmuller cunoaște *Yoga* și *Zalmoxis*. Se interesează de istoria religiilor. Stăm de vorbă aproape două ceasuri. Pasionante detalii asupra loviturii de stat de la 23 august. Mă asigură că, îndată ce voi voi, să mă adresez lui și capăt oricând viza pentru Paris. (Lui Brutus i-a spus că Picky mă sfătuiește să nu mă întorc în țară.)

⁵⁶ Ce este prietenia fără schimburi intelectuale? Un refugiu pentru sufletele slabe, care nu știu să respire în eterul inteligenței, ci doar în exalațiile animalității (lb. fr.) (n. ed.).

29 ianuarie

Dichten: dies unschuldigste aller Geschäfte⁵⁷ – (*Hölderlin*).

30 ianuarie

Brutus Coste îmi dă să citesc țel egrama M. A. F. N° 819/ 1944 (primită în 23 noiembrie), prin care sunt scos din cadre: „Binevoiți a comunica dlui Mfircea Eflia de că în baza noilor dispozițiuni legale și prin înaltul Decret Regal N° 2134, D-sa a ieșit din cadrele Ministerului Afacerilor Streine pe data de 1 noiembrie 1944.” Semnat E. Filotti, Secrjetar G ene ral.

31 ianuarie

Buletinul știrilor interne transmis astă-seară de Radio București anunță că printre vinovații de dezastrul țării se găsesc „scriitori de frunte, că I oan Alfe Alexandru Brătescu-Voinești”, care au și fost arestați. E din ce în ce mai frumos.

1 februarie împotriva ritualismului: „Toate sunt curate pentru cei curați” (*Ep istola către Jiț, 1, 15*). Câte nu se pot înțelege din acest generos, dar imprudent cuvânt! Mă gândesc în primul rând la dragoste; în ordinea voluptăților, totul e îngăduit unui îndrăgostit. În fond, orice îndrăgostit este un om „curat”; și drepturile lui sunt ilimitate.

„Bucurați-vă pururea întru Domnul. Din nou voi spune: bucurați-vă!” (*Ep istola către Filipeni, 4, 4*) A comentat oare Kierkegaard acest text? M-ar fi interesat să știu ce valoare dă bucuriei, atât de categoric afirmate de Apostol. Este drept că adaugă: „întru Domnul”. Dar nu e mai puțin adevărat că porunca este: „bucurați-vă!” Imitația lui Cristos nu implică, așadar, cu necesitate – cum crede Kierkegaard – suferința și martiriul. Sau, mai precis: oricâte suferințe ar îndura creștinul militant, inima lui *trebuie* să se bucure neconținut întru Domnul.

Nu e vorba nici de tristețe, nici de solitudine, nici de dramă.” Din nou voi spune: bucurați-vă!”

⁵⁷ A face poezie: cea mai nevinovată dintre toate preocupările (lb. germ.) (n. ed.).

Valurile pe care le auzeam a stă-noapte, între 1 și 3, din odaia mea de sus, citind pe Sf. Pavel.

Sentimentul că sunt trimis pe lume pentru a dezlega misterele. Trebuie să îndrăznesc mai mult. Să spun, din ce în ce mai lămurit, cele ce gândesc. Timpul trece.

M-am hotărât să scriu pentru *Glossarium*, așadar într-o formă excesiv abreviată, apologia iudaismului, pe care o rumeg de vreo câteva săptămâni.

Ce libertate de creație are muzica! Oare ce altă artă contemporană îndrăznește să spună atât de mult și cu atâta sinceră grandilocvență ca muzica? Toate elanurile excesive, toate marile naivități care transformă condiția biologică a omului în destin, o făc cu adevărat modalitate proprie de existență în Cosmos, toate „cuvintele mari” (Amor, Dumnezeu, singurătate, dramă etc.), toate conflictele simplificate, toate problemele fundamentale – sunt prezente în muzică, în timp ce în drama și romanul contemporan ele sunt evitate, piticite, teșite, datorită rezistenței materialelor, datorită excesului de prudență și inteligență, a rafinamentului, a bunului-gust etc. Etc. În ce roman se poate „vorbi” despre Dumnezeu, sau fericire, sau singurătate – cum „vorbește” orice compozitor cu oarecare geniu?

Știința care spune „Nu” în fața fenomenelor, care nu le crede că ele sunt așa cum par a fi, care spune: Nu ești așa, ci ești atom – sau: ești electroni, neoni etc., nu ești materie, ci un centru de energie electrică etc.

— Știința aceasta modernă redescoperă atitudinea înțelepților din Upanishade, cu al lor celebru *Neți! Neți!* „Nu ești asta! Nici asta!”, care refuzau să identifice spiritul (Brahman) în fenomenele cosmice, identificându-l în schimb cu *atman*.

De revenit (în *Glossarium*) asupra fiilor sufletești ai Sfanțului Pavel.” Lui Tit, adevăratul meu fiu, din credința noastră amândurora...” (Ep *istolă către Tiț*, 1, 4).” Te rog pe tine pentru copilul meu, pe care l-am născut fiind în lanțuri; te rog pentru Onisim” (Ep *istolă către Filimon*, 10). Regenerarea prin credință, asimilată de Apostol actului nașterii. Pe Tiț l-a născut din credința lui și a lui Tiț. Convertirea – nunta celor două spirite, a Apostolului și a convertitului. Sf. Pavel creează spiritual – și totuși în ordinea vieții. Deosebirea dintre un părinte (procreator în ordinea firească a vieții), un artist (creator în ordinea spirituală) și un sfânt (creator spiritual în ordinea vieții).

Ca acest jurnal să-mi fie de folos, ca să-l transform într-un instrument de

apărare împotriva neantului care mă amenința din toate părțile, ar trebui să meditez cu el alături, să revin neîncetat asupra paginilor scrise, să le adnotez, să-mi amintesc aici anumite evenimente asupra cărora am trecut de obicei prea sumar sau pe care nici nu le-am însemnat. Numai așa mă voi culege laolaltă, mă voi reculege. Să mă abandonez aici acelui trecut care mă obsedează. Să salvez „timpul pierdut”, rememorându-l. Să nu mă sperii dacă voi umple prea multe pagini, dacă voi risipi prea mult din vremea care o mai am de trăit. S-ar putea ca multe dintre cărțile pe care aş vrea să le mai scriu să nu mi se îngăduie să le sfârşesc. De ce să nu mă concentrez numai asupra mea însumi, numai asupra vieţii, mântuirii şi sănătăţii mele, făcând din acest jurnal adevărata mea operă?

Cu atât mai rău dacă nu-l va citi nimeni. Eu, în orice caz, nu voi avea decât de câştigat.

De ce te gândeşti mereu la Nina? m-ar putea întreba un contemporan. Ce înseamnă pierderea soţiei, alături de marea catastrofa mondială, în care îşi pierd viaţa zeci de mii de oameni zilnic, care anihilează cetăţi şi secătuieşte naţiuni? De ce eşti atât de egocentric? De ce nu poţi vedea, *obiectiv*, realitatea întreagă, nu numai sectorul în care te mişti d-ta?

I-aş răspunde: închipuieşte-ţi un tânăr îndrăgostit de multă vreme, care, într-o bună zi, izbuteşte să-şi îmbrăţişeze iubita. E fericit, şi în faţa izbucnirii lui de fericire, d-ta îi spui: „Ce interes are că ai posedat azi o femeie! În acelaşi ceas, ca d-ta, pe întreg pământul, cel puţin un milion de perechi făceau dragoste. Nu e nimic extraordinar ce ţi s-a întâmplat!” şi, cu toate acestea, el, îndrăgostitul, ştie că ce i s-a întâmplat – *este* extraordinar.

3 februarie

Adorm abia la 4 dimineaţa. Insomnie agitată: deznădejdea mă copleşeşte. Înţeleg atât de bine cât e de mare păcatul deznădejdiei, cât e de aproape de neant!

Sunt deznădăjduit de câte ori nu mai văd în faţa mea nicio alternativă: mai precis, când simt că, *orice* aş face, rezultatul e deznădejdea. Suport mai uşor trecutul, cu toate grozăviile lui. Când mă copleşeşte despărţirea de Nina, văd totuşi o ieşire din suferinţă: moartea mea şi reîntâlnirea noastră. Dar e cumplită deznădejdea provocată de considerarea viitorului. Îmi spun: nu ştiu

cât voi mai trăi, așa că trebuie să profit de viață. Și am alternativă: dacă mă voi zvârli din nou în experiențe (*rectr.* Erotică), mă voi consuma în zadar, nicio voluptate neputând să mă consoleze în clipa imediat următoare stingerii ei (cu ce mă consolează faptul că am strâns în brațe pe Râca, pe Maitreyi, pe Sorana, pe alte câteva? niciodată o amintire erotică nu te consolează; totul e definitiv consumat prin act; îți amintești dragostea, prietenia, *istoria* legată de o femeie, dar ceea ce a fost esențial erotic, faptul că atare e neant în clipa următoare căderii). Astfel, îmi spun, să mă mulțumesc cu un echilibru fiziologic dobândit fără bătaie de cap (o aventură oarecare, comodă) și să mă concentrez asupra operei mele, lăsând să treacă viața pe lângă mine fără să mă silesc s-o gust, s-o schimb, să mi-o apropiu. Dar mi-e teamă că mai târziu voi regreta anii aceștia în care n-am profitat de imediațitatea vieții. Ori teamă să nu regret, când va fi prea târziu. Așa cum am regretat de cinci ani încoace anumite libertăți de care n-am voit să profit – cu rezultatul că în fiecare primăvară sufeream de neurastenii. (Să precizez că neurastenia mea era provocată de sentimentul că viața trece – o dată cu tinerețea – și eu nu mai sunt disponibil, fiind căsătorit. Aș fi dorit, uneori, să nu fi fost căsătorit; dar iubirea mea pentru Nina era atât de mare, încât nu aș fi putut concepe despărțirea de ea; pe de altă parte» sufeream că eram legat, că alesesem. Și atunci – 1939-1944 – deznădejdea derivă din faptul că *istoria* era ireversibilă, că se întâmplaseră lucruri care mă scosese din disponibilitatea tinereții mele, când puteam avea orice aventură, erotică sau altfel, când nu eram legat de nimic etc.)

Dacă mă voi hotărî să trăiesc, pur și simplu să trăiesc – aș putea regreta mai târziu că mi-am pierdut timpul cu iluzii. Dacă m-aș retrage într-un fel oarecare din viață – mănăstire, izolare, creație continuă –, aș putea regreta că mi-am pierdut tinerețea (ce mi-a mai rămas din tinerețe, adică încă douăsprezece-treisprezece ani), în loc să profit acum de ea și să mă dăruiesc operei mele mai târziu. Mai este o a treia alternativă, care mă deznădăduiește și mai viguros: a nu „trăi”, a nu „crea” – ci a căuta să mă desăvârșesc spiritual, să pătrund în zonele pe care numai eu le cunosc, să devin „Unicul” ... Această taină este mare...

Astfel, într-un anumit sens, pot spune că sunt preferabil de deznădejdea și melancolia alimentat e zi de zi de plecarea Ninei. Nu mă pot consola întotdeauna, dar *prezența* ei într-un viitor mai mult sau mai puțin apropiat, siguranța că ne vom reîntâlni mă susțin. În orice caz, nu simt neantul – așa cum

Îl simt când consider alternativele pentru viitor. Când, oricum aş alege, mi-este teamă să nu fi ales greşit.

Nicio deznădejde nu e suportabilă. De câteva ceasuri, plecarea Ninei mi se pare atât de crudă, încât, în afară de moartea mea, *acum* nu mai văd nimic, nicăieri, nicio scăpare.

4 februarie

*Depuis bien longtemps, et de nos jours, on a complètement perdu de vue qu'être écrivain, cest agir, avoir l'obligation d'agir et, par suite, avoir un mode personnel d'existence*⁵⁸ - (Kierkegaard, *Point de vue explicatif de mon oeuvre*, p. 39). Accentul cade pe modul personal de a exista. Adică, în primul rând, pe capacitatea de a rezista mediului şi presei zilnice, „simbol al informaţiei abstracte şi impersonale”.

Astfel înţeleg şi eu misiunea scriitorului, iar nu într-o simplă încadrare în masă, cum o preconizează comunismul.

Din confesiunile lui Kierkegaard înţeleg că, aproape cinci ani, a scris zilnic un anumit număr de ore; că şi-a impus acest program ca să reziste preaplinului din el; căci, dacă s-ar fi abandonat inspiraţiei, ar fi scris câtva timp zi şi noapte, până la istovire sau nebunie. Acest program îmi explică în bună parte prolixitatea lui Kierkegaard. Dacă s-ar fi abandonat, ar fi scris poate mai concis, mai abrupt. Dar orele zilnice de lucru îi îngăduiau orice popas, orice fantezie, orice abatere laterală. Sunt pagini cu totul ilizibile în *Enten-Eller*, şi chiar în cărţi extrem de dense, ca *Exerciţii de creştinism*, uneori inspiraţia lăncezeşte, stilul e mohorât, abundă repetările.

Azi, a venit Burileanu cu Maddy, să-şi facă vizitele de adio în Estoril şi Cascais, înainte de plecarea lor la Paris. A stat în Portugalia trei ani. Peste câteva zile, se împlinesc patru ani de la venirea noastră aici. Şi acum, la plecare, parcă pleacă şi cu o parte din viaţa mea. Ce valoare mai poate avea un trecut, când ai rămas singurul lui martor?

Mi-a cerut să-i înapoiez Biblia lui Galaction, pe care mi-o împrumutase încă de astă-vară. Din noaptea de 20 noiembrie până ieri noapte, nu puteam

⁵⁸ De multă vreme şi în zilele noastre, s-a pierdut complet din vedere că a fi scriitor înseamnă să acţionezi, să ai obligaţia să acţionezi şi, prin urmare, să ai un mod personal de existenţă (Ib. fr.) (n. ed.).

adormi fără să citesc câteva pagini din Biblie. Știu că mâine voi lua exemplarul lui Brutus, dar când l-am înapoiat pe acesta, mi s-a frânt inima. Era exemplarul cu care vegheasem pe Nina. Era exemplarul cu care petrecusem atâtea nopți din iarnă aceasta. Aveam legături de confidență cu el. Știu că textul este același în orice exemplar al acestei ediții – dar simt că mi s-a luat ceva dintr-o mărturie pe care nu am cu ce s-o înlocuiesc.

5 februarie

Melancolie sau deznădejde, torpoare sau ispite, orice ar fi – datoria mea este să lucrez, să-mi scriu cele câteva cărți începute sau gândite. Nu pot vedea altceva, nu știu ce aş putea alege altceva. Poate că toate suferințele pe care le-am îndurat și le îndur, poate că însăși melancolia din ce în ce mai gravă îmi sunt date ca să desăvârșesc o operă, care, altminteri, ar fi riscat să se piardă în efemeride erudite și în ficțiune juvenilă. Opera acosta ar putea cuprinde o serie de cărți intime: jurnale, reflecții, autobiografie etc. Faptul că, deocamdată, știu că nu pot publica nimic din tot ce aş scrie în românește – ar trebui să mă încurajeze să scriu exclusiv opere postume.

Glossarium a atins șaiszeci și cinci de pagini.

Gândul că aş putea publica fragmente din acest jurnal mai devreme decât am hotărât (adică, înainte de 1967) să mă intimideze oare atât de mult, încât să nu mai îndrăznesc să mărturisesc totul? Trebuie să mă dezbar de acest gând. Pentru că, chiar dacă voi publica înainte de a trece șaiszeci de ani de la nașterea mea (fie că eu aş fi sau nu în viață), voi alege numai fragmente; așa cum a făcut Gide, cum face Julien Green.

Deci – toate curajele...

6 februarie

Die Phibsophen sollen Grammatiker, und die Grammatiker sollen Philosophen sein⁵⁹ – (*F. Schlegel*). *De pus ca moto la Glossarium.*

7 februarie

⁵⁹ Filozofii trebuie să fie gramaticieni, iar gramaticienii trebuie să fie filozofi (lb. germ.) (n. ed.).

Acum patru ani, în această zi, terminaserăm pregătirile de plecare din Anglia. Dna Sasson, gazda noastră din Oxford, era dezolată; credea totuși – așa cum speram și eu – că ne vom putea întoarce în Anglia în cursul anului 1941, aducând-o și pe Gâza. Gândul meu, când cerusem viză de ieșire, acesta era: să mă duc în țară, să am o lungă convorbire cu generalul Antonescu și să mă întorc imediat în Anglia. V. V. Țălea mă însărcinase de asemenea să-i spun anumite lucruri generalului. Mesajul meu personal era următorul: a) guvernul român croie că Anglia pierde războiul și se poartă în consecință, dar lucrul acesta nu e deloc sigur; b) totuși, să presupunem că Anglia pierde războiul; asta nu înseamnă în niciun caz că România se poate dispensa de Anglia, că își poate bate joc de ea într-un mod ridicol prin radio și presă etc. Pentru că, se știe, a doua zi după înfrângerea Germaniei, la 1918, postul diplomatic cel mai important după Paris și Londra era tot Berlinul; deci, chiar în cazul unei victorii germane, Londra vă continua să însemne pentru România un punct extrem de important, și nu are niciun sens să supărăm pe englezi, să-i jignim, să-i irităm prin fleacuri etc.

Mai voiam să-i spun generalului Antonescu încă un lucru: Londra a fost scăpată de către *home-guards*⁶⁰, de către civili. Singura posibilitate de rezistență în fața bombardamentelor masive este organizarea populației civile.

Sosind la Lisabona, am găsit confirmarea numirii mele în postul de secretar de presă aici. Am scris atunci un raport generalului Antonescu, pe care voiam să-l trimit prin Vardala, care se înapoia de la Londra. În ultimul moment, am renunțat și am ars tot ce scrisesem.

Îmi amintesc acum, ceas cu ceas, acele ultime zile în Anglia. Bucuria Ninei, a mea că vom revedea pe Gâza, că vom revedea prietenii (de care, de la rebeliune, nu mai știam nimic). Masa cu Buxell. Seara, la Farnam Common, cu Vardala, Munteanu, Ion Bianu, V. Cornea și Radu Florescu. Ultima noastră masă la Farnam Common, unde am cunoscut atâtea bucurii și atâtea spaime (când se slovaciza țara; când a căzut o bombă în apropiere, pe neașteptate; rebeliunea). Lunga convorbire cu Victor Stârcea, care mă ruga să-i duc tatălui lui un inel; și, lăcrămând, îmi spunea că știe că n-are să-l mai vadă; dar că nu se poate întoarce în țară; crede că Anglia va câștiga războiul, și e îndrăgostit.

Pe la sfârșitul lui ianuarie 1941, promisem o telegramă de la O. W. Cisek

60 Cei din armata teritorială (Ib. engl.) (n. ed.).

(prima în care nu mai semna E. Bulbuc): *Please stay there and wait for instructions*⁶¹. Nina a început să plângă (a ghicit că rebeliunea fusese reală, că Bulbuc era arestat). Fericirea dnei Sasson.

Tragedia lui Kierkegaard nu este că a pierdut-o pe Regine Olsen, renunțând la ea – ci că a întâlnit-o, a iubit-o și a fost iubit. Tot ce a urmat, suferințele și dramele lui se datoresc faptului ireversibil că a întâlnit-o și s-a îndrăgostit de ea. Acest lucru nu mai putea fi abolit.

Tragedia mea nu s-a consumat la 20 noiembrie 1944, ci la 25 decembrie 1932, când prietenia pe care o aveam până atunci pentru Nina s-a transformat în dragoste, și aceasta a dus mai târziu la căsătoria noastră, cu toate fericirile acesteia, cu toate melancoliile mele. Ireversibil a fost 25 decembrie 1932. Uneori, voiam să fiu liber; și, chiar dacă aş fi izbutit să fiu, simplul fapt că am iubit-o pe Nina modifica totul. Intervenise destinul; apoi, intervenise istoria. Din nenorocire, nu putem să facem ca lucrurile care au fost cândva să nu mai fie. Asta numai Dumnezeu o poate face. Și, sper eu, moartea. Sper ca în moarte să mi se împlinească toate, fără să sufăr că sunt împărțit, că am ales, că am trăit fragmentul și finitul.

Lumea întreagă e în flăcări. Fuziunea de astăzi are un singur avantaj: că metalul topit cu atâtea sacrificii poate fi turnat în orice fel de tipar. Dacă cei trei – Roosevelt, Stalin și Churchill – vor avea geniu politic și bună-eredință, vor putea turna lumea în fuziune în tipare perfecte. Dacă nu, vom avea de a face tot cu vechile forme, uzate. Mai târziu, nu se va putea face nimic. („Bate fierul cât e cald!”) Doar dacă un al treilea război mondial nu va topi din nou lumea...

8 februarie

Importanța liniștei, a calmului absolut; nu numai pentru tine, om, ci și pentru Cosmos, ca să poată înțelege, să se regăsească. Orice mișcare violentă, în Natură, îi conferă prestigiile vieții – dar o desparte, disjunctiv, fragmentar. Dinamica – o falsă modalitate a ființei (*esse*⁶²). Regăsirea, adunarea laolaltă, totala posesiune de sine – o cucerire a liniștei. Calmul reflectare conștiință.

Acum patru ani: ultima noapte la Oxford.

⁶¹ Te rog să rămâi acolo și să aștepți instrucțiuni (lb. engL) (n. ed.)

⁶² Ființă (lb. lat.) (n. ed.).

9 februarie

Acum patru ani. Plecăm dimineața din Oxford, cu automobilul lui Radu Florescu. Am trecut pe la Mitrany, care ne-a dat scrisori pentru mama lui (n-au ajuns, pentru că mi s-a confiscat curierul). Apoi, la Londra. Mâncăm cu toții la Savoy. La 3, trenul spre Bristol. Despărțirea din gară. Grija cu care păstram valiza sigilată, deși mi se spusese că nu are nimic important în ea.

Nu am vorbit aproape deloc în tot timpul drumului. Amândoi eram emoționați și ne ascundeam unul de altul. Nu știam dacă vom scăpa de bombardament, pentru că Bristolul fusese teribil de atacat în ultimele săptămâni. Nu știam dacă vom scăpa cu bine din avion. Cu o seară mai înainte, fusese o descindere la V. Cornea.

Am ajuns noaptea, pe alarmă, la Bristol. Gara aproape în întregime distrusă. Niciun hamal. Nicio mașină. Ploua mărunț. Cu chiu, cu vai, am ieșit din stație pe peron. Am așezat bagajele pe un cărucior, am pus deasupra buchetele de flori pe care le promisem în gară și am început să așteptăm. După un sfert de ceas, văzând că nu se dă *all-clear*⁶³ – și că niciun taxi nu se apropie – am lăsat-o pe Nina lângă bagaje și am plecat în întuneric. Se auzeau la răstimpuri bateriile antiaeriene, dar eram obișnuit. Târziu, am găsit un taxi, care se codea să mă ia. I-am făgăduit 10 shilling! În plus. Am ajuns la hotel la 10 noaptea. Restaurantul se închisese. Am obținut doar sandvișuri și ceai. Nu-mi dădeam seama că hotelul unde fuseserăm anunțați era singurul scăpat de bombardament și că și din el scăpase numai o aripă. Abia a doua zi, când am plecat, am putut vedea dezastrul Bristolului.

În odaia noastră, m-am grăbit să scriu o scrisoare de mulțumire lui V. V. Țălea. Nina i-a scris doamnei Țălea. Apoi, am vrut să-mi iau baia, pe coridor, dar m-au întrerupt bombele care cădeau în împrejurimi. Totuși, n-am coborât la adăpost. Am dormit aproape îmbrăcați. Trebuia să ne sculăm a doua zi la șase, căci mașina venea să ne ia la 7.

Recitesc în *Insula lui Euthanasius* articolele scrise despre d'Annunzio. În *Solus adsolam*, poetul se întreabă: „Cine îmi va reda admirabilă, sălbateca forță, căreia îi datorez toate victoriile mele?. De ce nu zvârlu departe de mine cadavrul, greutatea moartă, și nu-mi caut tăria și desfătarea mea într-altă parte? De ce mă încăpățânez? Ce aștept altceva?” Pe vremuri, asemenea

63 Semnal de încetare a stării de alarmă aeriană (lb. engL) (n. ed.).

îndemnuri la amoralitatea eroică – pe care am trăit-o și eu între 1927-1933 – mă tulbura. Eternele imoralisme din Gide, din d’Annunzio. Când le citeam, sufeream în condiția mea de soț și scriitor aglomerat de proiecte, istovit de nevoi. Asemenea pasaje îmi încurajau tot felul de libertăți; pentru că mă ajutau să mă reîntorc la ceea ce fusesem odată» la ceea ce încetasem să mai fiu în ziua când mă hotărâsem să trec examenul cel mai greu al vieții mele: să mă însor» acceptând toate riscurile mediocrizării și ratării prin sărăcie și dependență» ca să-mi pot verifica adevărata mea tărie» ca să-mi dau seama dacă geniul meu rezistă la orice mediu și la orice destin.

Acum» îmi vine să zâmbesc citindu-l pe neastâmpăratul Gabriele. Toată problema nu este să zvârli greutatea moartă (asta o poate face orice adolescent); ci să trăiești înainte cu ea» să crezi cu ea» să zbori – dacă poți. Plumbul pe aripi, cadavrul din suflet etc. – sunt scuze pentru sufletele mediocre, pentru mințile ratate. Să nu fugi de realitate, să o privești neconținut în față – și să continui a fi tu însuși. Asta, da.

10 februarie

Acum patru ani. Plecăm la 7 dimineața, pe întuneric, din fața hotelului. În fața mea, se așază un ofițer cu privirile obosite, fumând întruna (era cel care îmi va face percheziția). Îndată ce autocarul pornește, începem să ne dăm seama de dezastrele bombardamentelor. Trecem pur și simplu printre ruine. Din loc în loc, câte o casă în picioare; dar prin ferestre vedeam cerul. Sinistră viziune, care m-a urmărit multă vreme după aceea. Ajungem la aeroport pe la opt. Suntem doar noi doi, o tânără englezoaică secretară la Legația din Madrid, un tânăr strein și echipajul. Suntem lăsați la urmă. Așteptăm într-o sală, cu un rezervist lângă noi, îmbrăcat atât de curios, într-o prea largă uniformă, încât mă întreb dacă nu era un agent de la Secret Service care știa românește, pus acolo să ne asculte convorbirea. Sunt chemat, singur. Îmi iau și curierul. Când prezint pașaportul meu diplomatic, funcționarul care se afla lângă căpitan, la masă, caută în lista corpului diplomatic acreditat. Nu eram, pentru că Țălea nu izbutise să ne înscrie în listă, pe noi, cei de la „serviciul cultural”. Așa că, în pofida pașaportului diplomatic, sunt invitat să dau portmoneul etc. Nu găsesc nimic. Căpitanul se scoală de la masă și lasă locul unor agenți speciali, care procedează eficient la percheziția corporală. Când am rămas gol, am avut un

moment de surdă revoltă. Păream, față de mine, cu totul degradat. Agenții căutau cu atâta dexteritate, încât sunt sigur că dacă aș fi făcut un semn cu acul pe șiretul de la pantofi sau aș fi pătat cravată cu imperceptibile puncte, aș fi fost arestat. Nu le puto scăpa nimic. Au desfăcut talpa de la pantofi, au cercetat nasturii, cusăturile, căptușeala – într-un cuvânt, totul. Am aflat, în avion, că aceeași radicală percheziție corporală suferise și Nina. În același timp, într-o altă cameră se procedă la cercetarea obiectelor de toaletă: pasta de dinți, pudră, *muge*-ul de buze etc. Erau străpunse cu ace, desprinse etc. Bagajele noastre, cum am aflat abia la aerodromul din Sintra, erau desfăcute rufa cu rufa și apoi au fost împinse cu piciorul, oarecum nervos, căci percheziția durase aproape trei ceasuri și nu se găsisese absolut nimic compromițător. În grabă cu care au strâns bagajele – avionul întârziase 21ă ceasuri peste limita îngăduită –, au rupt *éclair*⁶⁴-ul de la sac, au stricat cheițele de la valize etc.

Când a reapărut căpitanul, mi-a spus că, nefiind în Corpul diplomatic de la Londra, nu pot lua curierul, cu toate că aveam foaie de curier. Am refuzat atunci să plec. Dar mi s-a atras atenția că, fără mine, nu va pleca nici avionul și că trebuie în acest caz să semnez un proces-verbal, obligându-mă să plătesc – eu sau Legația – suma de 1 000 de lire. Am cerut să telefonez la Londra. Imposibil. Mi s-a îngăduit să dau o telegramă. Pentru curier mi s-a dat o chitanță, pe care o păstrez; e amuzantă. Pe o hârtie cu *en-tête*-ul lui British Air Mail, se spune că au primit de la mine o valiză sigilată...

O întâlnesc pe Nina, în lacrimi. Alergăm spre avion. Căpitanul vine după noi, foarte afabil; ne urează drum bun în franțuzește. Și îmi întinde mâna, acolo, în văzul tuturor, am această satisfacție să nu i-o dau. A fost singura mea răzbunare.

Zborul a durat aproape nouă ore, pentru că avionul a cotit întâi adânc spre Atlantic, și apoi s-a apropiat de coastă, în dreptul lui Viana de Castélo. Nu știu de ce, aveam sentimentul că se va întâmpla un dezastru. Dacă erau siguri că aș putea fi primejdios, că sunt primul român care părăsește o cetate asediată, îmi spuneam, nu vor ezita să provoace dezastrul avionului. Echipajul era olandez. Ar fi fost sacrificată biata secretară de la legația din Madrid...

Ajungem la Sintra seara. Criză de nervi a Ninei când vedem în ce hal sunt bagajele. Nu voia să le luăm – dar suntem obligați de vameș. Telefonăm la legație. Cămărășescu ne spune că ne așteaptă. Cu un taxi, plecăm din Sintra.

64 Fermoar (lb. fr.) (n. ed.).

Nu ne venea să credem când am văzut lucrurile. La legație, ne așteptau Cămărășescu, consulul Bastos și Jean Antohi. În ziarele de seară, apăruse informația că Anglia rupsesse relațiile cu România. Asta explică tot, ne spune Cămărășescu. Într-adevăr... Telegrafiez la Ministerul de Externe, București, că mi s-a confiscat curierul și am fost supuși la percheziție corporală. (Mai târziu, am auzit că telegrama aceasta a indignat pe Antonescu, care s-a plâns lui Hoare. Fapt este că toți cei care au plecat după noi din Anglia – grupul de subofițeri, Bill Munteanu, Vardala, căpit anul Câmpeanu și Costăchescu – n-au avut nimic de suferit.) Ni se spune că singură cameră ce ni s-a găsit e la hotelul Suisse-Adantico. (Acolo aveam să rămânem aproape trei luni.) Masa care ne-a înspăimântat: șaisprezece feluri de mâncare. Și luminile Lisabonei.

Jucându-mă azi cu cei doi căței ai lui Mazilu, mi-am adus deodată aminte de următoarea scenă. La începutul lui noiembrie, într-o dimineață, Nina începe să sune lung clopoțelul. Noi încă nu ne sculasem (știam că la ora aceea infirmiera îi făcea toaleta și injectiile). Gâza se deșteaptă și aleargă în sufragerie, unde, de câteva zile, făcusem camera Ninei (în salon era acum prea frig; sufrageria era toată ziua scăldați de soare). Vorbind anevoie, cu vocea ei dură, uscată (care mi-era atât de dragă), cu bandajul în jurul gâtului, Nina îi spune: „A născut Maybe! Du-te și vezi cățeei!

Amănuntul acesta îmi reînsuflește deodată nesfârșita durere pe care o credeam amortită. Credeam că de acum nu voi mai avea de luptat decât cu melancolia și disperarea. Dar iată că revin durerea, sentimentul ireparabilului, din care nu mă pot smulge decât plângând.

Flăcările Infernului nu împlinesc funcția de a „usca” sufletul, de a-l separa de „umiditate”, adică de pasiuni? Simbolismul apelor e prea vast pentru a-l putea rezuma aici. I-am închinat un capitol din *Prolegomene*. Dar amintesc că apa dizolvă, dezintegrează, confundă.” Apa este moarte pentru suflet”, spune undeva Heraclit. Apa e principiul descompunerilor și al regresiei în amorf, în nediferențiat. Or, pedeapsa din Infern urmărește tocmai sicitatea sufletului, eliminarea prin cumplite suferințe a „apelor” (pasiunile care au confundat pe om, pe pământ, cu materia; „mâul”).

Lungă plimbare pe întuneric, singur, pe malul oceanului. Mă întorc reconfortat; ceva din ghicirile eroului nuvelei mele (aviatorul englez cu Victoria Cross 'v; nu-i știu încă numele, și n-am fixat titlul nuvelei) mi-au fost transmise și mie. Reiau la înapoiere manuscrisul. Jurnalul lui e aproape complet (l-am

scris în două zile), dar cele câteva pagini ale începutului nuvelei nu mă mulțumesc. (De aceea am și întrerupt-o.) Va trebui să le rescriu. Dar am această nenorocită manie de a fi incapabil să refac un text, să reiau o pagină. Cât de mult admir pe un Gide, pe un Julien Green, pentru capacitatea lor de a-și munci operele...

Acum patru ani. Prima plimbare într-o Lisabona însorită, primăvărată. Drumul la legăție, dejunul cu Cămărășescu... Telegrafiez în țară, cerând să mi se trimeată bani de drum. Cămărășescu încearcă să mă convingă că postul meu e aici, că am fost anunțat încă din noiembrie și am fost trecut în lista corpului diplomatic. (Peste zece zile, aveam să primesc telegrama lui Nichifor Crainic, confirmându-mă în postul de secretar de presă la Lisabona.)

Încerc să-mi reamintesc, ceas cu ceas, prima mea zi petrecută în Lisabona, dar nu reușesc întotdeauna. Sentimentul de beatitudine pe care l-am avut atunci topește laolaltă zilele.

La plus grande réalité correspond d'abord à ce que l'on mangéscie *Gaston Bachelard* (L'eau et les rêves, p. 161), după ce citează câteva pasaje surprinzătoare din *La Mer* a lui *Michelet*. Le transcriu și eu: Ces eaux nourissantes sont denses de toutes sortes d'atomes gras appropriés à la molle nature du poisson, qui paresseusement ouvre la bouche et aspire, nourri comme un embryon au sein de la mère commune... La nourriture microscopique est comme un lait qui vient à lui... Ses enfants ai mării pour la plupart semblent des foetus à l'état gélatineux qui absorbent et qui produisent la matière muqueuse, en comblent les eaux, leur donnent la féconde douceur d'une matrice infinie où sans cesse de nouveaux enfants viennent nager comme en un lait tiède.⁶⁵

Într-adevăr, dacă *la plus grande réalité correspond d'abord à ce que l'on mange*, atunci sărăcia nu este altceva decât o stare larvară, o regresie la modalitatea embrionară. În acest caz, marxismul are dreptate să acorde o importanță primordială foamei și luptei pentru hrană. Clasa de care se interesează marxismul – proletariatul – este în primul rând o umanitate

65 Cea mai importantă realitate coincide în primul rând cu ceea ce mâncăm (lb. fr.) (n. ed.).

" Aceste ape hrănitoare colcăie de tot felul de atomi grei apropiați naturii moi a peștelui, care-și deschide leneș gura și aspiră, hrănit ca un embrion în sânul mamei comune_ Hrana microscopică este ca un lapte care vine spre el_ Copiii ei [ai mării] par în cea mai mare parte foetusi în stare gelatinoasă, care absorb și care produc materia mucoasă, copleșind apele, dându-le fecunda dulceață a unei matrice infinie în care neîncetat noi și noi copii vin să înnoate ca într-un lapte calduț (Lb. fr.) (n. ed.).

exploatată, o umanitate înfometată. Pentru ea, realul este ceea ce se poate mânca. Zvârlită înapoi în faza foetală, umanitatea săracă nu se mai poate desprinde din materia vie, nu poate dobândi libertatea de contemplație a adultului, a omului eliberat, adică a omului stăpân pe mijloacele lui de producție. Greșeala marxismului începe în clipa când generalizează dialectica lui foetală la toate regiunile spiritului. Marxismul e justificat atâta timp cât exprimă punctul de vedere al oprimaților, al săracilor, al înfometaților – pentru care *la plus grande réalité correspond d'abord à ce que l'on mange*.

Eroarea: a rezolva o problemă prin felul de a o pune.

Excelenta punere la punct a lui Dalbiez (*La méthode psychanalytique*, II, 495) privind definiția „delir colectiv” dată de Freud religiei. Dacă există o trăsătură caracteristică a alienaților, spune Dalbiez, apoi este în primul rând insociabilitatea lor. Gândirea alienatului e autistă; nu poate lua contact cu celelalte inteligențe.

12 februarie

Abia acum înțeleg sensul profund al unui obicei indian: maestrul spiritual, în semn de mare dragoste, dă discipolului să mănânce cu propria lui mână. Așa îmi dădea mie Sivami, la Rishikesh; îmi băga alunele, una câte una, în gură. Credeam că e un semn de dragoste. Astăzi înțeleg: discipolul e un nou-născut, asemenea oricărui neofit al ceremoniilor de inițiere. E, încă, un prunc; nu poate mânca singur. La multe societăți inițiatice „primitive”, candidatul uită să vorbească, uită să se slujească de mâini, și e hrănit de părinți ca un prunc, punându-i-se mâncarea în gură.

Oamenii triști nu sunt iubiți decât dacă se lasă consolați, dacă pot dărui celorlalți rara satisfacție de a se simți buni, generoși, puternici. Un om trist care se refuză consolării devine plicticos, neinteresant, obositor. Consolatorul nu-și poate revela marea lui bunătate, nu-și poate satisface legitimul orgoliu de a mângâia și încuraja – adică de a se simți tare și generos, de a crește în propria-i judecată morală. Cât de agreabili sunt, dimpotrivă, nenorociții care se lasă mângâiați și încurajați, pe care îi găsești în lacrimi și pe care-i lași cu zâmbetul pe buze, spunându-ți: îți mulțumesc că ai venit. Prezența ta mi-a făcut bine etc. Sau: Ce m-aș fi făcut dacă nu te-aș fi avut pe tine alături, în asemenea momente grele?

13 februarie

Pentru întâia oară de la plecarea Ninei, resimt interesul pentru erudiție și cultură. Ieri seară, am recitit unele note luate mai de mult în legătură cu *Cosmos și Istorie*. Este drept că m-am mai gândit în ultima vreme la cartea aceasta, dar numai asupra tezelor ei filosofice. Ieri, dimpotrivă, mă interesau și părțile de erudiție, de cultură.

Remarc trezirea interesului când, ca în fiecare noapte, citesc în pat din Kierkegaard. De data aceasta, *Coupable*?

— *Non Coupable*? mi se pare insuportabilă. Abia pot citi câteva pagini. Mă întorc apoi, fericit, la Biblie. Prolixitatea lui Kierkegaard întrece uneori chiar limita extremă a decenței. Aș vrea să se facă o dată o „ediție completă” a textelor lui lizibile. Ar fi două excelente volume.

Am început *Cosmos și Istorie*. Am ales ziua de azi pentru că e marți, și e 13!

14 februarie

Noaptea, teribile crize și insomnie până la 4 dimineața.

Azi, supă pentru douăzeci de săraci, de sufletul Ninei. De mai multe ori, copleșit de o gravă, insolubilă tristețe. Mă încăpățânez totuși să lucrez la *Cosmos și Istorie*. Cu chiu, cu vai, scriu trei pagini. Apăsăt de numărul enorm de lucruri pe care le știu, pe care aș vrea să le spun fără să rătăcesc pe cititor într-un labirint în care eu mă plimb astăzi cu o superbă siguranță. Aș vrea să rezum, și totuși nu pot renunța la o seamă de fapte puțin cunoscute și, după credința mea, incompetent interpretate.

15 februarie

A stă- noapte, insomnie până aproape de 4 dimineața.

Mă scol destul de târziu și, cum știu că trebuie să mă duc la Lis a bo n a, nu mă apuc de lucru serios. Citesc *O caminho da culpa*, pe care mi l-a trimis Joaquim Paço d’Arcos. Doctorul de Moraes descoperă la femeia pe care o iubește un cancer. Acum înțeleg jena lui Paço d’Arcos de a-mi dăruia ultimul său

roman.

La Lis a bo **n** a, de la 3 la 8. Brutus Coste îmi dă îndemnizația pe lunile februarie și martie, din fondul pe care-l are la dispoziție. Ce m-aș fi făcut fără el? Pentru că, de la 1 februarie, nu mai figurez nicăieri și nu mai am niciun drept. Îl văd pe Herescu, bolnav, plictisit. Îmi spune în glumă că nu vrea să moară în Lis a bo **n** a, că preferă să moară la Paris.

16februarie

Scriu toată ziua la *Cosmos și Istorie*. Nu pot spune că am creat ceva, munca mea de azi fiind mai mult rezumarea rezultatelor publicate cu șase, șapte ani în urmă (*Cosmologie și alchimie babiloniană, Comentarii la Legendă Meșterului Manole*). Dar trebuia să plec de la lucrurile cunoscute de cititor ca să ajung la altele, noi. De altfel, am impresia că publicațiile mele așa-zise științifice nu prea au fost citite; sau, în orice caz, nu au fost citite de cei care le puteau înțelege. *Cosmos și Istorie* se adresează în primul rând filosofilor.

Seara, lungă plimbare, singur, până dincolo de Boca de Inferno. Toată ziua de azi m-am simțit deprimat. Nu găseam altă justificare supraviețuirii mele în afară de redactarea operelor pe care mi le-am propus să le dau. Gândurile mele cele mai revoluționare în metafizică și mistică vor rămâne totuși inedite. Am sentimentul că sunt, încă, incomunicabile. *Terriblement en avant des siens...* „(Montherlant)

18 februarie

Duminică. Nu lucrez nimic toată ziua. Îmi îngădui, prima dată de o lună de zile, o vacanță, pentru a vedea cum reacționez mâine.

. Ce-mi mai rămâne de făcut? Nimic altceva decât a păstra curajul de a fi impopular.

Comment n'être pas enragé de ne pas vivre aux heures où l'on travaille, et inquiet de ne pas travailler aux heures où ion viț? ⁶⁶ – Textul acesta din *Service Inutile*, pe care-l cunoșteam de mult, și care îmi cade azi din nou sub

⁶⁶ Cum să nu fii furios că nu trăiești în ceasurile când lucrezi, și neliniștit că nu lucrezi în orele când trăiești? (lb. fr.) (n. ed).

" Dilemă zilnică, și căreia doar oboseala, bătrânețea sau boala, interzicându-ți să trăiești, îi pot găsi soluția (lb. fr.) (n. ed.).

ochi, rezumă o bună parte din drama tinereții mele. Să cred, oare, în profetia pe care o face Montherlant? *Dilemme quotidien, et que la fatigue, la vieillesse, ou la maladie, en nous interdissant de vivre, peut seule résoudre**. Eu încercam o altă soluție, mai ales între anii 1928-1933; aceea de a

„trăi” cu atâta intensitate, încât a mă vida complet, a atinge limita extremă a dezgustului, a visa că o beatitudine solitudinea studioasă, efortul creator, orice în afară de carne, de experiență, de dramă.

19 februarie

Continuu *Cosmos și Istorie*. Am scris până acum treisprezece coli, formatul *Prolegomenelor*.

Acum trei luni, până târziu după miezul nopții, lucram la *Prolegomene*, ca să mă apăr de desperare. Nina era tot mai rău, dar nu prevedeam sfârșitul; nu-l puteam crede. Acum, când mă uit înapoi, când privesc înainte, nu mai văd niciun sens vieții mele, în afară de terminarea operei.

Și cu câtă greutate mă înham la cărțile care îmi cer respirație lungă... Aș fi fericit dacă aș putea spune totul într-o sută de pagini – și apoi să mă odihnesc.

20 februarie

Trei luni.

Vine Herescu la masă, și facem împreună o lungă plimbare. Vorbim despre plecarea noastră la Paris. Dar sunt tot timpul absent, și după plecarea lui rămân singur pe terasă două ceasuri, încercând să înțeleg și să mă consolez.

21 februarie

Printre alte scurte tratate pe care aș vrea să le scriu – scurte, laconice chiar, pentru că nu voi avea timp să le redactez pe toate –, va fi unul dedicat problemei *post-mortem*. Ceea ce este surprinzător, este faptul că fiecare își întâlnește universul *post-mortem* pe care l-a acceptat prin tradiție religioasă sau și l-a conceput prin gândire personală. Un budist va întâlni regiunile și

formele știute din mitologia și ritual urî le lui; un mistic sau metafizician budist va întâlni vidul, beatitudinea neființei etc. Un mahomedan, un evreu, un creștin – vor parcurge *post-mortem* geografiile thanatice știute, învățate sau rectificate în timpul vieții. Dar un necredincios, unul căruia i se pare că totul se sfârșește aici (i se pare – pentru că o asemenea afirmație nu poate fi fundată pe fapte) – va întâlni vidul, neantul, neființa. *Pentru el*, moarto înseamnă sfârșitul. El a avut dreptate, dar numai în măsura în care a vorbit despre sine. Ceilalți cunosc o nouă modalitate de a fi: degradată, provizorie, și totuși un nou mod de a fi.

De aceea, îisus spune că a venit să scape oamenii, să-i mântuiască. Cei care cred în El, vor cunoaște o soartă *post-mortem* superioară celor care practicauseră numai devoția și ritualismul vechi-testamentar. Îisus scapă într-adevăr oamenii, revelându-le o eschatologie de mare clasă. Murind cu gândul, cu știința acestei glorii cerești – bunul creștin va întâlni gloria etc. De aceea, îisus spune că cei care nu cred în El nu vor supraviețui *post-mortem*, ci vor pieri.

Într-adevăr, ateul și materialistul au toate șansele să întâlnească dincolo simplul joc al forțelor. *El* nu va mai fi nimic; se va reintegra energiei cosmice. Din punctul de vedere al persoanei umane – va fi pierdut, va pieri.

Capitole indispensabile din tratat: certitudinea supraviețuirii, incertitudinea nemuririi; supraviețuirea – etapă a depersonalizării; ce moare întâi din om, după ce trupește a murit? Cât timp (timp istoric, concret) ar putea un decedat să se „coboare” într-o formă sau alta pe pământ (în visele celor pe care i-a iubit, prezența lui la anumite reuniuni etc.)?

Importanța covârșitoare pentru cel de dincolo a celor ce se întâmplă pe Pământ; bunăoară, el e legat încă de Pământ atâta timp cât e amintit, e dorit, menționat etc. În clipa când ultimul om pe care l-a cunoscut în viață va trece în tărâmul morții, cel de dincolo e cu desăvârșire detașat de Pământ.

Un capitol pe care îl consider senzațional și pe care nu știu încă dacă voi îndrăzni a-l scrie va fi acela închinat problemei: ce se întâmplă după detașarea supremă de Pământ? În ce măsură se mai poate vorbi de supraviețuire după aceea?

22 februarie

Azi, se împlinește un an de când s-a îmbolnăvit Nina de – așa-erezuta de

noi – sciatică. Ne întorceam noaptea de la Estoril, în mașina lui Călin Botez, și Nina a simțit pentru prima oară durerile sciaticice. Țin cu atâta precizie minte data, pentru că fusesem la Estoril ca să sărbătorim ziua de naștere a lui Brutus. A fost ultima petrecere la care a luat parte, sănătoasă, Nina. Până prin iulie, am mai asistat la câteva mese de prieteni și diplomatice și am fost siliți să dăm și noi mai multe dejunuri – dar Nina era bolnavă, și suporta durerile sciaticice luând aspirine.

Aseară, am fost invitați la Brutus, noi, Burilenii (care încă n-au plecat la Paris pentru că nu le-a venit viza franceză) și Constantineștii. Am fost foarte deprimat toată seara. La masă, o criză teribilă; a trebuit să mă scol și să trec la baie, unde mi-am spălat fața cu apă rece. Nu mă mai puteam controla. Am observat că oamenii mă obolesc, conversațiile vesele mă deprimă, râsetele mă exasperează. Știu că n-am dreptul să plictisesc pe alții cu tristețea mea – de aceea evit pe cât pot să ies, să primesc, să întâlnesc prieteni sau cunoscuți. Sunt zile când nu pot suporta nicio prezență; nici pe a Gâzei. Stau, atunci, cu ochii pe cer și pe mare.

26februarie

Toate aceste zile din urmă le-am pierdut în lupta cu melancolia și neurastenia. Incapabil să lucrez ceva serios.

Recitit *EcclesiastuU* această teribilă carte. Înmărmurit de tristețea și deznădejdea ei. Mi-am luat câteva însemnări. Citeam noaptea, în pat, și adnotam. Ar fi interesant de scris un comentariu. Punctul de sprijin al juisării îndoite, al bunului trai și senzualismului evreiesc; justificarea filosofică a lui „mănâncă și bea, căci mâine ai să fii țărână”. Exact aceeași atitudine ar fi avut-o Sf. Pavel dacă n-ar fi întâlnit pe îisus.” Dacă nu este înviere, să bem și să mâncăm, căci mâine vom muri.”

Recitesc *Oedip Rege*. Lucrez puțin, și prost, pe o carte a lui Sir Jeans, *Fizică și filosofic*, pe care am găsit-o în traducere portugheză.

Suport din ce în ce mai greu despărțirea de Nina.

Și totuși, timpul trece. Și nu fac nimic. Contribuie la depresiunea mea evenimentele din țară. Ana Pauker încearcă să-l răstoarne pe Rădescu.

27februarie

Citesc cu cel mai mare interes *Le temps et la vie* a lui Lecomte du Noûy. Îmi iau o serie de însemnări. În legătură cu axioma lui Ch. E. Guyl, *cest l'échelle qui crée le phénomène*⁶⁷, transcriu o observație a lui H. Poincaré pe care n-o cunoșteam: *Un naturaliste qui n'aurait jamais étudié l'éléphant qu'au microscope croirait-il connaître suffisamment cet animal?*⁶⁸ – Ar trebui să însemn cuvintele acestea ca un moto la *Prolegomene*. Ele se potrivesc, în orice caz, întregii mele opere teoretice. În tot ce-am scris în acest domeniu, m-am silit să arăt că, privind *de sub* obiectul de cunoaștere, obiectul își pierde adevăratul său sens și nu mai revelează tocmai ceea ce îl face pe el să existe ca atare.

Extraordinara experiență a lui Fisher (citată de Noiiy, p. 167). Două fragmente din inima unui pui, puse alături în așa-numitele culturi de țesuturi, palpită în ritmuri *diferite; bunăoară, unul bate de optzeci de ori, iar celălalt de cincizeci de ori pe minut. Dar aceste fragmente proliferază, și la un moment dat vin în contact; atunci, se constată că ritmul devine identic. Sincronismul e restabilit, cele două fragmente palpită împreună.* Amsi, bien que l'oiseau soit mort depuis longtemps, bien que ces petits cubes de muscle séparés de son coeur ne soient pourvus ni de circulation sanguine, ni de système nerveux relié à un réseau central, ils se reconnaissent, pourrait-on presque dâre, dès qu'ils sont en contact, et persistent à effectuer le travail pour lequel leurs cellules avaient été créées, non pas au hasard, de façon indépendante, mais ensemble et de façon coordonnée. Ai-je besoin de dâre qu'âl n'existe pas le début d'une explication de ce phénomène și curieux?'

Nu știu ce explicație va găsi biologia, dacă va găsi, acestui fenomen. Dar am fost emoționat până la lacrimi aflându-l; parcă aș fi auzit o chemare de foarte departe, din adâncurile materiei vii, o chemare nespus de tulburătoare, de neînțeleasă.

Radio Moscova anunță astă-seară demisia lui Rădescu. Este ceea ce prevăzusem în clipa când nefericitul general îndrăznise să declare război „celor fără neam și fără Dumnezeu”, Ana Pauker și Vasile Luca. M-am minunat că poate fi atât de naiv; că poate crede în dreptate, recunoștință și celelalte

⁶⁷ Scara e cea care creează fenomenul (lb. fr.) (n. ed.).

⁶⁸ Va crede oare un naturalist care ar fi studiat elefantul doar la microscop că știe suficiente lucruri despre acest animal? (lb. fr.) (n. ed.).

cuvinte mari. În fond, singurul lucru care conta era să fii de partea Anei Pauker. N-a fost primit. Soarta îi era, fatal, pecetluită.

În șase luni de armistițiu, s-au lichidat primele două etape. Prima a fost: frontul democratic, care a luat sfârșit prin demisia lui Sănătescu. Ruptura între liberali și țărăniști pe de-o parte, și EN. D. Pe de altă parte s-a marcat, în etapa doua, cu Rădescu. Vom avea probabil un guvern EN. D. Maniu e lichidat. Vor urma plebiscite etc.

4 martie

Scriu rândurile acestea în pat, noaptea. În timpul zilei, simt o prea mare reluctanță să cobor în biroul meu și să scriu. Astăzi, am avut cea mai teribilă criză de la plecarea Ninei. Am adormit târziu, pe la 3 dimineața, și m-am trezit la 6, convulsionat de o infinită desperare, la care se adăuga neurastenia mea obișnuită; între 6 și 7 dimineața, am încercat zadarnic să mă liniștesc, luând doze masive de Passiflorină. Deznădăjduit, plângeam – arătându-mă Ninei: „Uite în ce hal am ajuns! Uite ce-au ajuns bieții mei nervi!” îmi aminteam cum a plâns Nina la Louçă, arătându-mi edemul: „Uite, Mutzi, cum s-a făcut piciorul meu!” și îmi spuneam că, întocmai cum Nina a suferit în carne și, încet, încet, trupul ei s-a împutinat, de te apuca mila privindu-l – eu sunt blestemat să sufăr aceleași dureri în spirit, până la împutinarea finală, până la nebunie. Maro mea criză a început la 21 februarie, când sărbătoream pe Brutus. Sunt menit să refac ciclul de suferință al Ninei de anul trecut? 20 noiembrie ar echivala, în acest caz, cu sombrarea mea mintală.

Știu foarte bine că nu e nimic de făcut. Ca să-mi recapăt echilibrul, ar trebui să duc o viață normală. Senzualitatea mea mă va doborî. S-o dezlănțuiesc? Nu va rezolva nimic. Înapoia ei sunt atâtea alte lucruri...

5 martie

Recitesc din V. Rozanov. Așa aș fi scris și eu, și dacă aș fi avut mai mult curaj. Dacă aș fi îndrăznit să fiu, întotdeauna, eu însumi.

Înspăimântat de crizele recente și pentru a nu regreta mai târziu că nu am încercat *tot* ce-mi stă în putință pentru a mă salva, m-am întors astăzi la fiziologie. Într-un ceas, am îmbrățișat de trei ori aceeași femeie – puțin mirată,

ce e drept, de neosteneala mea. Mâine sau poimâine, voi consulta un neurolog. Vreau să încerc totul. Aș fi dezolat să aflu, bunăoară, că neurastenia și melancolia mea se datoresc adorabilelor funcțiuni seminale. Nu că aș avea vreun dispreț pentru aceste daruri prețioase. Dar m-aș întreba atunci: ce aș fi făcut dacă m-aș fi aflat într-un lagăr sau într-o închisoare mai mulți ani de-a rândul? De ce să nu pot avea măcar satisfacția că sunt stăpân pe trupul meu?

Ce que je veux et réclame de tout homme que j'entends vraiment reconnaître, c'est qu'il ne pense le jour qu'à la catégorie maîtresse de sa vie, et qu'il en rêve la nuit ⁶⁹(*Kierkegaard, Coupable?*

— Non coupable?, p. 125). *Una dintre cele mai frumoase definiții ale existențialismului.*

8 martie

Ieri, îmi propune Leontin să mergem amândoi pe jos la Fátima. Gândul acesta mă liniștește imediat. Știu cât de mult dorea Nina să se ducă la Fátima, în octombrie. Pelerinajul l-aș face în primul rând pentru ea; în al doilea rând, pentru salvarea integrității mele mintale.

Întâlnesc mereu, în cursul lecturilor mele, mărturisiri și observații de ale exploratorilor, misionarilor, călătorilor etc. Relative la capacitățile nefirești ale unor anumiți indigeni de a vorbi cu animalele, de a ghici viitorul etc. Ultima, în *Mythologie primitive* a lui Lévy Bruhl, p. 56. Ar fi foarte interesant dacă aș aduna toate aceste fapte și le-aș publica – fără comentarii. În fond, ele sunt „imposibile” pentru noi pentru că nu se conformă stadiului actual al cunoașterii noastre științifice. Dar poate fi acesta un criteriu absolut? Putem invalida câteva mii de observații exacte numai pentru că nu se potrivesc cu ceea ce ne-am învățat să acceptăm ca real, ca „adevărat”?

9 martie împlinesc treizeci și opt de ani. Și, pentru prima dată din 1934, nu găsesc, la deșteptare, cadoul Ninei. Astăzi, Gâza îmi dă o mașină de ascuțit lamele de ras, pe care știa că de mult doream s-o am.

Seara, pleacă Burilenii la Paris. Noaptea, vin Constantineștii, Coștii și

69 Ceea ce vreau și cer de la orice om pe care pretind într-adevăr că-l recunosc este ca el să nu gândească ziua decât la categoria călăuzitoare a vieții sale și s-o viseze noaptea (lb. fr.) (n. ed.).

Grigorii la noi. Altădată, 9 martie era zi de petrecere.

13 martie

Azi-dimineață, ascultăm transmisia radiodifuzată a ceremoniei de la Cluj. Mare emoție auzind aplauzele și uralele cu care e întâmpinat regele. Surpriza ascultându-l pe Vâșinski vorbind românește. Ce se va alege din acest eveniment? Vom izbuti, până la urmă, să păstrăm un crâmpeli de independență și autonomie? Sau, așa cum s-a întâmplat cu Rădescu (cerut, astă-toamnă, de ruși), Groza va fi îndepărtat îndată ce va refuza să devină instrumentul sovietizării totale? Oricum ar fi, sunt emoționat. Aș vrea, cu orice risc, să fiu în țară. Și, se pare, lucrul acesta este din ce în ce mai puțin probabil. Va trebui să mă obișnuiesc cu o nouă viață: cea de emigrant.

Îmi spun că trebuie să fac mai mult pentru oameni; a-i iubi, a-i ajuta, a le scrie cărți și a-i învăța să prețuiască viața nu sunt de ajuns. Ar trebui să le mărturisesc în întregime mesajul meu, deși timpurile îi sunt potrivnice. (Dar, în fond, ce importanță poate avea momentul istoric, când e vorba de o nouă calitate, de o nouă dimensiune a vieții?) Pentru că îi pot învăța măcar acest lucru: să-și transforme viața, să și-o intensifice; să trăiască de o mie de ori mai inteligent, mai autentic, *mai mult* decât o fac astăzi. Ar trebui să scriu un roman sau o piesă de teatru, revelând acest mesaj, adresându-mă de-a dreptul contemporanilor mei.

14 martie

De unde îmi vine neașteptata, nesperata înseninare? De câteva zile, crizele de nervi s-au potolit, melancolia mă iartă. Aș escamota adevărul dacă aș reduce echilibrul meu lăuntric la criza morală lichidată prin hotărârea pelerinajului la Fátima. Nu e vorba numai de asta – deși, ca întotdeauna în cazul meu, criza morală joacă rolul preponderent. Dar mai e ceva: o nouă redeșteptare la viață. Simt cum întreaga mea ființă mă îndeamnă să mă zvârlu, să mă consum în ceea ce, cu un gentil eufemism, m-am învățat de mult să numesc „viață”; adică, nelimitată experiență erotică, permanentă aventură, desfrâu. Portugalia nu e țara ideală pentru o astfel de vocație – dar voi încerca și aici. Voi repeta bine cunoscuta mea tehnică a eliberării prin exces, a

purificării prin orgie. Sunt foarte lucid; știu că scriu toate acestea în prețuia pelerinajului la Fátima, pe care-l fac pentru odihna sufletului Ninei și pentru mântuirea mea. Dar, ca de obicei, vreau să știu exact ce se întâmplă cu mine. Vreau să știu dacă melancolia mea are sau nu rădăcini fiziologice. Vreau să mă eliberez de orice influență seminală, chiar dacă eliberarea aceasta va implica seducerea a o șuta de femei. Vreau să rămân numai eu singur, și atunci să mă privesc, să mă judec. Aș fi umilit dacă aș judeca și m-aș judeca purtând în carnea și în spiritul meu fantomele femeilor pe care nu le-am avut. E foarte incoherent ce scriu – dar e exact.

15 martie

Trei luni de când locuim în această casă, la Cascais.

Treceri nesimțite de la deznădejde la vulgară, opacă sete de a trăi. Și apoi, melancolie. Aș vrea să formulez într-un fel – într-o dramă, într-o nuvelă, într-un eseu – trista împăcare pe care o simt uneori în aceste ceasuri târzii din noapte: alternanța cosmică, ziua care urmează neapărat, *orice s-ar întâmpla*, nopții, primăvara care urmează iernii. Eterna reîntoarcere. Mitul acesta trebuie reînsuflețit, dacă viața mai are vreun rost, dacă mai merită să fie trăită. *Cosmos și Istorie* pune doar problema antropologică a deznădejzii omului modern, lipsit de orice mit viu, care i-ar putea justifica, semnifica sau răscumpăra suferințele, decepțiile, nedreptățile îndurate din pricina istoriei. Dar nu numai această problemă a „terorii istoriei” se cere rezolvată; ci și cealaltă, tot atât de urgentă, a împăcării omului *prin timp*, a salvării lui prin simplul fapt că participă la un Cosmos temporal, ritmic, bogat în alternanțe.

16 martie

Am fost la doctorul de nervi, prof. Bernardes, un elev al lui E. Schneider. Tânăr și destul de inteligent.

Consultația a durat patruzeci și cinci de minute. Îmi spune că nu e nimic grav. Melancoliile își au cauze spirituale» și el nu poate face nimic. Eu însumi le-aș suporta și depăși dacă sistemul meu nervos ar fi complet sănătos. Dar, din nenorocire, sunt crizele celelalte; pe care el le explică prin supersexualitatea mea nesatisfăcută. Echilibrul nu poate veni decât după

realizarea echilibrului erotic.

18 martie

Mâine dimineată plec, cu Leontin, spre Fátima, pe jos. Va fi un drum de 160 de km. Sper foarte mult de la acest pelerinaj, pe care-l fac pentru odihna sufletului Ninei și pentru salvarea integrității mele spirituale.

19-26 martie, transcris din carnetul negru

19 martie

Cascais – Sintra, 14 km, îi facem fără oprire, între 8. 30-11. Timp splendid. Bruscă melancolie la intrarea în Sintra. Am fost aici ultima oară în iunie, cu Nina și Gâza. Nina era atunci aproape vindecată; a urcat pe jos până la S. Pedro, iar la întoarcerea în Lisboa, a mai urcat – din prostia mea – cei doi kilometri de la Gara Campolide până la primul taxi. Am văzut-o tot timpul alături de mine, de când am intrat în Sintra.

Mâncăm la Hotel Nunes (unde am mâncat și ultima oară; ne amuzăm și ne enervăm pe rând, pentru că era o duminică și, din cauza aglomerării, ni s-a servit masa în curs de *trei* ore). Prima dată, am fost aici cu A. Cotruș și familia Antohi, în februarie 1941. Abia sosisem din Anglia» și așteptam să primesc bani ca să zbor spre țară. Aș fi crezut oare atunci că voi rămâne patru ani în Portugalia și că toate se vor întâmpla așa cum s-au întâmplat?

Farmecul nespus al Cintrei: culoarea străveche, bătrână, a zidurilor. Iar acum, primăvara, glicinele care te întâmpină pretutindeni. Repet în gând singurele versuri din *Oseminte pierdute** pe care le știam pe dinafară:

Atât amar de ani e de atunci!

Glicină tu, tu florile-ți arunci.

Pornim la 2 spre Mafra. Înainte de a ajunge la Granja, întâlnim pe dreapta șoselei un lac nefiresc de limpede și adânc, izvorât într-o părăsită carieră de piatră. Ne descălțăm ca să ne răcorim picioarele. Pe piatră unde mă așez, se încălzea un șarpe tărcat. Își dă drumul în apă. Îl urmăresc cum înoată spre adânc. Pe deasupra noastră, se rotesc neconținut două avionete de școală. Așa cum stăm cu picioarele în lac, privim aerodromul din față. E o mare liniște. Pornind din nou la drum, începem să ne simțim picioarele. Douăzeci de km, și

suntem încălțați de oraș, cu pantofi cu tălpi de *crêpe* (nu am alții).

La Pero Pinheiro, peisajul începe să semene cu cel de la Louçã. Reînvie amintirile: drumul meu pe deal, lăsând-o pe Nina la fereastră să mă urmărească...

Ajungem la 6 la Cheleiros, într-o vale; sat alb, cu acoperișurile roșii-întunecate. Trecem un lung și frumos pod; râul e aproape sec. Pe stânga, biserica; portal roman. Urcăm obosiți. Am făcut treizeci și patru de km și mai

„Poezie a lui Tudor Arghezi (*n. Ed.*).

avem încă 7Vi până la Mafra. Bășicile din tălpi mă ard» dar îmi spun că Nina suferea uneori opt injecții zilnic, și era slăbită, și o durea tot timpul, și nu se putea nutri – și nu o auzeam plângându-se. Amintirea ei mă întărește.

Sus, pe creastă, primim vântul în piept. Leontin merge din ce în ce mai greu. Două popasuri ca să ne îmbrăcăm mai gros și să mâncăm ciocolată și portocale.

Intrăm în Mafra extenuați, pe la 8. 30. Găsim tristă, mediocra Pensão Duarte. Camere mizere. Dar toate ferestrele dau spre palat. Noapte superbă, rece. Emoționat, ascult orologiul de la catedrală.

Orașul e plin de soldați. Manevră. Când am intrat, am zărit pe stânga o casă cu fete, care-și așteptau militarii.

Scriu în această cameră sumbră, săracă. De câte lucruri uitate din călătoriile adolescenței și tinereții mele nu-mi aduce aminte cămăroaia îmbâcsită în care mă aflu! Prima cameră de hotel în care am dormit, la Tulcea, prin 1921, ca cercetaș. Camerele de hotel mizere din Atena și Constantinople, în 1928.

20 martie

Mafra. Dimineața. Privesc în curte; camelii, liliac. Din bucătărie, coboară o fetișcană și începe să culeagă legume. Zboară un porumbel. Din nou, clopotele mănăstirii.

Plecăm la 11. 30, abia călcând din cauza durerilor. La barieră, furioși că tăblia marca un număr mai mare de kilometri decât cel indicat în ghid. Șoseaua șerpuiește, urcând și coborând printre păduri de eucalipti și stejari de plută. Scurtăm doi km, străbătând de-a curmezișul o vale. Îl întreb pe Leontin cât e

ceasul: 12. 30. Acum patru luni, la vremea aceasta, pleca Nina, iară să ne spună un singur cuvânt. Mă opresc la umbra unui perete de lut și spun o rugăciune. Trist, și totuși împăcat.

Drum greu până la Gradil. Prânzim pe iarbă, în fața bisericii. De la o cârciumă, aduc un litru de vin negru și două pahare. De la o farmacie, o sticlă de apă minerală și vaselină boricată, să ne masăm tălpile. Farmacia era un mic magazin universal: jucării, nasturi, gaz, ziare, șaluri etc. Băiatul care ne-a servit, văzându-ne cât de anevoie mergem, ne spune că la un km este o cursă de camionete pentru Torres Vedras și costă numai cinci escudos de persoană.

Pornim din Gradil și facem aproape șase km pe un drum greșit, care ne ducea la Malveira. Imposibil să mai ajungem seara – după peste șaisprezece km bătuți cu atâtea eforturi – la Torres Vedras. Ne întoarcem până la Rosario și așteptăm acolo camioneta. Pe drum, la două cârciumi, să bem ceva rece. Nu găsim decât vin. Răspândim panică: *estrangeiros?* La Rosario, amuzantă conversație cu un sărman care ne crede englezi. Despre regele Angliei: *O George também é uma boa criatura!* ⁷⁰...

Trecem prin Turcifal în camionetă, regretând că nu am ajuns aici pe jos. Ajungem peste un ceas la Torres Vedras. Nicio cameră la hotel; congresul agronomilor. Vom putea mânca aici, și vom putea face chiar baie. Dar trebuie să dormim la o pensiune. De fapt, e un han de barieră. Intrăm în cârciumă, o traversăm, dăm în spatele bucătăriei și urcăm o scară de lemn; în curte, cu două closete de țară alături, câteva odăițe. Sărăcie lucie. Ni se dă o odaie cu două paturi.

Seara, după masă, la cafenea. Ca de obicei, încerc să trăiesc acest ceas ca un localnic, să gândesc și să simt că el. Tânărul care juca biliard.

21 martie

Torres Vedras. Am adormit anevoie într-un pat prost. Mă deștept cu picioarele umflate. Ne luăm sacii în spate și mergem la hotel să mâncăm și să facem baie. Patul pentru noapte a costat 7 escudos.

Plecăm la 11. 30. Traversăm orașul; biserica, târgul. Stradă e colorată, pitorească. Sus, pe deal, ruine. Miroase a butoaie cu vin.

După Ramalhal, încheind 10 km, ne oprim în pădure să prânzim. E pur și

⁷⁰ George este și el un om de treabă! (lb. port.) (n. ed.).

simpliciu divin. Cerul de o fragedă limpezime; pinii își tremură doar crengile din vârfuri; iarba e opulentă, bălțată, cu toată secetă. Și, de pretutindeni, auzim păsările. Dar Leontin are tendoanele umflate și aproape nu mai poate înainta. Se oprește în dreptul unui pod, ca să aștepte camioneta spre Bombarral. Eu pornesc singur înainte, pe o căldură grea, apăsătoare.

Ajung la Outeiro pe la 4. Drum printre holde și păduri. Refac iarăși, cu gândul, o parte de viață trăită alături de Nina. Tristețe. Ce mă așteaptă la Fátima?

Urc din nou, către Bombarral. Ajung spre seară. Îl găsesc pe Leontin la Pensão Central, cu gleznele înfășurate în bandaje. Pensão Central e singură clădire nedeprimantă din acest orașel. Palatul ducelui de Bombarral, cu o preafrumoasă stemă. O parte din curte a cedat-o companiei de camioane, care și-a făcut un splendid garaj. Ne plimbăm seara prin oraș. Întineric deplin, mizerie. Cafeaua la „Bar”. Noaptea, aștept două ceasuri legătura telefonică cu Cascais. Vorbesc cu Gâza.”

Un bătrân trece pe drum prin fața mea și-mi spune *Good afternoon!* îi răspund și, socotindu-mă englez, se apropie. Vorbește foarte bine englezește. E marinar, are șaiszeci și unu de ani, a fost peste tot – și de patru ani e fără lucru. Pleacă la Lisboa pe jos. Îl admir. Îmi cere o sticlă goală. Nu am. Îi dau ciocolată, pesmeți și brânză.

Ajung la 5 la Caldas da Rainha. Leontin îmi iese înainte cu bicicletă, ca să-mi arate hotelul. Mă admiră: „Mergi ca un zeu!” N-am făcut decât vreo douăzeci de km, dar mă simt excelent.

La hotel. Plimbare prin parc. Orașel de băi. Am trecut de atâtea ori pe aici cu mașina... Îmi amintesc de melancoliile lui Bostanian, care – asemenea tuturor românilor indezirabili – și-a avut aici domiciliul forțat. Îmi spunea că se duce toată ziua la cinematograful. Sunt trei.

Plimbarea de seară prin „centru”. La cafeneaua unde am intrat, un grup de tinere încearcă să se amuze, zgomotos, cu o sticlă de apă minerală. Trec două femei din Lisboa, și grupul iese numaidecât, să le urmărească. Fericită vârstă!

Bătrânul care râdea singur, citind un sfert de jurnal.

„Lipsește pagina 372 a manuscrisului (n. Ed.).

Pe jos de la Caldas la Alfeizerão. Mâncăm în plin vânt, adăpostiți într-un șanț larg, cu iarbă grasă, la umbra unui eucalipt. Doisprezece km. Urcăm încă

doi, până la *pousada* ca să bem o cafea și să așteptăm camioneta. L eontin merge încă foarte greu. Ni se spune că am greșit, camioneta spre Alcobaça netrecând pe aici, ci pe jos, unde mâncasem. Ne întoarcem, L eontin abia ducându-și piciorul. La 4. 20, sosește camioneta. Întâi la São Martinho de Porto, adorabil orășel, cu vile cochete; amestec de stațiune marină și oraș de dealuri. La Nazaré. Mașina oprește în port. Acele celebre bărci pe plajă, cu pescarii în cămășile lor scoțiene – de când cunoșteam imaginea aceasta, din câte tablouri? Îmi propun să revin în mai aici.

S-au adunat nori. Camioneta urcă pe coamă spre Alcobaça. Înainte de a ajunge în oraș, peisajul se schimbă brusc; un râu pe marginea drumului; ploi; stejari; o moară; cherestea. Îmi revin imagini din Germania. Oboseala le încurajează. Ies din timp. Retrăiesc acei fericiți ani 1934-1937.

Ajungem pe seară în Alcobaça. Mai credeam c-am s-o revăd? Intrăm în catedrală; parcă mi se pare și mai frumoasă. E de o nudă, ascetică sobrietate. Și niciodată n-am simțit mai total emoția transcendentului pe care o poate da verticalitatea. Simplul fapt că omul e strivit de acest spațiu arhitectonic îi definește poziția precară.

Noaptea, lungă discuție cu L eontin despre yoga. Plouă neconținut.

Alcobaça. După o noapte de ploaie, splendidă dimineață. Puțin cam fierbinte. Mă deștept trist. Simt cu o teribilă acuitate singurătatea.

Hotărâm să luăm camioneta până la Baralha, douăzeci de km, ca de acolo să facem imul, alți douăzeci de km, cu piciorul. Dar la 12. 30 ni se spune că în camioneta – care întârziase un ceas – nu vom găsi locuri. Plecăm. Prânzim după două ceasuri. Ne apucă ploaia la vreo șapte km de Batalha, și ne urcăm într-un camion cu butoaie. Șoferul, după ce ne întreabă de naționalitate, ne spune că nemții plătesc mai bine decât englezii și că până mai anul trecut ducea wolfram în Algarve, de unde era imbarcat pe un submarin german. Ne ocolește prin Porto de Moș, unde așteptăm un ceas. Un castel cu frumoase ferestre, restaurant pe dealul din față.

Ajungem la Batalha la 6. 30, pe o ploaie torențială. Zidurile mănăstirii par roșii, acum, bine udate de averse. Aflăm că, din cauza lipsei pneurilor, s-a suspendat cursa de camioane până la Fátima. Suntem siliți să luăm o mașină pentru acești ultimi douăzeci de km, pe care-i facem sub ploaie, urcând neconținut. Ajungem la Fátima la 8. Copleșitoarea tristețe care mă cuprinde, amintindu-mi tot ce-a însemnat Fátima pentru noi doi, din acel 13 noiembrie

1941, când am asistat prima oară la procesiunea de la biserica din fața casei noastre – până în zilele teribile din octombrie – noiembrie 1944, când ultimele speranțe ale Ninei se concentraseră într-o minune a Maicii Domnului revelate păstoritei de la Fátima. Cu aceeași tristețe am intrat în bisericuță – catedrala nefiind încă terminată – și m-am rugat. Aceeași tristețe plimbându-mă pe acest platou dezolat, bătut astăzi de ploaie.

Suntem aproape singuri la han. E un hotel improvizat, ai crede că-i din faianță, cu o sală de mese îmbâcsită de plante; aer de cavou. Pendulă, anunțându-și orele, schițează aproximativ Imnul Fátimei, melodie atât de cunoscută mie, vecini cum am fost trei ani bisericii din Elias Garcia. Sunt din nou risipit de tristețe. Prezența Ninei.

Am scris toate acestea în camera mea, între 10 și 11 noaptea, la lumânare. Nu pot dormi. O stranie tristețe, de alt ordin decât bine cunoscutele mele crize de melancolie și neurastenii. Parcă aș fi vidat de viață.

25 martie

Fátima. Deșteptare la 6. 30, ca să asistăm la liturgia de zi, la capelă Carmelitelor. E duminica Floriilor catolice. Mergem prin ploaie și întuneric vreun km, conduși de o slujnică. Biserica, plină până la refuz de țărani. În timpul slujbei, timpul se înseninează. Ieșim pe soare. Consolat, dar fără nicio bucurie înaltă.

Plecăm din Fátima la 9. 30, cu camioneta care ne duce la Vila Nova de Durém. De acolo, o altă camionetă ne duce la Tomar, unde ajungem la 11. Aventură cu hamalul beat, care ne-a dus la cârciumile cunoscute lui. Apoi, la o pensiune, să ne lăsăm sacii. Vizită rea Castelului Templierilor, cu celebra fereastră manuelină în formă de navă. Prea distrat ca să însemn mai mult. Admirabilă vedere deasupra dealurilor cu măslini și stejari de plută.

După masă, în parc. Râul, moara părăsită; stâlpii cu glicină. Muzica militară. Soare. Pe o bancă, mă întrebam cui am să mai povestesc eu ce-am văzut, cui am să mai depozitez fragmente din viața și memoria mea? Toate melancoliile le suportă, în tinerețe, în speranța că o dată le vei mărturisi tovarășei vieții tale, răscumpărându-le. Tinerețea mea și-a pierdut martorul ei. De aici vidul care mă amenință pretutindeni. (Vid pe care nu-l mai simt decât în ceasurile mele de obsesie erotică.)

Fundalul negru – nori de furtună de vară – pe care se decupa castelul, la ceasul 3. 30, când ne pregăteam de plecare. Tomarul mi-a plăcut atât de mult, încât îmi făgăduiesc să revin cu Gâza.

De la Tomar la Entroncamento, cu un tren de linie secundară. Aflăm din jurnale de trecerea masivă a Rinului și de ofensiva fulgerătoare a lui Eisenhower. E cea mai mare bucurie: terminarea rapidă a războiului.

29 martie

De când m-am întors, tristețea continuă cu atâta intensitate, încât nici nu pot citi nimic, în afară de ziare și romane polițiste. Observ că singure acestea din urmă mă fac să uit puștiul meu.

Brutus îmi arată într-o scrisoare de la Țâlea câteva rânduri pentru mine. Au fost dezolați de vestea plecării Ninei, îmi trimit condoleanțe și speră să poată interveni ca să vin în Anglia.

Râmniceanu îmi spune că Spitzmuller i-a scris relativ la venirea mea la Paris. Să nu fac cerere prin consulat, ci să-i trimit lui direct hârtiile. Vestea aceasta mă scoate pentru câteva ceasuri din letargie.

Mi-am lăsat să-mi crească barba. Asta îmi amintește criza mea din septembrie 1930. În fond, trebuie să inventez cu orice preț un „om nou”!!

2 aprilie

Sentimentul că mă aflu, de multe luni, într-un labirint, înaintez anevoie, neștiind încotro mă îndrept, dacă mă apropii de ieșire sau mă înfund tot mai în adânc. Uneori, o rază de lumină: mă simt regenerat, optimist; privesc cu încredere „în viitor”. Imediat însă, urmează recăderea în marasm și disperare.

Muncă fizică, a spus doctorul. Învăț bicicleta. Înot în fiecare zi.

Recitesc *Posedații* în ediția completă, engleză. Ca de obicei, admir „trucurile” lui Dostoievski. Niciun personaj nu iese definitiv din cameră; se reîntoarce din prag și spune sau face un lucru neobișnuit. Dacă nu revine el, e chemat de gazdă. Personajele se întrerup, tac sau schimbă brusc conversația. Totul e făcut să „țină” cititorul; o zi ocupă mai multe sute de pagini și, chiar dacă nu se întâmplă nimic senzațional, cititorul are impresia la fiecare sfârșit de capitol că a avut loc o catastrofă. E pur și simplu genial!

6 aprilie

Primesc o a doua telegramă din partea ministrului Grigorcea, de la Vatican. Prima, de acum vreo șase-șapte săptămâni, îmi cerea autorizația publicării traducerii italiene a lui *Maitreyi*! A doua, mă anunță că *M aitreyi* e sub tipar și că editura Caravela oferă tot 10 000 de lire (ca și pentru *M aitreyi*) pentru *Huliganii*. Accept – deși, din lunga mea experiență, mă îndoiesc că aceste traduceri vor apărea. *M aitreyi* e tradusă în portugheză din septembrie și, din cauza lipsei de imprimerii disponibile, n-a intrat nici până astăzi sub tipar. Traducătorul meu, Egídio Amorim Guimarães, îmi scrie că ed. Coimbra Editora îmi cere întreaga mea operă. Dar va apărea vreodată?

10 aprilie

Brutus Coste îmi arată o telegramă primită de la Ministerul de Externe și semnată Stoica, prin care i se atrage atenția că și noi, cei scoși din cadre – Cădere, L. Constantinescu și cu mine –, ne putem întoarce în țară, dacă dorim. Cum să interpretez această telegramă? Că mă pot întoarce fără grijă în țară? Că nu voi fi judecat că „vinovat de dezastrul țării”? Sau ca un avertisment: am fost anunțat că pot veni în țară; dacă nu mă întorc, înseamnă că iau o atitudine politică și, ca atare, risc să fiu pedepsit, să pierd cetățenia etc.? Deocamdată, nefiind încă nicio posibilitate de întoarcere, dispoziția rămâne fără consecințe practice. Dar mă silește să reexaminez încă o dată atitudinea Ministerului de Externe față de mine și față de consilierii de presă în general. Cred că asupra acestor lucruri am scris foarte puțin în jurnal. Un prilej nimerit de a scrie acum; și pentru că nu sunt lipsite de interes, și pentru a mă antrena din nou la acest jurnal, atât de neglijat în ultima vreme.

Ura „celor din externe” împotriva „serviciului presei” este un lucru bine cunoscut. Și pentru mai multe motive:

1. Avem și noi pașapoarte diplomatice, suntem trecuți în listele corpului diplomatic etc., deși suntem *outsiders*

2. Eram, o vreme, mai bine plătiți ca ei; 3. Uneori, eram numiți direct

„consilieri”; 4. Ne agităm mai mult ca ei (recepții, ceaiuri, relații etc.). Ura această nu ține seama de nicio valoare. Este suficient să fii „de la presă”, pentru ca „externele” să te deteste. Un exemplu: când serviciile noastre au trecut, în aprilie 1944, la externe, eu am fost retrogradat, de la „consilier” la „secretar”. Îmi pare foarte rău că n-am știut exact lucrul acesta (crezusem că e vorba numai de o scăpare din vedere a contabilității), ca să-mi fi înaintat demisia. Când am aflat, se împlinise lovitura de stat, eram rechemați cu toți, și Nina – foarte greu bolnavă.

Primul lucru pe care l-au făcut externele, după 23 august, a fost să desființeze serviciile presei în streinătate. Am fost rechemați la 9 septembrie, când rușii încă nu intraseră în București. Am fost scoși din cadre în noiembrie; fără s-o fi cerut rușii. Cu totul excepțional, mi s-au dat mie 2 000 de franci elvețieni lunar pentru boala Ninei (boală care mă costă, lunar, aproape dublu!). Din 31 ianuarie nu mi s-a mai dat *nimic*. Tot ce-am primit de atunci, am primit exclusiv datorită prieteniei, curajului și înțelegerii lui Brutus.

Am crezut o vreme că noi suntem întâii sacrificați. Că ni se cere capul, că vor veni și alte rechemări etc. M-am înșelat. Nu numai că n-a fost rechemat niciunul din „externe”, dar au fost numiți în posturi și cei ce fuseseră rechemați în vară: Ciontescu la Lis a bo n a, Romniceanu la Madrid.

Agenții Rador au fost de asemenea renumiți: Munteanu la Lis a bo n a, dna Popescu (amanta lui Barbul, cea cu scandalul de la Capșa etc.) la Madrid. Secretara noastră de la presă, excelenta Mică Paraschivescu, a fost și ea renumită de curând. Serviciul Secret – împotriva căruia „externele” anatemizau cu frenezie – continuă să-și primească treimea din salarii, fiind numai rechemați. Deci, niciun fel de „economii bugetare”; numai noi, „consilierii”, scoși definitiv din cadre, arătați cu degetul aici ca naziști etc. Dacă n-ar fi tragic, ar fi chiar amuzant. Mircea Eliade sacrificat – și pederăștii, nulitățile, mediocrii fără șira spinării etc. Etc. În post. Când mă gândesc cum se pleca un Totescu sau Dinu Cantemir în fața ministrului Germaniei! Când mă gândesc că niciunul din „externe”, în afară de Brutus, n-a îndrăznit să fie o singură dată de altă părere decât cea oficială – adică mareșalul, Ică, progermanii etc.

— Și astăzi, acești bravi tipi, care n-au dat o masă, care își au depuse la bancă economii masive, cărora puțin le pasă de ce se întâmplă în țară, atâta timp cât își primesc salariul, astăzi ne privesc de sus, că martirii unei cauze politice; când mă gândesc la toate acestea, îmi spun că nu am dreptul să le

mai iert; că trebuie să scriu odată un roman cu „externele” și să dau la iveală strania francmasonerie a acestor „unși”. Și-l voi scrie.

Mă întorc cu încăpățănare la acest Jurnal, sperând să regăsesc pofta de lucru prin efortul pe care-l fac de a scrie. Pentru că, într-adevăr, este un efort. Cred că niciodată în viața mea n-am trecut o perioadă mai secetoasă ca aceasta, începută la 21 februarie (când am întrerupt *Cosmos și Istorie*). N-am mai putut scrie aproape nimic de atunci; doar câteva pagini din Jurnal și fișe dintr-un studiu despre regalitatea davidică. Vreo două săptămâni, am izbutit totuși să citesc lucrări de istorie a religiilor și etnografie. Apoi, nici măcar atât; doar eseuri și romane. *Posedații* lui Dostoievski a fost ultimul roman citit. Am abandonat de câteva zile și lecturile biblice, fără de care, după 20 noiembrie, nu puteam adormi.

Toate acestea le pun în seama nervilor mei – dar eu știu bine că totul se reduce la o obsesie ridicolă, la un detaliu psihologic fără nicio importanță, care îmi otrăvește orice ceas liber pe care mi-l lasă melancoliile și deznădejile. Am scris obscur și vag, dar mă întreb dacă aş putea fi mai explicit, fără a trăda complexitatea crizei mele. În fond, e vorba de două experiențe distincte. Prima este cea a melancoliei și deznădejzii, legată, de cele mai multe ori, de amintirea Ninei. A doua este o criză neurastenică, alimentată firește de nesatisfacerea mea erotică (deși după 5 martie mi-am reluat oarecum regimul normal; dar nici acesta nu mi-e de ajuns; mi-ar trebui o amantă de zi și de noapte). Această criză neurastenică e provocată de detaliul psihologic menționat mai sus.

Mizeriile acestea spirituale și mentale în care mă zbat mă împiedică să lucrez, să scriu, să iau note. Dar e ciudat cât de lucid sunt uneori, chiar când alunec în cele mai monstruoase prăpăstii! Dacă aş avea măcar puterea (mai precis: gustul, dispoziția, *l'envie*⁷¹) de a scrie, de a nota fragmente din meditațiile mele! Mă întorc în lume din ce în ce mai pesimist și totuși cu o nouă, nebunească speranță. Pesimist în ceea ce privește condiția actuală a omului. Mă deprimă uneori imensul rol pe care-l joacă încă vanitatea în viața aproape a oricărui om; mai mare decât rolul sexului, al foamei, al spaimei de moarte. Mă conving, de asemenea, că bărbatul „în general” este cu mult mai prost decât îl credeam eu până acum câțiva ani. Luciditatea bărbaților este o legendă. Cunosc, astăzi, foarte mulți bărbați care au fost aleși, duși de nas și

71 Poftă, dorință (lb. fr.) (n. ed.).

„luați” de femei cu totul neinteresante – fără ca ei să bănuiască măcar halul lor de pasivitate. Alături de asemenea bărbați, care au o excelentă părere despre sine, trec adesea femei admirabile; dar pentru că, din mândrie sau timiditate, aceste femei nu încearcă să-i confişte, ele îşi ratează viaţa – şi ei devin soţii duzinelor de urâte, de proaste, de babe sau de dame, care şi-au propus să-i „încurce”. În foarte multe menajuri pe care le-am cunoscut în ultimii şapte-opt ani, soţiile sunt mult sub nivelul soţilor, dar infinit mai inteligente şi mai abile decât ei, dovadă că îi au. Dimpotrivă, aproape toate fetele admirabile pe care le-am cunoscut în acest răstimp au rămas nemăritate – pentru că niciun bărbat n-a ştiut să le aleagă. De altfel, cred că aproape niciun bărbat nu alege. El este întotdeauna ales. Cum să-mi explic, altminteri, atâtea cupluri absurde pe care le cunosc? Prostia bărbaţilor nu e niciodată mai evidentă decât atunci când, după multe flirturi şi aventuri, se hotărăsc să se însoare. Aproape întotdeauna, soţia „aleasă” este cu mult inferioară femeilor cu care a flirtat etc. Cazul recent al secretarului de legaţie de la Budapesta, care a fost acostat într-o seară de celebra damă Zeta (costa vreo 3-4 000 de lei prin 1936) şi a sfârşit prin a se căsători cu el. (În paranteză fie spus, ceea ce mă miră în acest caz nu e căsătoria; în fond, iubirea şi căsătoria purifică, chiar pe o prostituată, evident, cu condiţia ca şi ea să ia în serios legământul; de mirare este însă consimţământul pe care s-au grăbit să i-l dea secretarului de legaţie superiorii lui de la externe; şi, după nuntă, să-l trimeată la Budapesta, unde probabil se aflau cel puţin o duzină de unguri care se culcaseră cu Zeta pe câteva mii de lei.)

M-am antrenat în aceste mărunte observaţii numai pentru că voiam cu tot dinadinsul să scriu, să mă reobişnuiesc cu scrisul. Dar nu asupra lor aş fi voit să stăruiesc. Nu numai despre vanitatea omului şi prostia bărbaţilor am aflat lucruri noi. Întrezăresc un nou ideal de om: liber, puternic, desăvârşit; eliberat de superstiţii, de tabuuri, de frică, conştient că o viaţă poate însemna foarte mult, că fiecare ceas poate fi transfigurat în eternitate; că milioanele de ani de viaţă dinapoia lui aşteaptă să fie transformate în conştiinţă de sine.

12 aprilie

Acum cinci ani, eram la Paris, în drum spre Londra. Acele câteva neuitate zile petrecute împreună cu Emil Cioran! Intrasem pentru întâia oară în Paris – în

preziua catastrofei. Și, pentru întâia oară în viața mea, eram bine plătit, uitam de grija zilei de mâine, dar la Paris nu aveam deloc bani. Am luat 500 de franci de la I. Dragu, pe atunci șeful serviciilor de presă din Paris.

13 aprilie

Moartea lui Roosevelt. Inutil de luptat: destinul a ales; Sovietele vor câștiga războiul și pacea. România e dată cu o sută douăzeci de ani înapoi; epoca protectoratului rusesc.

La Radio București, nu auzim decât despre ce fac, ce gândesc și ce spun Sovietele. Bieții noștri guvernanți sunt niște unelte. La primul gest de autonomie, vor fi înlăturați. De aceea, e probabil că nu-l vor face.

14 aprilie

Toată ziua de ieri, doborât de o mare tristețe. Noaptea, recitesc *Sărmanul Dionisv* mai puțin entuziasmat ca altădată. Pe alocuri, limba lui Eminescu e cleioasă, artificială; cacofoniile abundă.

Astăzi: lupt zadarnic cu melancolia. Definitivă detașare de opera mea, de cultură, de filosofie, de viață, de mântuire. Tot ce-aș vrea: să mă pierd în neant, să mă odihnesc; să uit de mine.

Continuă prezență a Ninei.

15 aprilie

Am reluat *Isabel* pentru a corecta și modifica textul în vederea unei eventuale noi ediții. (Cum sunt incapabil de orice lucru creator, mi-am propus să-mi revăd cărțile mai vechi.) Am ajuns la pagina 120. Tot atât de entuziasmat ca și astă-vară, când am recitit întreg romanul. Deși, uneori, derutat de lipsa mea de talent literar; unele capitole sunt scrise într-o limbă care poate fi orice în afară de limba românească. Niciodată n-am crezut că *pot* scrie atât de prost; sunt fraze pur și simplu streine, expresii stridente, termeni improprii etc. Îmi amintesc că erau zile, în vara 1924, când scriam pe o grozavă căldură și cu un efort nebunesc; fiecare frază o scoteam cu forcepsul – ceea ce nu mi s-a mai întâmplat decât cu anumite capitole din *Lumină ce se stinge*. Romanul este

totuși excepțional, și înțeleg entuziasmul și ură pe care a provocat-o la apariție: pentru un anumit grup de lectori, *Isabel* ar putea deveni opera mea cea mai interesantă.

Pentru că am un ceas liber în fața mea și pentru că de mult voiam să scriu ceea ce cred despre *Isabel*, am să notez câteva observații și nedumeriri. Mai întâi, trebuie să mărturisesc că, deși *Isabel* cuprinde foarte multe elemente autobiografice, personajul principal – „Doctorul” – e mult deosebit de mine. Ce este adevărat: viața din pensiunea dnei Axon (dna Perris) și flirturile mele subversive cu Verna și Isabel; orele de pian și orele de gimnastică; surmenajul nervos din *Visul unei nopți de vară* –, pasiunea „Doctorului”, care este și a mea, pentru aventură, călătorii, ispitirea fetelor etc. Mă asemăn de asemenea cu „Doctorul” în ceea ce privește adolescența: când eram însetat de „absolut”, când mă dădeam în fiecare noapte cu frânghia udă pe spinare, ca să-mi purific visele, când credeam că punctul de sprijin în viață este *voința*. Nu mă asemăn cu el în următoarele trăsături: n-am crezut niciodată în Diavol, n-am avut niciodată obsesia păcatului, nici conștiința răului; am fost, și am rămas, amoral în problematica erotică; toate încercările mele de asceză din 1923 – 1925 și mai târziu aveau ca scop verificarea voinței mele; am fost și am rămas un senzual, în timp ce „Doctorul” se laudă a nu fi, adăugând că-l interesează numai experiența morală; n-am avut niciodată sentimentul sterilității mele spirituale sau carnale; dimpotrivă, îndată după „lansarea” mea la *Cuvântul*, în 1925 – 1926, am avut conștiința că pot crea în orice gen literar, mitul „nedumeririi după victorie” este inventat.

Cu atât mai interesantă mi se pare cartea cu cât materialul, pe alocuri autobiografic, a fost folosit pentru crearea unui personaj excepțional, care nu mi seamănă decât întâmplător.” Doctorul”, ca și Manuel din *Lumină*, au fost creați în epoca în care magia se lupta în sufletul meu cu setea unei experiențe religioase autentice. Manuel e prin excelență magic; „Doctorul” are și o problematică religioasă. Lipsit de orice experiență religioasă vie, obsedat totuși de sacralitate, familiar cu terminologia, structurile și preocupările mistice – tragedia mea intimă a fost, și a rămas, un straniu hibridism spiritual: pe de o parte, convins de realitatea experienței religioase – pe de altă parte, incapabil să o cunosc, iară sentimentul păcatului, dionisiac din toate punctele de vedere. Melancolia a fost singura mea apropiere concretă de religios. Nevoia de a realiza păcatul m-a făcut, probabil, în *Isabel*, să scriu scena de pederastie.

Scenă pe care, oricât m-aș căzni, nu o pot înțelege. (Sper că nu se îndoiește nimeni de curajul meu; dacă aș fi avut cea mai mică aplecare homosexuală, aș fi mărturisit-o în Jurnal.) Trebuia însă un „păcat” strigător la cer; și l-am inventat cu Tom. Păcatele mele autentice cu minora Verna – nu le realizam ca atare.

Un amănunt care mă tulbură: accentul pe care-l pun pe sterilitate, pe neputință. Erau, fără îndoială, reflecțiile lecțiilor lui Nae și ale discuțiilor cu Sandu Tudor și M. Ircea Vulcănescu, dar m-am întrebat dacă refuzul meu (în roman) de a o poseda pe Isabel n-ar putea fi interpretat psihanalitic printr-o obsesie a impotenței. Cum n-am avut niciodată această obsesie, mă întreb de unde vine totuși refuzul de a poseda o fată ce ți se oferă, complicat cu bucuria sadică de a o vedea posedată de altul. E probabil că întrebarea aceasta și-au mai pus-o și alții. Îmi aduc aminte că Sorana, după o zi de viteză în cabană de la Poiana Brașovului, în care am îmbrățișat-o de zece ori, mi-a mărturisit că vigoarea mea a surprins-o; că ea, după lectura *Isabelei*, m-a crezut aproape impotent. Speriată totuși de resursele mele, i le-a mărturisit lui Lily Popovici – care, socotea ea, avea mai multe experiențe virile. Lily i-a spus că, dacă nu m-ar cunoaște, ar fi crezut că m-am drogat, că am luat pilule etc. Ceea ce e mai amuzant, eu nici nu-mi dădeam seama că sunt într-adevăr atât de „bine”. Mi se părea că orice bărbat, dacă îi place o femeie, și e odihnit, o poate îmbrățișa de zece ori! mai târziu, am înțeles că acesta e un privilegiu destul de rar.

Problema puterii sau a impotenței nu m-a preocupat niciodată. Atunci de unde au apărut detaliile acelea suspecte? În privința „motivului avortului”, observ că el e prezent în *Întoarcerea din Rai* și *Nunta în Cer*, îi corespunde refuzul meu – la acea vârstă de douăzeci și șase-treizeci de ani – de a avea copii; și experiențelor mele din vara 1932. Oare refuzul din *Isabel* să se structureze pe același complex psihic? Eroul să prefere copilul altuia – numai pentru că refuză principial ca el să se continue pe pământ?

În orice caz, refuzul meu real (din 1932) a costat viața Ninei. Și, încă din 1941, am dorit din ce în ce mai sincer să am copii. Sufăr cu atât mai mult cu cât știu că pot avea.

16 aprilie

Spre deosebire de atâția, nu cred că „civilizația” anihilează, cu

necesitate, omul. Dacă omul modern e mai puțin sănătos, e degenerat, nevropat, dezrădăcinat etc. Nu se datorește faptului că există într-o societate industrială, că trăiește în metropole, că are radio, cinematograf etc. – ci pur și simplu faptului că omul n-a izbutit încă să se adapteze noului mediu cosmic pe care i l-au creat propriile sale descoperiri și mijloace de producție. Este încă un decalaj între mediul modern și om. Până când se va adapta, va suferi, va degenera, se va steriliza – întocmai cum s-au petrecut lucrurile în perioadele de tranziție de la etapa culegătorilor de fructe și semințe la etapa crescătorilor de vite sau de la nomadism la agricultură. Este sigur că primii nomazi care s-au stabilit și au cultivat terenul păreau „degenerați” față de strămoșii lor; aceia erau liberi, puternici, nelegați de pământ, neispitiți de bogăție etc. Din punct de vedere „higienic”, este sigur că, la început, agricultorul părea un degenerat față de păstor; era epuizat de munca grea, fizicește se pipernicise etc. Dar, câteva generații în urmă, când agricultura s-a perfecționat, cultivatorii de pământ – mai bine hrăniți – au dobândit o condiție fizică superioară păstorilor (ceea ce au pierdut pentru totdeauna a fost tăria morală; mistica telurică a adus cu sine orgia; proprietatea a exacerbat sentimentul de posesiune» a promovat atitudinea pasivă și fatalistă față de cosmos – ploile, secetele, năvălirile erau dincolo de puterile omului –, a încurajat oportunismul și chiar lașitatea, căci bietul om trebuia să se înțeleagă cu năvălitorul etc.).

Ca să revin: nu cred că simplul fapt de a trăi într-o societate civilizată și extrem de industrializată implică degenerarea fizică și dezechilibrul sau sterilitatea spirituală. Cred că nu ne-am adaptat mediului; și într-un oraș cu zgârie-nori etc. Omul poate ține contactul cu ritmurile cosmice, poate „realiza” miracolul alternanței zi – noapte și al ciclurilor lunare; drama universală – viață și conștiință, fragment-Tot, devenire-ființă – e tot atât de imediată și într-o uzină ca și în singurătățile himalaiene. Orașul modern nu e cu necesitate rupt de natură; numai ereziile urbanistice au exclus grădinile; dar cimentul și fierul se pot încadra perfect ca elemente de peisaj natural în vegetație etc. Dovadă, camuflarea fortificațiilor și a uzinelor în acest război. Ete.

17 aprilie

Continuu corectarea *IsabeleL*

Am citit biografia mediocră, dar agreabilă a lui H. W. Nevinson: *Goethe*:

Man and Poet. Cartea aceasta i-o dăruisem lui Tantzî Coste în 1943 și i-am cerut-o acum câteva zile, să încerc să reintru „în lucru”. Întotdeauna m-au stimulat biografiile lui Goethe. Observ și de data aceasta tulburătoarea asemănare a destinelor noastre: imensul timp pierdut de amândoi cu munci științifice fără de folos (ba, dimpotrivă!) creației artistice; incapacitatea de a ne consacra unei singure opere, până la desăvârșirea ei; creația spasmodică, dar repede întreruptă de o nouă pasiune culturală; disprețul față de spiritul critic, de îndoială etc. (goetheeanul „spune-mi în ce crezi, că de îndoieli am și eu destule”; citez aproximativ, din memorie); interesul pentru miturile reintegrărilor etc. Până la pierderea Ninei, foloseam și eu cu același succes metoda goetheeană de a fugi de complicațiile pasionale care mă puteau răpi creației; de a privi întotdeauna înainte, de a crede în viață, în om, în viitor etc. Observ însă că Goethe a fost departe de a trăi întotdeauna olimpic. Desele lui crize; disperările și epocile de sterilitate (bunăoară, după moartea lui Schiller).

18 aprilie

O visez pe Nina; bolnavă, nu așa cum i-am cunoscut eu boala, ci suferind de o afecțiune ciudată, care îi scosese pete vinete pe obraz. Mă deștept trist, istovit. Renunț să mă duc la Lis a bo n a, cum proiectasem. Îmi propun să termin de corectat *Isabel* și să încep revizuirea copiei dactilografiate a *Cordobei* (deși, cu câtă teamă! paginile acelea din octombrie 1944!). Ieri, i-am dictat Gâzei vreo șase pagini din *Prolegomene*, izbutind astfel de a încheia dactilografierea capitolului „Pământul”. Dictând, îmi dădeam seama de anumite asperități ale textului, care trecuseră neobservate la lectură. Nu sunt făcut pentru un scris desăvârșit; dar înțeleg că n-aș fi izbutit să-mi pieptăn proză, s-o purific, s-o desăvârșesc, decât prin repetate lecturi ale copiei dactilografiate, lecturi integrale, iar nu de fraze sau paragrafe; după o primă parcurgere a manuscrisului, o a doua, mai lentă, apoi o a treia, și așa mai departe. Aceeași metodă ca și la lectura corecturilor în șpalte sau în pagină, când nu descoperi greșelile de tipar decât revenind a doua sau a treia oară asupra textului corectat. J. Byck îmi spunea că lui nu-i scapă nicio greșeală de tipar pentru că citește pagina de șase-șapte ori.

Le secret de presque toutes mesfaiblesses, cest cette affreuse modestie

donț je ne parviens pas a me guérir⁷² - (*Gide, Journal, 14 juillet 1914*). *Exact maladia de care sufăr și eu.*

Termin de corectat *Isabel*. Încerc să recitesc anumite pagini din *șantier*, sunt speriat de cât de mult am trădat eu în acel semijurnal (*Kramrisch, Tucci, M., D. Etc.*). Și apoi, cruzimile inutile...

19 aprilie

Tristețe. Drum la Lis a bo n a.

20 aprilie

Cinci luni de la plecarea Ninei. Dimineață grea.

Seara, depunem la Romniceni formularele de cerere a vizei franceze, pe care ei le vor trimite prin valiză direct lui Spitzmiiller. De astăzi, începem să așteptăm...

Noaptea, pe terasă, mă gândesc din nou la Nina. Pe nesimțite, mă trezesc gândindu-mă la *Prolegomene*, la capitolul nou pe care aș vrea să-l scriu. Sunt deodată liniștit, încrezător. Cartea asta îi plăcea enorm Ninei. Sunt sigur că neurastenia mea se datorește în bună parte suferințelor ei; iar ea suferă, în primul rând, de sterilizarea și ratarea mea; când voi reîncepe lucrul la *Prolegomene*, se va liniști. Brusca liniște pogorâtă în sufletul meu astă-noapte e o dovadă; o dovadă, desigur, pentru mine, care am trăit-o; nu pentru un sceptic, care va ști să-mi explice înseninarea aceasta prin foarte complicate și gingașe procese psihologice. Dar trebuie să mă învăț să am toate curajele, chiar cu riscul de a părea superstițios.

23 aprilie

Mă gândesc la toți prietenii mei pe care-i cheamă Gheorghe, și despre care nici măcar nu știu dacă mai sunt în viață.

Am evitat cu grijă să urmăresc în acest Jurnal evenimentele militare. De câteva săptămâni, așteptăm din zi în zi să se prăbușească Germania. Sunt

⁷² Secretul aproape al tuturor slăbiciunilor mele este îngrozitoarea modestie de care nu reușesc să mă vindec (lb. fr.) (n. ed.).

lupte sălbatice în Berlin. Hitler a izbutit măcar atât: să reactualizeze destinul Nibelungilor și, în ordinea mitologică, să realizeze *Ragnarök*, catastrofa finală. Încă din 1934, mă întrebam cum își poate o mișcare politică, revoluționară, asimila o mitologie pesimistă, care se termină cu necesitate în apocalipsul *Ragnarök*. Mitologia germanică – pe care Hitler a încercat s-o reînvieze – presupune lupta finală dintre „eroi” și „monștri”, luptă care se încheie printr-o definitivă înfrângere a eroilor. Cum poți cere unei națiuni să te urmeze, asigurând-o că, în măsura în care îți înțelege misiunea, ajunge fatal la dezastru? Paradoxul acesta m-a obsedat de unsprezece ani și, de câte ori am discutat problema hiderismului, l-am spus. (Ultima oară, la Paris, în noiembrie 1943, lui Cocteau.)

Toată ziua mă chinuiesc să reîncep *Prolegomenele*. Barajul psihomental mă oprește până la miezul nopții; când, cu încăpățănare, mă așez din nou la masă și scriu timp de un ceas.

24 aprilie

Scriu două pagini din *Prolegomene*.

26 aprilie

Gâza e plecată de alaltăieri la Fátima, cu încă trei prietene, cu bicicleta.

27 aprilie

Scriu două pagini la *Prolegomene*.

Lună plină. Până la 2 dimineața, cu L.

28 aprilie

Plec cu Mica P. și Călin Botez la Tomar, cu camioneta. O găsesc pe Gâza cu obrazul rănit de o gravă căzătură de pe bicicletă, încă din prima zi a excursiei.

Preumblări toată seara și noaptea până foarte târziu – la castel și în parc. Mică, ducându-se din nou dimineața la castel, află de la ghid că Himmler

ar fi capitulat față de anglo-americi. Așteptăm căderea Germaniei. Nu credeam că o va consfinți Himmler. Observ că portughezii nu prea se bucură: e o veste pe care o așteptam de mult. Războiul se termină în coadă de pește; adversarul e distrus, și totuși victoria e aproximativă.

30 aprilie

Ajungem ieri-noapte la Cascais. Vestea execuției lui Mussolini. Expus în piață.

1 mai

Noaptea, aflăm la Radio vestea morții lui Hitler. Zvonul morții lui circulă de câteva zile.

5 mai

Plecăm azi-dimineață cu mașina Botezilor la Nazaré, să facem Paștele. E Sâmbăta Mare. De câteva zile, nu mă pot menține într-o stare acceptabilă oamenilor din jurul meu decât luând două-trei pastile de Pervitin. Am luat și azi-dimineață. Sunt prea acute amintirile.

Prânzim pe iarbă verde, dincolo de Turquel. De fapt, refacem o parte din drumul nostru la Fátima. Ne scaldăm după-amiază la São Martinho de Porto, în lagună. Ajungem la Nazaré pe la 6. Locuim la Pensão Madeira, în piață, chiar în fața plajii. Singura plajă vie, activă, laborioasă. Îmi notez mai multe observații pentru eventualele mele comentarii portugheze.

6 mai

A stă- noapte, chef cu șampanie până la 3 dimineața, împlineau Călin și Lița Botez zece ani de căsătorie și nu voiam să stric petrecerea prin melancolia mea. Am luat Pervitin, am băut șampanie – și am redevenit cel din zile bune, vesel și „inteligent”.

Baie la plajă de lângă Nazaré. Urcăm cu funicularul.

7 mai

Plecăm la prânz. Mâncăm la Torres Vedras. Trecem pe la Ericeira, să întâlnească Botez pe românii cu domiciliul forțat. Aflăm acolo că Germania a capitulat. Un strein alerga prin piață strigând: *La guerre est finie! A guerra acabou!* * Primul – și singurul – entuziast.

La 10 noaptea, ne ducem la Coștii, să „sărbătorim victoria”. Același sentiment ambiguu, de lucru sfârșit în coadă de pește. De două luni, nicio surpriză nu mai era posibilă. Toți știam că lucrurile se vor sfârși așa – iar masivele capitulări ale armatelor germane, din Vest și Italia, anticipaseră parcă armistițiul.

10 mai

Criză de nervi continuă. Mă țin numai cu Pervitin.

Am fost la Lisabona, alaltăieri, să văd „Ziua victoriei”. Mă întreb ce e autentic, ce e siguranță generală și ce e

„Războiul s-a terminat! (*Ib. Fr. Lb. Port.*) (*n. Ed.*).

„politică internă” în aceste manifestații. Antonio de Souza, pe care l-am văzut, îmi spunea că toată lumea e tristă. Mai ales cei de extremă stângă; care așteptau să fie aduși la putere o dată cu căderea fascismului și terminarea războiului. Dar Salazar, care făcuse gafa de a ordona doliu pentru moartea lui Hitler și fusese înjurat de presa anglo-americană – a reparat greșeala rupând relațiile cu Germania, închizând legația și blocând toate fondurile germane. Așa că, azi, sărbătorește și el „victoria”.

15 mai

Asistăm astăzi, la Muzeul de Artă Antică (*Janelas Verdas*), la ceremonia dăruirii de către moștenitorii lui Sir Herbert Cook a unui tablou de Vasco Fernandes. Erau – în afară de ministrul Angliei, ministrul de instrucție și oficialități – numai artiști și istorici. Ascultam pe acel bătrân, fin și simpatic englez, Sir Eric Maclegan, povestind cum a luat naștere colecția lui Cook – și m-am pomenit deodată roșind de gravă, penibila mea degradare. Mă recunoscusem, fulgurant, la mine acasă; printre oameni care iubesc și cred în

artă, idei, cărți. Acesta e destinul meu; acosta mi-e vocația. Și, acum, ce-am ajuns? Preocupat dacă am sau nu am succes la femei, dacă sunt sau nu sunt un „bărbat remarcabil”; preocupat de tinerețea și vigoarea mea. Discuțiile cu prietenii mei români sunt de un jalnic nivel – și mă silesc să fiu agreabil, ca oricare alt băiat deștept. Singura mea noblețe: melancoliile, crizele de nervi. Măcar prin tristețe, prin iubirea către Nina, și chiar prin neurastenii, păstrez slabe puncte de contact cu lumea ce mi-a fost ursită și pe care» aproape fără să-mi dau seama» am trădat-o.

De teamă că nu cumva să fie sigilat, am scos Jurnalul din safe și l-am adus acasă. Am recitit câteva pagini de astă-vară. N-am scris aproape nimic despre progresul bolii Ninei, dar lectură a fost totuși copleșitoare.

16 mai

Am văzut fotografiile din piața Loretto în Milano; profilul lui Mussolini, lângă al ibovnicei cu care a fost împușcat; și, apoi, l-am văzut pe duce spânzurat de picioare.

Ultima fărâmbă de stimă pentru poporul italian a dispărut. Neam de slugi, de trădători și de pești. Au defilat pe lângă cadavrul lui Mussolini cinci mii de muncitori din Milano, și fiecare dintre ei și-a mărturisit sentimentele antifasciste lovind cu piciorul în curul ducelui. Evident, au avut acest curaj – pentru că loveau un cadavru. Ce-au făcut muncitorii antifasciști din Milano, timp de peste douăzeci de ani? Câte comploturi, câte insurecții?

Totul e grav, totul e compromițător. Mussolini care încearcă să se salveze, în loc să se omoare. Mussolini e prins cu întreg guvernul republican-fascist, deși mai există în Italia o armată germană de aproape un milion de soldați, pe cale de capitulare. A putut fi prins pentru că a fost trădat. A fost trădat pentru că era înconjurat de italieni.

Din visul de a stă-noapte nu-mi amintesc decât aceste cuvinte ale Ninei: „Eu sunt mireasa ta și tu ești mirele meu preaiubit. Lumea încearcă să ne despartă, dar pe noi ne leagă chiar și uitarea.”

18 mai

Recitesc *L'école des femmes* fără niciun interes. Fals clasicism, falsă

simplitate, falsă generalitate. Robert este, fără îndoială, insuportabil; dar ce cusur are Éveline? O

mică-burgheză» fără nicio vocație, care simte deodată că a fost păcălită de viață, că bărbatul ei e mediocru etc. – și care vrea cu orice preț să fie liberă, să-și redobândească autonomia. Adevărul este că amândoi soții sunt niște bieți mediocri și că, atâta timp cât îi lega iubirea, ea avea cea mai bună idee despre Robert. Singura vină o poartă iubirea care *a fost* și care a încetat să mai *fie*.

Când mă gândesc că Gide a scris cartea aceasta la șaiszeci de ani, după ce a debutat cu *Walter* și cu *Les nourritures*...

20 mai

Șase luni de la plecarea Ninei.

Suntem invitați la tanti Coste. Stăm puțin. Îmi amintesc neconținut Sf. Constantin și Elena de anul trecut. Nina era atunci destul de bine.

22 mai

Gâza recitește *Huliganii* și e entuziasmată. Îmbătat și eu de entuziasmul ei, încerc s-o recitesc. Dar, după un ceas, renunț. Sexualitatea exasperată și brutală a acestei cărți pur și simplu mă îmbolnăvește. Philip Léon mi-a scris, prin 1936, că dacă într-adevăr *Huliganii* reflectează sufletul și ființa mea, sunt un caz nenorocit; sexualitatea mă face impenetrabil unei transfigurări spirituale. Credeam, atunci, că exagerează. Astăzi însă, mă deprimă acest destin, această tulbure, nesățioasă carnalitate, care, fără îndoială, mă împiedică să mă „realizez” pe adevărata mea măsură.

23 mai

Am lucrat câteva pagini pe zi din *Prolegomene*. Fac un mare efort ca să-i reduc amploarea, să o pot termina în limitele celor o mie de pagini propuse.

24 mai

Citesc lamentabila *La délivrance de Tolstoï* a lui Ivan Bunin; descusută,

prolixă, alcătuită 80 din citate nu întotdeauna relevante. Dar, din nou, mă gândesc la destinul lui Tolstoi; nu la viața lui, atât de inuman de zbuciumată în ultimii ani – ci la destinul lui spiritual. Omul acesta a fost obsedat încă din tinerețe de ceea ce se numește „marile probleme”. N-a fost un ignorant (cel puțin așa o spun izvoarele lui Bunin). Avea o bibliotecă de paisprezece mii de volume și medita zilnic, lua note, se analiză în Jurnale etc. Totuși, ce extraordinare platitudini „filosofice”, ce mediocritate teoretică în toate acele „panseuri” tolstoiene asupra personalității, pierderii în impersonal etc. *Ivan Illici* anticipează întreaga filosofie existențialistă. Dar reflecțiile lui pseudobudiste, elegiacele lui meditații în fața vieții și a morții sunt de cel mai prost gust. Acest neîntrecut Tolstoi, care ridică literatura la un instrument de cunoaștere, când se apucă să filosofeze „cu cuvintele lui”, parcă ar fi un seminarist. *Jurnalul* lui nu e interesant decât atunci când înseamnă fapte, stări sufletești, amintiri. Și, cu toate acestea, câte eforturi de a face din acest *Jurnal* o carte nu numai a sincerității, ci și a înțelepciunii! Îl purta pretutindeni cu sine, scria neconținut, iar în ultima lui călătorie – în fuga cea mare – dicta fiicei sale chiar când zăcea în pat cu 39°! Câtă sete de a nu se pierde niciunul dintre gândurile lui sublime...

29 mai

Aflu acum, noaptea, de la Radio România că Mihail Sebastian a murit ieri, la 12. 30, în urma unui accident de circulație. Vestea mă emoționează prin absurdul ei. Mihai a trăit, fără îndoială, o viață de câine în acești ultimi cinci ani. A scăpat de masacrele rebeliunii din ianuarie 1941, de lagărele antonesciene, de bombardamentele americane, de tot ce-a urmat după lovitura de stat din 23 august. A văzut căderea Germaniei hitleriste. Și a murit printr-un accident de circulație, la treizeci și opt de ani!

Îmi amintesc prietenia noastră. În visurile mele, era unul dintre cei doi-trei oameni care mi-ar fi făcut Bucureștiul suportabil. Chiar în climaxul meu legionar, l-am simțit aproape. Am câștigat enorm din prietenia lui. Contam pe această prietenie, ca să mă reîntorc în viața și cultura românească. Și acum – s-a dus, călcat de o mașină! Cu el, se duce încă o bucată bună, și foarte frumoasă, din tinerețea mea. Mă simt și mai singur. Majoritatea oamenilor pe care i-am iubit sunt acum dincolo...

La revedere, Mihai!

2 iunie

Huliganii au fost angajați de Coimbra Editora, și acum sunt silit să recitesc cu atenție un exemplar, ca să corectez greșelile de tipar înainte de a începe traducerea amicul meu Egídio Amorim Guimarães. Al doilea și al treilea capitol din partea I, slabe. În general, toată partea I e inferioară părții a II-a. Altminteri, romanul se ține, e admirabil încheiat, și repet părerea mea: că, dacă ar fi avut două sute de pagini în plus, ar fi fost o capodoperă. Dar câtă cruzime! Sunt capitole care mă îmbolnăvesc pur și simplu prin sălbăticia lor. Personajele sunt uneori inumane – deși trăiesc, le simți vii. Mă întreb cum de am scris eu o asemenea carte la douăzeci și șapte de ani! Cum vedeam eu atunci viața, de am putut fi atât de crud?

O singură explicație găsesc: exasperarea reîntoarcerii din India, ratarea acelei experiențe a absolutului.

8 iunie

Burileanu îmi telegrafiază de la Paris că, după spusa lui Spitzmuller, viza îmi este asigurată. Întârzierea se datorește propriei mele șovăieli; în loc de a cere viza în martie, cum rămăsesem înțeleși, am cerut-o la sfârșitul lui aprilie.

Am izbutit să prelungesc șederea în această adorabilă casă din 13 R ua da Penada până la 15 iulie. Până atunci, mă trudesesc să scriu cât pot mai mult la greu, complicatul capitol despre zeii Cerului. Apoi, voi vinde o parte din bibliotecă; altă parte o voi depozita la Legație, în așteptarea unor zile mai bune. Sper să pot lua cu mine la Paris lucrările absolut indispensabile. Complicată va fi, de asemenea, transportarea manuscriselor și fișelor.

13 iunie

De trei zile, călduri teribile (40° la umbră). Mă scald neconținut, pe plaja din fața casei. Obloanele stau închise la ferestre din zori și până după apusul soarelui. Zăpușeală.

Îmi trec prin minte după-amiezele de anul trecut, și toate fazele bolii

Ninei. Lupt din ce în ce mai greu cu melancolia.

Îmi amintesc de asemenea verile mele din India, încerc să leg acel personaj din 1929-1931 cu cel de astăzi. Să redescopăr elementele de unitate, să văd în ce m-am schimbat, pe ce drum am evoluat. Constantele: problema morții; alternanța; simbolismul.

20 iunie

Șapte luni. Aceeași teribilă, de netrecut tristețe.

23 iunie

Toată luna aceasta am lucrat, cu destul spor, la *Prolegomene*. Aproape am terminat capitolul despre hierofania celestă și divinitățile Cerului, și mă pot felicita că am dat o mică monografie clară, bine legată, cu multe interpretări originale asupra acestui vast și complicat subiect. Redactarea *Prolegomenelor* mă ține deasupra melancoliei și tristeții. Din nenorocire, scriind, „îmi vin” o sumă de admirabile, sugestive și personale noi puncte de vedere asupra religiei, culturii, istoriei, pe care nu am cum să le introduc în capitolul la care lucrez. Mă mulțumesc să le rezum la întâmplare, și să le îngrop în „cămășile” cu însemnări. Dumnezeu știe dacă le va veni vreodată vremea să le dezvolt. Și totuși, sunt lucrurile cele mai interesante.

25 iunie

Am început să fac pachetele cărților pe care le voi vinde. Foarte multe sunt franțuzești, și le-aș putea cumpăra din nou, la Paris. Dar le voi mai cumpăra?.

9 iulie

Lucrez. Terminat capitolul „Cerul și zeii uranici”. Hotărât să întrerup *Prolegomenele* și să mă concentrez asupra cărții *Mort et initiation*. Cele 100 de pagini despre Mistere, scrise anul trecut, vor fi scoase din *Prolegomene*, amplificate și completate cu câteva capitole asupra inițierilor primitive și

problemei morții, alcătuind astfel un volum de vreo 250-300 de pagini, pe care l-aș visa editat de Payot. Altminteri, ar trebui să treacă doi-trei ani până mi-aș putea tipări *Prolegomenele*... și câte s-ar mai putea întâmpla între timp?!

Primesc o lungă scrisoare de la Emil Cioran. Mirat că am fost dat afară (de fapt, am fost dat afară de ministrul de externe, Buzescu)." îmi era greu să-mi închipui că treizeci de volume nu pot constitui un titlu de excepție. Etica spațiului mioritic!?"

Amuzant că Șeinescu de la Stockholm, în Serviciul Secret de pe timpul lui Moruzoff, apoi cel mai înfrigorat icist și mareșalist, singurul care s-a grăbit să facă o vitrină românească în expoziția germană antibolșevică, singurul care se „compromisese” cu progermanismul său – a fost renumit consilier de presă la Stockholm. Despre acest tip, care nu știa să-și scrie nici măcar rapoartele, mi-a povestit Dimăncescu adorabile lucruri.

Iată-l deci pe Șeinescu renumit; pe Gheorghe Munteanu primind o leafă de 16 000 de escudos (diferența pe trecut, vreo 50 000 de escudos, a primit-o lunile trecute și a pierdut-o la Cazino), pe toți mediocrii și oportuniștii confirmați sau numiți în posturi. Și aceasta, nu la porunca rușilor, ci la cererea ministrului de externe.

10 iulie

La 7 iulie, a plecat Herescu la Paris. Sunt atârnat, acum, de telegrama lui.

Dna Brigitte Popescu a primit telegrafic, din „fondul special” de la Lisabona, suma de 20 000 de franci elvețieni, adică 125 000 de escudos, adică vreo 30 milioane de lei de inflație. Și era, doară, o sinecuristă protejată de regimul Ică. S-a schimbat ceva în țară? Nimic. Mircea Solacolu, care făcea afaceri și comision la Lisabona, e acum subsecretar de stat sub guvernul Petru Groza.

Acum șapte ani, pe la orele 4 d. A., pe o groaznică arșiță, a venit Grupa de la Siguranță și m-au arestat. De atunci, a început seria de nenorociri.

Astăzi, îmi spun că ceva nou și bun trebuie să se întâmple. Vreau să reîncep să trăiesc. Aștept viza franceză ca o dezlegare.

A stă-noapte, după vreo zece-doisprezece ani, am visat-o pe Maitreyi.

19 iulie

M-am mutat, pentru vreo douăsprezece zile, în casă pe care au închiriat-o Botezii, la capătul străzii noastre, în fața pieței de pește. Ieri după-amiază, am început împachetatul, și astăzi scriu la biroul meu, cu biblioteca deja aranjată în rafturi. Aranjată pentru douăsprezece zile! Căci, apoi, va trebui să ne mutăm, într-o pensiune, la Constantinești, într-o nouă casă, încă nu știu. Totul depinde de răspunsul pe care-l vom primi de la Herescu.

M-am așezat la birou și am reînceput lucrul. Aud din nou zgomotele orașului, după șapte luni în care timp nu auzisem decât ecoul valurilor. Am trăit șapte luni cu spatele întors la oraș, cu fața spre ocean. Mă reîntorc acum în lume.

Îmi amintesc de toate plecările mele. Îmi spun că viața e făcută din ele.

Puiu Grigoriu, sosit de la Madrid, îmi spune cum a primit ordinul telegrafic din țară să plătească suma de 90 000 de pesetas dnei Brigitte Popescu.

Răzmeriță, care se dă acum drept „ministrul României la Lisabona”, petrece în fiecare noapte până la 5-6 la Cazinou. E cunoscut de toată lumea. E un „băiat de viață”. Oprește orchestră și cântă *fado*⁷³-uri. Face „antren”. Și toți știu că a fost secretar general în țară, că a venit aici ca președinte al unei comisii economice etc.

Bill Munteanu a pierdut o dată atât de mult la Cazino, încât s-a împrumutat de la casă, dându-și cuvântul că va plăti datoria a doua zi. N-a plătit-o și a fost amenințat că va fi reclamat la legăție. S-a dus noaptea la ministrul Dianu, s-a împrumutat, și-a dat cuvântul de onoare că nu va mai juca (așa cum și l-a dat și față de Brutus) – dar continuă să joace.

Am scris toate acestea ca să-mi bat joc de sentimentalismul meu. Aseară, am văzut la cinematograful „Aventurile lui Tartu”, cu Robert Donat, care făcea pe un „căpitan din Gărzile de Fier române”. Nu faptul că se ataca Garda m-a supărat. (Eu o atac mai virulent.) Ci faptul că Donat, ca să pară *român*, se făcea spilcuit și pomădat, lichea și secătură etc. M-am supărat și am ieșit din cinematograful. Nu puteam asista cum neamul meu e insultat – mi-am spus indignat. Dar, acum, recunosc că am fost ridicol. Românii sunt cunoscuți și apreciați așa cum sunt văzuți în streinătate. Și, în streinătate, așa sunt.

Regizorul englez nu s-a înșelat. Așa sunt românii și la Lisabona, și la Paris, și la Londra. Câteva mii de lichele și secături mai mult sau mai puțin

73 Cântec popular portughez (lb. port.) (n. ed.).

simpatice ne clasifică definitiv neamul. Zadarnic există „țăranul român”, zadarnic un Iorga, un Eminescu. Și *acești* români sunt validați de orice formă de guvernământ română.

25 iulie

Telegramă de la Herescu: *Eliade arrivera dans un mois environ*⁷⁴. Hotărâsc să rămân în această casă, unde, cel puțin, am încă o parte din bibliotecă alături de mine.

Un tânăr domn Hirsch, fost în brigăzile internaționale, fost în lagărele din Franța, student la chimie (mi se pare), fără pașaport românesc (a cerut, prin legăție, de șase ori în țară să i se elibereze un pașaport – fără să primească vreun răspuns), a cerut și obținut pașaport iugoslav, și mâine pleacă la Belgrad. De acolo, în țară. Notez toate acestea, pentru că tânărul Hirsch vrea să revină consilier de presă sau așa ceva în Lis a bo n a. Poate va ajunge chiar mai mult. Poate intrarea lui în țară cu pașaport iugoslav va avea rezultate interesante pentru anumiți membri din legăție de aici.

Deocamdată, foarte multă lume îi face curte. În curând, dacă ar mai fi rămas, ar fi fost invitat la masă chiar de un Dinu Cantemir.

Spectacolul este extraordinar de interesant.

Zdrobitoarea victorie a laburiștilor: 380 de locuri! Îmi amintesc încă o dată de cele ce-mi prezicea Th. Besterman, în 1940; „Churchill este ultimul guvern burghez. El va încheia, poate, armistițiul; dar nu va face, în niciun caz, pacea. După Churchill, vor urma numai guverne socialiste.”

Citesc Jurnalul lui Ciano, în *Primeiro de Janeiro*. Oare să fie autentic? Mă întreb dacă n-au fost suprimate pasaje progermane etc.

Deprimant de mediocru. Memoriile lui Reynaud, publicate de *Diário Popular*.

Ce fericit va fi Maniu, auzind despre victoria amicului său Atdee! Cât curaj nu vor prinde democrații români! În fond, realegerea lui Churchill ne-ar fi fost fatală. Rușii nu aveau încredere în „reacționari” și și-ar fi luat măsurile de siguranță. Cu un guvern laburist, nu-și mai pot îngădui (sper!) suspiciunile, rezervele, ostilitățile.

Lumea merge spre stânga. Perfect. Spre ceea ce se numește, vag,

⁷⁴ Eliade va sosi în aproximativ o lună (lb. fr.) (n. ed.).

socialism. Dar, ca român, nu mi-e teamă de socialism, nici măcar de comunism. Mi-e teamă, pur și simplu, de Rusia și de politica ei imperialistă. N-am nimic de pierdut prin socialism; totul, prin rusificare.

Ce reproșez acestor ani trăiți în Portugalia este bidimensionalitatea lor. Am trăit exclusiv orizontal – așa cum s-au petrecut, probabil, lucrurile în toate țările neutre. Mi-e dor de a treia dimensiune, mi-e dor de verticalitate, de viața care se desfășoară prin salturi. Numai o asemenea viață îți poate revela mai mult decât propria ta condiție biologică.

31 iulie

Astăzi, în trenul care mă ducea de la Cascais la Lisboa, am avut deodată sentimentul plenar al libertății totale, al libertății pe care mi-o dă simplul fapt de a fi *viu*, de a trăi încă pe nivelul omului, de a fi disponibil. A fost o iluminare subită, asemenea unei revelații, înțelegeam (cu toată ființa mea) că sunt *liber* pentru că sunt viu, sănătos, tânăr – liber să fac râul sau binele, să-mi aleg idealurile, să gândesc, să simt, să scriu ceea ce vreau, însemn destul de prost toate acestea, dar am să-mi aduc oricând aminte de asemenea stenice, virile străfulgerări.

1 august

Din *Historia de un ano* a lui B. Mussolini (mai puțin senzațională decât mă așteptam), mi-a plăcut mai ales „intuirea destinului”, în dimineața care a urmat fatalei adunări a Marelui Consiliu Fascist. Ducele a simțit atunci, în văzduhul Romei, în atmosfera străzilor că soarta îi devine potrivnică. Aș fi vrut să-mi spună mai mult asupra acestor tulburi ghiciri.

Cu cât înaptează în redactarea *Prolegomenelor*, cu cât coordonez materialele de mulți ani adunate, cu atât înțeleg mai clar în ce constă meritul lucrării mele: în demonstrarea, copios ilustrată, a structurii logice, coerente, a oricărei experiențe religioase și oricărei „forme” mitice sau culturale. Până acum, se privea religia ori ca un fapt irațional, ca o experiență predialectică (Rudolf Otto etc.), ori ca un ansamblu de acte sociale (școala sociologică franceză etc.), ori ca o activitate rațională, provocată de dorința de a găsi răspuns la problema cauzalității (cine a făcut Cosmosul? etc: școala catolică, Wilhelm

Schmitt etc.). Eu demonstrez că însăși morfologia experiențelor religioase – experiențe în bună parte iraționale – este coerent elaborată și presupune cadre logice. Nici chiar cea mai demoniacă experiență, nici cea mai „haotică” ceremonie nu e exclusiv irațională; ea se încadrează într-un ansamblu de credințe și rituri care e perfect consistent cu o viziune integrală și rațională a lumii. Numai că, în loc de idei clare și silogisme, întâlnim simboluri și ideograme. Ceea ce e important e faptul că această coerență se manifestă chiar în straturile cele mai adânci ale conștiinței umane; că, chiar acolo unde ne întâmpină patogenii sau structuri psihice arhaice, descoperim arhetipurile frecvente în cele mai „raționalizate” forme religioase și le descoperim împlinind aceleași funcțiuni în economia spirituală.

La un neurastenic, la un primitiv, și la un ultracivilizat, bunăoară, arhetipul „labirintului” joacă același rol: el „centrează”, „concentrează” și „apără” ființa spirituală de influențele externe nocive, care o amenință cu dezagregarea și anihilarea. La rândul lui, labirintul e încadrat într-un mare ansamblu de credințe, mituri și rituri. Nu e produsul unor împrejurări istorice, nu e creația unui anumit popor și al unui anumit moment istoric – ci e un „dat imediat” al luării de conștiință a omului în Cosmos, o revelație. Istoria religiilor e făcută din asemenea revelații, din hierofanii. Și fiecare hierofanie poate fi formulată în termeni logici; fiecare revelează și organizează (dă „formă”, validează) realitatea. Așa cum o înțeleg eu, istoria religiilor alcătuiește puntea de trecere între metafizică și biologie. (Toate aspectele economice, erotice sau sociale – pot fi integrate în sfera biologiei); mai precis, *introduce* – sau *revelează* – în nivelurile biologiei modelele sau „problemele” metafizicii. Iraționalul e infuzat cu structurile raționalului. De continuat și explicitat.

7 august

Ziarele de astăzi publică primele informații asupra bombei atomice pe care Aliații au lansat-o în Hiroshima.

Lumea a intrat într-o nouă fază, spunea pe bună dreptate Churchill. Mă întreb cum vor mai fi posibile războaiele, într-un viitor apropiat, dacă se va perfecționa și această bombă. E probabil că ultimatul adresat de Truman și Attlee implică nu numai pe japonezi, ci și pe ruși. Deocamdată, Aliații au această mare superioritate militară; în zece ani, s-ar putea ca rușii să-i ajungă.

De aceea, anglo-saxonii se grăbesc s-o anunțe.

Mai e și un alt aspect al acestei invenții, asupra căruia voi reveni cândva.”

Lovitura de teatru: Rusia a declarat război Japoniei. Cu bomba atomică, este sigur că Japonia va capitula în câteva zile, maximum în câteva săptămâni. Acum însă, când URSS se află și ea în război, victoria va fi a „Aliaților”. Și, la pace, URSS își va spune cuvântul ei și în Extremul-Orient.

În fond, așa și trebuie să fie. Prostia se plătește; întotdeauna și de orișicine.

Astă-iarnă, am scris o glosă comentând pasajul biblic: dacă veți gusta din Pomul Cunoștinței binelui și răului, *veți muri* Ziarele reproduc declarațiile competenților, care nu șovăie să afirme că bomba atomică ar putea aduce anihilarea civilizației și chiar exterminarea neamului omenesc. Bomba aceasta nu este decât ultimul pas (deocamdată!) al itinerarului început lângă Pomul Cunoașterii; este, adică, un produs ultrarecent al rațiunii, al cunoașterii științifice etc. Între primul silogism și bomba atomică nu există discontinuitate.

Logica, matematica, fizica etc. Și-au adus aportul lor milenar la alcătuirea ei. Și o asemenea bombă ar putea adevăra Biblia: moartea omenirii, ca *specie* biologică.

...” pentru că nu mai puteau ieși din culcușul lor, din mediul microcosmic al patului, al vecinilor, papucilor, certurilor etc. Nu erau dezintegrați (așa cum se petrec lucrurile într-o mare pasiune, într-o infinită combustie), ci erau retrogradați, împuținați, limitați. M-am deșteptat anevoie din tristețea pe care mi-o infuzase cartea. Oare aceasta să fie viața omului, la această tristă, disperată predare în fața întâmplărilor să se reducă sensul existenței? Consider că nu. Eroii din *Sapho*, ca și majoritatea oamenilor, sunt bolnavi de ceea ce aș numi cosmfobie; au groază de Universul din jurul lor, de toate invitațiile și sugestiile pe care le face neîncetat Cosmosul omului: să se armonizeze cu El, să se simtă solidar cu toată *viața*, să realizeze *situația* lui excepțională etc. Un colaj, ca orișice microistorie, rezistă acestor chemări. Eroul nu poate nici măcar ghici că viața nu se reduce la amorul lor nenorocit, nici la tinerețe și vigoare sexuală, nici la familie, funcție etc. E cloroformizat de propria-i fatalitate. I se pare că totul începe și sfârșește cu „fericitele ceasuri” când a cunoscut-o etc. Nicăieri, nicio fereastră – casă poată privi afară și să poată evada.

Evenimentele recente, departe de a-mi fi clătinat încrederea mea în

primatul spiritului și ierarhia spiritualului, mi-au confirmat-o și mi-au întărit-o. Oricum s-ar face istoria războiului, este sigur că victoria a fost cucerită în primul rând prin armele făurite de inteligență. Nu proletariatul rus a făcut miracolul de la Stalingrad, ci matematicienii, fizicienii și chimiștii din URSS și din întreaga lume, care au gândit și au lucrat în laboratoare, conformându-se exclusiv *adevărului științific*, iar nu ideologiei marxiste sau hideriste. Dacă savanții germani descopereau bomba atomică în 1941-1942, azi Hitler ar fi fost stăpânul lumii. Eroismul întregului popor german n-a servit la nimic. Germania a fost zdrobită, așa cum se zdrobește astăzi orice putere, mare sau mică, nu prin material și mase, ci prin arme perfecționate, născocite de savanți. Cu sau fără eroism, cu sau fără ideologie etc. Etc. – Germania ar fi fost stăpâna planetei dacă descoperea ea întâi bomba atomică. Hitler a pierdut războiul, desigur, datorită imenselor greșeli pe care le-a făcut în 1940. Dar toate aceste greșeli ar fi fost șterse cu buretele de istorie dacă în 1941 ar fi avut la dispoziție numai câteva duzini de bombe atomice.

Acum, în ceea ce privește viitorul: este sigur că soarta omenirii depinde, de data aceasta, *direct* de armele inteligenței. Evident, un nou război – adică finala catastrofa –, dacă va fi, va fi declarat de politicieni. Dar *catastrofa* va fi opera inteligenței oamenilor. Fără bombe atomice, fără VI și V2 și toate câte vor mai fi fost, omenirea ar fi putut suporta încă multe alte războaie. De data aceasta, intervine un element nou: extincțiunea rasei umane. Și elementul acesta e opus spiritului. Că e bună sau rea, nu discut. Faptul e că inteligența, spiritular nu masa, nu proletariatul, nu mistica poporului, nu ideologiile politice, nu economia și luptele de clase etc. Etc. – pot schimba definitiv istoria și pot modifica soarta omenirii. Paradisul terestru sau Atlantida vor fi exclusiv opera spiritului.

Pacea mondială, dacă se va realiza vreodată, va fi de asemenea dobândită prin coercițiunea exercitată de cei *ce pot* pentru că *au știut* mai mult ca toți ceilalți.

Japonia acceptă condițiile capitulării de la Potsdam, dacă Aliații garantează prerogativele împăratului.

Ți se spune: esențialul în viață este... și începe să-ți înșire: instinctul foamei, sau sexualitatea, sau voința de putere etc., etc. Desigur, fiecare dintre acestea sunt esențiale pentru specia respectivă de „viață” pe care și-a ales-o individul. Dacă te reduci la nivelul fiziologic al tuturor ființelor vii, și foamea, și

sexul sunt „esențiale”. Problema nu e aici; nu într-o regresie a omului în nivelul zoologic. Asta e ușor, și se tot face de când e lumea lume. Am văzut rezultatele. Problema e să descoperi și să realizezi ceea ce e esențial omului qua *în homo*”; ceea ce nu e „esențial” nici furnicii, nici maimuței, nici arieratului mintal; ceea ce numai omul, întrucât e om integral, poate realiza. Astfel văzute lucrurile, reducerile absolute la sex, foame, putere etc. Își revelează deodată falsitatea și absurditatea lor. Și dacă viața din jurul nostru pare a valida pe cei cu foamea, sexul etc. – cu atât mai rău pentru această viață, și pentru noi.

13 august

Brutus îmi spune că americanii încep să se trezească și că, după informațiile lui, anglo-saxonii sunt hotărâți să se opună ferm imperialismului sovietic în Europa Centrală. Bomba atomică și unele fraze din discursul lui Truman sunt avertismente. Unul dintre diplomații americani de aici i-a spus lui Brutus că URSS și-a atins apexul în iunie; de atunci, e în declin.

Toate acestea mă interesează în primul rând ca român, dar și ca european. Mă îngrozea ideea zonelor de influență, care ducea fatal la asimilarea noastră, politică și culturală, colosului sovietic. Mă îngrozea, de asemenea, ideea zidului chinezesc între Europa occidentală și orientală, care alcătuiau germenii unui nou război. În echilibrul dintre anglo-saxoni și ruși văd, din nou, speranța unei autonomii românești. Noi nu ne putem îngădui să nu ținem seama de *toate* forțele politice care ne înconjoară. A adera total la una dintre ele (cum am făcut cu Germania) înseamnă a ne risca existența. Bomba atomică a salvat, deocamdată, lumea de o supremație sovietică. Dar asta nu înseamnă că lumea se poate reîntoarce la burghezie etc. Nu văd altă ieșire decât socialismul.

16 august

Citind ultimul roman al lui Aldous Huxley, *Time must have a stop* (atât de asemănător celorlalte romane ale sale, încât am uneori impresia că citesc noi capitole la *Those barren leaves* sau *Eyeless in Gaza*), întâlnesc această frază uluitoare: *But out of all those galaxies of eggs, how many herrings ever come to*

be full-sized fish?: (p. 102).

Și parcă mi se revelează deodată un adevăr de o copilărească simplitate: numai oamenii care izbutesc să se descopere și să se posede total, care dobândesc un minimum de autonomie spirituală, care realizează măreția condiției lor umane – numai aceștia pot fi numiți *maturi*, oameni crescuți, *full-sized merik*. Restul, chiar dacă ajung la vârsta de nouăzeci de ani, pot fi comparați acelor milioane de heringi care au pierit abia ieșiți din ou sau abia crescuți. Omul nu trebuie judecat după vârsta lui fizică, ci după etatea lui mentală și spirituală. Un bărbat de patruzeci-cincizeci de ani, dacă a rămas la mentalitatea infantilă, trebuie considerat mort în copilărie. Din punct de vedere *uman*, e o non existență, așa cum este un hering mort înainte de a atinge 2 cm lungime. Trebuia făcută clară această idee că numai acele exemplare mature alcătuiesc specia *homo sapiens*, că milioanele de indivizi care supraviețuiesc în modalitățile subumane nu o reprezintă și nu o angajează; că ei, de fapt, sunt morți înainte de maturitate, așa cum mor miliarde de indivizi din toate celelalte specii zoologice; că dacă acești „morți” continuă să existe morfologic individualizați în preajma noastră nu înseamnă nimic mai mult decât ceea ce înseamnă, pentru heringii maturi, „supraviețuirea” provizorie a heringilor morți în vârstă fragedă, în mediul lor marin, sub formă de materie organică în curs de descompunere.

17 august

Unul dintre eroii romanului lui Huxley, Eustace, își continuă rolul său epic și după moarte. Câteva capitole sunt dedicate primelor sale experiențe *post-mortem*. Cât regret, acum, că n-am scris, la timp, prin 1936 – 1937, acel roman în care îmi propusesem să descriu condițiile *post-mortem* ale câtorva din personajele mele!

20 august

Nouă luni de la plecarea Ninei. Una din cele mai triste zile pe care le-am trăit în acest răstimp. Încă de ieri noapte, o mare tristețe și oboseală. Azi-dimineață, m-am trezit cu sentimentul prezenței Ninei în ultima ei zi. Revedeam odaia din Elias Garcia, o revedeam pe ea extenuată, dar luptând

totuși. Îi auzeam mereu ultimele ei cuvinte: „... obosită”. Am dat o supă pentru săraci. Nu m-am dus la biserică, pe care o știam, ca totdeauna, închisă la aceste ore. Mi-am reproșat că nu m-am dus să mă rog lângă ea, la cimitirul Anjos. Însă nu am voit să fac nimic ca s-o identific *acolo*, în criptă. Nu voiam s-o silesc pe ea, în actuala ei condiție spirituală, să se proiecteze în spațiul acela, din preajma criptei. De la 20 noiembrie, n-am fost doit o singură dată la Anjos, când s-au împlinit nouă zile de la plecarea Ninei. De atunci, m-am silit s-o smulg de lângă rămășițele ei, să o dezleg, s-o invit la pura ei prezență lângă noi – nu prin intermediul trupului ei.

Astăzi, m-a copleșit durerea că nu i-am dus flori, acolo. Cred totuși că am făcut bine. O simt mereu în preajma mea.

22 august

Ora 4Vi. Telefonează Mică, de la legație, să ne spună că a sosit viza franceză. Gâza și-a pierdut firea și sare în sus ca un copil. Bucuria e atât de mare, încât nici nu știu cum s-o apucă *Incipit vita nova!*⁷⁵

25 august

Am oprit locuri la wagons-lits pentru 13 septembrie. Nu avem cabină decât până la Hendaya. De acolo până la Paris, cu vagonul clasă. Va trebui să dăm bagajele la pat-vagon – și Dumnezeu cu mila.

Trebuie să ținem „mare secret” cu viza noastră, nu cumva să ne facă vreo „intrigă” anumiți români de pe aici; care au cerut și ei, de mult, viza franceză și care ar putea protesta că unui „fascist” ca mine i se acordă, în timp ce lor, care au suferit pentru democrație etc... Notez numele lui Alexandrescu, fost SS, al lui Olenin, fost icist și milionar etc.

26 august

Ducem pașapoartele la consulat. Câtă bucurie să pot prezenta un pașaport pe care să stea scris: profesiunea – scriitor! Pierdute (în sfârșit) toate privilegiile diplomației. Îmi iau singur viză, mă prezint la ghișeu, aștept rândul –

75 începe viața nouă! (Ib. lat.) (n. ed.).

ca toți ceilalți fericiți muritori. *Asta* e viața mea. *Asta* e viața întregii Europe; dificultăți, penurie, răbdare, deznădejde înmuiată în optimism.

27 august

Am luat viza. Timpul de ședere în Franța: *illimité*⁷⁶.

N-am scris nimic, în ultima săptămână, despre evenimentele politice mondiale, criza din România etc. Mă paralizează sentimentul că aceste pagini ar putea cădea în mâna oricui, că vor fi interpretate cu rea-credință etc. Am sperat mult, în urma bombei atomice, în abolirea războaielor. Încep să mă îndoiesc acum. Am sperat într-un echilibru de puteri la noi în țară. Dar Groza nu vrea să cedeze. Se va ajunge, probabil, la situația politică de acum un veac: partida rusă, partida austriacă etc.

29 august în lupta pe care Brutus a dus-o contra ex-regelui Carol, a ieșit biruitor. Notez, deocamdată, numai această dată. Când voi putea scrie totul, fără teamă, voi completa nota de față cu foarte interesante detalii.

30 august

Am scris oare despre casa aceasta, în care locuiesc de la 19 iulie, în care am venit pentru două săptămâni și voi rămâne până în preziua plecării noastre la Paris? E ultima casă a străzii Saudade, chiar în fața pieței de pește. Se va dărâma în octombrie. E înconjurată de dărâmături. Când ieși din ea, prin față, calci pe tencuială căzută, pe cărămizi și ruine. Îmi spuneam, privind-o: „*Asta e imaginea Europei; trebuie să mă obișnuiesc cu ea!*” Un zgomot continuu, divers. Mașina de tăvălug, canalele care se refac, copiii, măgarii. De peretele principal al casei noastre, sunt așezate câteva sute de lăzi pentru pește. Lângă ele sunt legați, seara, măgarii care vor pleca, după miezul nopții, încărcăți cu pește. Pe strada Saudade, casa vecină e alcătuită dintr-un fel de hambar, plin cu saci cu sare. În fața ei, se sărează, provizoriu, sardelele, în zilele când nu vine camioneta să le transporte la fabricile din Setúbal. Ulița este, aici, neconținut inundată de pâraie de apă murdară, trăsând a pește.

În *living-room*-ul nostru, tapetul se jupoaie în dreptul canapelei. Sunt

76 Nelimitat (lb. fr.) (n. ed.).

atâtea muște, încât, după ce în primele zile pierdeam un ceas în fiecare după-amiază cu vânatul lor, m-am resemnat să le suport. Mă apăr cum pot, când lucrez. În această vastă cameră mi-am așezat cărțile și biroul. Am putut lucra, anevoie, până la primirea vizei. Pentru că, aproape în fiecare zi sunt la Lis a bona. Am vândut până acum peste o sută de volume, realizând vreo 4 000 de escudos. Alte două sute de volume se vor vinde la *Leilão*⁷⁷ – din noiembrie. A trebuit să fac liste, pachete, lădițe. Cu ce inimă ușoară mi-am vândut cărțile, chiar acelea pe care știu că nu voi le mai cumpăra vreodată... Ce eliberare să scap de bibliotecă!

1 septembrie

Acum șase ani, mă deștepta Emil Bulbuc din somn, să-mi spună că Germania a declarat război Poloniei. Cât aș fi vrut să pot reciti paginile jurnalului din acel timp!

Va trebui să găsesc câteva ceasuri într-o zi, să scriu aici un bilanț al celor patru ani și șapte luni petrecuți în Portugalia. Am făcut de multe ori acest bilanț, în minte, numai pentru mine. A fost întotdeauna negativ.

4 septembrie

Ce blestem apasă asupra României? Guvernul Groza se încăpățânează să continue, deși regele Mihai îi ceruse acum două săptămâni să se retragă, pentru a putea face un nou guvern de concentrare, pe care să-l accepte Națiunile Unite și care să poată încheia pacea. Astă-seară, auzim la Radio România comunicatul lui Groza: că sunt populari, că au scăpat tronul, că nu cedează uneltirilor reacționare și nu se retrag. Și apoi, au plecat la Moscova – șeful guvernului, vicepreședintele etc.

Peste tot în Europa sud-estică s-au realizat guverne de concentrare națională – numai la noi, nu. Până și în Bulgaria slavofilă și comunistofilă, au fost patru miniștri care s-au retras din guvern, protestând împotriva încercării de dictatură. În Ungaria, guvernul actual e alcătuit din reprezentanții tuturor partidelor, în afară de al „Săgeților negre”⁷⁸. În Iugoslavia, cu Tito la cârmă, se

⁷⁷ Licitație (lb. port.) (n. ed.).

⁷⁸ De fapt, Nyilaskereszt „Crucea cu săgeți” (lb. magh.) (n. ed.).

face bloc de opoziție etc. Noi însă, mergem la Moscova, să căpătăm sprijin împotriva reacționarilor Maniu și Brătianu.

Să fie oare vina Anei Pauker? Numai ea să conteze? Sau, ceea ce înclin să cred, e vechea boală românească a puterii cu orice preț? Un om politic compromis, un Tătărașcu (Tatar-Bunar!) și un vinde-țară ca Mircea Solacolu sunt dispuși să cedeze orice și oricât, numai ca să continue să „exercite” puterea. Sunt simple instrumente, și ei, și alții. Și, ceea ce e sinistru, jocul partidelor cu sprijin extern („partidă moscovită”, „partida occidentală”) se reîntoarce la vechiul sistem al претенdenților la tron. Rușii, și oamenii lor, susțin pe Carol; pentru ca, printr-un rege impopular ca el, să poată lichida definitiv monarhia. Carol, bineînțeles, se pretează.

Asta este tot ce-au învățat românii din războiul planetar... Să schimbe de stăpân.

5 septembrie

„Trecutul” pe care-l simt mereu apăsându-mă este cel mai clar semn că sunt om; adică, trăiesc în *timp*, am o „istorie”, exist întrucât sunt făcut din urmă. Nu mă pot bucura de „clipă”. Admirabilă observație a lui Berdiaeff că timpul e blestemul omului decăzut; că acest om nu poate trăi plenitudinea prezentului, având neconținut în urmă un trecut.

De pus în legătură cu observațiile mele asupra regenerării omului prin abolirea timpului, prin reîntoarcerea în clipa amorală, a „timpului aceluia”. Ce sens poate avea *incipit vita nova*: reluarea Creației. Lupta omului contra „istoriei”, a trecutului ireversibil.

Ultima baie la Cascais. De câteva zile, nu fac decât să marchez „ultimele” – dintr-o serie de gesturi și obiceiuri care-mi intraseră oarecum în sânge. Patru ani și șapte luni de Portugalia! Măine plec la Lisabona, să petrec „ultima” săptămână. Joi 13 septembrie, la 8.40, pleacă trenul spre Hendaya. Îmi făgăduiesc să fac bilanțul acestor ani în tren.

Aici rămâne Nina, a opta parte din viața mea; și foarte multe suferințe.

Cuprins

Notă asupra ediției Studiu introductiv.

1941

1942

1943

1944

1945

1. Amuzant este că Eliade mărturisește a fi abordat atunci o mască de naivitate pentru a-și ascunde „diplomatic” iritarea în fața lui Șeicaru. Acesta, probabil, a căzut în plasă, căci îl va ataca violent în 1951, când amândoi erau în exil, pentru vina lui Eliade de a fi cerut un ton mai urban în polemică dintre exilați. Eliade este acuzat de a fi ignorat cu seninătate problemele grave ale țării, iar Șeicaru se întreabă chiar dacă Eliade știe că România a trecut prin

* Fermă (arendată în parte) (lb. *Port.*) (*n. Ed.*).

* *Neliniște, spaimă* (lb. *Fr.*) (*n. Ed.*).

* Nebunie, frenezie, delir (lb. *Lat.*) (*n. Ed.*).

* Referire la romanul lui Paul Bourget (1852-1935) (*n. Ed.*)

* Lacună în text (*n. Ed.*).

* Acest colos de inteligență și de curaj (lb. *Fr.*) (*n. Ed.*).

* Un om al Absolutului (lb. *Fr.*) (*n. Ed.*).

* Viața a început la patruzeci de ani (lb. *Engl.*) (*n. Ed.*).

* Știu că voi muri pentru că nu mai iubesc nimic (lb. *Sp.*) (*n. Ed.*).

Aproape fecioară (lb. *Fr.*) (*n. Ed.*).

* Cordoba, sultana mea, / Pământ unde m-am născut, / Unde mi-am trăit iubirile, / Unde te-am cunoscut, / Unde am trăit suferințele/ Celei dintâi iubiri (lb. *Sp.*) (*n. Ed.*).

„Nelimitata mea sete cotidiană de scris îmi permitea să o prind pe toată (lb. *Sp.*) (*n. Ed.*).

* Ar fi trebuit însă să raționeze altfel: nu dispun de dovezile existenței mele* dar n-am nevoie de asta, în consecința anumite adevăruri» adevăruri foarte importante n-au deloc nevoie de dovezi (lb. *Fr.*) (*n. Ed.*).

** Nu e de crezut că» atunci când omul nu mai descoperă nicio posibilitate, Dumnezeu să însemne că totul e posibil (lb. *Fr.*) (*n. Ed.*).

*** Ea e regăsită. Ce? Eternitatea (lb. *Fr.*) (*n. Ed.*).

* Se întâmplă cu creștinismul sau cu faptul de a deveni creștin că și cu o cură radicală pe care o amâni cât poți mai mult (lb. Fr) (n. Ed.).

* Cf. H. Faramineux „*abracadabrant*” (n. Ed.).

* „Crucea Victoriei” – decorație militară britanică (lb. Engl.) (n. Ed.).

„Teribil de avansat față de ai tăi... (lb. Fr.) (n. Ed.).

* Astfel, deși pasărea a murit de mult, deși aceste mici cuburi de mușchi separate ale inimii sale nu sunt prevăzute nici cu circulație sanguină, nici cu sistem nervos conectat la o rețea centrală, ele se recunosc – aproape că putem spune – îndată ce intră în contract, și persistă să efectueze activitatea pentru care celulele lor au fost create, nu la întâmplare, în mod independent, ci împreună și coordonat. Să mai fie oare nevoie să spun că nu există încă nicio explicație, chiar incipientă, a acestui fenomen atât de curios? (lb. Fr.) (n. Ed.).

* *Străini!* (lb. Port.) (n. Ed.).

* *Han, pensiune* (lb. Port.) (n. Ed.).

* Străini, care nu fac parte din instituția respectivă (lb. Engl.) (n. Ed.).

* Lipsește pagina 419 a manuscrisului (n. Ed.).

„Lacună în original (n. Ed.).

* *Ca om* (lb. Lat.) (n. Ed.).

* Dar din toate aceste galaxii de ouă, câți heringi au ajuns să devină pe deplin pești? (lb. EngL) (n. Ed.).

* *Oameni întregi* (li? engL) (n. Ed.).